

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA

DE

ISTORIE
A MOLDOVEI

Nr. **3-4** (127-128)
iulie-decembrie
2021

Chișinău, 2021

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

INSTITUTUL
CULTURAL
R O M Â N

Revista apare cu sprijinul financiar al Institutului
Cultural Român, București

Revista apare în cadrul proiectului „Evoluția istorică a
Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul
civilizației europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus.
Sinteză academică, studii, documente și materiale didactice.
Partea I”. Prioritatea Strategică Provocări societale. Cifrul
proiectului: 20.80009.0807.36

REDACTIA:

Gheorghe COJOCARU, dr. hab. conf. univ. (*redactor-șef*)

Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ. (*redactor-șef-adjunct*)

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC, dr. conf. univ. (*secretar responsabil*)

Tehnoredactare: Editura LEXON-PRIM

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nicolae CHICUȘ, dr. conf. univ.

Gheorghe CLIVETI, dr. prof. univ. (România)

Ovidiu CRISTEA, dr. prof. univ. (România)

Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ., membru coresp. al AȘM

Academician Andrei EȘANU, dr. hab. prof. univ.

Ion ȘIȘCANU, dr. hab. prof. univ.

Gheorghe NEGRU, dr. conf. univ.

Stella GHERVAS, dr. prof. univ. (Franța)

Victor IȘCENKO, dr. conf. univ. (Rusia)

Paolo MALANIMA, dr. prof. univ. (Italia)

Academician Ioan-Aurel POP, dr. prof. univ. (România)

Igor ȘAROV, dr. conf. univ.

Anatol ȚĂRANU, dr. conf. univ.

Ion VARTA, dr. conf. univ.

- ☐ Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- ☐ Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

SUMAR

LA CEAS ANIVERSAR

30 DE ANI DE LA PROCLAMAREA INDEPENDENȚEI REPUBLICII MOLDOVA. INTERVIURI	7
Acad. Victor SPINEI, Vicepreședinte al Academiei Române SUCCINTE CONSIDERAȚII PRIVIND MEANDRELE EVOLUTIVE ALE REPUBLICII MOLDOVA	8
Conf. univ., dr. Anatol ȚĂRANU, Institutul de Istorie, MEC „UN POPOR CARE RENUNȚĂ LA PROPRIUL CONCEPT AL ISTORIEI NAȚIONALE, VA TRĂI ȘI ÎȘI VA EDUCA COPIII ÎN CONFORMITATE CU VALORILE ISTORIEI FORMULATE DE STRĂINI”	10
Prof. univ., dr. hab. Anatol PETRENCU, Facultatea de Istorie și Filosofie, USM „ȘTIINȚA ISTORICĂ ESTE CENUȘĂREASĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA”	13

IN HONOREM

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC, INTERVIU CU PROF. UNIV. DR. HAB. DEMIR DRAGNEV, MEMBRU CORESPONDENT AL AȘM. OMAGIU LA 85 DE ANI	16
--	----

STUDII

Valentin CONSTANTINOV, LUPTA PENTRU MOȘTENIREA AVERII MOVILEȘTILOR DIN POLONIA ȘI TESTAMENTUL ECATERINEI MOVILĂ KORECKI DIN 1618	40
Constantin ARDELEANU, STATUTUL INSULEI ȘERPILOR LA FINALUL RĂZBOIULUI CRIMEII (1856–1857)	60
Andrei EMILCIUC, IMPACTUL RĂZBOIULUI CRIMEII (1853-1856) ASUPRA COMERȚULUI DIN BASARABIA	80
Gheorghe COJOCARU, „BASARABIA TREBUIE SĂ FIE OBIECTUL UNEI TRANZACȚII, DAR NU UN CADOU”. LA O SUTĂ DE ANI DE LA CONFERINȚA PRELIMINARĂ SOVIETO-ROMÂNĂ DE LA VARȘOVIA (22 SEPTEMBRIE – 24 OCTOMBRIE 1921)	92
Marius TĂRÎȚĂ, CADRELE DE PARTID DIN RSS MOLDOVENEASCĂ 1953-1964	127
Virgiliu BÎRLĂDEANU, „RATTRAPONS NOTRE RETARD ET LAISSONS L'AMÉRIQUE DERRIÈRE NOUS”: CAMPAGNES DE RÉFORME DANS LA RSSM PENDANT LE PLAN SEPTENNAL (1959-1965)	138
Mihai ȚURCANU, „DEZGHEȚUL HRUȘCIOVIST”: COORDONATELE „DESTALINIZĂRII”. PARTEA I	158

DOCUMENTAR

Лилия ЦЫГАНЕНКО, 13 ИЮНЯ 1941 ГОДА В ЖИЗНИ ЖИТЕЛЕЙ ИЗМАЙЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ: ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ	175
--	-----

RECENZII

DE LA MAREA BALTICĂ LA MAREA NEAGRĂ, 1939-1940 (STUDIU ȘI DOCUMENTE PRIVIND NEGOCIEREA, ÎNCHEIEREA ȘI APLICAREA PACTULUI RIBBENTROP-MOLOTOV). AUTORI: ION ȘIȘCANU ȘI DANIELA ȘIȘCANU	186
Mihai ȚURCANU REFUGIUL REGELUI SUEDEZ CAROL AL XII-LEA (1709-1714) ÎN IMPERIUL OTOMAN. CALABALĂCUL DE LA VARNIȚA”, CHIȘINĂU, 2019, DE ROBERT R. DENNDORF	190
Cristina GHERASIM	

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „12-13 Iunie 1941 - 80 de ani de la deportarea populației
în primul an de putere sovietică în Basarabia”: 11 Iunie 2021 193
Virgiliu BÎRLĂDEANU

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ „1821 – An de cotitură
în istoria modernă a românilor”: 15 Iunie 2021 198
Eugen-Tudor SCLIFOS

CONTENTS

THE ANNIVERSARY HOUR

30 YEARS SINCE THE PROCLAMATION OF THE INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA. INTERVIEWS	7
Acad. Victor SPINEI, vice-president of the Romanian Academy BRIEF CONSIDERATIONS ON THE EVOLUTIONARY MEANDERS OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA	8
Conf. univ., dr. Anatol ȚĂRANU, Institut of History, MEC „A PEOPLE WHO GIVE UP THEIR OWN CONCEPT OF NATIONAL HISTORY, WILL LIVE AND EDUCATE THEIR CHILDREN IN ACCORDANCE WITH THE VALUES OF HISTORY FORMULATED BY FOREIGNERS”	10
Prof. univ., dr. hab. Anatol PETRENCU, Faculty of History and Philosophy, USM „HISTORICAL SCIENCE IS A CINDERELLA IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA”	13

IN HONOREM

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC, INTERVIEW WITH PROF. DR. HAB. DEMIR DRAGNEV, CORRESPONDING MEMBER OF THE ASM. HOMAGE TO 85 YEARS	16
---	----

STUDIES

Valentin CONSTANTINOV, THE STRUGGLE FOR THE INHERITANCE OF THE MOVILESTIES’ PROPERTY FROM POLAND AND THE WILL OF ECATERINA MOVILĂ KORECKI FROM 1618	40
Constantin ARDELEANU, THE STATUS OF SERPENTS ISLAND AT THE END OF THE CRIMEAN WAR (1856–1857)	60
Andrei EMILCIUC, THE IMPACT OF THE CRIMEAN WAR (1853-1856) ON THE BESSARABIAN TRADE	80
Gheorghe COJOCARU, „BESSARABIA MUST BE THE OBJECT OF A TRANSACTION, BUT NOT A GIFT”. ONE HUNDRED YEARS AFTER THE SOVIET-ROMANIAN PRELIMINARY CONFERENCE IN WARSAW (SEPTEMBER 22 – OCTOBER 24, 1921)	92
Marius TĂRÎȚĂ, PARTY CADRÉS IN THE MOLDOVAN SSR 1953-1964	127
Virgiliu BÎRLĂDEANU, „CATCHING UP AND LEAVING AMERICA BEHIND US”: MSSR REFORM CAMPAIGNS DURING THE SEVEN-YEAR PLAN (1959-1965)	138
Mihai ȚURCANU, „THE KHRUSHCHEVIST THAW”: THE COORDINATES OF “DE-STALINIZATION”. PART I	158

DOCUMENTARY

Lilia TSYGANENKO, JUNE 13, 1941 IN THE LIVES OF RESIDENTS OF THE IZMAIL REGION: SOURCE STUDY ASPECT	175
---	-----

REVIEWS

FROM THE BALTIC SEA TO THE BLACK SEA, 1939-1940 (STUDY AND DOCUMENTS ON THE NEGOTIATION, CONCLUSION AND IMPLEMENTATION OF THE RIBBENTROP-MOLOTOV PACT). AUTHORS: ION ȘIȘCANU AND DANIELA ȘIȘCANU	186
Mihai ȚURCANU	

THE REFUGE OF THE SWEDISH KING CHARLES XII (1709-1714) IN THE OTTOMAN EMPIRE. „THE KALABALIK OF VARNIȚA”, CHISINAU, 2019, BY ROBERT R. DENNDORF	190
Cristina GHERASIM	

SCIENTIFIC LIFE

THE SCIENTIFIC CONFERENCE „JUNE 12-13, 1941 – 80 YEARS SINCE THE DEPORTATION OF THE POPULATION IN THE FIRST YEAR OF SOVIET POWER IN BESSARABIA”. JUNE 11, 2021	193
Virgiliu BÎRLĂDEANU	
INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE „1821 – TURNING YEAR IN THE MODERN HISTORY OF ROMANIANS”. JUNE 15, 2021	198
Eugen-Tudor SCLIFOS	

LA CEAS ANIVERSAR

30 DE ANI DE LA PROCLAMAREA INDEPENDENȚEI REPUBLICII MOLDOVA

La 27 august 2021 s-au împlinit 30 de ani de la proclamarea Independenței Republicii Moldova, eveniment important pentru destinul populației din noua formațiune statală apărută pe harta politică a lumii contemporane, care i-a modificat în mare măsură coordonatele vieții politice, social-economice și culturale, plasând-o într-un context geopolitic esențial diferit de cel care a funcționat în perioada sovietică.

Dorind să oferim societății politice și celei civile - publicului cititor în ansamblu - o analiză obiectivă a căii parcurse în cei 30 de ani de independență, cu indiscutabile realizări pe plan intern și extern, dar și cu tot atâtea eșecuri, erori și deziluzii, colegiul de redacție al „Revistei de Istorie a Moldovei” a solicitat, în acest sens, opinia unor intelectuali de elită din Republica Moldova și din România, cu statut nu numai de observatori atenți și profunzi ai procesului istoric, ci și de participanți activi la evenimentele și procesele curente, care au fost solicitați să răspundă la întrebările din ancheta cu genericul „30 de ani de la proclamarea Independenței Republicii Moldova”.

Chestionar

1. La 27 august 2021, se împlinesc trei decenii de la proclamarea Independenței Republicii Moldova. În pofida timpului scurs de atunci, nu puțini sunt cei care susțin că în acea zi era necesar să se adopte o Declarație de unire cu România, și nu una de independență. Cât de reală era această opțiune în contextul evenimentelor din anul 1991?

2. Obiectivul esențial al reformelor declarate la începutul anilor '90 a constat în tranziția de la sistemul partidului-stat autoritar și represiv, cu o ideologie marxist-leninistă și un sistem economic centralizat, bazat pe proprietatea de stat, către o societate democratică, cu un sistem politic pluripartidist, cu o economie liberă de piață și cu o puternică clasă de mijloc. În ce măsură acest obiectiv a fost realizat și cât de eficient este noul model de societate?

3. În cele trei decenii de independență, s-a schimbat nu numai aspectul vieții politice, social-economice sau culturale, ci și cel al vieții științifice. Care sunt, în opinia Dvs., schimbările majore produse în știință și, în particular,

în cercetarea istorică și în predarea istoriei în toți acești ani? De ce asumarea identitară - lingvistică și etnică - este un proces anevoios în Republica Moldova?

4. Ce curs de politică externă, în opinia Dvs., ar trebui să urmeze Republica Moldova, în condițiile unor clivaje interne profunde și, aparent, ireconciliabile? Unde vedeți Republica Moldova în următorii 30 de ani?

Acad. Victor SPINEL,
Vicepreședinte al Academiei Române

SUCCINTE CONSIDERAȚII PRIVIND MEANDRELE EVOLUTIVE ALE REPUBLICII MOLDOVA

1. Proclamarea Independenței Republicii Moldova la 27 august 1991, fără să reprezinte un act ideal, are o importanță covârșitoare pentru destinul românilor de la răsărit de Prut, între altele pentru că îi protejează de turnura implacabilă a deznaționalizării, fenomen manifestat accelerat și ireversibil în extremitățile de nord și sud ale Basarabiei, precum și în partea de nord a Bucovinei în vremea administrației sovietice și ucrainene.

În ceea ce mă privește, consider că în 1990-1991 s-a pierdut un moment extrem de favorabil pentru unirea celor două entități românești, în condițiile dezagregării parțiale a Imperiului sovietic și a restructurărilor geopolitice globale produse în fostele țări socialiste din estul și centrul Europei, într-o vreme când cancelariile principalelor state de pe glob nu-și conturaseră încă o viziune coerentă asupra demarcării hotarelor. Din păcate, mandatarii puterii din cele două țări românești au fost surprinși de derularea intempestivă a evenimentelor pe plan european și nu au reacționat cu sagacitate la oportunitățile ivite atunci pentru realizarea reîntregirii neamului, fie pentru că nu se debarasaseră de preceptele comuniste sau erau aserviți unor interese străine, fie că nu doreau să-și pericliteze pozițiile ierarhice și nu conștientizau importanța momentului respectiv pentru destinul românității. Lipsiți de personalitate și obedienți Moscovei sau Washingtonului, unii politicieni de vârf nu au fost capabili să acționeze de la sine putere, fiind prea mici pentru evenimente atât de mari, care de obicei nu se ivesc în istorie decât după succesiunea mai multor generații. Precum raționa marele geograf Simion Mehedinți (*Opere complete*, I, *Introducere în geografie*, București, 1943, p. 25), „fatalitatea istorică, izvorâtă din legile fizice ale planetei, nu așteaptă niciodată pe cei zăbavnici și nedumeriți”.

Exponenții celor două guverne erau datori să denunțe ferm consecințele ultimatumului sovietic din 26 iunie 1940, repercusiune nemijlocită a pactului Ribbentrop – Molotov din 23 august 1939, încheiat de cele mai tenebroase dictaturi ale perioadei contemporane, dezavuate astăzi pretutindeni. Gestul imediat următor ar fi trebuit să fie declararea reunirii necondiționate a Basarabiei la Pa-

tria-Mamă, fără nici un referendum popular, pentru că și ultimatumul decis la Kremlin ignorase consultarea democratică a localnicilor. Tot fără referendum, la 3 octombrie 1990, s-a produs reunificarea Germaniei, cu toate că pe teritoriul său se mai găseau trupele de ocupație ale celor patru puteri. Probabil că într-o primă etapă unele cancelarii guvernamentale ar fi manifestat reticențe față de demersul fuzionării românești, dar este greu de crezut că ar fi îndrăznit să considere legitimă o decizie odioasă pusă la cale în oficiile lugubre patronate de Stalin și Hitler.

2. Reformele întreprinse în Republica Moldova începând din anii 90 erau firești și binevenite și reiterau normele generale adoptate de toate țările foste comuniste din jumătatea răsăriteană a continentului european. Trecerea bruscă de la economia centralizată la cea liberă de piață, fără ca aceasta să fi fost vreodată experimentată, s-a făcut cu costuri mari, afectând pentru multă vreme nivelul de trai al majorității populației, în vreme ce incoerența legislativă și corupția tentaculară a permis îmbogățirea frauduloasă a unor cercuri de afaceriști. De regulă, însă, chiar și reformele bine chibzuite nu sunt eficiente și nu aduc spontan prosperitate în cadrul societăților cu nivel precar de trai, cangrenate de proliferarea inechităților și abuzurilor.

Dacă pe plan economic reformele nu au avut eficacitatea scontată pe termen limitat, schimbarea regimului s-a dovedit benefică în sfera politică și culturală. Sistemul pluripartidist, cu toate carențele sale, a condus eșalonat spre democratizarea țării, iar dobândirea libertății presei și exprimarea liberă a opiniilor au avut urmări pozitive pentru efervescența culturală.

3. Unele instituții cu atribuții în cercetarea științifică și-au menținut nivelul, altele au decăzut din cauza insuficienței bazei materiale și a finanțării precare. Desprinderea institutelor de cercetări de sub coordonarea Academiei de Științe s-a dovedit total neinspirată și va prejudicia în viitor fructificarea proiectelor de cercetare, întrucât aparatul funcționează din ministere, având alte competențe, nu are pregătirea necesară pentru a coordona eficient demersurile profesionale specifice lumii savante.

Încerc o deosebită satisfacție să constat că cercetarea istorică a înregistrat progrese deosebite, fiind elaborate lucrări de mare acribie cărturărească pentru toate perioadele istorice, de la paleolitic și până în contemporaneitate. Mulți arheologi și istorici basarabeni au avut șansa stagiilor de documentare în România și în țările occidentale, descotorosându-se cu celeritate de dogmele doctrinare marxist-leniniste. Pentru a se impune în lumea științifică internațională, ar fi necesar ca prezența lor la manifestările științifice și în publicațiile din străinătate să fie mai coerentă.

Spre deosebire de situația din fostele republici sovietice din zonele baltice, caucaziene și central-asiatice, unde identitatea națională este pregnant afișată, uneori chiar cu ostentație, în spațiul basarabenesc românismul nu are aceeași forță de propulsare. Mi-aș exemplifica aserțiunea prin observația că în mass-media mai percutante sunt televiziunile și cotidienele neromânești, că în numeroase periodice științifice studiile nu sunt publicate în limba română, ci în rusește, iar

în unele instituții se colportează idei eronate și uneori defăimătoare cu privire la trecutul Basarabiei și la valorile culturale autohtone, precum în epoca stalinistă.

4. Prognozele pentru viitor sunt extrem de riscante chiar și pe termen scurt, în condițiile instabilității politice interne și externe, astfel că le voi evita, permițându-mi doar exprimarea lapidară a unor opinii în legătură cu ceea ce ar fi util de realizat în anii următori.

Fiind o țară mică, lipsită de resurse minerale și energetice, cu potențial demografic redus, a cărei economie se bazează prioritar pe agricultură, Republica Moldova este un spațiu cu vulnerabilitate accentuată. Un anotimp excesiv de secetos sau alte bulversări climatice sunt în măsură să compromită drastic culturile agricole, iar deteriorarea raporturilor politice cu Răsăritul poate conduce la sistarea recepționării hidrocarburilor și la închiderea piețelor de desfacere a produselor agricole, cu repercusiuni drastice pe plan economic.

Ca și în România, exodul masiv al forței de muncă dincolo de granițe, chiar dacă momentan previne extensia șomajului și asigură pătrunderea anumitor prisosuri valutare, va conduce în viitor la un dramatic recul demografic, cu urmări imprevizibile, dacă nu se vor găsi soluții viabile pentru a fi stăvilit, în condițiile în care concomitent se profilează o substanțială descreștere a natalității.

Probleme existențiale de esență și amplitudine diversă se întâlnesc pretutindeni în lume, iar omenirea este mereu confruntată cu eforturi tenace menite să ofere rezolvări optime spre a le depăși cu bine. Cu specificitățile ei, Republica Moldova se află în aceeași situație, dar disponibilitățile sale actuale nu inspiră prea mult optimism dacă se vor perpetua realitățile curente. Aderarea la Uniunea Europeană și reunirea cu România par a deschide orizonturi de speranță pentru securitatea, progresul și prosperitatea sa. Unirea în hotarele unui singur stat – mai puternic și mai prestigios – i-ar asigura demnitatea și identitatea națională și ar repara grave injustiții ale destinului. Este o profesiune de credință, ce se realizează îndemnului aceluiasi ilustru savant din care am citat mai sus: „suntem datori față de noi înșine și față de neamul din care am ieșit – în afară de care neînsemnata noastră individualitate dispare” (*Ibidem*, p. 26).

Conf. univ., dr. Anatol ȚĂRANU,
Institutul de Istorie, Ministerul Educației și Cercetării

**„UN POPOR CARE RENUNȚĂ LA PROPRIUL CONCEPT AL ISTORIEI
NAȚIONALE, VA TRĂI ȘI ÎȘI VA EDUCA COPIII ÎN CONFORMITATE
CU VALORILE ISTORIEI FORMULATE DE STRĂINI”**

1. Proclamarea Independenței Republicii Moldova, la 27 august 1991, s-a produs într-un context de împrejurări extraordinare de ordin intern și extern. Către vara anului Independenței mișcarea de emancipare națională în Moldova

la Est de Prut luase avântul unei veritabile revoluții de eliberare națională care a pavat drumul de ieșire din imperiu. Era nevoie doar de un imbold puternic de declanșare a energiei maselor populare pentru atingerea libertății. Și acest imbold a venit de la Moscova unde, pe 19 august 1991, a început rebeliunea anticonstituțională în forma puciului anti perestroica care, indiscutabil, a grăbit enorm prăbușirea oficială a Uniunii Sovietice. Puciul a demonstrat cu lux de amănunte toată putreziciunea sistemului politic sovietic, iar puciștilor prin conduita lor le-a reușit de minune performanța de a deveni ridicoli și de a se asocia cu bufonada. Ca rezultat, în societatea sovietică s-a diminuat până la dispariție frica pentru mașina represivă comunistă, devenind clar că sistemul s-a sprijinit, în special, doar pe teama oamenilor de represalii. Împreună cu frica s-a prăbușit și URSS.

Repeziciunea cu care a început procesul dezagregării imperiului sovietic a luat prin surprindere multă lume, inclusiv clasa politică de la Chișinău. La acel moment nu exista un plan bine chibzuit post imperiu. Însăși textul Declarației de Independență a fost conceput și scris în termeni temporali record, de un grup restrâns de autori, printre care și diplomați de la București, sosiți semioficial la Chișinău. În contrast cu evenimentele reîntregirii naționale din anul 1918, Bucureștiul oficial în anul 1991 a avut o contribuție minoră la desprinderea Moldovei la Est de Prut de imperiul de la răsărit și la modelarea destinului de mai departe a românilor din acest teritoriu. Nici la Chișinău, la momentul declarării Independenței, nu a existat o inițiativă clar articulată de Unire.

Astăzi sunt cunoscute afirmațiile făcute în presă de către ambasadorul român Aurel Preda, unul din autorii textului Declarației de Independență, care insistă că în 1991, Mircea Snegur i-a transmis de doua ori președintelui de atunci a României, Ion Iliescu, propunerea de unire a Basarabiei cu Romania. Tot Aurel Preda insistă că a transmis oficial informația respectivă printr-un raport supervizat de Ministerul Afacerilor Externe către Ion Iliescu. Însă Ion Iliescu a negat public acest fapt, considerând ca dezvăluirile lui Aurel Preda au fost simple fabulații. Nici documentul la care face trimitere ambasadorul Preda, nu este în custodia istoricilor. Cum n-ar fi în realitate, dar lipsa de vizionarism politic pe ambele maluri ale Prutului a determinat rateul șansei istorice de Unire, în anul 1991, după modelul anului 1918.

2. Tranziția de la socialism la capitalism s-a dovedit a fi o operă mult mai complicată decât își închipuiau votanții Declarației de Independență, dar și majoritatea covârșitoare a societății moldovenești. Totalitarismul communist a produs deformări profunde societale și, în special, la nivelul mentalului colectiv. Reîntoarcerea la modul de viață modelat de principiile proprietății private, lipsit de suportul statului de drept bazat pe mecanismele democrației liberale, a dat naștere formei autohtone a capitalismului sălbatic. Situația în Moldova la Est de Prut se complica enorm grație identității naționale confuze a românilor-moldoveni – etniei majoritare a republicii - rezultat al deznaționalizării forțate de două

secole. Pe lângă aceasta, în hotarele politice ale Republicii Moldova niciodată în istorie nu a existat o organizare statală independentă, până la 1991. Deci, populația nu avea de unde să-și cristalizeze tradiție de autoconducere de sine stătătoare, pliindu-și comportamentul politic pe un sentiment puternic de reflex provincial.

Toate împreună, au determinat eșecurile civilizaționale ale societății moldovenești în ultimele trei decenii. În plan economic am ratat posibilitatea de a edifica o economie autosuficientă, capabilă să asigure nivelul decent al vieții cetățenilor săi. În plan social s-a produs o ruptură abruptă și profundă între o minoritate a îmbogățiților peste noapte și o majoritate covârșitoare a săracilor, îndeosebi a populației de la sate. Clasa de mijloc – temelia și condiția obligatorie a stabilității politice și sociale, există doar într-o formă rudimentară. Sistemul politic a evoluat în unul oligarhic, procedurile democratice comportând doar un caracter imitativ caracteristice unui stat capturat – constatare oficializată recent de declarația Parlamentului Republicii Moldova. În așa fel, la trei decenii de la apariția Republicii Moldova independente, stat cu integritate teritorială compromisă pe întreg parcursul existenței sale de o enclavă secesionistă, rostul existenței unei asemenea organizații statale a continuat să suscite dezbaterea publică pe dimensiunea a două opțiuni de dezvoltare - proiectul de independență și cel unionist.

3. Parcurusul vieții științifice în Republica Moldova a fost nu mai puțin anevoios decât ale altor domenii de dezvoltare ale societății. Problema de fond s-a axat pe forma de organizare și finanțare a științei. Tradiția sovietică plasa organizarea procesului de investigație științifică în cadrul Academiei de Științe, în contrasens cu cadrul universitar, caracteristic practicilor statelor occidentale. Încercarea de a racorda știința în Republica Moldova la practicile occidentale, în condițiile când sistemul universitar autohton este inapt financiar, dar și incapabil instituțional să înglobeze eficient procesul investigației științifice, a adus la anihilarea vechii forme de organizare a științei, fără a crea un sistem științific viabil universitar. Știința în Republica Moldova a nimerit într-o criză profundă, cu perspective incerte de depășire a ei.

Cu referire la știința istorică, situația a evoluat de la renașterea istoriografiei naționale, la începutul anilor 90, până la pericolul degradării ei rușinoase, cauzate de lipsirea de finanțare din partea statului, produsă în ultima perioadă. Unica instituție de cercetare sistemică a istoriei naționale – fostul Institut de istorie a AȘM, a fost lipsit de finanțare instituțională din partea statului, în așa fel fiind prejudiciat fatal procesul afirmării și dezvoltării istoriografiei naționale. Un popor care renunță la propriul concept al istoriei naționale, va trăi și își va educa copiii în conformitate cu valorile istoriei formulate de străini. Acesta este prețul imposturii politice în raport cu istoriografia națională.

Ignorarea realizărilor istoriografiei naționale de către politicul moldovenesc în toți 30 de ani de existență a statului Republica Moldova, a dus pe față la ambiguitatea politicii statului în problema educării și afirmării identității naționale.

Nu s-a ajuns la un larg consens în societate chiar și în privința denumirii științific fundamentate a limbii de stat. Societatea moldovenească rămâne profund divizată, faliile dezbinării păstrând liniile impuse în trecut de politicile imperiale de anihilare în conștiința băștinașilor a sentimentelor de apartenență la neam, la tradiția istorică, limbă, cultură națională. Republica Moldova rămâne un stat neîmplinit nu doar ca integritate teritorială, dar și la capitolul identitar. Problema fundamentală rezidă în faptul că populația Republicii Moldova așa și nu a atins gradul de consolidare caracteristic unei națiuni distincte. Într-o asemenea societate, orice efort de dezvoltare este lipsit de coerență și tenacitatea necesară pentru un rezultat de succes.

4. Republica Moldova este așezată în câmpul gravitațional a două mari proiecte de civilizație – european și eurasiatic. Ambele se găsesc într-o competiție geopolitică de durată. Politica externă a statului moldovenesc a oscilat încontinuu, în ultimii 30 de ani, între aceste două opțiuni geopolitice. Oscilația prelungită a cursului politicii externe a fost alegerea cea mai proastă din toate posibile. Politica externă a statului trebuie să fundamenteze alegerea civilizațională pentru dezvoltarea societății. Depășirea trecutului colonial, axată pe valorile renașterii naționale, impune implicit cursului politicii externe a Republicii Moldova dimensiunea românească și europeană. Ignorarea acestui deziderat echivalează cu renunțarea la libertate și progres și revenirea la starea de semicolonie a vechii metropole. În conformitate cu logica istoriei, locul firesc al Republicii Moldova este în spațiul devenirii sale naționale – cel românesc, alături de și împreună cu România în spațiul de civilizație european.

Prof. univ., dr. hab. Anatol PETRENCU,
Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Filosofie

„ȘTIINȚA ISTORICĂ ESTE CENUȘĂREASĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA”

1. Contextul a fost următorul: pe data de 6 mai 1990 (până la proclamarea Suveranității RSS Moldova) românii de pe ambele maluri ale Prutului au organizat primul Pod de flori. În condițiile în care mai exista încă Imperiul sovietic, iată că a fost posibilă realizarea acestui eveniment inedit, la care au luat parte 1 200 000 de oameni. I-a organizat cineva, un partid, un ONG? Eu cred că a fost o chemare lăuntrică a fiecărui om, participant la crearea Podului, la întâlnirea cu frații lor de Neam și sânge, aflați atât în stânga, cât și în dreapta Prutului.

Azi, în 2021, am putea admite că autoritățile de la București și Moscova s-au înțeles între ele: „Dacă vor să se întâlnească – s-o facă!”. Și au permis desfășurarea evenimentului pentru a diminua cumva intensitatea (acuitatea) problemei Unirii.

La 23 iunie 1990 RSS Moldova devine stat suveran (în cadrul existenței for-

male a URSS). Iată că românii organizează al doilea Pod peste Prut, la 16 iunie 1991, cu două luni înainte de prăbușirea reală a URSS (23 august 1991). De data asta românii basarabeni au trecut Prutul.

Întrebare: aceste evenimente, devenite istorice, nu au fost oare dovada clară că oamenii simpli (cu cunoscutele excepții, bineînțeles) doresc reîntregirea României? Deci, răspunsul este doar unul pozitiv: da, în anii Renașterii naționale (1988-1991) moldovenii și-au recăpătat memoria istorică, au revenit la alfabetul firesc al limbii lor și erau gata, fie și printr-un referendum bine (corect) organizat, să declare Unirea RSS Moldova cu România.

În ședința Parlamentului R. Moldova din 27 august 1991, ședință ce a adoptat Declarația de Independență, deputatul Ilie Bratu a insistat să fie aprobată Declarația de Unire cu Patria-Mană, România. Dar ca el în Legislativ, erau puțini. Pe parcursul anilor ce s-au scurs de atunci mulți oameni politici (Ion Ungureanu, Sergiu Chircă etc.) au declarat că au greșit atunci.

Așadar, constatăm: în vara anului 1991 exista dorința maselor de a uni R. Moldova cu România. Conducerea Republicii, însă, (Mircea Snegur, în calitatea dumnealui de președinte, în primul rând) a considerat că nu venise timpul încă de Unire. Nici odată nu știm ce ar fi fost „dacă”. Dar este clar: conducerea de la Chișinău nu a pronunțat Unirea cu România, nu s-a adresat deschis Poporului român cu apelul „Fraților, noi vrem să revenim în sânul Patriei noastre România!” Și fie ci-o fi!

2. Chiar acum citesc Procesele verbale ale Comisiei Agrare a Sfatului Țării¹. Membrii Comisiei Agrare, deputați în Sfatul Țării au demonstrat un spirit de responsabilitate ieșit din comun. Au fost chemați specialiști în agricultură din Basarabia, dar și din Vechiul Regat, reprezentanți din Guvern, reprezentanții Clerului etc. Cu câtă atenție au fost examinate diversele probleme existente și nou apărute. Și probleme au fost: împrăștierea țăranilor cu pământ.

După proclamarea Independenței de Stat a R. Moldova, iată că, Istoria s-a repetat: din nou a apărut problema împrăștiării țăranilor noștri. A fost o Comisie parlamentară care s-a preocupat de acest subiect. Ce știm noi despre ședințele acelei comisii? Comisia, ce documente a publicat? De ce nu a apărut clasa de mijloc (fermierii) în R. Moldova?

Fără îndoială, comparativ cu societatea sovietică, cea moldovenească de astăzi este mult mai avansată și pozitivă. Există libertatea de exprimare, de deplasa-re peste hotarele republicii (de plecare și de revenire); există mărfuri care lipseau cu desăvârșire în URSS (unele feluri de medicamente, de ex., etc.). Deocamdată în R. Moldova există puterea votului și alegerile în organele puterii de stat sunt reale (spre deosebire de alte foste republici unionale, Belarus sau Federația Rusă,

¹ *Sfatul Țării. Documente*, vol. 2, *Procesele verbale ale ședințelor Comisiei Agrare*, Chișinău, Editura Știința, 2018.

de ex.). Totuși, administrațiile republicane nu au putut face față așteptărilor oamenilor din varii motive: orientarea spre Est, trupe străine pe teritoriul R. Moldova, teritorii controlate de Federația Rusă (raioanele de est ale R. Moldova), incompetență etc. Și lumea plecă în țări străine; acolo se stabilește cu traiul, acolo găsește locuri de muncă, acolo dispare ca Neam Românesc.

3. În domeniul științei, în R. Moldova s-a constatat un regres evident. Regimul comunist avea grijă de știință, bineînțeles, în propriul interes, și ideologic, și material. Academia de Științe a Moldovei trebuia reformată, dar nu în halul în care a ajuns azi.

Știința istorică este cenușăreasă în R. Moldova. Autoritățile nu ne interzic cercetarea trecutului, dar nu fac nimic pentru a ajuta cât de puțin instituțiile de studiere a istoriei. În URSS manualele de istorie contemporană erau editate în fiecare an, manualele la celelalte perioade – o dată la patru ani. Era legea care era respectată. Care e situația cu manualele de istorie din R. Moldova? De ce, după căderea dictaturii comuniste a lui V. Voronin, noile democrații nu au revenit la situația care era până la introducerea manualelor de istorie „integrată”, adică la *Istoria Românilor* (curs aparte cu examene la sfârșit) și *Istoria Universală* (curs aparte cu examen sau colocviu la sfârșitul anului de învățământ)? Și întrebările nu mai au sfârșit. Întrebări fără răspunsuri.

4. Consider că guvernarea de astăzi ar trebui să promoveze clar politica de admitere a R. Moldova în NATO. Asta, în condițiile în care România este membră NATO, iar Ucraina a fixat în Constituția țării că politica Ucrainei este acederea în NATO. Cum rămâne atunci cu R. Moldova? Neutră și cu un teritoriu controlat de Federația Rusă?

După care intrarea în Uniunea Europeană (UE), ca membru cu drepturi depline, cu păstrarea identității românești a statului. În UE - două state românești: România și R. Moldova.

Și gata!

Vă mulțumim mult pentru răspunsurile Dvs.!

A consemnat **Nicolae Enciu***

* **Nicolae Enciu**, doctor habilitat în istorie, directorul adjunct pe probleme de știință al Institutului de Istorie, redactor șef-adjunct al „Revistei de Istorie a Moldovei”.

IN HONOREM

INTERVIU CU PROF. UNIV. DR. HAB. DEMIR DRAGNEV, MEMBRU CORESPONDENT AL AȘM. OMAGIU LA 85 DE ANI

La 27 iulie 2021 dl. **Demir DRAGNEV**, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, consultant științific la Institutul de Istorie, a împlinit venerabila vârstă de 85 de ani de la naștere. Pe parcursul a șaizeci și cinci de ani de activitate în domeniul cercetării științifice, prof. univ. dr. hab. Demir DRAGNEV a devenit cunoscut în calitate de autor a zeci de monografii, culegeri de documente, manuale și sute de articole științifice, studii, materiale didactice etc. în domeniul Istoriei (epoca medievală). Domnia sa a obținut succese remarcabile în activitatea științifică, didactică și managerială. Performanțele sale academice sunt recunoscute de comunitatea științifică internațională, a fost decorat cu distincții de stat, este laureat a mai multor premii academice, deține titlul de Doctor Honoris Causa a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău, a participat și participă în continuare la instruirea cadrelor didactice și științifice.

Cu ocazia acestui frumos prilej, colectivul Institutului de Istorie îl felicită pe omagiat, dorindu-i sănătate, mult spor în tot ceea ce face și succese mari în continuare pe tărâmul Zeiței Clio. Prilejuit de acest frumos popas aniversar, publicăm mai jos un interviu realizat cu dl. prof. univ. dr. hab. Demir DRAGNEV.

Stimate Domnule Profesor Demir DRAGNEV, sunteți unul dintre cei mai apreciați specialiști în Istoria medievală a românilor, cunoscător profund al trecutului, cu o vastă cultură istorică și cunoștințe enciclopedice. Aveți în spate o cale lungă de pregătire și o amplă activitate pe tărâmul cercetării și predării istorice. V-ați născut în perioada interbelică, ați mers la școală în perioada războiului, apoi ați continuat studiile în anii târzii ai stalinizării. Povestiti-ne despre satul și familia Dvs., despre anii de școală. Cine v-au fost profesorii? Cum se preda Istoria românilor pe atunci? Cum erau manualele din care ați învățat? Cine v-a alțoit dragostea față de această știință?

Mulțumesc mult pentru interesul față de persoana mea și față de activitatea științifică pe care o desfășor al 65-lea an în aceeași instituție, Institutul de Istorie și mă voi considera satisfăcut dacă voi trezi interesul cititorilor Revistei de Istorie

a Moldovei față de cele expuse de mine. Voi începe cu unele informații referitoare la istoria satului meu natal – Cureșnița, raionul Soroca, (în perioada interbelică – comuna General Poetaș, județul Soroca, nume dat în memoria generalului român căzut în lupta cu rebelii bolșevici de la Hotin). Localitatea este amintită într-un hrisov domnesc din anul 1588, cu mențiunea că exista din vremuri mai timpurii.

În documentele din secolul al XVIII-lea moșia este atestată drept răzășească, stăpânită în devălmășie de câteva neamuri, cărora le reveneau părțile lor de moșie, numite „bătrâni” (Revencu, Ciucium, Bulat, Albotă și Petrina). Ultimele două, cu timpul au dispărut, însă au apărut neamuri noi: Andrieș, Luchian, Damașcan, Tomac, Postolache etc. Ei au devenit răzeși, cumpărând părți din cotele băștinașilor. Răzeșii aveau dreptul să vândă pământ străinilor doar dacă nimeni din coproprietari (la fel, răzeși) nu doreau să-l cumpere. Concomitent, răzeșii permiteau unor țărani lăturași să se așeze pe moșia satului cu condiția de a plăti „dijmă” din produsele obținute, care erau apoi împărțite între răzeși conform cotei ce li se revenea conform gradelor de rudenie. În baza acestor condiții, în sat s-au așezat inclusiv emigranți polonezi (Bursacovski, Petrișevski, etc.). Din componența acestei structuri sociale eterogene documentele de până la 1812 îi evidențiază pe slujitorii călărași în frunte cu căpitani de mazili, care păzeau hotarul de pe Nistru în zona satelor de la hotarul satului Cureșnița. După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, deși categoria privilegiată a mazililor a fost transformată în „odnodvortși”, sătenii continuau să-i numească pe foștii mazili „căpitani”, iar pe soțiile și ficele lor „cucoane”. Astfel, străbunicul meu Gheorghe Bulat, născut în anul 1852, era numit de săteni „căpitanul Gheorghieș”, iar pe soția lui o numeau „cucoana Tinuța”.

Satul era situat în lunca Nistrului și parțial pe costișa din spate, fiind în trecut înconjurat de păduri. Conform opiniei documentalistului român Gh. Ghibănescu, sătenii se ocupau cu prepararea cărbunilor pentru fierărit, ocupație numită în slava veche „curiti”, iar cărbunarii „curili”. Aceasta ne-ar indica faptul că de la numele unui conducător de obște răzășească, numit Curilo, ar putea proveni denumirea Cureșnița.

La o dată necunoscută, satul s-a distins prin construcția unor mori plutitoare pe Nistru. Ele aveau forma unor buticuri plutitoare pe mijlocul râului, legate de mal prin funii și protejate cu diguri care erau ridicate de la mal până la nivelul morilor. Șuvoiul de apă învârtea așa numitele „pălării”, care puneau în mișcare roțile morilor. Pe timpul copilăriei mele funcționau 12 mori. Malul din fața lor era plin cu căruțe din satele din vecinătate, cu care se aduceau cerealele la moară. Cei veniți ridicaui corturi, iar seara aprindeau ruguri. Morile, ca și moșia satului erau stăpânite de răzeși pe cote părți, care invitau morari la muncă cu „naimul”. Aceasta le-a jucat festa în timpul deportărilor din anul 1949. Stăpânii morilor au fost învinuiți de folosirea muncii străine și au fost supuși procesului de deportare, iar morile lor au fost trase la mal, unde cu timpul s-au ruinat.

Un alt specific al ocupației agrare a cureșnenilor, apărut la începutul secolului al XX-lea, este legat de producerea legumelor pentru piață. Inițiată de emigranți transdanubieni, inclusiv de bunicul meu Petre Dragnev, această ocupație a luat amploare în anii postbelici, când majoritatea sătenilor cultivau pe loturile de lângă locuințe roșii, pe care apoi, cooperându-se, le vindeau pe piețele orașelor ucrainene, cu precădere în Vinița. Această situație s-a schimbat odată cu stabilirea în anul 1991 a hotarului pe Nistru. Stoparea acestui tip de comerț alimentează până în prezent, în zona respectivă, aspirații nostalgice. În sfârșit, un specific de altă natură al satului natal, apărut de asemenea la începutul sec. al XX – lea, era avântul spre învățătură, în primul rând al copiilor de foști mazili. Acest fenomen s-a observat și în alte sate răzeșești, de unde au provenit mai multe personalități cunoscute. Procesul a continuat și-n perioada interbelică, apoi a luat amploare în anii '60 - '70 ai secolului trecut. Printre cei care pleaseră la învățătură au ajuns să fie până în prezent profesori de liceu (D. Andrieș, V. Andrieș), profesori și conferențieri universitari (M. Revenco, M. Guzun, D. Țurcanu), scriitori și ziariști (Șt. Melnic, A. Ciucium), muzeograful sorocean Nicolae Bulat, medicul de categorie superioară Anatol Revenco, pedagogul și cunoscutul sindicalist Ghenadie Donos și mulți alții. Comentând acest fenomen, Nicolae Bulat a constatat că depopularea satului a început prin plecarea copiilor la învățătură și doar apoi plecarea altor locuitori ai satului. La inițierea acestui proces au adus o contribuție esențială și înaintașii mei pe linie maternă. Străbunicul meu Gh. Bulat, începând cu ultimul deceniu al sec. al XIX-lea, treptat, și-a trimis toți copiii la învățătură. Fiul cel mai mare, Alexe, a absolvit școala agricolă din Grinăuți, apoi cursurile de funcționari publici, devenind la sfârșitul anilor '30 șef al Serviciului poștal din Chișinău. Fiica sa Elena a urmat Colegiul de două clase din Ocolina, obținând specialitatea de învățător de clasele primare. Fiul său Mihai și fiica Maria au absolvit, în anii '20 ai secolului trecut, Universitatea din Iași. Primul a ocupat postul de șef al Camerei Agricole din Soroca, iar fiica Maria - profesoară de liceu în Chișinăul interbelic.

Familia în care mi-am petrecut copilăria era compusă din 3 generații. De la fiecare dintre acestea am însușit diverse componente ale tradițiilor familiale, strâns legate de cele naționale seculare și de modul de comportament în societatea de atunci. Prima generație era reprezentată de străbunica Tinuța (Efimia), născută în anul 1861 din neamul de mazili Revencu (Revenco), soția lui Gheorghe Bulat (1856-1920). Ea a decedat în vara anului 1947, istovită de foame. În serile de iarnă ascultam de la ea povești, legende, balade, cântece bătrânești, îmi descria diferite obiceiuri, datini strămoșești etc. Aceasta a fost prima mea conexiune cu tradițiile seculare ale băștinașilor de pe malul Nistrului, străjeri ai hotarelor țării. A doua generație din familia mea era reprezentată de bunica Elena Bulat (sătenii îi ziceau „cucoana Lena”), soția bunicului Petre Dragnev, decedat în 1942. De la ea am aflat povestea vieții sale, diferite informații despre organizarea învățământului la Colegiul de două clase din satul Ocolina (pe care l-a absolvit), unde toate obiectele erau predate în limba rusă, iar elevilor li se interzicea să dis-

cute în limba română. Bunica Elena îmi mai povestea și din cele auzite de la soțul ei Petre, care a venit în Basarabia la începutul sec. al XX-lea, fiind aromân, originar din cătunul Colibito din Balcanii de Nord, cu studii gimnaziale în or. Troian. El s-a stabilit într-o colonie agricolă de muncă în comun, lângă Otaci, constituită din adepții viziunilor filosofice ale marelui scriitor rus, Lev Tolstoi. Când colonia s-a destrămat (după moartea lui Tolstoi, care o susținea), bunicul a venit la Cureșnița. Ca pe o relicvă sfântă păstra cartea lui L. Tolstoi „Филосовские рассказы” (Povestiri filosofice) cu dedicația marelui scriitor.

Bunicii posedau o bogată bibliotecă de literatură artistică, istorică (mai ales referitoare la epocile antică și medievală), multe reviste ilustrate, în limbile română și rusă, cărți bisericești, inclusiv o Biblie, editată în Bulgaria în sec. al XIX-lea. Cu bunicii de pe linie maternă, Nichita Pavliuc și Ana (Nina) Bulat, mă întâlneam mai mult în lunile de vară. Ei locuiau la marginea satului lângă imașul unde eu, împreună cu fratele Gheorghe (1941-2020) pășteam vitele. Bunicul fusese în timpul țarismului funcționar în sistemul judiciar, iar bunica avea studii primare. Acești bunici aveau multe și diverse cărți pe care le luam cu mine când mă duceam la păscut vitele.

În sfârșit, a treia generație din familia noastră, era cea a părinților mei Miron (Marin) și Elena (Linea), care mi-au purtat de grijă în toți anii de învățătură. Tatăl Marin (1916-1974), după absolvirea clasei a 7-a a școlii satești, la insistența tatălui său Petre, trebuia să moștenească gospodăria, căci conform viziunii bunicului, adept al „tolstoismului”, îndeletnicirea agricolă este cea mai onorabilă. Mama Elena (1917-2004) dorea mult să devină profesoară și chiar a studiat la Școala Normală din Soroca, dar a abandonat studiile deoarece părinții nu mai aveau posibilitatea s-o întrețină la studii după ce rămaseră fără animale în urma unei epizootii. A urmat apoi căsătoria părinților, în anul 1935, dar viața lor a fost zguduită de intemperii care au urmat după anul 1940. În 1944 tatăl, plutonier în Armata Română, a fost luat prizonier de sovietici și trimis într-un lagăr din Rusia, unde a fost ținut în condiții inumane până în 1947. Revenit în toiu foamei, el imediat a depus eforturi să ne salveze vânzând obiecte casnice în Ucraina Apuseană, de unde aducea cartofi. În 1944, odată cu instalarea administrației sovietice în sat, bunicul Nichita, care posedea un scris caligrafic excepțional, a fost invitat secretar la Sovietul sătesc. Acolo, a reușit să întocmească acte prin care cea mai mare parte a pământului care fusese în proprietatea părinților mei (24 ha), au fost înregistrate drept „abandonate” de unchi mei, care se refugiaseră în România, lăsând înregistrate după părinți doar 4 ha de pământ. Doar astfel a fost posibil să se sustragă înscrierii în listele chiaburilor, salvându-ne de deportare în Siberia.

De la părinții mei, mai ales de la mama, un autodidact pasionat, am învățat cele mai frumoase lecții de atașament față de tradițiile neamului nostru, însușite de ea în școala românească și din literatura citită. Pentru mine, moștenirea spirituală preluată de la membrii familiei mele, pe care o consider un studiu de caz interesant din punct de vedere al evoluției mentalității din societatea rurală basa-

rabeană până la instalarea regimului comunist și îndată după acesta, a constituit școala celor „șapte ani de acasă” care m-a inițiat în tradiția, cultura națională și cea universală. La rândul meu, m-am străduit să transmit tradițiile naționale și moștenirea spirituală a înaintașilor - copiilor mei – Emil (conferențiar universitar, specialist în istoria artei medievale românești) și Liliei (artist în domeniul artelor vizuale, specialist în arta contemporană). În această activitate mi-a fost alături regretata mea soție Maria (decedată în 2010, cunoscut medic otorinolaringolog), care le-a transmis tradiția istorică a răzeșilor orheiени din s. Onești (azi r-nul Strășeni). La rândul său, Emil a transmis tradiția noastră străbună ficei sale Maria, absolventă a Universității „Al. Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Istorie.

Educația obținută de mine în familie a fost completată pe parcursul celor doi ani de „școală românească” (1942-1944) din satul natal, în care doamna profesoară Ana Damașcan ne învăța cum să iubim patria prin fapte concrete, să cinstim eroii neamului, să respectăm înaintașii noștri, iar preotul Gavriil Vâșcov, la lecțiile de religie, ne învăța cum să fim buni creștini. Impresionante erau sărbătorile de 10 mai, Ziua Independenței României. Sărbătoarea începea cu citirea numelor eroilor din județul Soroca căzuți în război. După citirea numelui fiecăruia din ei, toți pronunțam „Mort pentru patrie!” Urma o prezentare artistică, fetele îmbrăcate în costume naționale reprezentau provinciile României. Fiecare reprezentantă spunea ceva despre importanța provinciei sale, adresându-se către „Mama România”, în rolul căreia era o profesoară. Țin minte cele spuse de reprezentanta Basarabiei despre suferințele sub regimul țarist și sovietic: „Greu Mămică mi-a fost traiul, căci voiau să-mi i-a și graiul”.

Anii de școală sovietică care au urmat în satul natal au fost marcați de eforturile educatorilor de a ne deconecta de tradiții și cultura națională românească, pentru a deveni, cum spunea însuși Stalin, „șuruburi” (piulițe) în uriașa mașină condusă de „omul nou” internaționalist. Primul an de învățământ sovietic l-am început deja cu alți profesori, deoarece toți cei din școala românească se evacuasera în România. La conducerea școlii au venit Ivan Ivanovici Revenco și soția Ana Ivanovna, care fuseseră excluși din sistemul de învățământ de administrația românească pentru încălcarea normelor regulamentare. Ana Ivanovna a început să ne învețe alfabetul rusesc, limba rusă și cântece sovietice.

Până în clasa a V-a nici vorbă de manuale, scriam pe marginile ziarelor cu cerneală preparată din suc de coji de nucă lăsate să se înnegească în care se arunca un obiect din fier, de exemplu un cui ruginit. Începând din clasa a V-a am beneficiat de manualele traduse din limba rusă, în afara de „Gramatica limbii moldovenești” de Ivan Ceban. Țin minte un tabel: la dreapta cuvinte „moldovenești” iar la stânga – românești. De exemplu : colțun- ciorap, tare – foarte etc. Cadrele didactice s-au completat cu persoane de încredere, printre care: șeful de studii – Vadim Obuhovschi, care fusese închis la închisoarea Doftana pentru activitate subversionistă. Avea înclinație spre alcoolism. El, ca o persoană de în-

crede, a participat la deportarea gospodarilor din sat, inclusiv a unui mijloc, fika căruia a refuzat să se căsătorească cu el. O impresie mai bună mi-a lăsat directorul – Sava Roșca, care predă „Limba și literatura moldovenească”, dar care a întreținut o disciplină de rigoare în școală.

Prelucrarea ideologică se efectua pe diferite căi la lecțiile disciplinelor umanistice (Istoria URSS, Limba și literatură rusă, Limba și literatura moldovenească), la întâlniri cu reprezentanții organizației de partid sau cu funcționarii de partid, veniți din raion cu o lecție despre „Comuna din Paris”, din care aproape că nimic nu am înțeles, dar am bătut toți din palme. De sărbătorile sovietice defilam împreună cu toți elevii prin sat, purtând portretele lui Lenin și Stalin și ai membrilor biroului politic al PCUS, exclamând lozinci cu urale stereotip.

O deosebită atenție se acorda eroilor comsomoliști, care în timpul războiului „s-au jertfit” pentru Patrie: Zoia Kosmodemianskaia, Oleg Koșevoi, Alexandru Matrosov, Gastelo, etc. O glorificare excesivă se acorda „eroilor moldoveni” Boris Glavan, Ion Soltîs. Într-o clasă era amenajat „colțul eroilor” cu portretele acestora. Acolo era locul unde elevii erau primiți în rândul pionierilor.

Am absolvit școala de șapte ani în ajunul deportărilor. În acea zi groaznică, văzând, din ascunzișul unei livezi vecine că am fost ocoliți, părinții m-au trimis chiar a doua zi să depun actele la școala Nr. 1 „moldovenească” din Soroca. În acei ani, mătușa mea căreia îi spuneam „tanti”, Maria Bulat, era angajată în calitate de șef de studii la Școala Pedagogică din oraș. Când m-a văzut, a înțeles cu bucurie că familia noastră n-a fost deportată. Școala medie soroceană avea cadre didactice profesionale, majoritatea fiind alcătuită din profesori de etnie evreiască, rusă și ucraineană din Basarabia, cunosători ai limbii române, care în timpul războiului fuseseră evacuați în URSS după linia frontului, urmau apoi transnistrenii, inclusiv directorul școlii I. Pascal care predă geografia, numind adesea denumirile geografice în limba rusă și profesorul de istorie Gh. Iachimovici, care vorbea într-un grai rusificat. Îmi amintesc cum la o demonstrație de 1 mai, el exclamă „Trăiască întâia maia!”

Începând cu anii '50, în componența corpului didactic au fost incluși primii absolvenți ai Institutului Pedagogic din Chișinău, ca de exemplu, profesorul de chimie Gorbatenchii. Dintre cadrele de profesori basarabeni cunosc doar o persoană care predă desenul liniar. Se predau următoarele obiecte din ciclul umanistic: „Istoria URSS”; „Istoria Universală”; „Limba moldovenească”; „Literatura moldovenească”; „Limba rusă”; „Literatura rusă” și „Limba franceză”. Din istoria Moldovei se povesteau doar câteva momente în cadrul Istoriei URSS legate de „prietenia popoarelor”. Toate manualele, în afară de cele de „Limba și literatură moldovenească” erau traduse din limba rusă. La „literatura moldovenească” se studiau operele cronicarilor, ale unor clasici din sec. al XIX-lea, considerați loiali Rusiei (Gh. Asachi, C. Stamatiș.a.) sau ale revoluționarilor A. Russo. Nu se studiau V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, M. Eminescu ș.a., considerați unioniști. Dar și atunci când în operele clasice se întâlnea cuvântul „român”, acesta era înlocuit cu alt cuvânt

sau se puneau puncte. Astfel, periodicul lui Gh. Asachi „Albina românească” era numit doar „Albina...”. Scopul urmărit era propagarea moldovenismului primitiv și a antiromânismului. Se mai preda printre băieți „pregătirea militară”. Fostul ofițer sovietic, care instruia elevii, înjura la fiecare pas, ne ducea la trageri cu arma la tirul din interiorul cetății. Elevii erau intoxicați cu ideologia comunistă pe multiple căi. Programele la istorie și literatură prevedeau predarea acestor obiecte de pe „pozițiile de clasă” și în spiritul „prieteniei popoarelor”. Lecții speciale erau consacrate studierii biografiei lui Stalin, „marelui plan stalinist de transformare a naturii” etc. Chipul lui Stalin era de fapt zeificat. Astfel, la sărbătoarea a 70 de ani de la naștere, portretul lui, ridicat în cer de baloane colorate era luminat de un proiector. Un rol important în propaganda ideologică se acorda activității comsomoliste, în rândurile cărora erau incluși elevii ce atingeau vârsta de 14 ani. Ei erau responsabili în fața „Comitetului comsomolist”, care îi obliga să îndeplinească sarcini comsomoliste: întâlniri cu reprezentanții „mișcării revoluționare” din perioada interbelică care criticau „ocupanții români”, apoi cu veterani ai „Marelui Război pentru apărare Patriei”, care povesteau despre „faptele lor eroice” în lupta cu fasciștii. Sistemul de propagandă multidimensională n-a putut să nu mă influențeze și pe mine în procesul de percepere a mediului ce mă înconjoară, a evenimentelor politice din țară și de peste hotare. În clasa a X-a am participat la un concurs orășenesc de comunicări școlare cu genericul „Lupta URSS pentru pace”. Am prezentat un eseu cu tema „Noi construim socialismul, noi vrem pace”, în care povesteam despre lupta pentru pace a unui tânăr imaginar german care a suferit în urma fascismului iar acum construiește o Germanie socialistă. Câștigând concursul, textul eseului a fost publicat în ziarul „Tinerimea Moldovei”, de unde am primit și un onorar. Eram atunci în apogeul cultului stalinismului. După cum s-a exprimat mai târziu tanti (mătușa) Maria, profesoară de geografie, oamenii nu numai că se temeau să spună față de cineva ceva critic în adresa conducerii, dar chiar să gândească în această direcție. La absolvirea școlii medii, deși intoxicat ideologic, păstram, totuși, în adâncul sufletului amprenta educației din familie cu atașament față de tradițiile naționale și familiale. Orientarea din familie de a cunoaște trecutul mi-a servit drept îndemn de a mă înscrie la Facultatea de Istorie și Filologie a Universității de Stat din Chișinău.

Ați urmat studiile superioare la Chișinău în anii grei de după cel de-al Doilea Război Mondial, la Universitatea de Stat. Cum arăta Chișinăul când ați fost admis la Facultatea de Istorie în 1952? Ce examene de admitere ați susținut? Cum era Facultatea de Istorie pe atunci? Ați fost îndrumați de generația de profesori de după război. Cine dintre ei v-a impresionat mai mult? Ce discipline se studiau atunci? Pe ce se punea accentul mai mult? Cine v-au fost colegii de facultate? Povestiți-ne despre această etapă din viața Dvs.

În vara anului 1952, cu ocazia depunerii dosarului la Comisia de admitere a Universității de Stat din Chișinău, pentru prima dată am vizitat capitala Moldovei Sovietice. Orașul cuprindea vatra sa veche de până la război, fără actualele

raioane – Botanica, Râșcani, Ciocana, Buiucani. De exemplu, în sectorul Râșcani („Râșcanovca”) era instalat Aeroportul Chișinău, de unde decolau avioanele. Strada principală a orașului, prospectul Lenin (actualmente bulevardul Ștefan cel Mare), diviza orașul în două părți. În cea de „sus” (sau de sud) se aflau principalele instituții de partid și de stat, precum și case cu un etaj și curte ale foștilor funcționari și oameni de cultură din perioada interbelică care se evacuasera peste Prut. La început, acolo se instalaseră foști servitori, dar aceștia au fost izgoșiți, iar locuințele au fost ocupate de demnitari de stat și de partid, precum și de alți funcționari, preponderent vorbitori de limbă rusă (ruși, ucraineni, evrei). Cea mai prestigioasă se considera strada Livezilor (actuala A. Mateevici). Pe atunci, acolo locuia L. Brejnev și alți reprezentanți ai elitei sovietice. Partea de jos (de nord) a orașului, de regulă era alcătuită din construcții vechi, înghesuite pe stradele întortocheate. Aici locuia populație de etnie evreiască implicată în diferite servicii publice, precum și muncitori de diverse etnii. Majoritatea dereticătorilor, paznicilor era concentrată în cartierul periferic „Malina” (în zona de sud-est al orașului și în satele din jurul urbei. Un loc atractiv în nord-vestul orașului era „dealul lui Pușchin”, unde fusese casele guvernatorului Basarabiei Inzov și apoi „Casa-muzeu Pușchin”. Un alt obiect atractiv era casa boierului Andronache Donici, devenită apoi Muzeul Bisericesc și Biserica Sf. Arhangheli Mihail și Gavril de alături, construită în sec. al XVII-lea. Aceste edificii au fost demolate în anii ’60 ai secolului trecut când a fost construit cinematograful Moscova. Direcția Institutului de Istorie se adresase cu o solicitare organelor supreme de a păstra aceste edificii, dar totul a fost în zadar.

Primele edificii cu mai multe etaje au fost construite pe strada centrală. În 1952 era finisată o asemenea clădire vis-a-vis de Sala cu Orgă (inițial Banca Centrală). Construcției edificiului, scriitorul Em. Bucov i-a consacrat romanul „Cresc etajele”. Tot atunci, alături de Sala cu Orgă, a fost construit hotelul „Moldova”, cu scuar în față, fiind unicul hotel prestigios din capitală. Vizitatorii străini numeau atunci Chișinăul „orașul unei singure străzi” moderne. Universitatea avea pe atunci doar două blocuri: cel principal de la colțul străzilor Pușkin și M. Kogălniceanu (atunci N. Pirogov) unde se afla Rectoratul și Facultatea de Istorie și Filologie și alt bloc de la colț cu str. G. Bănulescu – Bodoni (atunci N. Gogol). Între blocuri se întindea un teren liber, folosit pentru activitățile sportive.

Pentru a fi admis la Secția Istorie a Facultății de Istorie și Filologie, erau prevăzute 3 examene, toate în limba rusă. Primul examen consta din scrierea unui eseu în limba rusă. La această probă marea majoritate a candidaților la admitere au picat. Din această cauză, conducerea Universității a decis susținerea repetată a probei sub forma unei dictări în limba rusă. Al doilea examen a fost la geografie. Deși cunoșteam perfect materia, îmi era foarte greu să expun în limba rusă unele denumiri și unii termeni. Până la urmă am fost apreciat cu „excelent”. Examenul hotărâtor era la Istoria URSS. Examinatorul, un lector tânăr, nou venit de la Moscova, Serghei Brâseakin nu admitea greșeli la expunerea materialului în limba

rusă, drept urmare, candidații autohtoni picau examenul unul după altul. Lângă mine stătea viitorul coleg Alexandru Moșanu, care mi-a spus: „Hai să spunem că dorim să răspundem în limba moldovenească”. Așa am și procedat, la care S. Brâșkin ne-a indicat spre secretarul său: „Răspundeți-i lui”. Acesta s-a dovedit a fi doctorandul Pavel Dimitriu (Dmitriev), viitorul renumit savant. El a fost binevoitor cu noi și ne-a apreciat cu calificativul „excelent”. Din cei 28 de candidați (abiturienți) care au susținut examenele de admitere, doar șapte erau moldoveni, ceilalți erau veniți din diferite localități ale URSS, iar unul din ei (Borodin) era originar tocmai din or. Murmansk. Cei veniți din alte părți erau de diferite vârste. Băieții erau după serviciul militar, inclusiv doi participanți la război și un fost marinar. Fetele erau preponderent fiice ale unor șefi sovietici. Fiind admis la facultate, am venit la studii și m-am adresat să mi se dea loc în cămin, la care persoana responsabilă de repartizarea locurilor, un fost ofițer cu numele Kalenionok, m-a întrebat unde lucrează părinții. I-am spus că sunt colhoznici, la care el a zis „colhoznicii noștri îs oameni avuți” și mi-a înaintat o listă cu adrese ale gazdelor particulare care ofereau odăi în chirie.

În primii ani de învățătură, toți profesorii erau alogeni, veniți din alte regiuni geografice ale URSS, excepție alcătuind șeful Catedrei de Istorie a URSS – I. Grosul (prin cumul), care era și președinte al Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS.

Titulari ai Catedrei erau conferențiarii universitari: I. Meșceriuk, conf. A. Malikov, S. Brâșekin, lectorii superiori: A. Vasin, A. Simonov. Spre sfârșitul anilor de studii, la catedră a venit conf. univ. M. Munteanu. Titulari ai Catedrei Istorie Universală erau: prof. V. Antonova (șef până în 1954), conf. univ. R. Enghelgardt, conf. univ. Totrov, lect. superior N. Bregovscaia, lect. superior I. Model, V. Starojuc (din 1955). Cursurile predate erau: istoria antică, istoria medievală, istoria contemporană, istoria țărilor Asiei și Africii, istoria slavilor de sud-est, istoria României (1878-1916), bazele etnografiei. Disciplina de bază era considerată „Istoria URSS”, cu un volum marte de ore și două cursuri complementare: „Studiul izvoarelor istoriei URSS” și „Istoriografia istoriei URSS”. Scopul urmărit prin predarea acestor discipline era de a educa studenții în spiritul prieteniei popoarelor URSS și al rolului eliberator al „marelui popor rus”, al „patriotismului sovietic” și al devotamentului față de partidul comunist.

Cât privește istoria națională, aceasta era predată într-un număr restrâns de ore (preponderent sub formă de cursuri speciale), susținute de conf. univ. N. Mohov, I. Grosul, V. Senchevici. Conținutul principal al cursului de Istorie a Moldovei era istoria relațiilor moldo-ruso-ucrainene. Începând cu anul 1955, pe fundalul prieteniei româno-sovietice, la Catedra de Istorie Universală a fost introdus cursul de Istorie a României, perioada de la independență până la intrarea ei în Primul Război Mondial (1878-1916), atenția principală acordându-se răscoalei țărănești din 1907 (lector superior V. Starojuc). Acest curs nu era prezentat drept parte componentă a istoriei naționale, dar a celei universale. Pe parcursul între-

gului ciclu de studii, studenții tuturor facultăților urmau să audieze cursurile de istorie a PCUS, de materialism istoric și dialectic și de economie politică. Aceleași scopuri urmăreau și orele de informație politică în grupele academice, conduse de profesori. Cursurile urmăreau scopul de a crea o viziune marxist-leninistă asupra evoluției societății umane, a devotamentului față de politica partidului comunist. La Secția de Istorie a Facultății de Istorie și Filologie se mai predau obiectele auxiliare: Istoria literaturii sovietice, Pedagogie, Limba rusă veche, Limba engleză/ franceză și latina. Se utilizau manuale la unele discipline (Istoria URSS; Istoria Universală) editate la Moscova, dar acestea erau puține și puteau fi utilizate doar în bibliotecă. Tot acolo făceam cunoștință cu principalele monografii recomandate de profesori, mai ales la cursurile speciale.

În perioada stalinistă, profesorii citeau cursurile în fața studenților de pe conspecte aprobate în cadrul Catedrelor, în vederea corespunderii cu cerințele politico-ideologice. Respectiv, pentru studenți, conspectele pe care le scriau la lecții constituiau principala sursă de pregătire pentru examene. Îmi amintesc cum împreună cu colegul Alexandru Moșanu ne pregăteam de examene la umbra castanului din curtea vechiului bloc principal, citind cu glas tare ba unul ba altul din propriul conspect, apoi celălalt verifica conspectul și-l completa în caz de necesitate.

În procesul de instruire a studenților, organele directive acordau o atenție sporită pregătirii calitative militare a tinerilor – viitori apărători ai patriei sovietice. În fiecare zi de vineri, la catedra militară situată la parterul Bisericii Universității (pe atunci Sala sportivă), studenții ascultau lecții teoretice și practice în domeniul artileriei. Studenții participau la două cantonamente de vară, continuau pregătirea militară până în anul al V-lea, după care li se acorda gradul militar de locotenent inferior.

Pentru mine personal, studierea întregului ciclu de discipline, mai ales a celor care aveau drept scop să ne transforme în „ideologi” ai regimului, erau o obligațiune impusă și nu o ocupație atractivă. Începând cu primul an de studii, a trezit interesul meu doar un singur seminar, condus de conf. univ. Ivan Meșceriuk, originar din sudul Basarabiei, care mai mulți ani a activat în calitate de cercetător științific la Muzeul de Stat de Istorie din Moscova. Tema seminarului era „Analiza comparată a Codului de legi rus vechi „Russkaia Pravda”. Am ales tema „Obștea sătească reflectată în „Russkaia Pravda”. Profesorul m-a învățat metoda de analiză a surselor istorice, expunerea istoriografică și alte elemente primare ale cercetării. Referatul purta caracter analitic și a fost prezentat nu doar la seminar, ci și la ședința Cercului studențesc de istorie a URSS. Acolo, conf. univ. V. Senchevici, care predă istoria URSS la anul II, mi-a propus să studiez structura socială a obștii sătești din Moldova, în baza documentelor din a doua jumătate a sec. al XV-lea. Domnia sa s-a adresat Bibliotecii Institutului de Istorie, Limba și Literatură a Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS să-mi permită să studiez cele două volume de „Documentele lui Ștefan cel Mare” (1913) editate

de I. Bogdan. A fost prima mea cercetare a surselor documentare medievale moldovenești. Lucrarea a fost premiată și publicată în 1957 într-o culegere de studii studentești. După apariția publicației, mi-am propus să desfășor mai larg această tematică sub forma tezei de licență, dar decesul subit al lui I. Senchievici (februarie 1954) m-a făcut să-mi aleg un nou conducător științific. Acesta a devenit conf. univ. N. Mohov, care predă un curs special consacrat istoriei relațiilor moldo-ruso-ucrainene. El mi-a trezit curiozitatea și, în anul al III-lea de studii, am analizat o adresare a delegației marilor boieri și a înaltului cler al Moldovei către Moscova, în anul 1656, în numele domnului Gheorghe Ștefan, pentru a solicita trecerea țării sub ocrotirea țarului. Pentru lucrarea de licență mi-a fost propusă tema „Cronicile ucrainene despre relațiile moldo-ucrainene de la mijlocul sec. al XVII-lea”. Prin abonamentul inter bibliotecar am primit edițiile acestor cronici de la Kiev. Am reușit să pun în circuitul științific momente necunoscute ale relațiilor moldo-ucrainene din sec. al XVII-lea.

În anii IV și V de studii am ocupat funcția de președinte al Societății științifice studentești a Universității. Am coordonat publicarea primului volum de studii științifice studentești din universitate, care a apărut în 1957. În volum au fost incluse articole ale studenților și doctoranzilor (aspiranților) de la toate facultățile: ale lui S. Rădăușan, A. Ciobanu, A. Eremia și mulți alții. În volum am inclus și două studii elaborate de mine, despre obștea sătească medievală din Moldova și despre adresarea către Moscova din 1656 (menționată mai sus). Pentru această activitate mi s-a acordat diploma Ministerului Învățământului Superior din URSS. Deoarece teza de licență consacrată istoriei relațiilor moldo-ucrainene reflectate în cronicile ucrainene a fost finisată către sfârșitul anului 1956, decanul facultății, conf. univ. M. Muntean, cu permisiunea rectorului, a decis să organizeze o susținere model, în februarie 1957. Președinte al comisiei a fost numit doctorul habilitat Ia. Grosul, membri: conf. univ. M. Muntean și conf. R. Engelhardt.

După susținerea cu succes a tezei recomandate spre publicare, până la examenele de licență mai rămâneau vreo trei luni. Decanul M. Muntean mi-a propus să lucrez în Arhiva de Stat și în Biblioteca Republicană asupra studiului consacrat sistemului de măsuri din metrologia medievală și modernă moldovenească. La sfârșitul lunii aprilie articolul a fost finalizat și, după ce M. Muntean l-a mai completat cu unele informații, a fost inclus în „Analele Universității de Stat din Chișinău” (seria Istorie), fiind publicat în anul 1958. Tot atunci am început să depistez noi documente de arhivă despre mișcarea haiducească din Moldova, utilizate mai târziu în lucrarea „Haiducii- răzbnători ai poporului” (în limba rusă), editată în 1962.

În aceeași zi cu mine a susținut teza de licență colega Elena M. Podgradskaia, persoană cu o biografie originală. De naționalitate slovacă, Elena Podgradskaia s-a născut în 1928 în or. Târnova, Cehoslovacia. În anul 1944 a absolvit școala medie, iar în toamna aceluiași an a participat la o rebeliune militară antifascistă la care a participat și fratele Elenei, care îi încredințase acesteia funcția de operator radio militar. În felul acesta Elena a reușit să stabilească legătura cu comanda-

mentul unei unități sovietice, care venea în sprijinul celor răsculați. Elena s-a împrietenit cu conducătorul structurii militare, ofițerul V. Krivorotov, cu care s-a căsătorit, iar în vara anului 1945 a ajuns în URSS, la Chișinău. Căsătoria lor n-a fost de lungă durată, ulterior ea s-a recăsătorit cu inginerul N. Fișer (1954). În anul 1952 Elena Podgrodskaja a devenit studentă la Secția Istorie a Facultății de Istorie și Filologie a Universității de Stat din Chișinău. Începând cu anii de studii 1954-1955, conf. univ. R. Engelgard a îndemnat-o pe Elena în realizarea primelor sale cercetări științifice consacrate mișcării antifasciste din Cehoslovacia în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Drept urmare, ea a prezentat în cadrul conferințelor studențești referate consacrate diferitor aspecte ale temei studiate. În teza de licență, Elena Pogradskaja a expus chestiunea mișcării de rezistență din Slovacia, în contextul valului de insurecții antifasciste în 1944 din întreaga Europă Centrală și de Est.

În cercetarea științifică s-au implicat și alți colegi. Printre aceștia s-au distins Al. Moșanu și I. Petrovskaja. Ei au participat la conferințe științifice studențești, fiind menționați cu diplome ale universității. Drept urmare, subsemnatul și colegii E. Pogradskaja, Al. Moșanu și I. Petrovskaja au fost repartizați de Ministerul Învățământului la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești al AȘ a URSS, pentru a se ocupa cu cercetarea științifică.

Ați început studiile la Universitate în ultimii ani ai lui Stalin și ați absolvit-o după Congresul al XX-lea al PCUS, la care N. Hrușciov a demască cursul personalității lui Stalin. Cum au fost acei ani? Cum ați trăit momentul despărțirii de Stalin? Ce s-a schimbat în Facultate după 1953? Cum s-au format cadrele naționale în învățământul universitar postbelic? Cum se preda istoria națională în perioada postbelică? Care erau manualele universitare din care învățați?

Cultul „marelui Stalin”, ca și în școală, așa și la universitate, era prezent la orice pas. Portrete în auditorii, bust pe scările dintre etaje, seminare consacrate studierii operelor sale „geniale” etc. O disciplină specială – Istoria PCUS, era de fapt consacrată proslăvirii stalinismului. Fiecare compartiment al cursului respectiv evidenția rolul hotărâtor al lui Stalin în desfășurarea evenimentelor din perioada expusă și se citeau aprecierile date de Stalin evenimentelor de atunci. Lectorul superior Cutovoi, care ne preda această disciplină, pronunța de fiecare dată numele lui Stalin cu un accent patetic. Detaliat erau prezentate de campaniile ideologice staliniste postbelice subiectele: lupta împotriva „cosmopolitismului fără patrie” și a „închinăciunii față de știința și cultura burgheză” și demascarea „dușmanilor interni”, ultimii fiind medicii evrei, care urmăreau scopul să-l omoare pe „tovarășul Stalin”. La începutul anului 1953, retorica antisemită ajunsese la apogeu.

În scopul studierii mai profunde a biografiei „marelui conducător”, în cadrul Catedrei de Istorie a PCUS era organizat un cerc studențesc în frunte cu același I. Cutovoi. Dar, ca un tunet pe cerul curat, în martie 1953, a venit vestea că tovarășul Stalin s-a stins din viață. Pe coridorul blocului de studiu a fost organizat un

miting al profesorilor și studenților. Vorbitorii finalizau discursurile, ștergându-și ochii de lacrimi. A fost ținută o cuvântare de către conf. univ. S. Brâseakin, încheiată în stilul perioadei totalitarismului: „Veșnică pomenire tovarășului Stalin, trăiască conducătorul Partidului Comunist Gheorghei Maximilianovici Malenkov!”

În ziua înmormântării toți ne-am dus la mitingul de doliu din Piața Biruinței, (astăzi Piața Marii Adunări Naționale) unde am ascultat cuvântările, transmise la radio, ale lui Gh. Malencov, V. Molotov și L. Beria. La intrarea dinspre prospectul Lenin (astăzi Bulevardul Ștefan cel Mare), spre alea din mijlocul grădinii publice „A. S. Pușkin” (astăzi Ștefan cel Mare), unde în prezent sunt busturile clasicilor literaturii române, pe atunci, se afla instalat un monument din ghips al lui Stalin. În zilele de doliu, monumentul era acoperit cu sute de coroane. Dar iată că au trecut zilele de doliu și au început schimbările. Luptele interne din conducerea țării au condus la arestarea lui L. Beria. Noi, participanți la cercul studentesc de pe lângă Catedra de Istorie a PCUS, ne adunam spontan și ne adresam cu nedumerire: cum de s-a întâmplat așa ceva cu Lavrentii Pavlovici? La care I. Cutovoi ne răspundea enervat: „Ah voi sugarilor, („sosunchi”), ce știți despre regimul sovietic! Mie, în 1937, kaghebiștii mi-au întins o foaie curată și m-au impus s-o semnez în partea de jos. În baza celor scrise de ei acolo, am făcut pușcărie!!!” Așa începeau primii pași ai dezamăgirii în stalinism. A urmat apoi excluderea din cursurile de lecții a citatelor din operele lui Stalin.

În această perioadă, s-au stabilit relațiile de colaborare ale Societății științifice studențești din universitate cu cele din alte republici unionale: republicile baltice, Ucraina. Personal, în componența unor delegații studențești, am participat la conferințe științifice organizate de Societățile respective, la Kiev, Lvov, Odessa.

Un rol hotărâtor în procesul de destalinizare l-a avut Congresul al XX-lea al PCUS din februarie 1956. După congres, în Sala festivă a Universității a fost convocată o adunare comsomolistă închisă, în cadrul căreia a fost citită scrisoarea secretă a conducerii partidului expusă la congres, în care erau demascate crimele stalinismului și condamnat „cultul personalității lui Stalin”. La încheierea adunării a fost înaintată propunerea, acceptată în unanimitate, de a scoate portretul lui Stalin din sală. Câțiva băieți l-au dus în curtea din spate a Universității, portretul a fost călcat în picioare și aruncat la gunoi.

A urmat o perioadă scurtă de timp, când se credea că a venit vremea liberei exprimări: intelectualitatea a început să opteze deschis pentru trecerea la alfabetul latin, a introducerii drept limbă literară – limba clasicilor literaturii române, iar unii studenți depuneau flori la monumentul lui Ștefan cel Mare. Evenimentele din Ungaria din toamna aceluiași an au demonstrat că conducerea sovietică procedează conform proverbului „lupul își schimbă părul, dar năravul ba”. A devenit clar că s-a produs un „dezgheț” temporar. Totuși, în urma atenuării dirijismului politico-ideologic al partidului, profesorii și studenții acordau o atenție sporită pregătirii profesionale. Intelectualitatea din RSSM revendica abandonarea „moldovenismului” antiromânesc și perpetuarea valorilor naționale. Aceste activități devin contraproductive re-

gimului comunist sovietic. Drept urmare, prin Hotărârea Plenarei CC al PCUS din 21 iunie 1963 „Cu privire la obiectivele curente ale lucrului ideologic al partidului în toate domeniile sociale și culturale”, se chema la „vigilență” față de manifestările „naționaliste” „antisovietice” și de „închinăciune față de Occident”, formulă preluată din arsenalul campaniilor staliniste. Totuși, o revenire la stalinism era imposibilă.

Treptat, s-a cristalizat o nouă intelectualitate, care, deși fusese educată în spiritul ideologiei comuniste sovietice, poseda cunoștințe profesionale mai largi decât profesorii săi. În cadrul Facultății de Istorie, cu fiecare an sporea numărul studenților autohtoni. Un imbold în procesul formării cadrelor naționale a fost dat prin comasarea Universității de Stat cu Institutul Pedagogic de Stat „Ion Creangă”, în anul 1960. În componența cadrelor cu profil istoric s-au încadrat profesori cunoscători de limbă română: V. Potlog, C. Drachemberg, I. Șlaen, A. Repida, etc. Creșterea numărului studenților moldoveni a permis crearea, în componența cursurilor, a grupelor cu predare în limba română („moldovenească”) și în limba rusă. Profesorii cunoscători de limbă română predau în grupele moldovenești. În anul 1969 a fost constituită Catedra de Istorie a Moldovei, astfel s-a mărit numărul de ore la istoria națională. Totuși, principalele materiale didactice rămăneau cele scrise în limba rusă. În limba română („moldovenească”) am putea numi doar un singur manual/curs - „Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până la Revoluția Socialistă din Octombrie”. Vol. I. Text tradus din l. rusă (Chișinău 1967).

Sporirea numărului studenților autohtoni a permis celor cu rezultate excelente să se înscrie la doctorat (aspiratură), să fie angajați în funcții de lectori și laboranți la catedre, să susțină teze de doctori în istorie (I. Niculiță, P. Cocârlă, V. Tomuleț, I. Eremia, ș.a.). Alții au fost repartizați în colegii, licee sau erau încadrați în activitate științifică la Institutul de Istorie al AȘM.

După absolvirea Facultății de Istorie ați fost încadrat ca cercetător la Institutul de Istorie. Cum era Institutul de Istorie, în viziunea tânărului absolvent al Facultății de Istorie. Cine era directorul Institutului? Cine erau colegii și mentorii Dvs. în primii ani de activitate? Cine v-a îndrumat în calea deloc ușoară a cercetării istorice? Cum a evoluat Institutul, cum a evoluat știința istorică în timp, în cadrul Institutului? Cum se formau cadrele naționale de cercetători științifici?

În iunie 1957 m-am prezentat, conform repartizării, directorului Institutului de Istorie, Limbă și Literatură – lingvistului A. Borșci care m-a trimis la locțiitorul său - N. Mohov, responsabil de Secția de istorie. N. Mohov mi-a fost și profesor la universitate. Am fost angajat în funcția de cercetător științific inferior (stagiar) în sectorul de Istorie a Moldovei: perioada presovietică (așa era numită perioada epocilor medievală și modernă), condusă de același N. Mohov. În componența sectorului activa P. Dmitriev, specializat în domeniul demografiei istorice, I. Anțupov, cercetător al istoriei social-economice a Basarabiei de sud în prima jumătate a sec. al XIX-lea, V. Jucov, cercetător al problematicei vieții urbane din Basarabia în sec. al XIX-lea, I. Ivanov, cercetător al temei mișcarea revoluți-

onară din Basarabia de la înc. sec. al XX-lea și tipărirea, la Chișinău, a gazetei leniniste „Iscra”. În cadrul sectorului mai activau două doamne, L. Semionova (soția decanului Facultății de Istorie și Filologie a universității – M. Muntean) și Galina Grosul (soția fratelui Președintelui Prezidiului Filialei Moldovenești a AȘ a URSS – Ia. Grosul). Ambele doamne cercetau relațiile moldo-ruse din timpul războaielor ruso-turce din secolul al XVIII-lea). În cadrul sectorului era înscris și doctorandul (aspirantul) P. Sovetov (anul III la doctorat), care cerceta tema despre importanța istorico-juridică a „Pravdelor” lui Vasile Lupu” din 1646 (se evita a fi numite „Cartea românească de învățătură”).

P. Sovetov a avut o biografie deosebită: s-a născut la București, într-o familie de medici implicați în „mișcarea subversivă comunistă”. Tatăl său, Vasile, provenea dintr-o familie de mari aristocrați ruși (consilieri) ai țarului, de unde și numele de Sovetov. Mama, Eleonora, era fiica unui mare negustor evreu din Chilia. La București, Pavel a absolvit primele șase clase ale prestigiosului liceu „Matei Basarab”. În 1940 familia Sovetov se stabilește în URSS, iar după război Pavel a absolvit Facultatea Juridică a Universității din Odessa, fiind repartizat în funcția de vice-procuror al raionului Strășeni, RSSM. Accentul său bucureștean, în conversațiile cu localnicii, supăra pe superiorii săi. Agitat de scriitorul Em. Bucov, prieten al părinților săi în activitatea revoluționară, Pavel a fost admis la aspirantură (doctorat) în cadrul Secției de Istorie a Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS. Cunoașterea limbii române i-a permis să studieze cu facilitate sursele istorice și istoriografia românească. Pavel Sovetov a purtat în amintire viața de la București și se distingea mereu printr-o nostalgie românească accentuată. Acest moment ne-a apropiat, pe mine și pe P. Dmitriev (care și el a avut studii primare românești), de personalitatea lui Sovetov. La momentul respectiv, în Secția Istorie a institutului era un număr restrâns de cercetători care cunoșteau limba română (moldovenii: Gh. Cebotarenco, P. Bârnea, N. Chetaru, V. Marchevici – arheologi), P. Dimitriu (Dmitriev), D. Dragnev (medieviști), E. Certan, Al. Moșanu (moderniști), Gh. Bărcă, S. Afteniuc, L. Repida, B. Vizer (contemporaniști), ultimii trei cu studii în Transnistria. Dintre alogeni, buni cunoscători ai limbii române erau E. Russev (medievist), I. Levit (contemporanist) și A. Babii (filosof). Ceilalți câțiva zeci de cercetători erau de etnie rusă, ucraineană, bulgară și evreiască și comunicau exclusiv în limba rusă, unii posedau un număr restrâns de cuvinte românești.

Sunteți coordonatorul mai multor corpusuri de documente istorice medievale. Cum ați reușit să depistați și să aduceți din diverse arhive documentele medievale referitoare la Istoria românilor de la Est de Carpați acasă, la Chișinău.

Inclus în activitatea Secției de Istorie (transformată în 1958 în Institutul de Istorie ca structură aparte), în perioada dezghețului hrușciovist, când se acorda o atenție sporită profesionalismului, ca și alți tineri cercetători eram în căutarea unei teme pentru teza de doctor, dar o întâmplare m-a făcut să-mi modific planurile.

La sfârșitul anului 1957, academicianul moscovit Lev Cerepnin, fostul conducător științific al tezei de doctor a medievistului E. Russev, ne-a informat că colaboratorii săi au depistat în Arhiva de Acte Vechi de la Moscova, în fondul „Direcția cadastrului Basarabiei” (F. 1299) documente vechi moldovenești, scrise pe pergament, care datau începând cu secolul al XV-lea. În sector a fost formată o echipă compusă din: P. Dmitriev, P. Sovetov și subsemnatul, care au cercetat câteva luni în arhiva menționată. Am reușit atunci să facem cercetări și-n alte arhive moscovite ca Arhiva Muzeului de Istorie ș.a., comandând fotografii făcute de pe documentele depistate. Când au sosit la Chișinău pachetele cu fotografii elaborate de pe documente, am constatat că nu prea puteam descifra scrisul slavo-român.

Pe atunci, relațiile româno-sovietice erau bune. La adresarea conducerii Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS, Academia Română l-a delegat la Chișinău pe cunoscutul slavist, profesor universitar Damian P. Bogdan, care ne-a ținut un curs de arheografie și paleografie româno-slavă. Primul volum de documente cu denumirea „Moldova în epoca feudalismului. Documente slavo-moldovenești (veacul al XV-lea – întâiul pătrar al veacului al XVII-lea), alcătuit de P. Dmitriev, D. Dragnev, E. Russev și P. Sovetov a fost publicat în anul 1961. Anterior, în 1959, același colectiv a publicat la București în „Studii. Revista de Istorie”, nr. 3, articolul „Documente din arhivele sovietice privitoare la istoria medievală a Moldovei și Țării Românești”.

După o întrerupere de cca un deceniu și jumătate, Institutul de Istorie a decis reluarea publicării documentelor medievale. Pe parcursul mai multor ani, istoricii medieviști au întreprins călătorii de cercetare într-un șir de arhive din URSS (Leningrad/Sankt-Petersburg, Lvov, Kiev, Odessa, Cernăuți) și peste hotare (În Polonia - Varșovia, Kracovia, Wroslaw), Bulgaria (Sofia). În anul 1978, colectivul alcătuitor: D. Dragnev, A. Nichitici, L. Svetlicinaia și P. Sovetov, sub redacția acad. L. Cerepnin, pune temelia editării în mai multe volume a colecției „Moldova în epoca feudalismului”, începând cu sec. al XV-lea. Au fost editate 12 volume ale acestei colecții (vol. VII, alcătuit de P. Dmitriev, vol. VIII-XII, alcătuitori L. Svetlicinaia, D. Dragnev și E. Bociarova). O nouă colecție numită „Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în perioada războiului ruso-turc 1806-1812” se află în proces de realizare. Au fost editate trei volume (Vol. I, alcătuitori D. Dragnev, L. Svetlicinaia, T. Candu, T. Ciobanu, V. Constantinov, Vol. II și III, alcătuitori D. Dragnev, L. Svetlicinaia, T. Candu, T. Ciobanu, București – Brăila (2016-2019).

Domnule Profesor, ați urmat studiile la aspirantură (doctorat) și ați susținut o primă teză dedicată profilului satului moldovenesc. Ați avut în preocupările Dvs. științifice probleme privind evoluția social-economică și politică a Țărilor Române. Ce probleme se cercetau în colectivul de medieviști?

La sfârșitul anilor '50 - înc. anilor '60, pe parcursul lucrărilor de editare a documentelor vechi moldovenești, subsemnatul, P. Sovetov și P. Dmitriev, în urma discuțiilor referitoare la specificul societăților medievale a Țării Moldovei, am

stabilit direcțiile de cercetare a acestei teme, urmând să publicăm studii și referate separate sau în comun. Principalele dintre aceste probleme erau: 1. Evoluția formelor de proprietate funciară și destinul proprietății răzășești; 2. Impactul dominației otomane asupra evoluției societății din Moldova, îndeosebi asupra evoluției demografice și a corelației dintre formele de însușire a supraprodusului de către stat și de către moșieri particulari.

Grupul nostru de cercetare a fost numit de E. Russev - grupul „tinerilor feudali”, „mladofeudalii”. Viziunile noastre le susțineam în comun nu doar la discuțiile din cadrul institutului, ci și la simpozioanele inter-republicane de istorie agrară a Europei de Est, inițiate în anul 1958 de către istoricii estonieni. În fiecare an, împreună sau individual, prezentam referate la sesiunile simpozionului – la Vilnius, Riga, Talin, Minsk, Kiev, Odessa, Chișinău. Colaborarea cu istoricii din alte republici unionale și, îndeosebi, compararea proceselor istorice din societățile medievale din spațiul lor geografic cu cel românesc, ne-a permis să stabilim trăsături comune și specifice ale evoluției obștii sătășești (D. Dragnev, P. Sovietov), ale sistemului de relații dintre stat și producătorii de bunuri materiale sub dominația otomană (P. Sovietov, P. Dmitrev). Generalizând și aprofundând aceste direcții de cercetare, P. Sovietov a reușit să formuleze caracteristicile tipologice ale societății medievale din Moldova și Țara Românească, care se afla într-un proces de etapizare. Discuțiilor asupra acestui concept i-au fost consacrate lucrările Simpozionului Internațional „Europa de Sud-Est în epoca feudalismului” (Chișinău, 15-17 mai 1973), în care, în afară de istoricii din URSS au participat renumiți savanți din Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Bulgaria. La lucrările simpozionului pornise un autobus cu istorici români, dar, în ultimul moment au fost opriți din ordinul Elenei Ceaușescu. Era perioada de înăsprire continuă a disputei româno-sovietice.

Concepția expusă de P. Sovietov a fost susținută de toți participanții la simpozion. În referatele pe care le-am prezentat la acest simpozion, apoi la Congresul Internațional de Studii Sud-Est Europene (București, 4-10 septembrie 1974) și la Congresul al XV-lea internațional de Științe Istorice (București, 1980), am examinat etapele evoluției economice a Țării Moldovei în funcție de evoluția economiei europene. În acest context am stabilit impactul crizei economice europene din a doua jumătate a sec. al XVII-lea asupra economiei Moldovei, care la intersecția sec. XVII-XVIII a cunoscut un regres substanțial și o reorientare a relațiilor sale comerciale, aproape în exclusivitate spre Imperiul Otoman. Rezultatele cercetărilor au fost publicate la Chișinău și la Moscova.

Conducătorul oficial al tezei mele de doctorat, acad. Lev Cerepnin, mi-a cerut, la începutul anilor '70, să mă concentrez asupra temei alese: „Agricultura Moldovei în perioada intensificării aspirării turco-fanariote, sf. sec al XVII-lea - mijlocul secolului al XVIII-lea”. Drept urmare, la începutul anilor '70, m-am concentrat asupra studierii evoluției structurilor agrare din Moldova, pe baza reliefării corelației dintre cultura plantelor și creșterea animalelor în diferite zone

economico-geografice ale așezărilor rurale. Cercetarea surselor, în mare parte inedite, în arhivele României și URSS, mi-a permis să caracterizez sistemul agrar sedentar din Moldova, începând cu evul mediu timpuriu, drept unul mixt care îmbina cultivarea platelor cu creșterea animalelor, îndeletniciri care aduceau cel mai mare venit în gospodăria rurală. În teza susținută (1973) și apoi mai pe larg în monografia „Agricultura Moldovei feudale” (1975), am examinat specificul structurii sistemului agrar din fiecare zonă economico-geografică a Moldovei. Am constatat că doar în zonele montane și de stepă ocupația de bază a populației era păstoritul și meșteșugăritul sătesc. În celelalte zone domina sistemul agro-pastoral, cu o corelație diferită dintre cultivarea plantelor și creșterea animalelor, în dependența de poziția geografică a zonei respective. Sistemul de schimb dintre populația diferitor zone din spațiul carpato-danubiano-nistean a contribuit la coeziunea ei etnică și lingvistică. Am sesizat că unii istorici străini, pentru a demonstra caracterul pastoral al economiei rurale românești, se limitau la descrierea zonelor montane, extinzând concluziile lor asupra întregului spațiu locuit de români.

După editarea monografiei, m-am concentrat asupra cercetării dinamicii populației în spațiul carpato-danubiano-nistean în sec. al XVIII-lea. Problema a apărut în urma insistenței istoricilor maghiari, susținute de istoricul sovietic, moscovit, Șuşarin, precum că românii ar fi devenit majoritari în Transilvania doar către mijlocul sec. al XVIII-lea, drept urmare a migrației lor din Moldova și Țara Românească. Cu susținerea cunoscutului istoric de la Moscova V. Koro-liuk, căruia concepția îi părea tendențioasă, am publicat câteva studii în care am demonstrat, în baza recensămintelor populației și a surselor documentare, că în perioada respectivă, cu toate că migrația românilor din Moldova și Țara Românească în Transilvania se întetise, datele concrete rămăneau nesemnificative.

În perioada mijlocului anilor '70 - '80, m-am concentrat asupra editării lucrării de sinteză „Istoria economiei naționale a RSSM până la 1812”, Chișinău, 1976, lucrare în care am fost autor și coautor al compartimentelor referitoare la evoluția economică a Moldovei de la sfârșitul secolului al XVII-lea, începutul secolului al XVIII-lea. O a doua sinteză - „Istoria politicii externe a Țării Moldovei” (Chișinău, 1987), lucrare în care am fost coordonator și autor al compartimentului referitor la prima jumătate a sec. al XVIII-lea, a fost realizată în perioada „restructurării” gorbacioviste și, drept urmare, autorii au expus mai echilibrat istoria relațiilor moldo-ruse în contextul celor internaționale. În aceeași perioadă am făcut o prezentare a impactului Revoluției Franceze asupra societății Țării Moldove, expuse la Congresul Internațional „200 de ani de la Revoluția Franceză” (Paris, 1989).

În perioada anilor 1960-1989, lucrări științifice profesionale au reușit să editeze specialiștii din domeniul Istoriei culturii Moldovei medievale. E. Russev – în domeniul cronografiei, pe atunci tânărul cercetător dr. Andrei Eșanu – în domeniul sistemului de învățământ din sec. al XV-lea începutul secolului al XVIII-lea,

precum și analizele răspândirii și editării manuscriselor operei lui Dimitrie Cantemir „Descrierea Moldovei” (1987).

Din cele expuse mai sus observăm că istoricii medievști au avut o relativă libertate în cercetări și au obținut rezultate științifice noi și veridice în acele direcții științifice, care mai puțin interesau forurile diriguitoare ce tratau istoria drept o disciplină ideologică. A fost importantă, desigur, susținerea acestor cercetări de către savanții de la Moscova. Politicienii nu aveau pregătire profesională necesară pentru a pătrunde în esența problemelor istorice. În asemenea situații se implicau doar atunci când venea un semnal (denunț) din partea „savantului vigilent”. Am fost și eu implicat într-un asemenea caz, când istoricul F. Grecul, originar din stânga Nistrului, stabilit la începutul perioadei postbelice într-o instituție academică de la Moscova s-a adresat, în a doua jumătate a anilor '80, către CC al PCUS din Moldova să se ia măsuri împotriva mea și a lui P. Sovietov, deoarece promovam o concepție „burgheză”, „antimarxistă” despre originea răzeșilor, căutându-le, acestor țărani liberi, origini „boierești”. Scrisoarea a fost transmisă de la CC la Comitetul de Partid al Academiei de Științe a RSSM, fiind constituită o comisie specială care să investigheze cazul dar, amplasarea „restructurării” a determinat lipsa unei finalități, cum nu s-ar fi întâmplat dacă cazul ar fi avut loc ceva mai devreme.

O evoluție spinosă a avut procesul de cercetare istorică în domeniul relațiilor politice, aflat sub supravegherea constantă a organelor suspuse de partid. După o scurtă etapă de „dezgheț” hrușciovist, în URSS începe o nouă perioadă de îndoctrinare ideologică, desfășurată în perioada aflării lui L. Brejnev în funcția de secretar general a PCUS (1964-1982), iar în RSSM în perioada lui Ivan Bodiul, care era în funcția de prim-secretar al CC al PC din RSSM (1961-1980). Începând cu anul 1964, pe lângă reprimarea unor manifestări ale intelectualității, considerată „antisovietică” și „naționalistă”, conducerea supremă de partid direcționează activitatea istoricilor din RSSM în vederea îndeplinirii unei noi comenzi speciale, determinate de disputa dintre conducătorii partidelor comuniste din România și URSS. Astfel, într-o hotărâre a CC al PCM din 1 februarie 1966 se declară, că „savanții Academiei de Științe a RSSM studiază puțin și nu propagă îndeajuns un sir de chestiuni importante ale istoriei Moldovei, legate de mișcarea revoluționară din ținut, de situația economică și socială a poporului în timpul ocupației române în Basarabia și a luptei eroice pentru reunirea cu Patria URSS” (a se vedea: E. Negru, Gh. Negru „Cursul deosebit” al României și supărarea Moscovei. Disputa sovieto-română și campaniile propagandistice antiromânești din RSSM (1965-1989). Studii și documente”, Chișinău, 2013, p. 144). Se propunea sărbătorirea zilei de 28 iunie drept Ziua „eliberării de sub ocupația boierilor români” și a „reunirii cu statul unitar sovietic”. Se mai propunea de a marca date istorice legate de prietenia moldo-rusă și „alipirea Basarabiei la Rusia în 1812”. De asemenea, după agravarea disputei româno-sovietice, mai ales după invazia sovietică în Cehoslovacia în 1968, în același an, în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a RSSM a fost creat „Sectorul de cercetări social-politice și informație”, care

punea la dispoziția „organelor de directivă” „sinteze despre aparițiile editoriale din România și alte țări, evidențiindu-se momentele considerate neprietenoase față de URSS”. Acest sector publica, de asemenea, culegeri de articole în care erau criticate „falsificările burgheze” ale istoriei Moldovei. În războiul propagandistic româno-sovietic, ținut în secret de publicul larg după anul 1970, se trece la critica deschisă a orientării „antimarxiste”, „antisovietice” și „anti-moldovenești” a conducerii partidului comunist român. În 1974, istoricii români și istoriografia română în ansamblu, au fost atacați în cartea lui A. Lazarev „Statalitatea sovietică moldovenească și problema basarabeană” (în limba rusă). Istoricii români au caracterizat această publicație drept o scriere propagandistică antiromânească, tendențioasă, elaborată la comanda ideologică.

În cadrul Institutului de Istorie a urmat editarea, la comanda organelor conducătoare, a unor lucrări de sinteză ce elogiau „însemnătatea progresistă a alipirii Basarabiei la Rusia” („Importanța istorică a alipirii Basarabiei și regiunii Transnistrene la Rusia”, (în limba rusă, 1987) care urmărea scopul să pună baza științifică a „identității moldovenești” (lucrarea colectivă: „Moldovenii” (în limba rusă, 1977)”. În realitate, contrar voinței editorilor, prin conținutul lor primitiv, în ansamblu, se observa prezența unei unități culturale, lingvistice, literare și istorice a românilor din întreg spațiul locuit de ei. În procesul de dirijare a cercetărilor istorice, autoritățile comuniste acordau atenție sporită elaborării unor scrieri care să legitimeze includerea Basarabiei în cadrul URSS. Paralel cu reliefarea „premiselor seculare ale relațiilor de prietenie” și evidențierea „importanței progresiste” a actului din 1812, o atenție sporită se acorda evenimentelor din Basarabia anilor 1917-1918. În acest context a fost inventat mitul victoriei „puterii sovietice în Moldova”, înăbușită de „ocupanții români”. O avalanșă de publicații demascau „rolul trădător” și „contra-revoluționar” al Sfatului Țării, care prin votul din 27 martie 1918 ar fi permis ruperea Basarabiei de la Rusia Sovietică” (S. Afteniuc, N. Berezneacov, A. Esaulenco, M. Itkis), precum și caracterul reacționar al ocupației burghezo-moșierești române, cu care „duceau luptă aprigă, revoluționară, truditarii Basarabiei” (I. Kopanskii, S. Brâseakin, I. Bobeico, etc.), iar anexarea la URSS a Basarabiei, a nordului Bucovinei și a Ținutului Herța, din 28 iunie 1940 – drept un triumf al dreptății istorice prin care a fost reunit poporul moldovenesc (S. Brâseakin, M. Sîtnic).

Perioada postbelică era examinată de istoricii contemporaniști drept o luptă continuă pentru traducerea în faptă a hotărârilor trasate de partid, drept o luptă continuă cu privire la colectivizarea agriculturii, industrializarea, revoluția culturală, construcția „socialismului dezvoltat” (L. Repida, V. Țaranov, Ch. Stratievski, B. Vizer, L. Bulmaga).

Succesele „construcției socialiste” erau demonstrate cu citate din hotărârile organelor de partid și cu o mulțime de date statistice lipsite de credibilitate, fapt recunoscut inclusiv de conducerea sovietică din perioada restructurării, când s-a declanșat o luptă acerbă cu așa numitele „mistificări” („pripiski”) din rapoartele de activitate ale instituțiilor și întreprinderilor.

O altă direcție de cercetare, comandată și finanțată suplimentar de către „organele directive” de la Moscova, în legătură cu escaladarea disputei sovieto-române, promovată de către conducerea Institutului de Istorie pe parcursul anilor '70 - '80 în monografii și studii referitoare la istoria românilor, se axa pe următoarele teme: istoria relațiilor româno-ruse din sec. al XIX-lea (autori V. Grosul, E. Certan), relațiile sovieto-române din perioada interbelică (I. Kopanski, M. Kolker, I. Levit), participarea românilor la celui de-al Doilea Război Mondial. În toate aceste scrieri se promova ideea despre caracterul „antirusesc” și „antisovietic” al politicii externe a României.

Un moment important în viața științifică a Academiei de Științe și, respectiv, a Institutului de Istorie, a fost numirea în funcția de președinte al Academiei de Științe a RSSM a lui A. Jucenco, fapt urmat după decesul fostului președinte Ia. Grosul (28 septembrie 1976). Acad. A. Lazarev, pe atunci vicepreședinte al AȘ al RSSM și academician coordonator al Secției de Științe Umanistice s-a opus categoric alegerii în funcția de președinte a AȘ al RSSM a unui alogen, necunosător al „limbii moldovenești” (române). Promotor al „moldovenismului”, A. Lazarev combătea atât românismul moldovenilor cât și rolul slavonismului în constituirea etnică. În acest context, el a susținut viziunea arheologului I. Hâncu, care combătea viziunea ce nega toate monumentele arheologice din secolele IX - XI de pe teritoriul RSSM și recunoștea doar pe cele ale slavilor și migratorilor. Ion Hâncu a admis prezența în componența culturii arheologice „Dridu” (numită pe atunci „Balcano-Dunăreană”) din perioada respectivă a elementului romanic, alături de cel slav și migrator. A. Lazarev vedea în elementul romanic din această regiune strămoșii moldovenilor, deși I. Hâncu nu afirma așa ceva. Al. Jucenco a decis să exploateze acest moment pentru a-l înlătura de la conducere pe A. Lazarev și pe directorul Institutului de Istorie, Boris Vizer – susținătorul acestuia. Drept urmare a adresării sale către conducerea AȘ a URSS de a supune unei verificări temeinice activitatea Institutului de Istorie, a fost creată o comisie în frunte cu mem. cor. N. Mohov în care a fost inclus un arheolog și un istoric de la Moscova, care a declarat concluziile lui I. Hâncu „neștiințifice” și a propus înlăturarea acestuia de la investigațiile arheologice. Totodată, comisia a recomandat de a nu fi editată monografia lui Ion Hâncu, care era deja finisată, „Populația și cultura Moldovei în sec. X-XIV”. În baza concluziilor comisiei, B. Vizer a fost eliberat din funcția de director al Institutului, iar noul director a fost numit dr. hab. Vladimir Țaranov. Lui I. Hâncu i s-a impus să se ocupe exclusiv cu probleme de ocrotire a monumentelor istorice. Sectorul de Arheologie a fost exclus din componența Institutului de Istorie și inclus în subordinea Secției de etnografie și studiul arteilor (1978) iar acad. A. Lazarev a părăsit funcția de vice-președinte al AȘ a RSSM.

Pe parcursul anilor '70 - '80, pe măsura agravării disputei româno-sovietice, în RSSM tot mai insistent era promovat „moldovenismul” antiromânesc și concepția rolului eliberator al „marelui popor rus”. Organele directive considerau oportun de a implica în promovarea acestor concepții ideologizate tot mai multe

cadre tinere naționale. Se considera că încadrați în vechile colective de cercetători vor elabora lucrări în spiritul ideologic, promovat de partid. Drept urmare, pe parcursul anilor '70 - '80 toate domeniile de cercetare au fost completate cu tineri cercetători moldoveni, absolvenți ai Facultății de Istorie a Universității de Stat și ai Institutului Pedagogic de Stat „Ion Creangă”. În domeniul cercetării epocii medievale au fost angajați tinerii cercetători: P. Parasca, I. Chirtoagă, A. Eșanu, Gh. Gonța, L. Svetlicinaia, apoi Vlad Mischevca, Vl. Tcaci ș.a.; a epocii moderne: I. Jacuțchi, A. Agachi, Gh. Negru; a epocii contemporane: M. Ghițiu, E. Danu, N. Moldovean, N. Chicuş, L. Bulmaga, I. Țurcanu, apoi A. Țaranu, P. Sandulache ș.a.

Scopul urmărit de organele supreme de partid nu s-a încununat cu succes. Pe măsura afirmării proceselor novatoare în viața socială și științifică, în anii „restructurării”, tinerii cercetători au fost printre primii care au aderat în mare majoritate la mișcarea națională, promovând deschis necesitatea studierii problemelor cardinale ale istoriei românilor de pe poziții naționale și general umane.

***Stimate Domnule Profesor, fiind la Institutul de Istorie încă din zorii aces-
tuia, ați stabilit relații științifice cu reputați istorici din dreapta Prutului, din
România acelor vremuri. Ați cunoscut diverse personalități basarabene care
s-au refugiat în dreapta Prutului. Cine dintre aceste personalități V-a marcat
în mod deosebit. Cu cine dintre istoricii de la Iași, București ori din alte mari
centre ați reușit să stabiliți o colaborare constantă? Ce a însemnat pentru Dvs.,
pentru colegii Dvs. și pentru știința istorică de la Chișinău acele contacte cu
oamenii de știință de peste Prut ?***

Până la instaurarea temeinică a regimului comunist în România, cu sprijinul nemijlocit al URSS, între istoricii români și cei din RSSM nu existau contacte științifice. Un prim contact, după cum mi-a comunicat istoricul Mohov, a fost, participarea sa, în anul 1956, la o conferință științifică organizată de Institutul de Istorie din București, consacrată istoriei relațiilor politice româno-ruse, unde a citit în limba română un referat despre relațiile diplomatice ale Rusiei Moscovite cu Țara Moldovei și Țara Românească în sec. al XVI-lea – mijlocul sec. al XVII-lea.

În octombrie 1958, drept răspuns, o delegație a Academiei R. P. Române, compusă din: acad. P. Constantinescu – Iași, dr. Ștefan Ștefănescu (viitor academician), dr. V. Popovici, au participat la Conferința științifică a Institutului de Istorie al Filialei Moldovenești a AȘ a URSS, consacrată la fel, relațiilor româno-ruse. La conferință am participat în calitate de coautor al referatului: P. Dmitriev, D. Dragnev, P. Sovietov „Noi documente referitoare la istoria Moldovei feudale păstrate în arhivele sovietice”, care a atras atenția istoricilor români. Cu susținerea lor, referatul a fost publicat în revista periodică academică de la București: „Studii. Revistă de istorie” (1962, Nr. 3, p. 135-162), constituind prima mea publicație în România.

În octombrie 1960 am fost delegat din partea tinerilor cercetători ai Filialei Moldovenești a AȘ a URSS la Sesiunea jubiliară a centenarului Universității „Al. I. Cuza” din Iași. În cadrul Secției de Istorie a conferinței jubiliare, m-am pronunțat

în susținerea concepției promovate de istoricul ieșean C. Cihodaru despre originea nobiliară a proprietății funciare răzășești din Moldova medievală, atrăgând atenția medievistilor români asupra acestui fapt. Acest moment a fost descris pe larg, mai târziu, în *Revista Română* (Iași, 2016, nr. 3, p. 4-7). Tot atunci, la încheierea Sesiunii, am întreprins o excursie la Cluj-Napoca, Brașov (atunci „Orașul Stalin”) și București. La Universitatea din Cluj am făcut cunoștință cu acad. Șt. Pascu, profesorul M. Dan și acad. cehoslovac Mazurek, venit acolo în oșpeție. Am discutat cu ei despre problematica cu care se ocupă istoricii de la Chișinău, inclusiv despre mișcarea husită din Moldova lui Alexandru cel Bun, problemă în care era specialist acad. Mazurek, care mi-a dat un extras dintr-o revistă cehă pe această temă.

La Institutul de Istorie din București m-am întâlnit cu istoricii basarabeni Al. Boldur și Al. Gonța. Ultimul mi-a acordat consultații în domeniul editării documentelor slavo-române și s-a plâns că redacția *Revistei de Istorie* „îi taie din studiile sale orice date referitoare la teritoriul Basarabiei”. Un alt istoric basarabean, Gh. Bezviconi, concediat de la Institut și angajat la Cimitirul Bellu, în ziua plecării m-a vizitat la hotel și mi-a înmănat o scrisoare către Ia. Grosul, în care solicita sfaturi cum să doneze Muzeului de Arte Plastice din Chișinău o colecție de tablouri aparținând pictorilor basarabeni din perioada interbelică, evacuată de el la București. Tot atunci am stabilit contacte de colaborare cu istorici notorii de la Institutul de Istorie din București: acad. A. Oțetea, dr. M. Berza, dr. N. Stoicescu, dr. Ș. Papacosteșea ș.a. Concomitent, m-am revăzut cu Șt. Ștefănescu, devenit secretar științific al Institutului. În anii 1968, 1973, 1974, 1976 am întreprins stagii de studii în arhivele și secțiile de manuscrise ale bibliotecilor academice de la București și Iași.

Istoricii din România erau la curent cu unele rezultate ale cercetărilor mele din domeniul istoriei social-economice a Moldovei medievale și le apreciau pozitiv. Astfel, dr. V. Mihordea (Institutul de Istorie din București) în monografia sa „Relațiile agrare din sec. al XVII-lea în Moldova” (Ed. Acad. RSR, București, 1968) aprecia concluziile mele științifice referitoare la reformele lui C. Mavrocordat de la mijlocul sec. al XVIII-lea, drept „juste și în concordanță cu realitatea faptelor” (p.25-26).

În perioada anilor 1973-1980 am exercitat funcția de secretar-traducător sincron al Comisiei mixte sovieto-române de istorie, participând concomitent la discuții referitoare la analiza critică a documentelor politice din perioada războaielor ruso-turce din sec. al XVIII-lea (Constanța, 23-26 aprilie 1980). Discuțiile erau controversate, însă până la urmă se adoptau declarații comune expuse cu loialitate.

În activitatea mea științifică din timpul stagiilor în România, eram susținut de către cunoscuți istorici medieviști. Astfel, în timpul stagiului de studii din 1973 am fost ajutat de către acad. C.C. Giurescu să depistez condici de documente moldovenești păstrate în secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei R.S.R., iar acad. Șt. Pascu m-a consultat în probleme de demografie istorică. La Iași, în timpul stagiilor de cercetare, am stabilit relații de colaborare cu cercetători de

la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”: I. Caproșu (viitor membru de onoare al Academiei Române), dr. Al. Zub (viitor academician), V. Spinei (de origine basarabeană, viitor academician), acad. Gh. Platon, dr. L. Boicu (basarabean de origine), dr. N. Grigoraș, dr. D. Ciurea, dr. C. Istrati, dr. V. Ciobanu, etc. O mare parte dintre aceștia, în prezent, nu mai sunt în viață, dar le voi purta mereu profunda mea gratitudine pentru susținerea acordată.

Între colegii ieșeni și cei chișinăuieni, veniți în stagii de cercetare, s-au creat relații de încredere reciprocă. Astfel, la încheierea vizitei, istoricii însărcinați să mă însoțească erau obligați să prezinte administrației o informație despre toate aspectele relațiilor pe care le-am avut cu colectivul Institutului și cu alți cetățeni români. Atât Ioan Caproșu, C. Istrati cât și însoțitorii mei, întotdeauna îmi făceau cunoscut, în prealabil, conținutul raportului. Așa cum istoricii români nu aveau pe atunci acces liber la documentele medievale românești păstrate în arhivele sovietice, am fost invitat să depistez asemenea documente și să le transmit sub formă de microfilme profesorului I. Caproșu, pentru a fi editate în prestigioasa colecție națională „Documenta Romaniae Historica”. Acceptând propunerea, ani la rând eu personal sau prin intermediul unor colegi de încredere, care plecau mai devreme în România (P. Dmitriev, Al. Moșanu, I. Hâncu), puneam la dispoziția editorilor documente inedite din arhivele URSS, care apoi erau publicate după copiile ce se adunau la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”. Doar după 1989 istoricii români au avut posibilitatea să menționeze în următoarele volume din colecția nominalizată și în alte culegeri de documente, contribuția mea personală la depistarea documentelor respective (a se vedea „Documenta Romaniae Historica”. Moldova, vol. X (1629-1631), București, 2011; „Documente privitoare la istoria orașului Iași”, vol. VII). Despre colaborarea mea cu instituții academice din România au publicat, recent, eseuri acad. V. Spinei și regretatul prof. I. Caproșu (Revista Română, Anul XIV, 2018, nr. 1-2, pp. 96-97, 99).

O nouă etapă în colaborarea mea cu instituțiile academice din România a început în anul 1990, când am fost inclus în componența delegației oficiale a Academiei de Științe a Moldovei pentru a semna, la Iași, „Acordul de colaborare științifică între Filiala Iași a Academiei Române și Academia de Științe a RSSM” (24-27 iunie 1990). În cadrul acestei vizite, am prezentat un referat despre situația din știința istorică din RSSM referitoare la istoria medievală și modernă a Moldovei, în care am trasat principalele probleme ce urmau a fi revăzute sau aprofundate în colaborare cu istoricii români. În încheierea acestui subiect doresc să subliniez că, fără colaborarea permanentă cu colegii din România, atât pentru mine cât și pentru colegii mei nu ar fi fost posibile concluziile științifice la care am ajuns în perioada de după 1991.

(Continuarea în numărul următor)

A consemnat **Silvia Corlăteanu-Granciuc***

* **Silvia Corlăteanu-Granciuc**, doctor în istorie, secretarul științific al Institutului de Istorie.

STUDII

Valentin Constantinov*

LUPTA PENTRU MOȘTENIREA AVERII MOVILEȘTILOR DIN POLONIA ȘI TESTAMENTUL ECATERINEI MOVILĂ KORECKI DIN 1618

After the battle of Drăgșani in the summer of 1616, Samuel Korecki fell into Ottoman captivity. At the end of 1617, he escaped from the Ottoman prison Edi Kule. He had many debts due to the Moldovan campaign of 1615-1616. His wife, Ecaterina Movila, was a Tatar prisoner meanwhile and returned to Poland in late 1617. She made a will in which she passed all her fortune to Samuel Korecki. As she had nothing of her own to leave for the inheritance, the subject of the will was the parental estate Ustia for which great fights would start between Ieremia Movila's sons-in-law.

Keywords: Movila dynasty, Moldavia, Samuel Korecki, Ecaterina Movilă, testament, 17th century

Tema legată de averile Movileștilor din Polonia a constituit subiectul mai multor studii și investigații. Acestea toate au adus lumină la unele aspecte legate de problemă, dar firește că au rămas o altă mulțime de chestiuni, aspecte și multiple semne de întrebare care fac toate laolaltă ca la acest subiect să se revină atunci când este vorba de relațiile moldo-polone, în care, fără îndoială, epoca Movileștilor ocupă locul central. Niciodată acestea nu au legat cele două state atât de mult ca în perioada amintită. Despre relațiile Movileștilor cu cercurile politice poloneze au fost elaborate mai multe studii. Republica nobiliară polono-lituaniană aflată în apogeul puterii sale într-un secol numit de argint s-a bucurat de simpatia elitelor politice moldovenești. Totuși, interferențele culturale polono-moldovenești de atunci au fost interpretate diferit. Władysław Łożynski arăta că ele erau aducătoare de nenorociri, este adevărat într-o lume „anarhică” a Rusiei Roșii, în care emigranții politici moldoveni se integrau perfect în tabloul samavolnicilor din Polonia acelor vremuri, prevestitoare a nenorocirilor care aveau să urmeze în

* **Valentin Constantinov**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal, Institutul de Istorie.

deceniile și secolul următor¹. Zdzisław Spieralski a caracterizat implicațiile moldovenești ca pe niște aventuri caracteristice unor cavaleri din veacurile apuse, care porneau în Orient pentru a lupta împotriva păgânilor². Dariusz Milewski pornind de la același titlu a rectificat adevăratele intenții ale elitelor politice din Rzeczpospolita acelor vremuri, care la un secol după apariția lucrării lui Nicolo Machiavelli se încadrau perfect în sensul rațiunii și intereselor de stat³. Mai multe studii cu privire la relațiile Movileștilor cu Polonia au fost elaborate de Cristian Bobicescu⁴. Cunoscuta cercetătoare specializată în relațiile polono-române, Ilona Czamańska a acordat subiectului în cauză o atenție specială elaborând mai multe studii la această temă⁵.

În continuare, dorim să reluăm investigația din perspectiva câtorva probleme care se întrepătrund – cel al averii Movileștilor din Polonia⁶, al testamentul Ecaterinei Movilă Korecki, a treia fiică a lui Ieremia și Elisabeta Movilă, care în principiu se leagă de primul, iar prin extensie de evenimentele din Țara Moldovei care se produc odată cu căderea Movileștilor din tron la sfârșitul lui 1611 și a continuat în diferite forme și manifestări fie în Moldova, fie în Polonia. Ele vor bulversa viața politică de la noi, dar și din Polonia, atâta timp cât domnia din Moldova era „dulce” și atrăgea atâția doritori. Cei implicați în disputa pentru domnie trebuiau să plătească un preț, învingătorul fie lua totul, fie pierdea totul. Este cazul și al protagoniștilor implicați în problemele politice din Moldova de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea.

După campania din 1595 și instaurarea în scaun al Movileștilor, Moldova a devenit destul de tentantă pentru elitele politice din Rzeczpospolita. Foarte repede

¹ Władysław Łoziński, *Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku*, Lwów, 1904, p. 96-108. Nu întâmplător volumul II a fost intitulat *Wojny prywatne* (Războaie private).

² Zdzisław Spieralski, *Awantury moldawskie*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1967.

³ Dariusz Milewski, *Nie tylko „moldawskie awantury” – polityka Rzeczypospolitej wobec Moldawii w epoce nowożytnej*, în „Materialele Conferinței științifice internaționale: Tineretul și globalizarea. Probleme și oportunități”, red. Valentin Constantinov ș.a., Chișinău, Ed. UST, 2014, p.104-115.

⁴ Cristian Antim Bobicescu, *Pe marginea raporturilor lui Jan Zamoyski cu Moldova și Țara Românească*, în „SMIM”, XX (2002), p. 201-206; Idem, *W Poszukiwaniu wpływowych przyjaciół: korespondencja Jeremiego Mohyły z Krzysztofem Radziwiłłem „Piorunem” na tle pozostałej litewskiej korespondencji Mohyłów. Uwagi wstępne*, în *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. Mirosław Nagielski i Karol Żojdź, Warszawa, 2017, s. 61-76; Idem, *Intre integrare si pastrarea autonomiei. Modelul polonez si controlul domnilor in Moldova si Tara Romaneasca la cumpana secolelor XVI si XVII*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească. Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, p. 227-248 ș.a.

⁵ Ilona Czamańska, *Între familie și stat. Relațiile familiale ale dinastiei Movileștilor în Polonia, în Movileștii. Istorie și spiritualitate românească. Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, p. 263-271; Idem, *Rumuńska imigracja polityczna w Polsce XVII wieku*, *Balcanica Posnaniensia*, VI, 1993, s. 3-21; Idem, *Movilești în tradiția familială polonă*, *Revista de Istorie a Moldovei*, 2005, nr. 1-2, p. 25-32.

⁶ I. Corfus, *Odoarele Movileștilor rămase în Polonia. Contribuții la istoria artei și a prețurilor*, în „Studii. Revista de Istorie”, XXV (1972), nr.1, p. 29-60.

s-au găsit doritori din rândul principilor polonezi să încheie alianțe dinastice cu odraslele lui Ieremia Movilă. Totuși, tentante la început, implicațiile moldovenești aveau să-i coste foarte scump – din trei gineri la zi ai Elisabetei Movilă toți trei au avut de pățimit din cauza pretențiilor de recuperare a tronului ale Movileștilor: Ștefan Potocki a căzut prizonier după bătălia de la Cornul lui Sas⁷ din 1612⁸, Michał Wiśniowiecki a murit în Iași, la începutul lui 1616, existând bănuiala că a fost otrăvit, iar Samuel Korecki⁹, a căzut prizonier în același an după bătălia de la Drăgșani¹⁰. Al patrulea, Maximilian Przerębski, se va căsători cu fiica cea mai mică a lui Ieremia și Elisabeta Movilă, Anna, în 1620, devenind după expresia aceluiași W. Łoziński: „moștenitorul tuturor moldovenilor și muntenilor” din Polonia¹¹.

În pofida tuturor eforturilor lor de a avea câștig de cauză în Moldova, care le-ar fi adus beneficii importante, visul lor avea să se năruie în vara lui 1616, când în urma bătăliei de la Drăgșani, întreaga familie a Elisabetei Movilă cădea în prizonierat turcesc¹². Elisabeta¹³ va fi vândută într-un harem, iar cei doi fii trecuți la islam, din care unul, Bogdan, s-a infectat și în scurt timp a și murit¹⁴. Iar dacă moștenirea Moldovei nu mai era posibilă, rămăneea averea socrilor lor din Polonia. Iată de ce, ca și altă dată, Ustia devenise sinonim cu tulburări, conflicte și bătălii în plinul sens al cuvântului.

Domeniul de la Ustia a fost cumpărată de către Ieremia Movilă după obținerea indigenatului polonez în 1593, împreună cu Luca Stroici¹⁵. La 17 iulie 1598, domnul Moldovei îl ruga pe Jan Zamoyski să-i spună hatmanului de câmp, Sta-

⁷ Comuna Popricani, jud. Iași.

⁸ Valentin Constantinov, *Bătălia de la Cornul lui Sas din anul 1612. Cauze, desfășurare și consecințe*, în „Carpica”, Complexul muzeal „Iulian Antonescu” – Bacău, XLIII (2014), p. 51-79; Idem, *Bitwa pod Sasowym Rogiem i jej wpływ na relacje polsko-osmańskie w 1612 roku*, în În „Wybrane problemy badawcze historii wojskowej. W pancerzu i mundurze”, red. Karol Kościelniak i Zbigniew Pilarczyk, Toruń, 2014, p. 101-127.

⁹ Despre campania de restabilire a Movileștilor din 1615-1616, vezi: Valentin Constantinov, *Țara Moldovei în cadrul relațiilor internaționale 1611-1634*, Iași, ed. Demiurg, 2014, p. 134-307.

¹⁰ Localitate în fostul ținut Hârlău, azi ținutul Botoșani.

¹¹ „Ten człowiek uważał się jakby za generalnego spadkobiercę całej Mołdawii i Wołoszczyzny” (Wł. Łoziński, *op.cit.*, p.108).

¹² Valentin Constantinov, *Bătălia de la Drăgșani din vara anului 1616 și conjunctura diplomatică în jurul acesteia*, Revista de Istorie a Moldovei, 2013, nr.2, p.8-18.

¹³ O nouă abordare asupra biografiei Elisabetei Movilă: Ștefan S. Gorovei, *Doamna Elisabeta Movilă. Contribuții pentru o biografie nescrisă*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească. Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, p. 273-302.

¹⁴ Ilona Czamańska afirmă că cel care a supraviețuit a fost Alexandru, iar cel mort, „înainte de 12 martie 1629” a fost Bogdan Movilă: *Relațiile familiale ale dinastiei Movileștilor în Polonia*, p.271.

¹⁵ Zygmunt Wdowiszewski, *Regesty przywilejow indygenatu w Polsce (1519-1793)*, Buenos-Aeres-Paryz, 1971, p. 25: „Indigenatus Panow Wołoskich. Dla waznych przyczyn, za zgodna intercessya PP. Rad, Lukasza Stroycza, y Jeremia Mogile narodu Wołoskiego, ludzie w oyczyźnie ich znacznie urodzone, y na zacnych urzedziech w Panstwie tamtym bedace, za pozwoleniem wszech Stanow, y Poslow Ziemskich, za szlachte y obywatele Korony tey przyjmuiemy. Kondycye onym w przywileiu ich opisane, do wypelnienia wcale zachowuiac, oddawszy pierwey powinna przysiege Nam, y Koronie naszey”.

niśław Żółkiewski să-i ajute în mijlocirea cumpărării domeniului de la Ustia, ca acea afacere să se poată încheia¹⁶. La 11 ianuarie 1599, Jan Mielecki îi vindea proprietățile sale Dolha, Roznow și Hubary¹⁷. La 20 octombrie 1599, Ieremia Movilă stabilea și lista tutorilor pentru fiul său Constantin în ceea ce privește stăpânirea domeniului de la Ustia. Așa din partea poloneză el îl ruga să accepte această postură pe Jan Zamoyski, hatmanul coroanei, Stanisław Żółkiewski, hatman de câmp și pe Andrzej Siemieński subcămăraș de Liov. Din partea moldovenească tutori erau Gheorghe Movilă mitropolitul, Luca Stroici, marele logofăt și Simeon Movilă, hatman¹⁸. Această listă va fi aprobată de regele Sigismund III la 26 decembrie 1599¹⁹. Domeniul de la Ustia a împărțit împreună cu noii săi stăpâni mai multe nevoi, chiar în timpul domniei în Moldova a Movileștilor. Încă din a doua jumătate a sec. al XVI-lea războaiele încep să fie purtate de mercenari specializați în arta războiului. Așa va proceda în campaniile sale militare și Mihai Viteazul, care va avea în armata sa între altele și contingente de cazaci²⁰, pe care regele Poloniei, Sigismund III Waza îi avertiza să nu-l ajute pe acesta împotriva lui Ieremia Movilă²¹. La serviciile mercenarilor vor apela și Movileștii. Adunarea armatelor în acea perioadă era însă o afacere extrem de costisitoare, iar din cauza soldelor neachitate, se ajungea la formarea așa-ziselor „confederații ostășești”. Odată cu eșecul campaniei de instalare a lui Simeon Movilă pe tronul Țării Românești, în pofida succesului inițial, o asemenea confederație a fost formată în Moldova. Când cei doi frați le-au spus că nu au de unde să le plătească soldele restante, ei au pornit în Polonia și au ocupat Domeniul de la Ustia și nu au eliberat-o decât după ce domnii le-au promis că le vor achita suma de 25 000 de zloți²². În Polonia, cazurile vor fi foarte frecvente după sfârșitul campaniei din Moscova, odată cu alegerea lui Mihail Romanov ca țar al Moscovei. Atâta timp cât a durat „smuta rusă”, soldații se întrețineau datorită jafurilor, iar după terminarea ei a apărut problema soldelor restante²³.

¹⁶ Hurmuzaki-Bogdan, supliment II, vol.1, p. 469-470, nr. CCLII.

¹⁷ *Ibidem*, p. 516-518, nr. CCLXVIII.

¹⁸ *Ibidem*, p. 552, nr. CCXCII.

¹⁹ Arhiva Centrală Istorică a Ucrainei Liov, Fond 9, nr. 354, f. 2698-2700: „Oblata tutoriae Palatidis Walachiae”

²⁰ Dariusz Skorupa, *Czy poddani Zygmunta III zaciągali się do armii tureckiej?*, în „Rzeczpospolita wobec Orientu w epoce nowożytniej”, red. Dariusz Milewski, Warszawa, 2011, p. 28, care apreciază că în armata lui Mihai Viteazul din ceva peste 13 000 de oșteni, cca. 3000 erau cazaci și polonezi.

²¹ Valentin Constantinov, *Câteva informații cu privire la istoria românilor păstrate în fondul Extranea IX. Polen de la Riksarkivet din Stokholm (Suedia)*, în „Anuarul Institutului de Istorie”, Chișinău, p. 60-61.

²² I. Corfus, *Documente privind istoria României culese din arhivele polone*. Sec. al XVII-lea, București, Ed. Academiei, 1980, p. 23-41, nr. 16-21. Procesul se va încheia doar în 1604, când la 28 ianuarie, Stanisław Żółkiewski dă un act în acest sens, în care arată că suma a fost achitată din bunurile zălogite ale lui Luca Stroici (*Pisma Stanisława Żółkiewskiego kanclera koronnego i hetmana*, wyd. August Bielowski, Lwów, 1861, p. 161-162, nr. 11).

²³ Valentin Constantinov, *Țara Moldovei în cadrul relațiilor internaționale 1611-1634*, Iași, 2014, p.107.

După excluderea de la succesiunea tronului Moldovei a Movileștilor, în 1616, anume în jurul domeniului de la Ustia se vor duce adevăratele bătălii în care vor fi implicați toți ginerii, care au mai rămas în viață - actuali: Samuel Korecki și Michał Wiśniowiecki, dar și cel viitor – Maximilian Przerembski. Władysław Łoziński a inclus aceste evenimente în cele generale produse în contextul „anarhiei politice” din Rzeczpospolita sec.al XVII-lea²⁴, dar conținutul și scopurile propuse de autor au fost altele decât analiza detaliată a motivelor și argumentelor părților aflate în conflict. În studiile recente ale Ilonei Czamańska acest subiect a reapărut²⁵. Așa cum bine aprecia autoarea²⁶, scopul lui Łoziński a fost altul și nu investigația de ce afacerea din jurul Domeniului de la Ustia a fost atât de complicată și a durat atâta timp și a culminat prin întorsături cu totul neașteptate²⁷. Firește că o analiză completă asupra subiectului așteaptă încă să fie făcută, atâta timp cât apar noi și noi materiale care aduc rectificări, ajustări și precizări asupra unor ipoteze făcute anterior²⁸. De asemenea, nici studiul nostru nu are scop să epuizeze acest subiect, ci doar să aducă în discuție problemele legate de debutul confruntării din jurul Domeniului de la Ustia și motivațiile principalilor participanți din jurul acesteia. Acum câțiva ani, aflându-ne într-o stagiere la Cracovia am dat peste testamentul Ecaterinei Movilă Korecki. El a fost elaborat în anul 1618, cu puțin timp înaintea morții ei²⁹ și explică foarte multe lucruri din motivația pe care a avut-o soțul ei, Samuel Korecki, înaintea începerii procedurii de judecare a Domeniului de la Ustia cu regiunea din jurul acesteia.

Conținutul și sensul acestui testament se află în strânsă legătură cu cele menționate ceva mai înainte. În toamna anului 1615, Michał Wiśniowiecki și Samuel Korecki, ambii gineri ai Elizabetei Movilă vor începe campania din Moldova. Mihał Wiśniowiecki, care provenea dintr-o ramură a neamului princiar lituanean Korybut-Wiśniowiecki, s-a căsătorit cu Raina/Irina Movilă în

²⁴ Władysław Łoziński, *op.cit.*, p. 96-105.

²⁵ Ilona Czamańska, *Relațiile familiale ale dinastiei Movileștilor în Polonia*, p. 263-271; Idem, *Miron Barnovschi i jego rodzina w relacjach z Polakami*, în *Bogăția multiseclară a legăturilor istorice și culturale polono-române*, Suceava, 2014, p.79-89 și mai ales Idem, *Mohylowie w Polsce. Spory o Uście*, în *Bogăția multiseclară a legăturilor istorice și culturale polono-române*, Suceava, 2018, p.111-118.

²⁶ Azi - Ustia Zelene, regiunea Ternopol din Ucraina.

²⁷ Idem, *Mohylowie w Polsce. Spory o Uście*, în *Bogăția multiseclară a legăturilor istorice și culturale polono-române*, p.111.

²⁸ Însăși Ilona Czamańska a readus în discuție acest subiect după ce a descoperit noi materiale cu privire la acest dosar: *Series documentorum domui Mohylovianae servientium ex Acta Haliciensibus et Trębovliensibus authentice depromptorum* – Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Sanguszków, Teka 446/16.

²⁹ Piotr Gorczyń, *Żałosnego a mężnego z światem pożegnania Jej Mości iaśnie Oświęconey paniey, Paniey Katarzyny xiężny Koreckiey Jego Mości Pana Hieremiego Mohiłowicza, wielkiego hospodara wołoskiego córki; a kochanej małżonki Jego Mości Jaśnie Oświęconego Pana Samuela xiążęcia na Korcu wizerunen z swemi osobliwemi przy żalobie pociechami dialogiem wystawiony w Roku Pańskim 1618 w Krakowie.*

1603. Faptul că această căsătorie avea un interes financiar nu încapă îndoială³⁰. Samuel Korecki se trăgea din neamul cnezial al lui Alexandru Patrikeevici Starodubowski³¹, era nepotul lui Bogusz și fiu al lui Ioachim și Annei din neamul Chodkiewicz. Anul nașterii nu se știe cu exactitate, dar s-a presupus că el s-ar fi născut în jurul anului 1586. În timpul rokoszului lui Zebrzydowski³² și a bătăliei de la Guzowo dintre armata rokoszanilor și armata regelui Sigismund III Waza, a luptat de partea regelui. De menționat, totodată, că în această confruntare, oștirea lituaneană era condusă de o rudă pe linie maternă – marele hatman Jan Karol Chodkiewicz, cel care va comanda cu trupele polono-lituaneze în timpul bătăliei de la Hotin din 1621³³. A luptat cu succes împotriva incursiunilor tătărăști, iar în timpul campaniei din Moscova din 1610 a dat dovadă de o mare vitejie contribuind la victoria finală în timpul bătăliei de la Kluszyo, în urma căreia polonezii au pus stăpânire pe Moscova. În continuare, s-a implicat în afacerile Moldovei. Nu cunoaștem în ce măsură a contribuit la campania din Moldova din 1612³⁴, dar a fost în fruntea pregătirilor pentru campania din 1615, împreună cu Michał Wiśniowiecki³⁵.

În ceea ce privește proiectul căsătoriei Ecaterinei Movilă cu Samuel Korecki, desigur el apărut încă mai înainte, poate în pragul pregătirilor din toamna lui 1615 de la Ustia. După câțiva ani de la aceste evenimente, un mercenar francez, Joppecourt³⁶, mărturisea că după victoria de la Tătăreni, Elisabeta Movilă a venit în țară împreună cu fiul său, Bogdan, și fiica sa, Ecaterina, și numai războiul ce avea să continue a împiedicat această căsătorie chiar la sfârșitul lui 1615³⁷. Proiectul s-a reluat odată cu revenirea în scaun a lui Alexandru Movilă, imediat după

³⁰ Ilona Czamańska, *Wiśniowieccy*, p.115.

³¹ Jarema Maciszewski, *Bohusz Korecki*, în „Polski Słownik Biograficzny”, XIV, p. 58.

³² O parte din nobilime l-a acuzat pe Sigismund III de tendințe autoritare, contrare principiului Republicii Nobiliare și s-a răscolit. Răscoala se numește – rokosz. Revolta a fost condusă de Mikolaj Zebrzydowski și s-a sfârșit cu victoria regelui. Despre corespondența diplomatică din această perioadă cu privire la spațiul românesc vezi: Zbigniew Chmiel, *Siedmiogród, Mołdawia i Wołoszczyzna w pismach politycznych okresu rokoszu sandomirskiego (1606-1608)*, în „Materialele Conferinței științifice internaționale: Tineretul și globalizarea. Probleme și oportunități”, red. Valentin Constantinov ș.a., Chișinău, 2014, p. 79-90.

³³ Valentin Constantinov, *Rolul de mediator al lui Radu Mihnea în timpul campaniei turcești de la Hotin din anul 1621*, Anuarul Institutului de Istorie, IV (2014), p. 65-84.

³⁴ După cum afirmă autorul biografiei lui Korecki (Jarema Maciszewski, *Samuel Korecki*, în „Polski Słownik Biograficzny”, vol. XIV, p. 61.

³⁵ Campanie descrisă de noi cu lux de amănunte: Valentin Constantinov, *Țara Moldovei în cadrul relațiilor internaționale 1611-1634*, Iași, 2014, p.123-147.

³⁶ Nota biografică despre acest mercenar francez din Lorena vezi în *Călători străini*, IV, volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1972, p. 378-381.

³⁷ Joppecourt, Charles, *Istoria scurtă și adevărată a celor mai memorabile lucruri întâmplate în tulburările din urmă ale Moldovei*, în A. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, tom. II, București, 1863 (în continuare *Tesaur II*), p. 37.

bătălia de la Hotin și izgonirea lui Ștefan Tomșa al II-lea³⁸. Korecki ar fi cerut îndeplinirea promisiunii de a se căsători cu Ecaterina Movilă. Elisabeta Movilă, mama domniței, ar fi replicat atunci că încă nu e timpul potrivit, deoarece era Postul Mare, iar în această perioadă în Moldova nu se fac nunți. Atunci, Samuel Korecki a insistat să primească „dezlegare” de la „patriarh” (așa e în textul publicat), adică mitropolitul Moldovei³⁹, care „a fost retras la Hotin împreună cu el”. În „duminica următoare ... a douăzecea zi” după victorie care ar corespunde cu a doua jumătate sau chiar sfârșitul lunii aprilie 1616, mitropolitul i-a cununat⁴⁰. Oricum căsătoria trebuia să se fi produs înaintea campaniei din Țara Românească, soldată cu devastarea Buzăului. La 6 mai 1616, Samuel Korecki era înapoi la Iași de unde scria două scrisori una adresată șlahtei⁴¹, alta lui Janusz Radziwiłł⁴² în care își explica acțiunile și propunea soluții pentru degajarea situației⁴³.

Totuși, mai ales campania soldată cu incidentul de la Buzău a dus la căutarea soluțiilor pentru tranșarea situației din jurul Moldovei. La Poartă a fost trimisă o solie care trebuia să soluționeze problemele polono-otomane iscate din cauza Movileștilor și a susținătorilor lor. Elitele conducătoare ale Poloniei în acea situație au renunțat la susținerea campaniei ginerilor Elisabetei Movilă atâta timp cât aveau în gând un alt plan. Regele polonez, Sigismund III Waza, dorea să-l așeze pe fiul său, Vladislav, în scaunul Moscovei, iar lupta pe două fronturi Rzeczpospolita nu și-o putea permite. Având în vedere experiența precedentei campanii moldovenești a lui Ștefan Potocki din 1612, și el ginere a Elisabetei Movilă, când polonezii au avut grave probleme diplomatice, atât regele cât și Stanisław Żółkiewski, hatmanul de câmp, au renunțat să mai sprijine „problema moldovenească”. Ba mai mult, în corespondența ulterioară ambii au dezavuat campania lui Ștefan Potocki străduindu-se să o pună pe seama acțiunilor sale samavolnice, deși chiar atunci în 1612, au recomandat ca pentru campanie să fie folosit tezaurul Moldovei, aflat atunci la polonezi, cât și armata cvartei⁴⁴. Spre deosebire de Ștefan Potocki care a avut tot sprijinul, situația lui Wiśniowiecki și Korecki era mult mai complicată. Ea se va complica și mai mult pentru Korecki atunci când Wiśniowiecki va muri subit⁴⁵. În primul rând ei trebuiau să mizeze doar pe forțele proprii⁴⁶, nu aveau la

³⁸ Schimbarea de domn s-a produs la începutul lunii aprilie 1616 (Valentin Constantinov, *Țara Moldovei în cadrul relațiilor internaționale 1611-1634*, p. 132).

³⁹ Anastasie Crimca.

⁴⁰ *Tesaur II*, p. 56.

⁴¹ I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone, sec. XVI-XVII*, volum îngrijit de Vasile Matei, București, Editura Academiei, 2001, p. 230-233, nr.110.

⁴² Bibl. Kórnik, Ms. 1540, k. 28-29.

⁴³ Valentin Constantinov, *Țara Moldovei în cadrul relațiilor internaționale 1611-1634*, p.134.

⁴⁴ Idem, *Bătălia de la Cornul lui Sas din anul 1612*, p. 51-79; Eadem, *Bitwa pod Sasowym Rogiem i jej wpływ na relacje polsko-osmańskie w 1612 roku*, p.101-127.

⁴⁵ De otrăvirea lui a fost acuzat un preot ortodox, care va fi omorât mai apoi în chinuri groaznice *Tesaur II*, p.45.

⁴⁶ Nu credem că regele îi era favorabil, după cum afirma Jarema Maciszewski, *Samuel Korecki*, în „Polski Słownik Biograficzny”, vol. XIV, p. 61.

dispoziție nici tezaurul Moldovei, nici sprijinul armatei kvartei, care trebuia să vegheze tocmai frontiera dinspre Moldova. În plus, opinia publică din Polonia nu era una favorabilă⁴⁷.

Campania din Moldova a fost organizată cu forțe proprii. Până și ruda sa, prin alianță, Stefan Potocki, cel care a căzut prizonier și a pătimit ani buni în închisorile turcești, până să fie eliberat în 1616, exact atunci când armata cumnatului său era învinsă în Moldova a contribuit la această campanie. Deși el nu avea cum să participe la ea direct, doi ani mai târziu în 1618, dădea trei mii de zloți polonezi reprezentanților armatei care au luptat în Moldova în 1615-1616⁴⁸. În armata lui Korecki a luptat și un nepot de-al lui Stefan Potocki, Gheorghe Potocki, tânăr care s-a remarcat în lupte, dar a căzut într-una din confruntări⁴⁹. Firește că s-au acumulat și multe datorii. În preajma campaniei otomane decisive din vara lui 1616, în cercurile diplomatice de la Constantinopol se vehicula ideea că Samuel Korecki în urma războiului din Moldova „s-a ruinat și pe el și pe prietenii lui”⁵⁰.

Interesante sunt destinele soților Korecki după bătălia de la Drăcșani. Korecki s-a schimbat în haine de simplu soldat și s-a amestecat în rândul mercenarilor săi. Cineva însă l-a trădat pentru care a fost răsplătit cu libertatea. Inițial, Samuel Korecki a fost ținut la Schender pașa, iar mai apoi trimis la Constantinopol⁵¹. După cum mărturisea Joppecourt, Ecaterina Movilă s-a schimbat și ea în haine de femeie simplă și a fost dusă de un căpitan turc la Cetatea Albă. Era însărcinată în luna a patra sau a treia, dar în pofida acestui fapt acolo a fost „trată foarte neomeneste”. Acolo era și un polonez, Iacob, care după ce l-a vindecat pe fratele tătarului la care era în prizonierat Ecaterina a primit libertate și a dus în Polonia scrisoarea ei⁵². Cu această scrisoare el ar fi ajuns la Pera și s-a întâlnit cu o slugă a ambasadorului Franței din Constantinopol. Iacob cu sluga ambasadorului francez au mers în vizită în închisoare și i-au dus scrisorile de la Ecaterina. Întrebat de ea, Iacob îi spusese că o văzuse de vreo trei luni la Cetatea Albă. Din scrisoare, Samuel Korecki a aflat că i s-a născut un fiu pentru care s-a bucurat mult⁵³. Răspunzând la acest mesaj, care chiar dacă nu-i aparține principelui polonez, dar este o invenție a editorului povestirii lui Joppecourt⁵⁴, Korecki o lauda de „curaj

⁴⁷ În corespondența politică deseori apar atacuri la adresa moldovenilor care au primit indigenat, dar și a susținătorilor acestora: „Să nu să se piardă nobilimea veche din cauza indigenilor moldoveni și ai ginerilor acestora” (Hurmuzaki-Bogdan, Supliment II, vol. II, p. 396-397).

⁴⁸ Arhiva Centrală Istorică a Ucrainei Liov, Fond 9, nr. 371, f. 2049-2050.

⁴⁹ Informație care se conține în povestirea lui Joppecourt, *Tesaur*, II, p. 67-68.

⁵⁰ N. Iorga, *Doamna lui Ieremia vodă*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, tom XXXII (1910.), p. 49, nr. XXXVII.

⁵¹ *Tesaur* II, p. 76.

⁵² Așa cum vom vedea mai jos, în testament se spune că Ecaterina Movilă nu știa carte. Sau poate ea o fi scris-o cu ajutorul polonezului.

⁵³ *Tesaur* II, p. 84-89.

⁵⁴ Indiferent a scris el acea scrisoare sau nu, tonalitatea de condamnare trebuie să evoce o anume stare de spirit al lui Korecki față de rudele sale devenite mai nou musulmane.

mai mult decât bărbătesc” căci nu a făcut „ca Principii frații tăi și ca Principesa mama ta, care au lepădat cu lașitate Creștinismul pentru ca să îmbrățișeze legea cea minciunoasă a lui Mohamet⁵⁵, de teamă ca să nu fie închiși ca mine în închisorile negre”. În aceeași scrisoare o înștiința că i-a scris lui Karol, fratelui său, să trimită răscumpărarea⁵⁶. La a doua venire a lui Iacob la Cetatea Albă, copilul se zice că avea vreo șase luni, ceea ce ar însemna că era deja prin vara lui 1617, dar că era foarte bolnav⁵⁷. După mai multe tocmeli s-a ajuns la suma de 3000 de galbeni cu care Ecaterina Movilă a fost eliberată, datorită banilor trimiși de cumnatul său, Karol Korecki⁵⁸, participant și el activ la disputele din jurul Ustiei, mai ales după moartea lui Samuel Korecki în prizonieratul otoman în 1622, după ce a mai ajuns odată acolo, de data asta după bătălia de la Țuțora⁵⁹.

Biograful, sau mai degrabă hagiograful lui Korecki, afirma că înainte de a evada din închisoarea turcească, lui Korecki i s-a propus să se turcească. Mai înainte lui i s-a interzis să fie trecut în lista celor care să poată fi răscumpărați. La propunerea de turcire, Korecki ar fi răspuns „că mai bine să moară în astă tristă captivitate, decât să comită un act atât de laș împotriva lui Dumnezeu și a conștiinței sale”⁶⁰.

Samuel Korecki a evadat din vestita închisoare turcească Yedi Kule (șapte turnuri) la 28 noiembrie 1617⁶¹. Evadarea a fost pusă în aplicare datorită complicității secretarului ambasadei franceze de la Constantinopol. Într-o plăcintă adusă lui Korecki a fost ascunsă o sfoară. Pe această sfoară de afară cineva i-ar fi legat o scară de frânghie. Secretarul, pentru a nu fi bănuit de complicitate a plecat pe câteva zile din Constantinopol⁶². După o anchetă amănunțită, ambasadorul francez a fost arestat, la fel ca și persoanele din anturajul său, ca urmare a complicității în evadarea lui Korecki⁶³. Toți arestații au fost ținuți închiși câteva săptămâni și

⁵⁵ Încă o manifestare a atitudinii ostile față de convertirea la islam. Despre acest fenomen, N. Iorga, *Renegații în trecutul țărilor noastre și al neamului românesc*, în AAR MSI, seria II, tom XXXV, 1914; Valentin Constantinov, *Din istoria Basarabilor. Interpretări cu privire la cronica de la Bucovăț*, în „Cercetări istorice”, Iași, 2012, p. 83-92.

⁵⁶ *Tesaur* II, p. 92.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 100.

⁵⁸ Jarema Maciszewski, *Karol Korecki*, în „Polski Słownik Biograficzny”, p.59.

⁵⁹ Despre bătălia de la Țuțora din 1620 și consecințele înfrângerii poloneze vezi Valentin Constantinov, *Bătălia de la Țuțora din anul 1620. Cauze și desfășurare*, în „Carpica”, Complexul muzeal „Iulian Antonescu” – Bacău, XLII (2013), p. 145-159.

⁶⁰ *Tesaur* II, p.117, adică așa cum au făcut cumnații săi, după cum menționa Joppecourt.

⁶¹ „E fuggito hieri sera dalle Sette Torri il Correschi che già due anni fu preso da Ischender Bassa mentre egli con le forze de Polachi, voleva metter in possesso della Bogdania un figliuolo di Hieremia Vaivoda...” (Hurmuzaki, IV/2, p. 369, nr. CCCXLXVIII). Joppecourt care dictează amintirile sale peste câțiva ani spune că evadarea s-a produs pe 23 noiembrie (*Tesaur*, II, p. 124).

⁶² Baret editorul amintirilor lui Joppecourt a inserat o povestire amoroasă pe care secretarul ambasadei Franței la Constantinopol chipurile o avea cu o tânără din Camenița, iar Korecki și-ar fi propus serviciile pentru a-l ajuta *Tesaur* II, p.123-124.

⁶³ Hurmuzaki, IV/2, p. 369-372, nr. CCCXLXIX.

eliberați la 26 decembrie 1617, după ce au plătit, însă, o sumă importantă de bani care se ridica la 15 000 de țechini⁶⁴.

Prin Italia, Austria, Korecki a ajuns acasă. Imediat după ce a ajuns la moșia sa din Korec, a început să facă demersurile necesare pentru a obține răscumpărarea eforturilor sale pentru campania din Moldova⁶⁵. Singura modalitate era să pună stăpânire pe Ustia rămasă acum „fără stăpân”⁶⁶. Un rol important în asigurarea acestor pretenții avea să-l joace testamentul pe care îl prezentăm mai jos. Despre chestiunea zestrei Ecaterinei Movilă amintea în treacăt și Władysław Łoziński⁶⁷. Or, atunci în 1618, Ecaterina Movilă dă acest testament în care lasă toată averea sa soțului său, Samuel Korecki, mai ales că se pare că atunci ea era într-o stare precară de sănătate, poate în urma nașterii Anei, fiicei lor⁶⁸. Textul testamentului este destul de interesant și amintește de multe lucruri pe care Korecki le pretindea de la o alianță dinastică ce i-a adus mai puține roade decât așteptările pe care le-a avut. În primul rând, era vorba de zestrea Ecaterinei. Aceasta a fost evaluată la suma de 120 000 de galbeni, sumă pe care el a pretins-o din Domeniul de la Ustia, fără cei 80 000 de zloți pe care Elisabeta Movilă i le datora, care și aceștia erau puși în seama Domeniului de la Ustia. Poate în același context, fără să știm exact toate relațiile și legăturile, se aflau și cei 3000 de galbeni făcuți danie de Stefan Potocki armatei din Moldova. Oricum, în 1618, înarmat juridic cu un testament din partea soției sale care în scurt timp va muri⁶⁹ și cu o scrisoare de datorie din partea soacrei sale a pus stăpânire pe Domeniul de la Ustia, bineînțeles spre nemulțumirea celorlalți gineri ai Movileștilor: Stefan Potocki și în scurt timp Maximilian Przerębowski, căsătorit cu a patra fiică a lui Ieremia și Elisabetei Movilă, vor pretinde și ei părți din moșie, ca mai apoi să se integreze în dispută și copiii lui

⁶⁴ *Ibidem*, p. 372, nr. CCCC.

⁶⁵ Acestea trebuiau să dateze din anul 1618, contrar opiniei lui W. Łoziński, care le plasa în 1616 (W. Łoziński, *op.cit.*, p. 101). Atunci în prima parte a lui 1616, exista convingerea cu privire la victoria definitivă a Movileștilor. Și tot atunci, stăpânul de jure al Domeniului de la Ustia era Bogdan Movilă (vezi nota de mai jos). Mai târziu, Samuel Korecki a ajuns prizonier și a reușit să se ocupe de această chestiune doar odată cu revenirea din prizonierat, adică doar la începutul anului 1618.

⁶⁶ Din 1614, stăpânul al moșiei era considerat Bogdan Movilă (Ilona Czamańska, *Mohylowie w Polsce. Spory o Uście*, p.113).

⁶⁷ „zapewne jeszcze z tytułu posagu córki” (W. Łoziński, *op.cit.*, p.101).

⁶⁸ La data întocmirii testamentului, 29 august 1618, aceasta era deja născută, deși s-au propus și alte date pentru nașterea ei. Ilona Czamańska scria că Anna s-a născut în septembrie 1618, *Mohylowie w Polsce. Spory o Uście*, p.114. În acest caz rămân însă 10 zile diferența dintre calendarul nou și cel vechi, care putea să ajungă și în luna septembrie. Dacă lucrurile stau așa, înseamnă că testamentul a fost elaborat imediat după nașterea Annei. În același testament se spune că Ana era fiica lui Samuel Korecki: „Jakże też i córce mojej xiężnie Annie Koreckiej z tym że to małżonkiem moim miłym spłodzona”, deși în această privință există anumite dubii. Ilona Czamańska, *Mohylowie w Polsce. Spory o Uście*, p. 114, scrie că ea a fost rodul violului de care aceasta a avut parte aflându-se încă la tătari, iar dacă lucrurile stau așa înseamnă că și Ecaterina a fost eliberată din prizonierat la sfârșitul anului 1617.

⁶⁹ În noiembrie 1618. (Czamańska, *Mohylowie w Polsce. Spory o Uście*, p.114).

Michał și Irina (Regina/Raina) Wiśniowiecki, ai căror părinți erau morți la acea oră. Inițial, bătăiosul Samuel Korecki a avut câștig de cauză. Argumentele „forței” și cele juridice i-au adus succes într-o primă fază. A urmat însă o nouă campanie din Moldova la care el iar a participat, cea care poartă amprenta Țuțorei⁷⁰ din 1620. Campania care avea ca scop menținerea lui Gașpar Grațiani în scaun s-a sfârșit cu un rezultat lamentabil. Korecki a căzut din nou în prizonierat și din nou închis în celebra Yedi Kule. De data asta însă el așa și nu a mai scăpat.

Prezentăm în continuare testamentul Ecaterinei Movilă scris poate la sugestia și îndemnul soțului ei, care nu a uitat să precizeze cele mai relevante pretenții pe care le avea față de celelalte rude – partea din averea rămasă din urma socrilor săi – Domeniul de la Ustia. Și dacă cumnații lui își primise zestrea la timpul și locul potrivit, el urma s-o facă pe cont propriu. Ceea ce nu i s-a dat, el a hotărât să o ia cu „dreptatea și justiția” proprie. Acest moment a constituit doar începutul unui lung șir de procese, confruntări și bătălii atât în justiție, cât și, la propriu, pe câmpul de luptă în jurul moșiei Ustia, procese care au constituit tema mai multor studii și articole de care am amintit mai sus. Cheltuind o bună parte din avere cu campania din Moldova, având pe seama sa mai mulți creditori, intrarea în stăpânire a Domeniului de la Ustia avea să compenseze o mică parte din acele cheltuieli și să redreseze cât de cât situația economică. Samuel Korecki a mizat totul pe „dulcea domnie” din Moldova a rudelor sale, neținând seama de faptul că și „fearele turcești” sunt grele. Totodată, el a considerat că a fost nedreptățit în ceea ce privește zestrea soției sale. Celelalte fiice ale Elisabetei au primit sume importante ca zestre, înseamnă că și soția lui trebuia să aibă o zestre de aceeași valoare. El a estimat-o la 120 de mii de zloți⁷¹, iar așa cum această sumă nu avea de unde să o ia, a considerat că i se cuvine întreaga Domeniu de la Ustia. Cu atât mai mult, că avea și o chitanță în sumă de 80 000 de la Elisabeta Movilă. Era un act de samavolnicie de care era plină Rusia Roșie acelor vremuri. Korecki nu a încercat să se lămurească cu ceilalți moștenitori de drept și a hotărât să-și răzbune soarta punând stăpânire pe Ustia, fără să se împartă cu ceilalți moștenitori – Maria Movilă, soția lui Stefan Potocki, era încă în viață, Regina Wiśniowiecki deși a murit în 1619, a lăsat în urmă doi copii, dintre care unul Jarema Wiśniowiecki, celebrul luptător împotriva lui Bogdan Hmielnički. A patra fiică a lui Ieremia și Elisabetei Movilă, Anna, trebuia și ea să aibă parte de moștenire, iar căsătorindu-se cu Maximilian Przerembski aceste pretenții prindeau contur din ce în ce mai clar. Dacă Ecaterinei i s-a convenit o parte din domeniu, ca parte a zestre, înseamnă că același lucru i se cădea și ei. Prin urmare, ceilalți cumnați, Stefan Potocki și apoi Maximilian Przerembski, firește că nu au fost de acord cu o așa punere a problemei.

⁷⁰ Campania și bătălia se numesc de la Țuțora, deși o bună parte a armatei poloneze a fost nimicită în apropiere de Movilău. Despre aceste evenimente vezi: Valentin Constantinov, *Bătălia de la Țuțora din anul 1620. Cauze și desfășurare*, în “Carpica”, Complexul muzeal “Iulian Antonescu” – Bacău, XLII (2013), p.145-159.

⁷¹ Vezi mai jos, suma pe care el o stabilește ca zestre pentru Ecaterina Movilă.

După câte se pare, Potocki de unul singur nu a fost în stare să lupte cu Korecki, atâta timp cât el era în Polonia în perioada 1618-1620. Odată cu pregătirea campaniei din Moldova a lui Stanisław Żółkiewski din 1620 și convocarea lui Korecki la aceasta, Potocki și Przerębski au atacat Ustia, răspunzând cu aceeași monedă cumnatului lor. Iată așa a început războiul. O contribuție esențială în declanșarea lui I-a avut acest testament al Ecaterinei Movilă, aflată într-o stare precară de sănătate, și care a servit drept pretext soțului său, bătaiosului Samuel Korecki, să pună stăpânirea pe întregul domeniu în detrimentul celorlalți moștenitori de drept.

Samuel Korecki avea să fie sugrumat, în 1622, în aceeași închisoare Yedi Ku-lei, de unde a scăpat miraculos cu doar câțiva ani în urmă. Pe lângă turcii, însă, care, fără îndoială, că îl urau erau, și în Polonia, foarte mulți care doreau ca el să nu se mai întoarcă niciodată. Cine știe poate aceste ultime sentimente să fi avut un rol important în finalul tragic al viteazului erou al vremurilor lui, care a avut un singur nenoroc – să-și lege destinul de Moldova. Acest destin i-a adus pieirea, dar, totodată, și slava necruțătorului luptător pentru cauza creștinilor, care a pătit din cauza păgânilor și fără îndoială a ambițiilor sale, care nu erau în concordanță cu dorințele mai marilor acelor vremuri.

În continuare propunem textul testamentului care a fost pregătit în conformitate cu principiile de editare propuse mai multe decenii în urmă de K. Lepszy⁷². Conform acestora textul polonez necesită a fi redat conform principiilor moderne de scriere a cuvintelor. De exemplu: în loc de „moiej” va fi redat „mojej”, „xięga” – „księga” ș. a. m. d.⁷³.

1618, august 29. Testamentul Ecaterinei Movilă prin care lasă soțului ei, Samuel Korecki, toată averea sa, o sută douăzeci de mii de zloți, pe lângă cele 80 de mii de zloți, datoria Elisabetei Movilă, mama Ecaterinei. De asemenea, lasă toate bijuteriile și lucrurile de preț zălogite. Extras din cărțile orașului Luțk.

Wypis z ksiąg grodzkich Zamku Łuckiego.

Roku Tysiąc Sześćset Dziewiętnastego miesiąca Junij dwudziestego pierwszego dnia.

Na urzędzie grodzkim w Zamku Jego Królewskiej Mości Łuckim przede mną Janem Weleżyńskim podstarościm Łuckim i księgami grodzkimi Łuckimi

⁷² Kazimierz Lepszy, *Instukcja wydawnicza dla źródeł historycznych: od XVI do połowy XIX wieku*, Wrocław, 1953. Aceleași instrucții au fost plasate și pe pagina <http://mikmach.hg.pl/zrodla2/lepszy.html>.

⁷³ Aducem cele mai sincere mulțumiri colegului nostru Dariusz Milewski de la Institutul de Istorie al Universității Cardinal Stefan Wyszyński din Varșovia pentru consultările de rigoare și redactarea transcrierii noastre poloneze conform regulilor moderne de publicare a textelor istorice în limba poloneză. De asemenea, aducem mulțumirile noastre pentru anumite precizări biografice ale personalităților apărute în acest document.

stanowszy oczewiście urodzony jego mość Pan Waclaw Ziwczewski⁷⁴ horodniczy Łucki imieniem jaśnie wielmożnego książęcia jegomości Samuela Koreckiego, dla wpisania do ksiąg niniejszych grodzkich Łuckich podał per oblatam testament ostatniej woli jasnie oświęconej [k. 222] jej mości Pani Katarzyny Mohylanki wojewodzianki Ziem Mołdawskich księżnej Samuelowej Koreckiej pismem polskim pisany z pieczęcią jej mości i z podpisem ręki urodzonego Pana Jana Skromskiego, który się imieniem jej mości podpisał także z pieczęćmi i z podpisami rąk ludzi zacnych o czym ten Testament szerzej w sobie się ma prosząc aby przyjęty do ksiąg wpisany był. Ktorego ja widząc byż całego, zupełnego i do ksiąg przyjmując przed sobą czytać kazałem. I tak się w siebie ma:

W Imię Ojca i Syna i Ducha Świętego stań się. Ja Katarzyna Mohylanka Wojewodzianka Ziem Mołdawskich Samuelowa Księżna Korecka wyznawam i oznajmuję tym niniejszym Testamentem ostatniej woli mojej każdemu komu by o tym wiedzieć należało na wszystkie potomne czasy, iż ja poglądając na to że na tym [k. 223] świecie nie masz nic pewniejszego nad śmierć, widząc się byż niespokojnego zdrowia, a nie chcąc tego aby po śmierci mojej między powinnościami albo potomkami memi, a wielmożnym Panem Samuelem książęciem jego mością Koreckim małżonkiem moim miłym jakie trudności prawne i niesnaski albo poswarki byż miały, majątności mych wszystkich leżących i ruchomych ojczystych i macierzystych które by jedno mnie z jakiegokolwiek miary prawem przyrodzonym spadkowym i zapisowym w województwie którymkolwiek i powiecie tak w Polsce jako i na Wołyniu należały taki szafunek i dyspozycją mieć chcę i tym testamentem ostatniej woli mojej czynię i zapisuję wiecznymi czasy. Naprzód jeśli mię Pan Bóg wszechmogący z tego świata do onego wiecznego żywota powołać będzie raczył, tedy Ducha porzucam i oddaję [k. 224] w ręce Panu Bogu memu w Trójcy Przenajświętszej jedynemu, a ciało moje grzeszne ziemi, a obrzędy koło pogrzebu ciała mego grzesznego i ceremonie wszystkie mają byż wedle zwyczaju chrześcijańskiego i pogrzeb odprawione, co ja wszystko porzucam książęciu jego mości Samuelowi Koreckiemu małżonkowi memu miłemu. Pewna tego będąc że on z powinności swej małżeńskiej i miłości swej którą przeciwko mnie jako małżonco swej miał będzie mi chciał po śmierci mej miłość i powinność swoje oświadczyć że me wedle stanu i kondycji mojej będzie chciał chrześcijańskim sposobem pochować za co mu Pan Bog wszechmogący będzie wieczną zapłatą. Jakże też i córce mojej księżnie Annie Koreckiej z tym że to małżonkiem moim miłym spłodzona naprzód Panu [k. 225] Bogu wszechmogącemu w mocną obronę i opiekę jego świętą a potym książęciu jegomości Samuelowi Koreckiemu małżonkowi memu miłemu a ojcu jej oddaję i porzucam pewna tego będąc że on jako ojciec będzie chciał o niej przystojnie rządzić i onej wedle stanu jej wychowanie dawszy oną tak jako jej Pan Bóg prze-

⁷⁴ Waclaw Zubczewski (zm. 1642), horodniczy łucki (1612-1642) – zob. *Urzędnicy wołyńscy XIV-XVIII wieku. Spisy*, oprac. Marian Wolski, Kórnik 2007, poz. 208, s. 71.

jrzeń będzie raczył, będzie umiał jako dziecięciem swoim szafować a co się do te-
jże majątności mych leżących i ruchomych ojczystych i macierzystych w którym
kolwiek województwie i powiecie będących mnie prawem przyrodnym i wsze-
lkim inszym należących uważając u siebie wielkie koszty, nakłady i przewagi
tego to wielmożnego jego mości książęcia Samuela Koreckiego małżonka mego
miłego z odważeniem dóstatków swoich wszystkich i zdrowia swego które on
wazył na rekuperowanie Ziemie Mołdawskiej i majątności wszystkich jakoż i [k.
226] więzieniem od tego Tyrana i nieprzyjaciela Krzyża Świętego Cara Turec-
kiego był od Pana Boga nawiedzony, którego zaś potym Pan Bóg wszechmogący
dziwną Boską swą sprawą wyswobodził, za co jemu niech będzie wieczna cześć
i chwała na wieki wieków. Co on wszystko czynił z miłości przeciwko rodzicie-
lce mej i familiej mojej także też i mnie małżonki swej. Ja tedy na to wszystko
poglądając chcąc to onemu jeśli nie we wszytkim tedy przynajmniej w jakiej-
kolwiek części nagrodzić summę moją własną sto dwadzieścia tysięcy złotych
Polskich posagową która mnie względem summ takichże które siostry moje to
jest Księżna jej mość Michałowa Wiśniowiecka Ragina Mohylanka i jej mość
Pani Stefanowa Potocka Maria Mohylanka wzięli od rodziców moich zarówno
należała i należy tę summę wszystką sto dwadzieścia tysięcy złotych polskich
pomienionemu wielmożnemu [k. 227] Książęciu jego mości Samuelowi Korec-
kiemu małżonkowi memu miłemu daię, daruję i tym testamentem ostatniej woli
mojej zapisuję wiecznie, której summy ma dochodzić na majątności Uścieckiej
i na inszych majątnościach wszelkich leżących i ruchomych abo też ma trzy-
mać majątność tę uściecką wszystką w tej summie posagowej, nie inkludując
jednak w tą summy ośmiudziesiąt tysięcy złotych polskich, którą summę jako
dług pewny osobną dumna jej mość Pani matka moja jemu to wielmożnemu
Panu Samuelowi książęciu Koreckiemu małżonkowi memu zapisem pewnym
zapisala i na majątności Uściu i na wszystkich przyległościach uiściła. Do tego
summę tę wszystką to jest ośmiudziesiąt tysięcy złotych polskich które mi był
książe jego mość Koreckie małżonek mój miły na majątnościach swych, to iest
majątności Targowieckiej i majątności Jaruńskiej w województwie Wołyńskim
a powiecie Łuckim leżącym in vim reformationis [k. 228] zapisał i uiścił, tedy i
tego z wyż mianowaną summę wszystkę także i wszystkie inne dobra i summy
które by mnie z jakiejkolwiek miary i z przewodów prawnych prawem przyrod-
nym należeli jemuż to wielmożnemu jego mości Panu Samuelowi książęciu Ko-
reckiemu małżonkowi miłemu daję i daruję i tym testamentem ostatniej woli
mojej zapisuję wiecznie, czego wszystkiego będzie mógł jako swego własnego
prawem i wszelakimi inszemi sposobami dochodzić. I na to się rekuperować
klejnoty te wszystkie które była dumna jej mość Pani matka moja mnie i po-
mienionemu wielmożnemu Panu Samuelowi książęciu jego mości Koreckiemu
małżonkowi memu miłemu darowała, a mianowicie które tą napisane dumni
jej mości Pani matki mojej mianowane z podpisem rąk imieniem jej mości i
samego brata mego jego mości Pana Bohdana Mohyły mnie i książęciu jego

mości Samuelowi [k. 229] Koreckiemu małżonkowi memu miłemu do odzyskania zlecone. To jest u jego mości Pana Sieniawskiego⁷⁵ podczaszego koronnego sztuka jedna wszystka z diamentami, pierścień diamentowy kosztowny, u jego mości Pana Wołanowskiego pierścieniów kilka o czym wiedzą jej mość Pani Kiryczyna ciotka moja i jej mość Pani staroscina felińska⁷⁶ siostra moja które są kosztowne, futro sobole, czapka i kosztowny miednica bez nalewki wielka, jeszcze klejnoty są u jej mości Paniej Kiryczyny ciotki mej, kosztowne w Kamieńcu u Pana Mankowskiego rzędy, pałasze, szable i insze klejnoty także i insze wszystkie które by mnie jeno z jakiejkolwiek miary prawem przyrodnym i słusności samej należeli i te które są w niektórych summach u niektórych osób zastawne, te wszystkie klejnoty [k/ 230] nie na siebie ani na potomstwo swe nie wstawując temu to wielmożnemu Panu Samuelowi książęciu Koreckiemu małżonkowi memu miłemu daję, daruję i tym niniejszym testamentem ostatniej woli mojej zapisuję wiecznie. Wolen on będzie te klejnoty wszystkie gdzie by się jeno pokazali na siebie prawem i wszelkim inszym sposobem odzyskać i jeśli by się w jakich summach zastawione bydź u kogokolwiek pokazały, wolno onemu będzie i potomkiem jego pookupować i prawem jako swe własne po od[z]yskować w czym mu żaden z potomków krewnych i powinnych moich żadnej przekazy i trudności [k. 231] czynić i przeszkadzać nie ma wiecznemi czasy. I na tom ja pomienionemu wielmożnemu Panu Samuelowi książęciu Koreckiemu małżonkowi memu miłemu ten testament ostatniej woli mojej dała z podpisem ręki i imieniem moim. Iż sama pisać nie umiem użyłam urodzonego Pana Jana Siromskiego, a przyłożeniem pieczęci mej własnej do którego też za prośbą moją oczewistą pieczęci swe przyłożyć i ręce podpisać raczyli ich mość panowie przyjaciele jego mość pan Roman Hoscki⁷⁷ podkomorzy Włodzimirski, jego mość Pan [k. 232] Maciej Stempkowski⁷⁸ podczaszy Wołyński, i jego mość Pan Wacław Żuberewski [Zubczewski] horodniczy Łucki a Ociec Lawrenty Zyzani Tustanowski protopopa korecki⁷⁹.

Dan w Korcu, dnia dwudziestego dziewiątego awgusta roku tysiąc szeszet osimnastego.

⁷⁵ Adam Hieronim Sieniawski (zm. 1619), od 1606 podczaszy koronny.

⁷⁶ Maria z Mohylów Potocka (zm. 1638), żona Stefana Potockiego starosty felińskiego.

⁷⁷ Roman Hojski (zm. 1635), podkomorzy (1613-1626), a następnie starosta włodzimierski (1626-1635) – zob. *Urzędnicy wołyńscy...*, poz. 482, s. 112.

⁷⁸ Maciej Stempkowski (zm. 1634), podczaszy wołyński (1616-1624), następnie kasztelan braclawski – zob. *Urzędnicy wołyńscy...*, poz. 690, s. 142.

⁷⁹ Pojawia się w artykule: Tomasz Hodana, *Między królem a carem. Moskwa w oczach prawosławnych Rusinów – obywateli Rzeczypospolitej*, „Studia Ruthenica Cracoviensia” 4, Kraków 2008; możesz znaleźć na stronie: https://www.academia.edu/24707220/Mi%C4%99dzy_kr%C3%B3lem_a_carem._Moskwa_w_oczach_prawos%C5%82awnych_Rusin%C3%B3w_obywateli_Rzeczypospolitej_na_podstawie_pi%C5%9Bmiennictwa_ko%C5%84ca_XVI_po%C5%82owy_XVII_stulecia_Studia_Ruthenica_Cracoviensia_Vol._4_Krak%C3%B3w_Scriptum_2008_ISBN_978-83-60163-37-5

U tego testamentu pieczęci przyciśnionych pięć, a podpisy rąk temi słowy: Katarzyna Mohylanka Hospodarowna Wołoska iż pisać sama nie umiem użyłam urodzonego Pana Jana Sirowskiego aby imieniem moim podpisał proszony pieczętarz Roman Hoyski podkomorzy Włodzimierski manu propria, [k. 233] Maciej Stempkowski podczaszy Wołyński m.p., proszony ustnie pieczętarz Wacław Zubczewski horodniczy Łucki ręką swą, proszony pieczętarz od Księżnej jej mości Katarzyny Koreckiej pokorny Lawrenty Zyzanny Tustanowski protopopa korecki. Który że to testament mianowanej nieboszczki jaśnie oświeconej Księżnej Samuelowej Koreckiej Katarzyny Mohylanki Hospodarowny Wołoskiej za podpisaniem mianowanego jego mości Pana Zobkowskiego wszystek z początku aż do końca do ksiąg grodzkich Łuckich jest wpisany. Z których ksiąg i ten wypis pod pieczęcią grodzką Łucką iest wydany.

Pisan w zamku Łuckim. Correxix Pawłowski m.p.

Ex literis d. 30 martii czy...

... cum Actis Halistski

[k. 234]

Titulo Uscie cum Attinen[tiis] Ex Fasciculo 158. N.1

Oblata testamentu J.O. księżnej JMci Samuelowej Koreckiej z domu Mohylanki [...⁸⁰] samym testamencie [...⁸¹] w Korcu die 29 augusti 1618.

Originali die 29 augusti [augusti] 1618 w Korcu.

Anno 1619 die 21 junii

Specificatur w nim intralia puncta że tylko jedyną córkę miała która potym poszła za Jm Pana Andrzeja Leszczyńskiego.

Luceoriae.

Uście cum attinen[tiis]. N. 4 to induct.

<Traducere>:

Extras din cărțile orașenești ale Cetății Luțkului.

Anul o mie șase sute nouăsprezece, luna iunie douăzeci și unu.

În administrația orașenească a Cetății Luțkului a Majestății sale Regale, înaintea mea, Jan Weleżnynski, substaroste de Luțk, și a principilor orașenești din Luțk, a venit de față domnia sa Pan Wacław Ziwczewski⁸² horodnik de Luțk și, în numele luminosului nobil principe Samuel Korecki, a prezentat pentru a fi trecut în cărțile acestea orașenești testamentul ultimei voințe a luminoasei Pani Ecaterina Movilă, voievodă a Țării Moldovei, principesa lui Samuel Korecki, scris în limba poloneză, cu pecetea domniei sale <aplicată> și cu semnătura de mână a Panului Jan Skromski, care, din numele domniei sale, a semnat și, de asemenea, <care conține> peceti și semnături de mână a oamenilor nobili. Și roagă ca acel

⁸⁰ Wyraz nieczytelny.

⁸¹ Wyraz nieczytelny.

⁸² Wacław Zubczewski (zm. 1642), horodniczy din Luțk (1612-1642) – vezi. *Urzednicy wołyńscy XIV-XVIII wieku. Spisy*, oprac. Marian Wolski, Kórnik 2007, poz. 208, p. 71.

testament, mai pe larg, să fie acceptat și trecut în cărți. Și eu, văzându-l de-a întregul, complet și primindu-l, am poruncit să fie trecut în cărți și să fie citit în fața mea. Și așa este:

În numele Tatălui, și al Fiului și al Sfântului Duh, așa să se facă. Eu, Ecaterina Movilă, voievodă a Țării Moldovei, principesa lui Samuel Korecki stabilesc și fac cunoscut prin acest Testament al ultimei voințe a mele fiecărui care despre asta i-ar fi dat să știe, pentru toate timpurile de mai apoi, precum eu, văzând că pe această lume nu ai nimic sigur decât moartea, că am sănătate șubredă, și, nedorind ca, după moartea mea, între apropiații și urmașii mei și nobilul principe Pan Samuel Korecki, soțul meu drag, să apară greutăți juridice și neînțelegeri sau certuri, bunurile mele toate, imobile și mișcătoare, din partea tatei și a mamei, care doar mie mi se cuvin din orice măsură, din dreptul înăscut de moștenire și ale zapiselor și oriunde s-ar afla în orice voievodat și în povet atât în Polonia precum și în Volynia, vreau să am o asemenea putere și dispoziție ca prin acest testament al ultimei voințe ale mele să fac și să scriu pentru totdeauna. Înainte de toate, dacă Domnul Dumnezeu atotputernic va dori și mă va lua din această lume în acea veșnică, atunci sufletul îl încredințez și îl dau în mâinile Domnului Dumnezeu al meu în Preasfânta Treime unic, iar corpul meu păcătos, pământului, iar ceremoniile de înmormântare a corpului meu păcătos și toate ceremoniile să fie conform obiceiului creștin și făcută înmormântarea. Toate acestea le încredințez principelui domniei sale Samuel Korecki, soțului meu drag. Fiind sigură că el, din obligațiunile sale conjugale, și a dragostei sale pe care a avut-o față de mine ca o soție a sa, va dori, după moartea mea, să mărturisească dragostea și obligațiunea sa. Va dori, conform stării și condiției mele, să mă îngroape după obicei creștin, pentru care, lui, Domnul Dumnezeu atotputernic îi va răsplăti în veci. Precum și pe fiica mea, principesa Anna Korecki, concepută cu acest soț al meu drag înaintea Domnului Dumnezeu atotputernic, o las într-o apărare puternică și tutela lui. Și mai apoi, principelui domniei lui, Samuel Korecki, soțului meu drag și tată al ei, îi dau și îi încredințez, fiind sigură că el ca tată va avea grijă de ea corespunzător și conform stării ei, să-i dea educație așa cum de ea Domnul Dumnezeu va avea grijă, va ști și ca pe un copil de al său să-l tuteleze.

Iar în ceea ce privește bunurile mele, imobile și mobile, de moștenire de la tată și de la mamă, în care voievodat sau povet nu ar fi, ale mele drepte de moștenire și oricăror altor aparținând, considerând cheltuielile mari, greutățile și eforturile acelui principe, Samuel Korecki, soțul meu drag, cu cheltuiala tuturor bunurilor sale⁸³ și a sănătății sale pe care a cheltuit-o pentru recuperarea Țării Moldovei⁸⁴

⁸³ Iată și principalul motiv al demersului testamentar, recuperarea sumelor cheltuite, cel puțin o parte în urma campaniei din Moldova din perioada campaniei din 1615-1616.

⁸⁴ Face trimitere la campania militară din 1615-1616 din Moldova, care a avut ca plan recuperarea tronului pentru dinastia Movileștilor și așezarea în scaun a lui Alexandru Movilă.

și a tuturor bunurilor precum și cu închisoarea⁸⁵ de la acel Tiran și dușman al Sfintei Cruci Sultanului Turc⁸⁶ a fost de Domnul Dumnezeu întemnițat, care mai apoi Domnul Dumnezeu atotputernic prin lucrarea sa minunată dumnezeiască l-a eliberat, pentru care să-i fie cinste veșnică și laudă, în vecii vecilor. Ceea ce el a făcut din dragoste față de părinții mei și familia mea, de asemenea, și mie, soției sale. Eu la toate acele uitându-mă vrând la toate acelea dacă nu în toate măcar într-o oarecare măsură să-l dăruiesc cu suma mea personală – o sută douăzeci de mii de zloți polonezi de zestre care mie din punct de vedere a acelorași sume pe care surorile mele adică principesa domnia sa a lui Michał Wiśniowiecki, Regina Movilă și domnia sa Pani a lui Ștefan Potocki, Maria Movilă le-au luat de la părinții mei, de asemenea, mi se cuvine și mi se cuvine. Acea sumă întreagă, o sută douăzeci de mii de zloți polonezi, amintitului nobilului principe, domniei sale Samuel Korecki, soțului meu drag, îi dau, dăruiesc și prin acest testament al ultimei voințe îi scriu pe veci. Care sumă are să se vină pe averea de la Ustia și pe alte averi diferite, imobile și mobile, sau, de asemenea, are să țină acea moșie de la Ustia întreagă pentru acea sumă de zestre, neincluzând, însă, în sumă de optzeci de mii de zloți polonezi, care sumă ca o datorie aparte doamna milostivirea ei, Pani mama mea⁸⁷ de asemenea lui, nobilului Pan principe Samuel Korecki, soțului meu, printr-un zapis, l-a scris și pe averea de la Ustia și pe toate împrejurimile Ustiei. La acea sumă toată, adică optzeci de mii de zloți polonezi, pe care mie principele milostivirea lui Korecki, soțul meu drag, pe averile sale, adică averile Targowice, și pe averile Jarunului și care se află în voievodatul Volyniei, povetul Luțk, *in vim reformationis*⁸⁸, le-a scris și calculat atunci acele sume și acea sumă mai sus amintită și, de asemenea, și toate alte bunuri și sume care mie din oarecare măsură și transferuri legale prin drept de moștenire mi-ar aparține, de asemenea, lui, nobilului, milostivirii sale, Panului Samuel Korecki, soțului meu drag, dau și dăruiesc și prin acest testament al ultimei voințe a mele îi trec pe veci. Pe care toate acestea ca pe ale sale să poată dispune de drept și prin orice alte mijloace să le administreze. Și întru aceea să recupereze toate chitanțele pe care doamna milostivirea ei, Pani mama mea⁸⁹, mie și pomenitului, milostivirii sale, nobilului principe, Pan Samuel Korecki, soțului meu, i-a dăruit și anume care sunt scrise doamnei milostivirii sale, Pani mamei mele, cu semnătura cu numele milostivirii sale și a însuși fratelui meu milostivirii lui, Panului Bogdan Movilă, mie și prin-

⁸⁵ Este vorba aici de captivitatea lui Samuel Korecki în perioada toamna 1616 – 28 noiembrie 1617, după care a reușit să evadeze miraculos.

⁸⁶ La 22 noiembrie 1617, la Constantinopol, s-a stins din viață sultanul Ahmed I (1590-1617, sultan din 1603). El a fost urmat în scaun de Mustafa I (1591-1639), bolnav psihic (a domnit prima oară din 22 noiembrie 1617 și până în 26 februarie 1618). Perioada de lupte interne din capitala marelui imperiu și instabilitatea politică și administrativă putea fi o cauză a slăbirii atenției străjilor ceea ce i-a permis lui Samuel Korecki să evadeze în mod miraculos.

⁸⁷ Elisabeta Movilă, doamna lui Ieremia Movilă și mama Ecaterinei.

⁸⁸ Latinism, aici „prin transformare”.

⁸⁹ Elisabeta Movilă.

cipelui milostivirii lui, Samuel Korecki, soțului meu drag, recomandate pentru recuperare. Acestea sunt la milostivirea lui, Panul Sieniawski⁹⁰, subceașnic al coroanei, un obiect întreg cu diamante, inel cu diamant scump; la milostivirea lui, Panul Wołanowski, câteva inele despre care știu milostivirea sa, Pani Chirițoaia⁹¹, mătușa mea, și milostivirea ei, Pani stăroștița de Felin, sora mea⁹², care sunt foarte scumpe, blană de samur, căciulă și un lighean prețios mare fără ulcior⁹³; încă și chitanțe sunt la Chirițoaia mătușa mea⁹⁴, harnașament prețios în Camenița la Panul Mankowski, paloșe, săbii și alte chitanțe, la fel și altele toate care mie în vreo măsură mi s-ar cuveni ca moștenire și din lucru firesc. Și acele care sunt în unele sume la unele persoane lăsate zălog, acele toate chitanțe nu las nici asupra sa nici asupra urmașilor mei, ci le dau și dăruiesc toate numai nobilului principe Panului Samuel Korecki, soțului meu drag, prin acest testament al ultimei voințe a mele scriu că va fi liber pe veci, acele chitanțe toate, unde s-ar arăta cu drept, să fie drepte ale lui. Iar dacă în unele sume zălogite la oricine s-ar arăta, de asemenea, să le obțină și pe acelea, este liber el și urmașii lui să le răscumpere și prin drept ca pe ale sale drepte să se recapete. În care niciunul dintre urmașii mei de sânge și rude ale mele nu-i va pune nici un obstacol și greutate, în vecii vecilor. Și întru aceea eu pomenitului nobilului principe, Pan Samuel Korecki, soțului meu drag, acel testament de ultimă dorință a mea datat cu semnătura mâinii și cu numele meu, deoarece nu pot să scriu, l-am folosit pe Panul Jan Siromski. Și am pus pecetea mea proprie la care, de asemenea, cu rugămintea mea de față, să se imprime pecetea mea. Și cu mâna lor au binevoit să se semneze milostivirile lor panii prieteni: milostivirea lui, panul Roman Hoscki⁹⁵ subcămăraș de Vlodimier, milostivirea lui, Panul Maciej Stempkowski⁹⁶ subceașnic de Wolynia, și milostivirea lui, Panul Waclaw Zuberewski horodnic de Luțk, părintele Laurențiu Zuzani Tustanowski⁹⁷, protopop din Korec.

⁹⁰ Adam Hieronim Sieniawski (decedat în 1619), din 1606 subceașnic al coroanei.

⁹¹ Maria Lozinski, soră cu Elisabeta Movilă, soția lui Dimitrachii Chiriță Paleologul, mort în bătălia de la Cornul lui Sas din 1612 (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, sec. XIV-XVII, București, 1971, p.307; *DIR*, Seria A. Moldova, sec. XVII, vol.II, nr.313, p.241).

⁹² Maria Movilă căsătorită cu Stefan Potocki staroste de Felin, decedată în 1638.

⁹³ Ligheanul cu ulciorul erau folosite la spălatul pe mâini înaintea mesei. Era o procedură transformată de aristocrație într-un ceremonial. Atât ligheanul cât și ulciorul deseori erau din materiale prețioase și costau scump (Andrzej Klonder, *Nalewka srebrna z miednicą — atrybut elitarnej kultury stołu we wczesnonowoczesnej Europie Środkowej. Uwagi wstępne*, „Kwartalnik historii kultury materialnej” 67 (1), 2019, p.41-53).

⁹⁴ Vezi nota 71.

⁹⁵ Roman Hojski (decedat în 1635), subcămăraș (1613-1626), iar mai apoi staroste de Włodzimierz (1626-1635) – vezi. *Urzednicy wołyńscy...*, poz. 482, p. 112.

⁹⁶ Maciej Stempkowski (decedat în 1634), subceașnic de Wolynia (1616-1624), mai apoi kasztelan de Braclaw – vezi *Urzednicy wołyńscy...*, poz. 690, p. 142.

⁹⁷ Apare în studiul lui Tomasz Hodana, *Między królem a carem. Moskwa w oczach prawosławnych Rusinów – obywateli Rzeczypospolitej*, „Studia Ruthenica Cracoviensia” 4, Kraków 2008; se poate accesa de asemenea: https://www.academia.edu/24707220/Mi%C4%99dzy_

Dat în Korec⁹⁸, douăzeci și nouă august, anul o mie șase sute optsprezece.

La acest testament sunt aplicate cinci peceti și semnăturile cu mâna lor cu aceste cuvinte: Ecaterina Movilă doamna Moldovei că nu știu să scriu l-am folosit pe Panul Jan Sirowski ca să semneze cu numele meu, a fost rugat, pecetea lui Roman Hoyski subcămăraș de Vlodimier manu propria, Maciej Stempkowski subceașnic de Volynia m.p., rugat verbal pecetea lui Wacław Zuborzewski horodnic de Luțk cu mâna sa, rugat pecetea din partea principesei milostivirii ei Ecaterinei Korecki supus Laurențiu Zuzany Tustanowski, protopopul din Korec, care testamentul este a răposatei prea luminatei principese a lui Samuel Korecki, Ecaterina Movilă doamna Moldovei, cu semnarea numitului milostivirii lui Panului Zobjkowski întreg de la început până la urmă este trecut în cărțile orașenești din Luțk. Din care cărți și acest extras cu pecetea orașului Luțk a fost eliberat.

Scriș în cetatea Luțk Corectat Pawłowski m.p.

(în diferite locuri)

Ex literis d. 30 martii adică

... cum Actis Halitski.

Titulo Usciecum Attinentiis Ex Fasciculo 158. N.1

Oblata testamentului principesei lui Samuel Korecki, din casa Movilă ...⁹⁹ în însuși testamentul ...¹⁰⁰ în Korec, în ziua de 29 august 1618.

Originali die 29 augusti 1618 w Korcu.

Anno 1619 die 21 junii

(Într-o parte) Specificat din punctele intrate în el că a avut doar o fiică, care mai apoi a mers după milostivirea lui, Panul Andrzej Leszczyński¹⁰¹.

Luceoniae.

Uście cum attineum. N. 4 to induct.

Arhiva Națională din Cracovia, Departamentul de
la Wawel, Fondul Archiwum Sanguszkow, Teki Rzymskie,
XXXII/41. Extras din Cărțile orașenești din Luțk.

kr%C3%B3lem_a_carem._Moskwa_w_oczach_prawos%C5%82awnych_Rusin%C3%B3w_obywateli_Rzeczypospolitej_na_podstawie_pi%C5%9Bmiennictwa_ko%C5%84ca_XVI_po%C5%82owy_XVII_stulecia_Studia_Ruthenica_Cracoviensia_Vol._4_Krak%C3%B3w_Scriptum_2008_ISBN_978-83-60163-37-5

⁹⁸ Azi oraș de reședință a raionului Koreț din regiunea Rivne, Ucraina.

⁹⁹ Ilizibil.

¹⁰⁰ Ilizibil.

¹⁰¹ Andrei Leszczyński, herbul Wieniawa (1606-1651), voievodul Dorpadului și poet. (Halina Kowalska, *Andrei Leszczyński*, în PSB, vol.XVII, p.104).

Constantin Ardeleanu*

STATUTUL INSULEI ȘERPILOR LA FINALUL RĂZBOIULUI CRIMEII (1856–1857)

The Serpents Island has always had a strategic position in relation to the navigation to/from the ports of the Danube and those on the Ukrainian Black Sea coast. Since the 1830s, when the imperial Russian authorities built a lighthouse on the island, it became an even more visible landmark for the increasingly numerous commercial ships heading to local ports.

At the end of the Crimean War, the Serpents Island was the object of a serious diplomatic conflict between the European powers, a dispute which, together with the delimitation of the southern Bessarabian border, complicated and delayed the execution of the terms of the 1856 Paris Peace Treaty. As the treaty did not mention anything about the island's status, Russia claimed that it had remained under its sovereignty, while the Ottomans considered that it should return to the Porte, being linked to the control of the Danube Delta. Britain supported the Ottoman claim, while France had a more ambivalent position, in line with the ambitions of Napoleon III, towards what appeared to be an unimportant rock in the Black Sea.

The diplomatic episode was analysed, based on different sources, by several historians. Starting from a collection of British documents, this paper aims to detail how the Serpents Island question evolved in 1856 from both a diplomatic and strategic perspective. In 1857, when the Treaty of Paris was amended, the island was granted to the Ottoman Empire, which also took over the administration of the lighthouse. This paper also includes ten unpublished sources regarding the history of the Serpents Island.

Keywords: The Serpents Island, Danube, Crimean War, Black Sea, Bessarabia, Ottoman Empire.

În august 1856, Insula Șerpilor era unul dintre cele mai fierbinți puncte de pe harta politică a Europei. Mai bine de 50 de soldați turci și 8 ruși erau cantonați pe stânca din Marea Neagră; în apropiere așteptau la ancoră două canoniere britanice și un mic bastiment sub pavilion rusesc, ambarcațiuni ce aduseseră pe insulă ofițeri și funcționari civili trimiși să rezolve una dintre crizele majore ale diplomației europene determinate de (ne)aplicarea prevederilor din Tratatul de Pace de la Paris.

* **Constantin Ardeleanu**, doctor în istorie, profesor universitar, Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați / New Europe College, București.

În istoriografia internațională mai veche și în cea românească mai nouă diverși cercetători, începând cu Harold Temperley¹ și William E. Mosse² și până la Dumitru Vitcu³ și mai recent Eugen Sclifos,⁴ au analizat problemele cauzate de executarea prevederilor păcii de la Paris, în special în legătură cu așa-numita cheștiune Bolgrad. Alți istorici, între care și subsemnatul, au fost interesați de contextul în care marile puteri învingătoare au decis ca Delta Dunării să treacă sub suveranitatea nemijlocită a Imperiului Otoman, după ce inițial fusese încredințată Moldovei.⁵

Disputa legată de stăpânirea Insulei Șerpilor nu s-a bucurat însă de prea multă atenție din partea cercetătorilor. Ea este sumar amintită în studiile și volumele istoricilor interesați de trecutul insulei, fiind ceva mai detaliată în articolul lui Mosse. Textul de față încearcă să completeze această lacună istoriografică cu informații privind cheștiunea Insulei Șerpilor în anii 1856–1857. Expunerea se bazează, în mare parte, pe surse britanice păstrate la arhivele din Londra.⁶ Desigur că alte documente pot completa dimensiunile mai puțin studiate ale acestui interesant episod, făcând mai bine cunoscut un alt episod din istoria zbuciumată a Insulei Șerpilor.

Articolul va face referire la trei aspecte: 1) disputele diplomatice legate de controlul insulei și valoarea acesteia în relație cu navigația în Marea Neagră; 2) preluarea administrării farului de pe insulă de către forțele otomane, activ susținute de flota britanică; 3) soluționarea disputei printr-o nouă decizie asumată în conferința puterilor europene din 1857.

Între Imperiul Otoman și Rusia, între Sulina și Odesa

Controversa legată de statutul Insulei Șerpilor a izbucnit în iunie 1856, când Rusia informa puterile occidentale că dorea să repună în funcțiune farul de pe insulă. Instruit de superiorii săi,⁷ baronul Philipp von Brunnow, aflat în serviciul diplomatic al Rusiei la Paris, îl întreba pe ambasadorul britanic, contele Cowley, dacă

¹ Harold Temperley, *The Treaty of Paris of 1856 and Its Execution (II)*, în „The Journal of Modern History”, 4.4 (1932), pp. 523–543.

² W.E. Mosse, *Britain, Russia and the Question of Serpents Island and Bolgrad. Two Incidents in the Execution of the Treaty of Paris*, în „The Slavonic and East European Review”, 29.72 (1950), pp. 86–131 (publicat și în *The Rise and Fall of the Crimean System, 1855–71: the Story of a Peace Settlement*, Macmillan, Londra, 1963, pp. 55–104) – citările de mai jos vor fi făcute după varianta din „The Slavonic and East European Review”.

³ Dumitru Vitcu, *The Treaty of Paris (1856) and the Bolgrad Crisis of Its Execution*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» din Iași, 43–44 (2006–2007), pp. 335–353.

⁴ Eugen-Tudor Sclifos, *Marea Britanie și cheștiunea sudului Basarabiei (1856–1857)*, în „Tyragetia”, s.n. 12.2 (2018), pp. 139–148.

⁵ Constantin Ardeleanu, *The European Commission of the Danube, 1856–1948: An Experiment in International Administration*, Brill, Leiden – Boston, 2020.

⁶ The National Archives of the United Kingdom (TNA), Foreign Office (FO), 418/5, *Execution of the Treaty of Paris. Correspondence. Part I*.

⁷ Mosse, *Britain*, pp. 89–90.

pe stânca din Marea Neagră staționau trupe aliate. O întrebare similară fusese adresată și reprezentanților diplomației franceze. Cowley considera că intenția reală a Rusiei era să-și aroge dreptul de a ocupa respectivul teritoriu, astfel că solicita de la Foreign Office mai multe detalii despre statutul insulei și importanța sa strategică și militară.⁸ Răspunsul de la Londra a sosit rapid, ministrul Clarendon sperând că și francezii vor repudia imediat această pretenție. Oricare ar fi fost situația insulei înaintea Războiului Crimeii, modificările teritoriale impuse prin Tratatul de la Paris făceau necesar ca „insula aceasta, și oricare altele din regiunea Gurilor Dunării, să aparțină Moldovei ca parte a Imperiului Otoman”.⁹ Diplomația vieneză avea a poziție similară,¹⁰ ținând cont de funcția insulei în raport cu navigația pe Dunăre, dar Franța ducea o politică mult mai ambiguă. Problema trebuia analizată, considera ministrul de externe Alexandre Walewski, în chestiuni de utilitate generală și de drept. Juridic, insula trebuia încredințată otomanilor, dar, pragmatic vorbind, rușii erau mai capabili să asigure buna administrare a farului. Oricum, concluziona Walewski, guvernul francez nu dorea să aibă dispute cu Rusia din cauza unei insule neimportante și accepta de principiu sugestia lui Cowley ca nou înființata comisie a Dunării să se ocupe de respectivul far. Tonul ministrului francez, remarca ambasadorul britanic, indica faptul că, „dacă Rusia va persista în pretențiile sale, nu va întâlni o opoziție serioasă din partea francezilor”.¹¹

În săptămânile următoare, după ce au adunat noi informații despre statutul și istoricul insulei, cancelariile europene s-au poziționat și mai tranșant asupra chestiunii. Ministrul Clarendon considera că insula nu putea rămâne în stăpânirea rușilor, care vor face din far un pericol mai degrabă decât un ajutor pentru navigatori. Tratatul de la Paris includea obiective clare menite să garanteze și faciliteze libertatea navigației la Gurile Dunării. Cum Rusia putea folosi insula și militar, era evident că aceasta trebuia să fie transferată Imperiului Otoman. În plus, nici un tratat internațional, precum cele de la București (1812) sau Adrianopol (1829), nu făcea referire la drepturile de stăpânire ale Rusiei, insula trebuind să urmeze rectificarea de frontieră ce se decisese în regiunea Deltei Dunării și a Sudului Basarabiei, iar flotele aliate urmau să asigure respectarea suveranității otomane în respectivul teritoriu.¹² Rușii argumentau că tocmai faptul că insula nu făcuse subiectul unor prevederi ale Tratatului de la Paris demonstra că ea continua să fie teritoriu rus. Ascultând argumentele lui Brunnnow, Walewski părea mai inclinat, având în vedere și interesele de atunci ale cabinetului francez, să dea dreptate rușilor.¹³

⁸ TNA, FO 418/5, p. 31 (Doc. 57, Cowley către Clarendon, Paris, 8 iunie 1856).

⁹ *Ibidem*, p. 36 (Doc. 65, Clarendon către Cowley, Foreign Office – mai departe FO, 10 iunie 1856).

¹⁰ *Ibidem*, p. 40 (Doc. 72, Cowley către Clarendon, Paris, 13 iunie 1856).

¹¹ *Ibidem*, pp. 41–42 (Doc. 74, Cowley către Clarendon, Paris, 15 iunie 1856).

¹² *Ibidem*, pp. 52–53 (Doc. 84, Clarendon către Cowley, FO, 18 iunie 1856). Detalii despre context și în Mosse, *Britain*, p. 90.

¹³ TNA, FO 418/5, pp. 55–56 (Doc. 90, Cowley către Clarendon, Paris, 20 iunie 1856). Pentru evoluția relațiilor franco-ruse după Războiul Crimeii, a se vedea Mosse, *The Negotiations for*

O altă discuție viza relevanța insulei pentru comerțul regional. Englezii și austriecii considerau că insula era o anexă a Gurilor Dunării, farul fiind un reper important pentru navigatorii ce se îndreptau spre Sulina și porturile dunărene, în vreme ce rușii insistau că insula era mai degrabă de ajutor pentru navigația spre Odesa.¹⁴

Informațiile britanicilor proveneau în mare parte de la ambasada de la Istanbul, unde viconte de Stratford de Redcliffe acționa în comun cu otomanii și austriecii pentru a apăra interesele Porții. După un raport trimis la Londra pe 18 iunie,¹⁵ Stratford revenea cu noi detalii despre insulă pe 26 iunie. Aceasta nu fusese locuită până după 1829, când rușii stabiliseră acolo, în anii 1830, un far.¹⁶ Și austriecii aminteau că insula fusese întotdeauna o anexă a Deltei Dunării, dar un far ar fi existat încă din vremurile otomane, înainte ca Rusia să-și fi însușit respectivul teritoriu. În mâinile rușilor, insula era un pericol pentru navigația la Gurile Dunării, făcând „ca libertatea Dunării să fie o vorbă goală”.¹⁷

Între timp cancelariile europene au obținut și primele memorii mai bine documentate istoric și juridic despre insulă. O cercetare făcută pe baza resurselor documentare păstrate în biblioteca Amiralității și în arhivele Foreign Office-ului menționa că Insula Șerpilor nu apărea în Atlasul geografic oficial al Imperiului Rus (edițiile 1820–1827 și 1834), argument pentru a susține că aceasta nu făcea atunci parte din posesiunile imperiale. Și o analiză a instrumentelor juridice internaționale îi făcea pe britanici să considere că Rusia nu avea nici un drept de proprietate asupra insulei.¹⁸ Memoriul a fost trimis către ambasadele Marii Britanii pe lângă guvernele puterilor europene, el stând la baza poziției oficiale a cabinetului de la Londra în problema Insulei Șerpilor.¹⁹ O părere similară despre statutul insulei avea și guvernul austriac: insula era teritoriu otoman, parte din schimbările teritoriale menite să asigure libertatea navigației pe Dunăre.²⁰ Și oto-

a *Franco-Russian Convention, November 1856*, în „Cambridge Historical Journal”, 10.1 (1950), pp. 59–74.

¹⁴ TNA, FO 418/5, pp. 94–95 (Doc. 148, Wodehouse către Clarendon, St. Petersburg, 4 iulie 1856). De asemenea, informații importante și în Memorandumul Vicontelui Palmerston după întrevederea cu contele Kreptovici (pp. 162–164, Doc. 249, Londra, 12 august 1856).

¹⁵ *Ibidem*, pp. 72–73 (Doc. 115, Stratford de Redcliffe către Clarendon, Istanbul, 18 iunie 1856). Alte întrebări despre situația insulei la p. 56 (Doc. 91, Clarendon către Stratford, FO, 21 iunie 1856).

¹⁶ *Ibidem*, p. 88 (Doc. 140, Stratford către Clarendon, Istanbul, 26 iunie 1856).

¹⁷ *Ibidem*, pp. 89–90 (Anexă la Doc. 142, Baronul Prokesch-Osten către Stratford, Istanbul, 27 iunie 1856). Poziția austriacă și la pp. 78–79 (Doc. 128, Seymour către Clarendon, Viena, 2 iulie 1856).

¹⁸ *Ibidem*, pp. 74–76 (Doc. 119, Memorandum on the Claims of Russia to Serpent's Island, FO, 2 iulie 1856 – a se vedea documentul 2 la finalul acestui text).

¹⁹ *Ibidem*, p. 78 (Doc. 126, Clarendon către Wodehouse, FO, 4 iulie 1856). Opinii similare la pp. 81–82 (Doc. 133, Clarendon către Cowley, FO, 7 iulie 1856) și p. 86 (Doc. 137, Clarendon către Seymour, FO, 8 iulie 1856).

²⁰ *Ibidem*, pp. 78–79 (Doc. 128, Seymour către Clarendon, Viena, 2 iulie 1856).

manii considerau că Insula Șerpilor, „o stâncă fără importanță teritorială” în sine, avea o mare valoare strategică în raport cu gura Sulina, a cărei dependență era.²¹

Cât despre ruși, aceștia își justificau drepturile de suveranitate ca derivând din ocuparea, în 1833, a unei insule pustii, nu din transferul teritoriului respectiv în urma unui acord diplomatic cu Poarta. În august 1856 ministrul de externe Gorceakov chiar se arăta mirat de poziția englezilor, având în vedere că aceștia ocupau teritorii în întreaga lume, dar mai ales în regiunea Indiei. Insula nu aparținuse Imperiului Otoman ca ea să fie returnată acestuia și doar puterile europene reunite în congres se puteau pronunța asupra unei schimbări a statutului ei.²²

Toate aceste controverse legate de situației Insulei Șerpilor veneau pe fondul altor complicații care făceau ca unele puteri aliate, mai ales Marea Britanie și Austria, să considere că Rusia nu își îndeplinea obligațiile asumate prin Tratatul de Pace de la Paris. Politica rusească de tergiversare și obstrucționare a aplicării prevederilor păcii, vizibilă la fel de bine în legătură cu cetatea Kars și mai ales cu disputa Bolgrad, periclita câteva dintre obiectivele strategice ale Tratatului din 1856 și punea la încercare soliditatea alianței franco-britanice.

Un far disputat

Până la a se ajunge la o decizie în privința stăpânirii insulei, puterile interesate au acționat rapid pentru a repune în funcțiune farul de acolo. Austriei au alertat Poarta asupra necesității de a ocupa insula,²³ iar căpitanul britanic Thomas Spratt, aflat într-o misiune de cercetare la Gurile Dunării la bordul navei „Medina”, oferea informații despre Insula Șerpilor pe 15 iunie 1856. Concluzia raportului său era clar favorabilă ideii că insula și farul de acolo erau vitale pentru navigația spre porturile dunărene mai degrabă decât spre Odesa.²⁴ În lunile următoare Spratt a și redactat un documentat raport despre insulă, cu considerații interesante legate de situația sa geologică și istorică, dar și de valoarea sa ca reper pentru marinari.²⁵

Probabil că în acest context, în jurul datei de 20 iunie pe insulă a fost debarcată o garnizoană de vreo 50 marinari turci, sub comanda unui căpitan. Aceștia au început să facă lucrările necesare repunerii în funcțiune a farului, pentru care erau necesare câteva componente comandate la Istanbul și mai apoi la Londra. La începutul lui iulie 1856, farul funcționa în condiții de avarie.²⁶

²¹ *Ibidem*, pp. 141–142 (Anexă la Doc. 221, Fuad Pașa către Musurus, Istanbul, 23 iulie 1856).

²² *Ibidem*, pp. 173–175 (Doc. 270, Wodehouse către Clarendon, St. Petersburg, 8 august 1856) și pp. 175–176 (Doc. 271, Wodehouse către Clarendon, St. Petersburg, 8 august 1856).

²³ *Ibidem*, pp. 72–73 (Doc. 115, Stratford către Clarendon, Istanbul, 18 iunie 1856).

²⁴ *Ibidem*, p. 73 (Anexă la Doc. 115, Spratt către Stratford, nava „Medina”, Gurile Dunării, 15 iunie 1856 – a se vedea documentul 1 la finalul acestui text).

²⁵ Memoriu publicat în Ștefan Stanciu, *Insula Șerpilor la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Danubius”, 20.1 (2002), pp. 81–95.

²⁶ Informații din raportul căpitanului Hillyar – TNA, FO 418/5, pp. 179–180 (Anexa 2 la Doc. 274, Hillyar către Lyons, Istanbul, 2 august 1856).

După vreo două săptămâni, în jurul datei de 5 iulie, pe Insula Șerpilor au debarcat un locotenent rus de marină și șapte marinari trimiși de la Mikolaiv pentru a se ocupa de acelaș far. Rușii, neînarmați, au fost acceptați ca oaspeți ai turcilor și cazați într-una dintre camerele clădirii farului.²⁷ Relațiile dintre cele două grupuri au fost pașnice, comandanții lor având ordine clare să nu provoace dispute. Cu toate acestea, un raport otoman amintea încercările rușilor de a-i induce pe turci să părăsească insula.²⁸ La fel, comandatul otoman dorea, din rațiuni de spațiu și disponibilitate a proviziilor, să scape de acești musafiri neinvitați. Însă ofițerul rus, bolnav de un atac de febră, refuza să plece până nu primea ordine de la superiorii săi, care îl însărcinaseră cu misiunea de a pune farul în funcțiune.²⁹

La sfârșitul lunii iulie, după ce a primit dispoziții de la Londra,³⁰ Amiralul Edmund Lyons, aflat în fruntea forțelor britanice din Mediterana și Marea Neagră, l-a trimis pe căpitanul Charles Farrell Hillyar, comandant al canonierei „Gladiator”, să cerceteze situația la fața locului și să arate că Marea Britanie susținea, inclusiv prin operațiuni navale, stăpânirea otomană asupra insulei.³¹ Hillyar a debarcat pe Insula Șerpilor pe 29 iulie și din nou pe 31 iulie. Cum contingentul otoman ținea situația sub control, căpitanul a revenit la Istanbul la începutul lunii august.³² Lyons l-a retrimis imediat în Marea Neagră, cu navele „Gladiator” și „Wrangler”, pentru a se oferi să-i transporte pe marinarii ruși la Odesa sau într-un alt port al Rusiei imperiale.³³ Ajuns din nou pe insulă pe 5 august, Hillyar nu l-a convins pe locotenentul rus să-și părăsească postul, astfel că ofițerul britanic s-a îndreptat spre Odesa, unde nava sa a rămas câteva zile în carantină. Schimbul de mesaje cu guvernatorul general al regiunii, Alexandr Stroganov, era cât se poate de clar: soldații ruși aveau ordinul să rămână pe insulă până când puterile europene, reunite în conferință, aveau să decidă situația juridică a respectivului teritoriu.³⁴

²⁷ *Ibidem*

²⁸ *Ibidem*, pp. 139–140 (Fragmente din raportului lui E. Pisani, anexă la Doc. 217, Stratford către Clarendon, Istanbul, 24 iulie 1856 – a se vedea documentul 3 la finalul acestui text).

²⁹ *Ibidem* pp. 179–180 (Anexa 2 la Doc. 274, Hillyar către Lyons, Istanbul, 2 august 1856 – a se vedea documentul 5 la finalul acestui text). Alte informații și la pp. 99–100 (Doc. 160, Stratford către Clarendon, Istanbul, 19 iulie 1856) și p. 137 (Doc. 213, Stratford către Clarendon, Istanbul, 24 iulie 1856). O scurtă prezentare a contextului în Temperley, *The Treaty of Paris* (II), p. 534.

³⁰ TNA, FO 418/5, p. 112 (Doc. 175, Clarendon către Stratford, FO, 22 iulie 1856 și Doc. 176, Hammond către Amiralitate, FO, 22 iulie 1856). Informații și în Mosse, *Britain*, p. 91 și Vitcu, *The Treaty of Paris*, p. 342.

³¹ TNA, FO 418/5, p. 158 (Instrucțiunile lui Lyons către Hillyar în Anexa la Doc. 241, Istanbul, 27 iulie 1856 – a se vedea documentul 4 la finalul acestui text).

³² *Ibidem*, pp. 179–180 (Anexa 2 la Doc. 274, Hillyar către Lyons, Istanbul, 2 august 1856).

³³ *Ibidem*, p. 180 (Anexa 3 la Doc. 274, Lyons către Hillyar, Istanbul, 3 august 1856 – a se vedea documentul 6 la finalul acestui text).

³⁴ *Ibidem*, pp. 263–266 (anexele 2–9 la Doc. 371, cuprinzând raportul lui Hillyar către Lyons, Insula Șerpilor, 11 august 1856 și corespondența lui Hillyar cu autoritățile de la Odesa – pentru raportul lui Hillyar a se vedea documentul 8 la finalul acestui text).

Pe 11 august pe Insula Șerpilor a ajuns și un înalt oficial civil rus, Bottianoff, „consilier de stat și gentilom al curții” imperiale. Acesta, însoțit de patru ofițeri, a anunțat că venise să ia în stăpânire teritoriul, însă Hillyar, aflat atunci pe insulă, și ofițerul turc le-au interzis să debarce orice fel de materiale. După câteva ore, rușii au plecat spre Sulina, dorind să discute cu comandantul otoman care răspundea și de Insula Șerpilor. Un alt vas britanic, „Clinker”, a supravegheat îndeaproape manevrele rușilor, urmărind vaporul care s-a îndreptat spre Gurile Dunării și a ajuns la Ismail.³⁵ Și alte nave britanice și otomane au patruleat în zonă,³⁶ în vreme ce otomanii și-au consolidat prezența pe insulă. O navă otomană făcea curse regulate între Sulina și Insula Șerpilor, pentru a-i aproviziona pe turci cu toate cele necesare traiului și administrării farului.³⁷

Versiunea rusească asupra acestor evenimente este oarecum diferită. Un grup de marinari ruși fuseseră trimis pe insulă (în iunie, probabil) pentru a repune în funcțiune farul. Acolo se aflau deja cinci turci, care nu ar fi obiectat față de la ocuparea teritoriului și repornirea farului. Vasul rusesc s-a întors la Odesa pentru a aduce cele necesare, dar la revenirea pe insulă au găsit-o ocupată de un contingent mai numeros de soldați otomani.³⁸ Cât despre misiunea lui Hillyar la Odesa, autoritățile de la St. Petersburg se arătau deranjate de atitudinea căpitanului, ca și, în general, de reintrarea vaselor britanice în Marea Neagră, împotriva acordului dintre puterile europene.³⁹ Britanicii nu ascundeau că intenționau să își păstreze o prezență navală în Marea Neagră până la rezolvarea celor două probleme pendinte în care rușii tergiversau aplicarea Tratatului de Pace de la Paris: situația cetății Kars și retragerea contingentului militar de pe Insula Șerpilor.

Conferința puterilor – „singurul judecător al unei decizii colective” în privința insulei

Pe la mijlocul lunii august 1856, situația Insulei Șerpilor era la fel de neclară, cu rușii profitând de interesele diferite ale aliaților pentru a solicita redeschiderea conferinței de pace, considerată singurul for care putea lua o decizie legată de stăpânirea acelui teritoriu. Cum îi scria ministrul rus de externe, prințul Alexander Gorceakov, trimisului special britanic, contele Granville (13 august 1856), conferința puterilor era „singurul judecător al unei [asemenea]

³⁵ *Ibidem*, pp. 267–268 (Anexele 2 și 3 la Doc. 372: Hillyar către Lyons, Insula Șerpilor, 14 august 1856 și Locotenentul Hudson către Lyons, Istanbul, 16 august 1856 – a se vedea documentele 9 și 10 la finalul acestui text); o descriere a evenimentelor și în Mosse, *Britain*, pp. 91–96.

³⁶ *Ibidem*, pp. 266–267 (Anexa 1 la Doc. 372; Lyons către Amiralitate, 18 august 1856).

³⁷ *Ibidem*, pp. 209–211 (Doc. 311, Stratford către Clarendon, Istanbul, 11 august 1856 și anexa cu instrucțiunile Amiralității otomane către Mehmed Bey – a se vedea documentul 7 la finalul acestui text).

³⁸ *Ibidem*, p. 142 (Doc. 223, Wodehouse către Clarendon, St. Petersburg, 7 august 1856) și pp. 173–175 (Doc. 270, Wodehouse către Clarendon, St. Petersburg, 8 august 1856).

³⁹ *Ibidem*, p. 153 (Doc. 231, Granville către Clarendon, St. Petersburg, 9 august 1856) și pp. 196–199 (Doc. 300, Granville către Clarendon, St. Petersburg, 9 august 1856).

decizii colective”.⁴⁰ Pe 16 august rușii au și trimis cabinetelor europene o circulară în acest sens,⁴¹ iar de la Paris Cowley raporta că Brunnow îi solicitase ministrului Walewski redeschiderea conferinței.⁴²

Franța tindea să dea dreptate rușilor în privința stăpânirii insulei, dar ar fi acceptat și neutralizarea sa,⁴³ în acord cu statutul internațional al Mării Negre, dar și cu situația brațului Sf. Gheorghe, frontieră între imperiile otoman și rus după pacea de la Adrianopol.⁴⁴ Francezii erau deschiși și la alte variante de compromis, precum o înțelegere în chestiunile Bolgrad și Insula Șerpilor. În egală măsură Walewski la Paris, delegatul imperial, ducele de Morny la St. Petersburg și corpul diplomatic din capitalele europene, francezii încercau să găsească o soluție care să împace punctele de vedere ale Rusiei și Marii Britanii. Londra era aliatul alături de care câștigaseră războiul, dar Walewski afirma că nu dorea și nu putea accepta ca cererea Rusiei de a discuta chestiunea Insulei Șerpilor să fie pur și simplu ignorată. O reuniune a diplomației europene era astfel o soluție recomandată. Cum aliații aveau majoritatea voturilor, nu existau motive serioase pentru a nu accepta această variantă menită să ofere o formă de satisfacție și rușilor.⁴⁵ La St. Petersburg, Morny îi mărturisea lui Granville că francezilor nu le păsa de insulă, dar doreau relații bune cu rușii fără să slăbească alianța cu Londra. Dacă chestiunea se discuta în conferința puterilor, Franța avea, desigur, să susțină poziția britanică.⁴⁶ Într-o altă întrevedere cu Walewski, pe 27 august, ambasadorul Cowley își exprima speranța că guvernele de la Paris, Londra și Viena își vor armoniza poziția în chestiunile litigioase legate de aplicarea Tratatului de Pace. Walewski diferenția din nou între două chestiuni distincte: pretenția Rusiei de a stăpâni insula, pe care francezii nu o susțineau, și solicitarea lor de a se discuta această cerere într-un cadru multilateral, ceea ce Parisul agreea.⁴⁷

Austriecii erau de acord cu neutralizarea insulei,⁴⁸ dar apreciau și că trebuia re-gândit întregul sistem de modificări de frontieră din regiunea Dunării de Jos, pentru ca Delta Dunării să treacă sub suveranitatea directă a Porții, nu a Moldovei.⁴⁹ Prin

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 236–237 (Anexa 1 la Doc. 329, Gorceakov către Granville, St. Petersburg, 13 septembrie 1856).

⁴¹ *Ibidem*, pp. 227–229 (Doc. 321, Gorceakov către Kreptovici, 4/16 august 1856) și p. 293 (Doc. 423, Clarendon către Seymour, FO, 8 septembrie 1856).

⁴² *Ibidem*, p. 212 (Doc. 313, Cowley către Clarendon, Paris, 21 august 1856). Alte informații și la p. 287 (Doc. 409, Cowley către Clarendon, Paris, 7 septembrie 1856).

⁴³ *Ibidem*, p. 141 (Doc. 220, Cowley către Clarendon, Paris, 7 august 1856).

⁴⁴ *Ibidem*, p. 206 (Doc. 308, Walewski către Malaret, Paris, 18 august 1856).

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 170–171 (Doc. 265, Cowley către Clarendon, 14 august 1856), p. 189 (Doc. 289, Cowley către Clarendon, Paris, 16 august 1856) și p. 192 (Doc. 294, Granville către Clarendon, St. Petersburg, 17 august 1856).

⁴⁶ *Ibidem*, p. 235 (Doc. 328, Granville către Clarendon, St. Petersburg, 15 august 1856).

⁴⁷ *Ibidem*, p. 254 (Doc. 357, Cowley către Clarendon, Paris, 27 august 1856).

⁴⁸ *Ibidem*, p. 293 (Doc. 423, Clarendon către Seymour, FO, 8 septembrie 1856).

⁴⁹ *Ibidem*, p. 158 (Doc. 241, Stratford către Clarendon, (Istanbul, 31 iulie 1856). Alte opinii și la p. 211 (Anexa 2 la Doc. 312, Buol către baronul D’Ottenfels, Viena, 16 august 1856).

august 1856, puterile europene deja hotărâseră că Moldova, lipsită de o flotă militară, nu putea controla Delta și Insula Șerpilor, teritorii trecute sub suveranitatea nemijlocită a Imperiului Otoman.⁵⁰ În fapt, austriecii erau convinși că chestiunile Insulei Șerpilor și cetății Kars erau simple instrumente de negociere prin care rușii încercau să ajungă la o soluție de compromis în singura problemă importantă pentru guvernul de la St. Petersburg: cea a Bolgradului.⁵¹

Walewski era din nou mediatorul care dorea să găsească o soluție la problemă, solicitând ca guvernul britanic să renunțe la opoziția față de păstrarea Bolgradului în granițele rusești.⁵² În fapt, cum îi mărturisea lui Cowley, Walewski dorea să găsească un compromis prin care să nu pună Rusia în situația dificilă de a ceda insula în afara unei decizii a puterilor europene.⁵³ Și austriecii aveau informații că rușii vor ceda dacă li se va oferi o retragere onorabilă. Una dintre variante era ca soldații otomani și ruși, dar nu și gardienii farului, să fie retrași până ce puterile europene ajungeau la un acord în privința suveranității insulei.⁵⁴ Prin măsurile de forță luate de englezi, afirmau și diplomații de la St. Petersburg, situația devenise o chestiune de demnitate din partea Rusiei. Era păgubos pentru poziția sa, ca mare putere, să cedeze la o demonstrație de forță.⁵⁵

Era astfel tot mai clar că reconvocarea conferinței devenea o necesitate imperioasă. Erau mai multe variante de a se ajunge la o soluție acceptabilă pentru toate părțile. Pe 11 august, într-o discuție cu Granville, Gorceakov afirma că insula rămânea teritoriu rusesc până la o decizie expresă a puterilor. Conferința era, cum mai aminteam, singurul judecător care, printr-o decizie colectivă a puterilor, avea să decidă cui aparținea insula.⁵⁶ Pe 13 august, Granville își întreba superiorii dacă, în cazul retragerii soldaților ruși de pe insulă, cabinetul britanic era de acord să discute problema în cadrul conferinței puterilor europene.⁵⁷ Varianta era rapid respinsă de Foreign Office.⁵⁸ Guvernul de la Londra nu doreau deschiderea conferinței, deși rușii afirmau că problema se putea rezolva într-o oră, iar decizia avea să fie respectată de cabinetul de la St. Petersburg.⁵⁹ De la Paris, Cowley exprima ideea ca reprezentanții diplomați ai

⁵⁰ *Ibidem*, p. 172 (Doc. 267, Clarendon către Cowley, FO, 15 august 1856).

⁵¹ *Ibidem*, p. 272 (Doc. Seymour către Clarendon, Viena, 26 august 1856). Detalii și în Sclifos, *Marea Britanie*, pp. 139–148.

⁵² *Ibidem*, p. 285 (Doc. 404, Cowley către Clarendon, Paris, 6 septembrie 1856) și p. 286 (Doc. 407, Cowley către Clarendon, 7 septembrie 1856).

⁵³ *Ibidem*, p. 151 (Doc. 228, Cowley către Clarendon, Paris, 7 august 1856).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 342 (Doc. 493, Seymour către Clarendon, Viena, 15 septembrie 1856).

⁵⁵ *Ibidem*, p. 347 (Doc. 498, Wodehouse către Clarendon, St. Petersburg, 10 septembrie 1856); Mosse, *Britain*, pp. 99–102.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 199 (Anexa 1 la Doc. 301, Gorceakov către Granville, St. Petersburg, 11 august 1856).

⁵⁷ *Ibidem*, p. 170 (Doc. 263, Granville către Clarendon, St. Petersburg, 13 august 1856).

⁵⁸ *Ibidem*, p. 170 (Doc. 264, Clarendon către Granville, FO, 14 august 1856).

⁵⁹ *Ibidem*, p. 325 (Doc. 458, Granville către Clarendon, St. Petersburg, 4 septembrie 1856).

Franței și Marii Britanii pe lângă cabinetul de la St. Petersburg să fie autorizați să discute chestiunea insulei. Walewski nu avea o problemă, dar considera că era mai simplu și mai eficient ca deliberările să aibă loc la „sediul” conferinței, adică la Paris.⁶⁰ Englezii se țineau tare, iar Clarendon îi scria lui Walewski că problema nu trebuia neapărat să se încheie cu un compromis. Aliații purtaseră un război și nu trebuiau să cedeze atât de ușor, mai ales că erau datori și în fața parlamentului și a națiunii.⁶¹

Însă, treptat, s-a impus soluția reconvocării conferinței de pace. După noi manevre diplomatice, cei șapte plenipotențieri ai puterilor s-au reunit la Paris pe 6 ianuarie 1857 și au ajuns la un compromis în chestiunile pendinte. Prin acest acord, Insula Șerpilor era recunoscută drept teritoriu otoman, în vreme ce, în problema frontierei teritoriului sud-basarabeian, Rusia primea compensații în regiunea Lacului Ialpug.⁶² Noile prevederi au fost incluse într-o anexă a Tratatului de Pace de la Paris, semnată pe 19 iunie 1857.⁶³

Controversele din 1856–1857, puțin cunoscute în istoriografia românească, reprezintă un prim episod relevant la nivel internațional din disputata istorie a Insulei Șerpilor. El este important și prin felul în care subliniază funcționarea diplomației europene și jocul concesiilor și compromisurilor, pe care s-a bazat stabilitatea sistemului internațional în secolul al XIX-lea. Chestiunea Insulei Șerpilor, strâns legată de statutul Deltei Dunării și de trasarea frontierei din sudul Basarabiei, surprinde și reconfigurarea relațiilor de putere din regiune în perioada de după Războiul Crimeii, cu Franța mult mai activă pentru a-și promova interesele economice și politice, cu Marea Britanie dornică să susțină Imperiul Otoman și Austria interesată să-și asigure libertatea de navigație pe Dunărea de Jos. Și farul de pe insulă devenea spațiul unei confruntări simbolice între Rusia și puterile occidentale, cu statele respective dornice să-și arate dorința de a încuraja navigația sigură și de a contribui astfel la refacerea economică a spațiului pontic. Disputa a adus în atenția lumii istoria fascinantă a Insulei Șerpilor. Descoperite de câțiva savanți ruși în deceniile anterioare,⁶⁴ bogatul patrimoniu arheologic al insulei și mitologia sa în perioada Antichității au fost studiat și de alți cercetători, transformând Insula Șerpilor într-un spațiu simbolic pentru istoria colaborării și a conflictelor din regiunea Mării Negre din perioada greco-romană și până astăzi.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 325 (Doc. 459, Malaret către Clarendon, Londra, 9 septembrie 1856).

⁶¹ *Ibidem*, p. 283 (Doc. 400, Clarendon către Cowley, FO, 5 septembrie 1856). Contextul și în lucrările lui Temperley, *The Treaty*, p. 537; Mosse, *Britain*, p. 111; Vitcu, *The Treaty*, 343; Sclifos, *Marea Britanie*, pp. 139–148 (cu câteva documente britanice).

⁶² *Hertslet's Commercial Treaties: A Collection of Treaties and Conventions, Between Great Britain and Foreign Powers*, vol. 10, Butterworth, Londra, 1859, pp. 553–554.

⁶³ *Ibidem*, pp. 959–961.

⁶⁴ Dominiuț Pădurean, *Insula Șerpilor*, Tipografia Muntenia, Constanța, 2004, pp. 93–156.

Anexă documentară

1. 15 iunie 1856, nava „Medina”, Gurile Dunării. Fragment din raportul Căpitanului Thomas Spratt către Stratford de Redcliffe, cu informații despre Insula Șerpilor

Position of Phidonisi, latitude 45°15', latitude 30°15'.

The island bears north 75 east, twenty-five miles distant from the mouth of the Sulina, and south 75 east, twenty-five miles from the mouth of the Kilia. It is also thirty-five miles from the St. George, bearing north 50 east, from it. It is from 400 to 600 yards in length and breadth, somewhat in the form of a triangle, with cliffy sides. Is 120 feet high, and has no port. It seems to have been only inhabited by the people who had the care of the lighthouse which the Russians built upon it. There has been no light in it since the war. But it remains uninjured, I believe.

The island is only valuable as a landmark by day from the mouths of the Danube, by its visibility at from fifteen to twenty miles: and from the advantage of erecting a light to warn vessels by night of their proximity to the low shores of the Danubian Delta, when beating up in contrary winds. It is nature's beacon for that great river, and is certainly of great advantage in enabling a vessel to shape her course with certainty for either mouth after seeing the island, which before reaching the Sulina they must do.

Sursa: TNA, FO 418/5, p. 73 (Anexă la Doc. 115)

2. 2 iulie 1856. Memoriu elaborat la Foreign Office despre pretențiile rusești de a stăpâni Insula Șerpilor (Memorandum on the Claim of Russia to Serpent's Island)

This island is distinctly laid down in several maps, which were published by authority.

1. In the “Carte de la Partie Européenne de l'Empire de Russie, rédigée, gravée, et imprimée au Dépôt Impérial des Cartes à Pétersbourg l'année 1809” the island is placed opposite to the coast of the “territoire neutre”, or Ile Leiti, formed on the side of Bessarabia by the Kilia, and on the side of Bulgaria by a line above the Sulina Channel.

2. In the “Carte Générale de la Turquie d'Europe” prepared by the Chevalier Lapie, under the authority of the Government of France in 1822, the island is placed on the same spot.

3. The island is placed also on the same spot in the “Carte Générale de la Valachie, de la Bulgarie, &c., dressée d'après les cartes du Dépôt Topographique du Ministère de la Guerre à St. Pétersbourg en 1838, par Hellbert.

[Petite Ile de Fidonisi, nom qui signifie Île des Serpents ; traduit en Turc par “Ilana Adassi,” et en Russe “Zmencri Ostrow.”]

In the official “Atlas Géographique de l'Empire de Russie,” commencé en 1820 et terminé en 1827, revu et corrigé en 1834,” Serpent's Island does not appear; although the Atlas contains the whole of Bessarabia, and the whole of the neutral territory.

The boundaries of Bessarabia and Bulgaria are not clearly or uniformly delineated. In the more ancient maps the two Provinces are united, and have no intermediate territory; but there appears to be no doubt that the whole, including Serpent's Island, belonged, until a comparatively recent period, to Turkey.

The grounds upon which Russia lays claim to Serpent's Island is not stated in the Admiralty letter; but it is clear that she could not acquire a rightful possession of it, and that Turkey could not dispossess herself of the Island, any more than she could of the opposite territory on the mainland, except by a formal cession or transfer; and it is by this test alone, therefore, that her claim can be properly considered.

Russia first obtained territory from Turkey down to the left bank of the Danube, by the Treaty of Peace of Bucharest of 1812.

It is stipulated in that Treaty, Article IV, “que la Rivière du Pruth, depuis son entrée en Moldavie jusqu'à son confluent avec le Danube, et la rive gauche du Danube depuis ce confluent jusqu'à la bouche de Kili et à la mer, formeront la limite des deux Empires. Cette bouche sera commune à l'un et à l'autre. Les petites îles inhabitées avant la guerre, et qui, à partir de vis-à-vis Ismaïl jusqu'à la dite bouche de Kili, sont plus près de la rive gauche, laquelle doit appartenir à la Russie, ne seront possédées par aucune de ces Puissances. Il n'y sera point élevé dorénavant des fortifications ni des édifices ; elles resteront désertes, et les sujets respectifs pourront les fréquenter seulement pour y pêcher et pour y couper du bois.

En conséquence du susdit Article, la Sublime Porte Ottomane cède et abandonne à la Cour Impériale de Russie les pays situés à la rive gauche du Pruth, avec les forteresses, bourgs, villages, et habitations qui s'y trouvent; et le milieu de la Rivière du Pruth sera la limite entre les deux hauts Empires.”

Further stipulations respecting the Danube are contained in the Treaty of Peace of Adrianople, 1829.

By that Treaty, Article III, it is declared that “le Pruth continuera à former la limite des deux Empires, du point où cette rivière touche le territoire de la Moldavie jusqu'à son confluent avec le Danube. De cet endroit la ligne des frontières suivra le cours du Danube jusqu'à l'embouchure de St. George, de sorte qu'en laissant toutes les îles formées par les différents bras de ce fleuve en possession de la Russie, la rive droite en restera, comme par le passé, à la Porte Ottomane. Il est convenu, néanmoins, que cette rive droite, à partir du point où le bras de St. George se sépare de celui de Souline demeurera inhabité, à la distance de deux heures du fleuve, et qu'il n'y sera formé d'établissement d'aucune espèce, et que de même sur les îles qui resteront en possession de la Cour de Russie, à l'exception des quarantaines qui y seront établies, il n'y sera permis d'y faire aucun autre établissement ni fortification.”

It will be seen that the only cession by Turkey to Russia, in the Treaties of 1812 and 1829, is that contained in the former, of “les pays situés à la rive gauche du Pruth.”

Turkey, in the same Treaty of 1812, consents that the Pruth “jusqu'à son confluent avec le Danube, et la rive gauche du Danube depuis ce confluent jusqu'à la bouche de Kili et à la mer,” shall form the boundary of the two Empires.

This boundary of the Pruth, from its confluence with the Danube, is altered by the Treaty of 1829, as follows: "De cet endroit la ligne des frontières suivra le cours du Danube jusqu'à l'embouchure de St. George; de sorte qu'en laissant toutes les îles formées par les différents bras de ce fleuve en possession de la Russie, la rive droite en restera, comme par le passé, à la Porte Ottomane."

Notwithstanding the alteration of the boundary, therefore, by the Treaty of 1829, the territorial rights of Turkey were reserved to her, as they were under the Treaty of 1812.

By the Treaty of 1812, as well as by the Treaty of 1829, it was further stipulated that the several islands included within the Danubian water-boundaries should not be occupied by either Power, but left uninhabited for a certain distance from their banks.

These stipulations could confer upon Russia no territorial rights of sovereignty over these islands, much less could they confer upon her any derivative right to Serpent's Island.

It would appear from this examination of the claim put forward by Russia, that no such claim can be established, under her Treaties with Turkey, in virtue of any cession or transfer, or by rightful occupation, or otherwise.

Such a claim may be founded upon some arrangement with Turkey, which has not yet been published to the world; and as the object of one of the Articles of the late Treaty of Paris (Article XX) is to secure more fully the freedom of the navigation of the Danube, and as the Emperor has consented to the rectification of his frontier in Bessarabia for that purpose, it seems to be necessary that, in furtherance of the same object, the pretension of Russia to the Island of Serpents in front of the Danube should be satisfactorily explained.

Sursă: TNA, FO 418/5, pp. 74–76 (Doc. 119)

3. 21 iulie 1856. Extras din raportul lui Pisani cu referire la situația efectivelor otomane pe Insula Șerpilor, relațiile cu marinarii ruși și cererea ca Sulina să fie acordată Porții

Rear-Admiral Ahmed Pasha, who was sent by the Capoudan Pasha to ascertain the fact of the occupation by the Russians of the Serpent's Island, is arrived here. He states that eight Russian soldiers, with an officer, came to that island from Nicolaieff, with orders to keep up the lighthouse there. They proposed to the Turkish officer to afford him every facility, both to himself and his men, if they would leave the place. Not having succeeded to induce them to listen to the proposal, the Russian officer tried to persuade the Turkish soldiers to desert, under fair promises that he would facilitate their desertion. The men refused, and signified that their orders were to occupy the island, and keep up the lighthouse, and that nothing would induce them to disobey their superiors, and advised the Russians to quit the place forthwith. They excused themselves, saying that they could not do so without fresh instructions.

Ahmed Pasha told the Russian officer that he will by no means allow him to interfere in any way in the island; but if he wished to wait for further instructions, he might remain there as a stranger and a guest, otherwise he should be compelled to leave the place.

The Turks have got on that island sixty-two men, with a Captain. The lighthouse, said Fuad Pasha, will be improved according to the adopted system; Ahmed Pasha proceeded also to Sulina, where he placed a new light, instead of that of the Austrians, who have ceased to levy any duties upon the vessels entering the Danube.

Fuad Pasha took this opportunity to request me to tell your Excellency that Sulina must remain in the hands of the Turks; first, in order to prevent Austrian intrigues; and secondly, because that island belongs to the right bank of the Danube, which is Turkish territory.

E. Pisani

Sursă: TNA, FO 418/5, pp. 139–140 (Anexă la Doc. 217)

4. 27 iulie 1856, la bordul navei „Royal Albert”, pe Bosfor. Instrucțiunile amiralului Lyons către căpitanul C.F. Hillyar

Memo

I have received instructions “to station a ship of war to support the occupation of Serpents Island by the Turks,” and I have to direct you to proceed upon that service in Her Majesty’s ship under your command.

Your first duty will be quietly to make it manifest that you recognize no authority upon the island other than Turkish; but if the Sultan’s officer should find it necessary to remonstrate against usurpation from any quarter, you will, if he should desire it, join in such remonstrance. It is to be hoped that nothing more will be required, but if there should be persistence in usurpation of authority, you will return to me for further instructions, and take care to let it be known by the offending party, as well as by the Sultan’s officer, that you are about to do so.

Lyons

PS. If you should find the Turkish authorities in undisputed and undisturbed occupation of the island, you will rejoin my flag after a stay of two days.

Sursă: TNA, FO 418/5, p. 158 (Anexă la Doc. 241)

5. 2 august 1856, la bordul navei „Gladiator”, Istanbul. Căpitanul Hillyar raportează amiralului Lyons rezultatele misiunii sale pe Insula Șerpilor

My Lord,

I have to inform you that, in pursuance of your orders dated 27th July last, I left the Bosphorus on the morning of the 28th, and anchored off Serpent’s Island on the following day.

2. I found the Turkish flag flying there, and a Turkish garrison of fifty men, under the command of a captain, in possession of the place, having first landed there about the 20th of last June.

3. A Russian naval lieutenant and seven seamen, without arms, had also been disembarked there from a Russian transport about the 5th ultimo, and occupied a room of the lighthouse.

4. The Turkish Commandant informed me that the Russians had not usurped the slightest authority, or attempted to interfere with him in any way, and that he looked upon them in the light of guests, as he was obliged to supply them with meat and other necessities, but as his accommodation was very limited, he should be glad to get rid of them.

5. The Russian officer was confined to his bed with a severe attack of fever, and immediately received every attention from the surgeon of the "Gladiator;" I offered to convey him and his party to Odessa, but this he declined, his only orders being to remain on the island until sent for.

6. I gave him to understand that the British Government recognized only the authority of the Sultan, to whom the island belonged. He replied that he had never assumed the least authority, or attempted in any way to interfere the Sultan's officer; and that his only duty was to look after some gear and oil which had been sent by a small steamer from Nicolaieff for the use of the lighthouse, and landed four days previous to our arrival. These fittings and stores the Turkish officer has refused to make use of, as he has eight workmen employed in repairing the lighthouse, in readiness for a new set of lamps which have been ordered from England.

7. A temporary and very indifferent light has been kept burning since the beginning of July by the Turks.

8. On the 30th I proceeded off the Sulina mouth of the Danube to look for Captain Spratt, and deliver to him your despatch; not finding him there, I weighed and steamed to the St. George's mouth, where I communicated with Her Majesty's steam-vessel "Medina." Captain Spratt being absent in the "Clinker," up the river, and his return being uncertain, I left, for his information, a copy of your orders to me, and requested him to dispatch the "Clinker," in the course of a few days, to see that the Sultan's authority on Serpent's Island remains uninterfered with.

9. On the afternoon of the 31st I again visited Serpent's Island, and finding the Turkish authorities still in undisputed possession, and deeming my presence no longer necessary to support their occupation, I disconnected the engines and returned under sail, to rejoin your Lordship's flag, arriving at this anchorage this afternoon.

C.F. Hillyar

Sursă: TNA, FO 418/5, pp. 179–180 (Anexa 2 la Doc. 274)

6. 3 august 1856, la bordul navei „Royal Albert”, pe Bosfor. Noi instrucțiuni ale amiralului Lyons către căpitanul Hillyar

Memo

You are to proceed in the "Gladiator" to Serpent's Island, taking the "Wrangler" with you if you fall in with that vessel; and if you find on your arrival, the small party of Russians (referred to in your letter of yesterday's date), are to offer to convey them

to Odessa, or to any other Russian port in the neighbourhood. If this offer should be declined, and you have not already fallen in with the “Wrangler,” you are to leave written orders for that vessel to remain at Serpent’s Island for further instructions, and you are to proceed to Odessa for the purpose of informing the Governor that the limited space on the island, and the heat of the weather, render it very desirable that the Turkish detachment should be immediately relieved from the presence of the Russians, and you are to offer him the services of the “Gladiator” for that purpose.

If this offer should be accepted, you will inform me thereof by the “Wrangler” as soon as possible, and rejoin my flag on the completion of the service; but if it should be declined, and the Governor likewise refuses to send a vessel for the Russians, you will return to Serpent’s Island, and send the “Wrangler” to see with the intelligence. If the Governor promises to send a vessel for the party, you are to return to Serpent’s Island, send the “Wrangler” to me with your report of proceedings, and remain there in the “Gladiator” until the Russians are removed, informing the Governor of Odessa that such are your instructions. You will then rejoin my flag in the Bosphorus. If you fail in intercepting the “Wrangler” you will rejoin my flag on the completion of either of the before-mentioned services, or on the refusal of the Governor of Odessa to avail himself of the “Gladiator,” or to send a vessel to Serpent’s Island to remove the party of Russians.

You will communicate to the Turkish officers the tenor of your instructions as you proceed step by step.

Lyons

Sursă: TNA, FO 418/5, p. 180 (Anexa 3 la Doc. 274)

7. Iulie 1856. Extras din instrucțiunile transmise de Amiralitatea otomană către colonelul Mehmed Bey

The Russians have likewise removed the light on Serpent’s Island, situated nineteen miles outside the channel, and which has returned to the Sublime Porte. A light has been established in that island by the Imperial Government, and the Ottoman flag has been hoisted there. The light is now in operation, and several of the crew of a steam brig-of-war and two lighthouse-men have been stationed to protect the island and serve the lights. In order that the crew may return to their duties on board the brig, a corporal’s party of the Royal Marines and four lighthouse-men have been sent thither by the steamer before mentioned, together with some other things wanted in the Island of Serpents. On their being sent to the island, those who were on it returned to the brig-of-war. The apparatus of the lighthouse has been fixed in its place, and the brig has been commissioned to cruise between Serpent’s Island and the mouths of the Danube, and, when requisite, to enter the Sulina channel. The Commissioner will cause the brig to thus cruise in those waters; will report hither anything which may take place connected with the island, or otherwise; will purchase and furnish the troops there, in due season, with provisions; will see that the troops in question, and those on board the brig and steamer, should suffer no privations;

that the inhabitants in that quarter should not be exposed to any vexation in this respect; and, in short, will be careful in the performance of his duties.

A corporal's party shall be detached from the Imperial troops at Serpent's Island for the protection of the lighthouse established at the mouth of the Danube, and quartered in a suitable place; they shall be duly employed, conformably with the Army Regulations. On the occurrence of murder in that quarter, or of any serious robbery, they will arrest the perpetrators thereof, without in any way maltreating them and the Commissioner will send them, together with their procès-verbal, to the nearest Medjlis at Toultscha, and take a receipt for their delivery.

Sursă: TNA, FO 418/5, pp. 209–211 (Anexă la Doc. 311)

8. 11 august 1856, la bordul navei „Gladiator”, în apropierea Insulei Șerpilor. Raportul căpitanului Hillyar către amiralul Lyons cu informații despre mersul misiunii sale

My Lord,

I have the honour to inform your Lordship that in pursuance of your orders dated the 3rd instant, I left the Bosphorus on the following morning, and arrived at Serpent's Island on the afternoon of the 5th.

2. On landing I found the Turkish Commandant and everything on the island in the same state as when I left it on the 31st July, no other vessels having called there during my absence. Agreeably to your directions, I again offered the Russian officer to land himself and party at Odessa, or any other Russian port in the neighbourhood, and represented to him that it would be highly desirable to relieve the Turkish garrison of their presence, but he again declined, telling me as before, “that he was ordered to remain on the island until sent for, and that he could not leave without instructions from a superior officer.”

3. Having left written orders for the “Wrangler” to remain at Serpent's Island until my return, I proceeded to Odessa, where I arrived on the morning of the 6th.

4. Shortly after the “Gladiator” anchored, I informed the Captain of the Port (who came alongside) to put Her Majesty's ship in quarantine that I wished to communicate with the Governor-General of Odessa, in any way that might be most convenient to him, and early in the afternoon he returned to tell me that the Military Governor was on shore waiting to see me; I immediately landed, and informed him verbally of the purport of my visit, and on his asking me to make my request in writing, I handed him a copy of the Inclosure No. 3, upon which he promised to communicate with the Governor-General, and to let me have an answer as soon as possible.

5. Having received none by noon on the 7th instant, I landed at the Lazaretto, and sent a message to the Governor-General, requesting an early answer to my letter; and after waiting three hours, an officer brought a letter to the Captain of the Port, in which he was desired to inform me “that the Governor-General would take the necessary steps with respect to the Russians on Serpent's Island, and that there was no occasion for the ‘Gladiator’ to remain any longer.” Not deeming his Excellency's

answer satisfactory, I sent a copy of Inclosure No. 4, and the following afternoon received his answer (No. 5).

6. Having been informed that I must apply to the Governor-General for Her Majesty's ship being allowed free pratique, I sent on the 9th Instant No. 6. His Excellency's reply (No. 7) I also inclose.

7. It was late in the afternoon of the 10th before the authorities at Odessa thought proper to release the "Gladiator" from quarantine, when I directly waited on the Governor-General, but found his Excellency at dinner, and did not see him. At 8.30 P.M. I received the Inclosure No. 8, informing me "that the Russian officer and seamen have orders to remain on the Island of Serpents until the Conference of Paris shall have decided what steps are to be taken with respect to that island;" which having answered I left at 10 P.M. for this place, where I arrived at 8 A.M. to-day, and immediately ordered the "Wrangler" to rejoin your flag with this despatch.

In conclusion I beg to inform your Lordship, that in my communications with the Russian authorities they manifested the greatest disinclination to give me any direct answer as to the removal of the Russians from Serpent's Island; and I have every reason to believe that the cause of my having been detained so long off Odessa was, the whole question having been referred to St. Petersburg, as the Commander-in-chief of the 2nd Army (General Luders) was not many miles distant from Odessa.

Trusting my proceedings will meet with your Lordship's approbation, I have etc.

Charles F. Hillyar

P.S. I shall remain off Serpent's Island, waiting your Lordship's further instructions.

C.F.H.

Sursă: TNA, FO 418/5, pp. 263–264 (Anexa 2 la Doc. 371)

9. 14 august 1856, la bordul navei „Gladiator”, în apropierea Insulei Șerpilor. Raportul căpitanului Hillyar către amiralul Lyons cu noi informații despre merul misiunii sale

My Lord,

I have the honour to inform your Lordship that on the same morning of the 11th instant that I despatched the "Wrangler" to rejoin your flag, a small Russian steamer having on board M. Bottianoff, who styles himself "Conseiller d'Etat, et Gentilhomme de la Cour" anchored on the opposite side of the island to Her Majesty's ship "Gladiator". I immediately landed, and met M. Bottianoff and four Russian officers in full uniform, as they arrived at the lighthouse.

2. Not knowing who I was, and having mistaken Her Majesty's ship for a Turkish vessel, he repeated to me the same story he had just told the Turkish Commandant, "that he had come to make his arrangements to take possession of the place, which had been given up to the Russians by the Conferences." Upon my informing him that I was captain of an English frigate, and that I had only arrived that morning from Odessa, where I had been to request the Governor-General to remove the Russian

officer and party from the inland, he appeared quite astonished, and informed me "that he also had received his instructions from General Luders;" but when he translated a part of them to me, they were to the effect "that he was to inform the Turkish Commandant that the island would shortly be given up to Russia," which he then said was the object of his mission.

3. On comparing dates, it appeared that he received his instructions (which had been forwarded, by telegraph, from St. Petersburg) the second day after my arrival off Odessa, but had been detained three days on the passage, owing to strong contrary winds. It therefore appears to me quite evident, that the reason Count Straganoff detained the "Gladiator" so long before he gave me his answer, was to allow M. Bottianoff full time to reach Serpent's Island before me, that he might make his claims, and endeavour to gain the Turkish Commandant over to his views.

4. I at once gave M. Bottianoff to understand that the Russians would not be allowed to assume the slightest authority on Serpent's Island, and that the Russian officer and party already there were merely looked upon by the Turks as visitors, until we received further instructions about them. M. Bottianoff remained on the island some hours, minutely inspecting all the buildings; when he left, as he informed me, for the Sulina mouth of the Danube, where, in the course of conversation, he told me "he was desirous of communicating with a superior Turkish officer."

5. Lieutenant Hudson arrived at Sulina in time to put the Turkish Commandant on his guard, and consequently M. Bottianoff failed in his object of obtaining permission to land at Serpent's Island several things for the lighthouse, which he was most anxious to do.

6. The "Clinker" having called here this evening, on her way to rejoin your Lordship's flag, Lieutenant Hudson will be enabled to give your Lordship any further particulars of his proceedings.

Charles F. Hillyar

Sursă: TNA, FO 418/5, pp. 267-268 (Anexa 2 la Doc. 372)

10. 16 august 1856, la bordul navei „Clinker”, pe Bosfor. Raportul locotenentului J.S. Hudson către amiralul Lyons, cu detaliile misiunii sale la Gurile Dunării
My Lord,

In compliance with your directions to furnish you with a detailed account of my proceedings from the time of my leaving Her Majesty's ship "Gladiator", at Serpent's Island (on the evening of the 11th instant), until my return to her (on the evening of the 14th instant), I have the honour to inform your Lordship that in obedience to orders received from Captain Hillyar, of Her Majesty's ship "Gladiator," I proceeded in Her Majesty's ship under my command to Sulina for the purpose of watching the movements of a Russian steamer which had left Serpent's Island on the previous evening, and to acquaint the Turkish Commandant at Sulina "that the Russian steamer had been at Serpent's Island trying to land objects for the lighthouse there, and that M. Bottianoff, Russian Councillor of State, who was on board the Russian steamer,

had told them as Serpent's Island was shortly to be given over to the Russians, he had come for the purpose of landing them there; but that Captain Hillyar, of Her Majesty's ship 'Gladiator,' had been at Odessa subsequently to the Russian steamer, and had a different version of it."

I arrived at Sulina at 8 A.M. on the 12th instant, where I observed the Russian steamer at anchor. I immediately communicated my mission to the Turkish Commandant, and he was thus put upon his guard before he saw M. Bottianoff. I at the same time asked him if he would quietly find out and let me know what M. Bottianoff's intentions were with regard to his future movements, I then returned on board; about an hour afterwards the Turkish Commandant came on board and informed me that M. Bottianoff had called upon him since I had left him, and had told him the same story, and wanted authority to land the things he had brought for the lighthouse at Serpent's Island. The Turkish Commandant also informed me that it was M. Bottianoff's intention to proceed to Ismail that day. I accordingly proceeded up the Sulina River immediately before him, in order that he might not suspect me of watching him. At 5 P.M. not seeing the Russian steamer coming up the river, I made fast to the bank for the night. At 10 P.M. she passed up. At daybreak on the 13th instant I proceeded up to Toultscha, where I learnt that the Russian steamer had passed, and gone down the Kilia branch of the river to Ismail. I remained at Toultscha until the morning of the 14th instant, when, thinking it necessary that Captain Hillyar should know of the Russian steamer's movements before he left Serpent's Island, I proceeded to that place, and arrived there on the evening of the 14th instant, and communicated with Captain Hillyar.

J.S. Hudson

Sursă: TNA, FO 418/5, p. 268 (Anexa 3 la Doc. 372)

Andrei Emilciuc*

IMPACTUL RĂZBOIULUI CRIMEII (1853-1856) ASUPRA COMERȚULUI DIN BASARABIA

In this paper we analyse the evolution of trade in Bessarabia during the Crimean War (1853-1856). Based on the research of published and unpublished sources we can ascertain that the Crimean War affected trade in the territory between the Prut and the Dniester in several ways. First of all, the state of war instituted in the province meant the issuance of provisions that limited the legal framework of trade, through various prohibitions on the export of certain goods, the fixing of the purchase price of products for the army, etc. Another aspect taken into account is the limitation of the mobility of traders, by suspending of the issuance of travel passports within the empire or abroad, the reinstatement of quarantines on the Dniester, etc. Finally, the negative impact of the war on trade in the province was determined by the decrease in agricultural production available to the market, as a result, on the one hand, of requisitions and, on the other hand, of extraordinary labour obligations for the benefit of the army, which kept away peasants from agricultural works. The decrease in the volume of foreign trade, as a result of the prohibitions, determined the decrease of the province's income and the impoverishment of the traders. The measures adopted by the tsarist authorities to remedy the situation had limited effects and could not stop the exodus of commercial capital from the province.

Keywords: state of war, export bans, mobility restrictions, trade income, trade capital.

La 4/16 octombrie 1853 izbucnea un nou război ruso-turc, intrat în istorie drept Războiul Crimeii. Prin rescriptul imperial dat Senatul la 19 noiembrie 1853, Basarabia, alături de guberniile Herson și Taurida sunt declarate în stare de război. Provincia a fost supusă comandamentului direct al general-adjutantului D.E. Osten-Sacken, care își stabilise ștabul la Odesa¹.

Regulamentul cu privire la administrarea regiunilor aflate în stare de război, aprobat de împărat la 13 martie 1812, stabilea că în regiunile aflate în stare de război, poliția județeană sau orășenească erau subordonate comandantului suprem al armatei active. Acesta putea demite orice funcționar al poliției, sau a-l deferi Tribunalului militar, deciziile căruia le controla. Chiar dacă comandantul suprem al armatei active nu putea interveni în planul administrării gospodărești și judecătorești al regiunilor în stare de război, guvernatorii civili ai guberniilor și regiunilor

* **Andrei Emilciuc**, doctor în istorie, cercetător științific superior, Institutul de Istorie.

¹ *Журнал Министерства Внутренних Дел*, 1854, часть IV, Отд. I, с. 48.

în cauză erau responsabili personal de îndeplinirea ordinelor pe care le primeau de la acesta în privința necesităților armatei². Regulamentul din 5 decembrie 1846, cu privire la conducerea armatelor în timp de pace și în timp de război, reconfirma că comandanții supremi ai armatei în guberniile și provinciile declarate în stare de război, exercitau puterea supremă din numele împăratului. Era prevăzut, în plus, ca autoritatea comandanților supremi în guberniile și provinciile aflate în stare de război, în timpul campaniilor militare externe și deplasării comandantului suprem în afara granițelor imperiului, să fie exercitată de comandantul corpului detașat de armată, care rămânea dislocat în regiunile respective³.

Prin rescriptul din 21 februarie 1854 Regatul Poloniei, guberniile Curlanda, Volânia și Podolia au fost declarate și ele în stare de război, fiind supuse alături de Basarabia și parțial gubernia Herson comandamentului direct al comandantului suprem al armatei active, general-feldmareșalului I.F. Paskevici-Erivanski, în baza drepturilor acordate prin Regulamentul din 5 decembrie 1846. În același timp, gubernia Podolia, parțial Herson și Basarabia fuseseră plasate sub controlul direct al general-adjutantului M.D. Gorceakov, comandant al corpurilor de infanterie 3, 4 și 5, cu drepturile de comandant al corpului detașat al armatei pe timp de război. General-adjutantul D.E. Osten-Sacken își menținea drepturile acordate prin rescriptul din 19 noiembrie 1853, dar era subordonat general-adjutantului M.D. Gorceakov⁴. Prin rescriptul din 26 octombrie 1854, odată cu numirea general-adjutantului M.D. Gorceakov în calitate de comandant suprem al armatei sudice, acesta obține în Basarabia, dar și în guberniile Podolia, Kiev, Poltava, Harkov, Ekaterinoslav, Herson și parțial Taurida, toate drepturile prevăzute pe timp de război prin Regulamentul din 5 decembrie 1846⁵.

Starea de război a afectat deopotrivă atât comerțul exterior, cât și cel interior, atât în mod direct, cât și indirect. În mod obiectiv, cel mai afectat a fost comerțul exterior, prin interdicțiile impuse comerțului din considerente militare sau epidemiologice – pentru a lipsi armatele inamice de provizii sau a bloca pătrunderea molimei și a asigura propriile armate cu provizii. O ramură a comerțului exterior vizată în mod special de interdicții a fost exportul de cereale.

La sfârșitul anului 1853 la Odesa se aflau depozitate circa 120.000 cetverturi de grâu și 170.000 de cetverturi de porumb din Basarabia⁶. Chiar dacă administrativ nu aparținea provinciei, vama de acolo devenise principala poartă pentru exportul cerealelor din Basarabia, datorită avantajelor de navigație și organizare ale portului. În anul 1854 comerțul a fost permis doar până la 1 martie, fiind totuși exportate prin porturile ruse de la Marea Neagră și Marea Azov 932.340 ce-

² ПСЗРИ, собр. 1, т. XXXII, 1812-1815, СПб., 1830, №25035, с. 228-229.

³ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXI, 1846, отд. 2, СПб., 1847, №20670, с. 498, 587.

⁴ Журнал Министерства Внутренних Дел, 1854, часть VI, Отд. I, Правительственные действия по МВД (по май 1854), с. 65-66.

⁵ Журнал Министерства Внутренних Дел, 1855, часть X, Отд. I, с. 63-64.

⁶ Коммерческая газета, №4, 12 января 1854, с. 15.

terverturi de cereale⁷. La 12 februarie 1854, însă, împăratul rus Nicolae I a interzis exportul de cereale din toate porturile ruse de la Marea Neagră (inclusiv cele de la Gurile Dunării) și Marea Azov până la 1 septembrie 1854⁸. Acest lucru a provocat indignarea producătorilor agricoli, care și-au văzut blocate stocurile pregătite pentru export. La 11 martie 1854 împăratul rus a respins solicitarea unui grup de moșieri din Basarabia de a li se permite să exporte pe vase austriece cerealele pe care le-au adus la Odesa pentru vânzare, dispunând respingerea oricăror altor solicitări de acest gen, pe perioada existenței interdicției⁹.

La 14 august 1854 împăratul rus a prelungit interdicția până la adoptarea unei dispoziții permissive speciale. Senatul Guvernant, la audierea raportului prezentat pe această chestiune de ministrul de finanțe la 17 august, a dispus în ședința din 7 septembrie informarea guvernatorului civil al provinciilor caucaziene și transcaucaziene, precum și a guvernatorului general interimar al Novorosiei și Basarabiei¹⁰. Ca urmare, volumul valoric al exportul portului Ismail s-a diminuat de la 2.191.470 în 1853 la 471.581 în 1854, sau cu 78,5%, iar a portului Reni – respectiv de la 795.680 la 257.800 ruble, sau cu 67,6%¹¹. De asemenea, numărul vaselor ce exportau mărfuri pe Nistru, în mare parte cereale din Basarabia și gubernia Podolia spre orașul-port Odesa, s-a redus de la 3.088 în 1853 la 689 în 1854 și 692 în 1855, iar valoarea mărfurilor transportate a scăzut de la 1.465.142 ruble argint la 115.742 și 66.809 ruble argint, sau cu 92,1% și 95,4% respectiv¹². La 18 octombrie 1855 a fost interzis exportul cerealelor și prin vămile de pe uscat de la hotarul european, cu excepția grâului exportat prin vămile Regatului Polonez¹³. În acest caz interdicția nu a vizat inamicul, ci alimentația propriilor supuși, deoarece acțiunile militare pe propriul teritoriu au compromis recoltele, iar exportul cerealelor peste hotare putea înrăutăți situația. Timp de doi ani exporturile de cereale au rămas interzise și abia la 1 aprilie 1856 a fost permisă reluarea acestora, astfel că până la sfârșitul anului au fost expediate peste hotare din porturile Imperiului Rus de la Marea Neagră și Marea Azov 1.168.850 cetverturi de cereale¹⁴.

Pe lângă cereale, o altă ramură afectată de restricții a reprezentat-o exportul de animale. Exportul acestora va fi oprit din motive militare pe parcursul anilor 1854-

⁷ К.Скальковский, Торговля, заводская промышленность, фабрики и промыслы в Одессе, *Труды Одесского статистического комитета*, Одесса, 1865, с. 261.

⁸ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXIX, 1854, отд. 1, СПб., 1855, №27934, с. 186.

⁹ Журнал Министерства Внутренних Дел, 1854, часть VI, отд. I, Правительственные действия по МВД (по апрель 1854), с. 184.

¹⁰ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXIX, 1854, отд. 1, СПб., 1855, №28530, с. 758.

¹¹ V. Tomulet, Rolul porturilor Ismail și Reni în comerțul exterior al Basarabiei prin Marea Neagră (1812-1856), *Idem, Basarabia în sistemul economic și politic al Imperiului Rus (1812-1868). Studii*, Chișinău: Cartdidact, 2012, p. 457

¹² AISR, F. 1281, inv. 5, d. 78, f. 77; inv. 6, d. 91, f. 85; d. 76, f. 80;

¹³ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXX, 1855, отд. 1, СПб., 1856, №29819, с. 673-674.

¹⁴ К. Скальковский, Торговля, заводская промышленность, фабрики и промыслы в Одессе, *Труды Одесского статистического комитета*, Одесса, 1865, с. 261.

1855. Ca urmare, o parte a acestui comerț se direcționează spre interiorul imperiului, spre exemplu în regiunile poloneze fuseseră exportate în acești ani vite cornute mari și cai în valoare de 20 mii ruble argint¹⁵. De asemenea, în prim plan iese exportul lânii și seului, care față de anul 1853, când s-a cifrat la 130.751 ruble, în anul 1855 a crescut de peste patru ori, la 563.140 ruble, pentru ca în 1856, odată cu emiterea permisiunii de export a animalelor vii, să se reducă de peste două ori, la 256.235 ruble¹⁶.

O altă ramură afectată a reprezentat-o importul de sare de peste Prut. Cum izbucnirea Războiului Crimeii a întârziat restabilirea industriei sării în Basarabia¹⁷, afectată de inundarea lacurilor sărate în iarna anului 1850, iar acțiunile militare au periclitat importurile de sare de peste Prut, s-a creat un deficit de sare pe piața internă a Basarabiei și a guberniilor de peste Nistru, prețul acestui produs crescând substanțial. În anul 1853, în pofida eforturilor autorităților de ocupație rusești, din Moldova au fost importate prin districtul vamal Sculeni doar 83.068 puduri de sare, în condițiile în care în anul precedent importul a fost dublu¹⁸. În condițiile insuficienței acute de sare în provincie, taxa vamală diminuată la importul acesteia de 27 copeici argint per pud¹⁹, stabilită încă până la izbucnirea războiului și aplicată în vămile de pe uscat ale Basarabiei, precum și în vama din orașul-port Odesa, a fost inițial prelungită prin rescriptul din 5 ianuarie 1854²⁰, apoi, prin rescriptul din 25 decembrie 1855, a fost redusă la 19 copeici argint per pud pentru perioada până la 1 ianuarie 1857²¹.

După implicarea statelor europene în războiul ruso-turc și retragerea din Principatele Române, din porunca și sub controlul Porții, începând cu 22 noiembrie 1854 raporturile comerciale dintre Moldova și Rusia urmau a fi întrerupte, lucru care s-a întâmplat, însă, abia la 7 martie 1855. Datele oficiale arată că importul de sare prin vămile de la hotarul terestru cu Moldova s-a diminuat în acel an la doar 5.906 puduri, în valoare de 5.272 ruble argint, adică prețul sării practic s-a triplat față de anii antebelici²². Unii negustori sudiți din Principatul Moldovei au încercat chiar, în împrejurările de atunci, să obțină dezlegări excepționale de la autoritățile moldovenești, prin mijlocirea Agenției consulare austriece, de a trece sare în Rusia, fie pe la schelele Prutului, fie prin Galați – pe Dunăre. Guvernul Moldovei nu doar că n-a încuviințat asemenea solicitări, dar n-a admis nici „introducerea frauduloasă a sării din alte țări, prin Galați, în porturile Rusiei, încercată atunci de protejații aceleiași agenții. Totuși, în pofida interdicțiilor existente și a măsurilor de siguranță adoptate de către guvernul Moldovei, cantități masive de sare, apreciate drept

¹⁵ М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии, *Ученые записки Кишиневского университета*, т. 117 (ист.), 1971, с. 144.

¹⁶ AISR, F. 19, inv. 3, d. 958, f. 190 verso; d. 959, f. 198 verso, 211 verso.

¹⁷ Я.С. Гросул, И.Г. Будах, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*, Кишинев, 1967, с. 300.

¹⁸ *Коммерческая газета*, №52, 8 мая 1854, с. 205.

¹⁹ *ПСЗРИ*, собр. 2, том XXVIII, 1853, отд. 1, СПб., 1854, №27044, с. 72.

²⁰ *ПСЗРИ*, собр. 2, том XXIX, 1854, отд. 1, СПб., 1855, №27835, с. 8.

²¹ *ПСЗРИ*, собр. 2, том XXX, 1855, отд. 1, СПб., 1856, №29980, с. 748.

²² AISR, F. 19, inv. 3, d. 959, f. 200.

„contrabandă de război”, au fost trecute peste Prut²³. Astfel, în 1855 prin districtul vamal Ismail avea să fie importată în Basarabia o cantitate record de sare – 423.389 puduri²⁴. De asemenea, prin tranzitul Austriei, prin vama de la Noua Suliță, au fost importate în Basarabia 55.895 puduri de sare din Moldova, în valoare de 56.326 ruble. În anul 1856 importul sării prin Noua Suliță a continuat până la restabilirea la 1 mai a legăturilor comerciale dintre Moldova și Rusia, conform permisiunii Porții din 3 aprilie 1856, ridicându-se, în consecință, la doar 4.208 puduri de sare, cu o valoare declarată de 4.405 de ruble²⁵. În schimb datele pentru anul 1856 a celorlalte vămi ale districtului vamal Sculeni indică că importul de sare a înregistrat un maxim istoric, depășind 260 mii puduri. După cum notau autoritățile vamale, creșterea importului de sare din Moldova se datora epuizării rezervelor în anii de război, nu doar în Basarabia, ci și în guberniile ucrainene²⁶.

Războiul Crimeii a afectat și legăturile comerciale cu alte regiuni ale Imperiului Rus. Astfel, în octombrie 1853, pentru prevenirea răspândirii epidemiilor, odată cu trecerea armatelor în regiunile otomane „nesigure”, împăratul a dispus redeschiderea cordonului sanitar de pe Nistru, activitatea căruia a fost sistată începând cu 1 ianuarie 1831. Cu acest scop i s-au alocat guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei în noiembrie 1853 și februarie 1854 câte 10 mii de ruble argint, fiind redeschise carantinele de observație la Iscăuți, Movilău, Dubăsari, Parcani și Ovidiopol²⁷. Ca urmare, exportul mărfurilor spre guberniile de peste Nistru a fost supus termenilor de curățare sanitară, care în dependență de categoria produselor putea ajunge la 4 săptămâni.

Pe de altă parte, restricțiile impuse comerțului prin vămile Basarabiei au afectat într-o anumită măsură și comerțul interior, însă nu atât de substanțial, deoarece mărfurile autohtone care nu puteau fi exportate din cauza restricțiilor erau plasate pe piața internă, iar cele rusești puteau fi aduse liber. Dacă în anul 1853 la iarmaroacele din provincie au fost aduse mărfuri în valoare de 802.390 ruble argint, dintre care au fost comercializate mărfuri în valoare de 414.578 ruble²⁸, atunci în 1854 – respectiv 639.319 ruble și 253.828 ruble²⁹, iar în anul 1855 – respectiv 778.470 și 372.479 ruble³⁰. De asemenea, chiar și în condițiile neprielnice provocate de acțiunile militare, numărul prăvăliilor în provincie a crescut de la 1439 în 1853 la 1486 în 1856³¹. La Chișinău, pe lângă cele două piețe existente, în

²³ D. Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iași, Universitatea “Al. I. Cuza”, 1987, p. 196.

²⁴ AISR, F. 19, inv. 3, d. 959, f. 229 verso.

²⁵ *Ibidem*, f. 203 verso, 208 verso.

²⁶ *Ibidem*, f. 214 – 214 verso.

²⁷ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXXIII, 1858, СПб., 1860, №32722, с. 78.

²⁸ AISR, F. 1281, inv. 5, d. 78, f. 80.

²⁹ AISR, F. 1281, inv. 6, d. 76, f. 83 verso.

³⁰ AISR, F. 1281, inv. 6, d. 91, f. 88.

³¹ Я.С. Просул, И.Г. Будак, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*, *op.cit.*, с. 332.

1855 este deschis și a treia. În cadrul acestora comerțul se realiza zilnic, atrăgând tot mai mulți cumpărători și vânzători din localitățile din apropiere³².

Totuși, diminuarea comerțului exterior s-a răsfrânt negativ asupra veniturilor provinciei, deficitul pentru anul 1855 ridicându-se la 14.846 ruble, ceea ce constituia 22,8% din cheltuielile administrative prevăzute. Situația creată a determinat Ministerul de Finanțe să aloce 100.000 ruble pentru susținerea „capitalului de 10% al provinciei”. Desigur, dacă facem un calcul simplu, înțelegem că veniturile provinciei, în pofida situației dificile cauzate de război urmau a se ridica în acel an la 503.121 ruble, doar că 90% din această sumă urma a ajunge în vistieria imperială. Astfel, la modul practic, Ministerul de Finanțe rus a acceptat „să cedeze” provinciei încă circa 20% din sumele acumulate în cuprinsul ei, pentru a acoperi cheltuielile prevăzute în mare măsură pentru susținerea funcționării aparatului birocratic regional și necesităților legate de menținerea stării de război³³.

Soarta acestui „beneficiu” nu ne este clară, mai ales că administrațiile orășenești au continuat pe parcursul anului 1855 să caute surse suplimentare de acoperire a bugetelor locale. Astfel, la 9 iunie 1855 ratușa orașului Chilia expedia Guvernului Regional al Basarabiei o copie a raportului din 13 aprilie 1853 pe numele guvernatorului Basarabiei în care solicita supunerea târgoveților din alte orașe ce activau în Chilia unor taxe în folosul orașului. În raport se preciza că deși *Regulamentul Comercial* interzicea târgoveților să activeze în alte orașe decât cel în care erau înscrși, în Chilia foarte multe persoane practicau comerțul neavând reședință în oraș, fără certificate comerciale, fără permisiunea ratușei și fără a achita taxe în folosul orașului. De aceea Ratușa orașului Chilia a solicitat ca aceștia să fie impuși să obțină certificate comerciale similar țăranilor, cu plata în folosul orașului a 10% din costul acestora, adică câte 1,80 ruble argint pe an. La 8 august 1855 Guvernul Regional a solicitat dumelor, ratușelor și polițiilor orășenești din Basarabia date despre perceperea taxelor în folosul orașului de la târgoveții care practicau comerțul în jurisdicția lor fără a avea reședință. La 17 august 1855 Duma din Chișinău a pregătit un raport în această privință, în care preciza că târgoveții erau supuși în folosul orașului unei taxe de 10% din prețul certificatului comercial. Totuși, problema determinării târgoveților din alte orașe de a obține certificate comerciale pentru a putea practica comerțul în Chișinău a fost clasificată ca irezolvabilă³⁴.

Războiul Crimeii a afectat și anumite reforme preconizate de a fi aplicate în sistemul comerțului interior. Astfel, în legătură cu starea de război, prin re-scriptul imperial din 6 august 1854 s-a dispus ca introducerea noului sistem de concesiune a vânzării băuturilor spirtoase în guberniile privilegiate și Basarabia, aprobat la 22 iunie 1853, să fie amânată și să fie menținut pe parcursul anilor 1855-1856 vechile reguli. Se suspenda, de asemenea, organizarea unor noi licitații

³² М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии, *op.cit.*, с. 305, 313.

³³ Журнал Министерства Внутренних Дел, 1855, часть XI, Отд. I, с. 59.

³⁴ ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1811, ff. 1, 8.

la expirarea termenului anterior de concesiune de patru ani, concesionarii având dreptul să-și prelungească contractele anterioare³⁵.

Desigur că războiul a generat și o serie de factori indirecti care au afectat activitățile comerciale în Basarabia. În primul rând prin sustragerea țăranilor de la muncile agricole, în scopul asigurării necesităților logistice ale armatei, diminuarea puterii de cumpărare a populației, rechizițiile extraordinare.

În perioada aflării armatelor ruse în Principatele Române și peste Dunăre, general-feldmareșalul I.F. Paskevici-Erevanski, comandantul suprem al armatei active, în scopul asigurării rezervelor alimentare a dispus: a) rechiziționarea din Odesa a cerealelor ce aparțineau persoanelor particulare; b) măcinarea în făină a cantităților de cereale din magazinele de rezervă sătești din Basarabia; c) colectarea de la locuitorii guberniei Podolia în mod urgent a 150 mii de *cetverturi* de făină și crupe, precum și 100 de mii de *cetverturi* de ovăz; d) instituirea magaziiilor de rezervă în satele Șaraevo și Jerebkovo de lângă Odesa, în care să fie transportate din localitățile circumscriptiilor militare Novorosia, Podolia și Kiev câte 50.000 *cetverturi* de făină și ovăz. Măsurile în cauză, însă, au întâmpinat dificultăți majore în procesul de implementare, de aceea au fost abandonate³⁶. În Basarabia a început măcinarea celor 100.000 *cetverturi* de grâne preconizate a fi rechiziționate din magazinele sătești, dar deoarece acestea erau împrăștiate în tot cuprinsul provinciei în cantități mici, iar pentru transportare lor era necesară o risipă de forță de tracțiune, procedura a fost stopată³⁷.

În august 1854, după ce Rusia a fost nevoită să evacueze Principatele Române, autoritățile țariste au luat hotărârea de a utiliza proviziile sustrate din Principatele Române și grânele ce se regăseau deja pregătite în magazinele sătești de rezervă din Basarabia, însumând 100.000 de *cetverturi* de cereale de toamnă. Alimentarea militarilor a fost strict organizată, fiecare regiment și unitate militară primea cereale din magazinele sătești de rezervă ale acelei plase în care era cantonată. Cu acest scop au fost întocmite și distribuite informații despre amplasarea în Basarabia a magaziiilor de provizii și a celor sătești de rezervă, cu indicarea cantităților de cereale ce se regăseau în acestea. Informații similare au fost întocmite și pentru guberniile Podolia, Kiev și Poltava, în caz că desfășurarea operațiunilor militare ar fi impus retragerea de mai departe a armatelor ruse³⁸. Astfel, până la sfârșitul anului 1854 din magazinele sătești de rezervă ale Basarabiei au fost rechiziționate pentru hrana militarilor 103.292 *cetverturi* de cereale³⁹. Ca urmare

³⁵ Журнал Министерства Внутренних Дел, 1855, часть X, отд. I, Правительственные действия по МВД (по январь 1855), с. 77.

³⁶ Е.П. Ковалевский, Война с Турцией и разрыв с западными державами в 1853 и 1854 годах, СПб., 1871, с. 251.

³⁷ Федор Затлер, Записки о продовольствии войск в военное время, СПб., 1860, часть I, с. 216.

³⁸ Е.П. Ковалевский, Война с Турцией и разрыв с западными державами в 1853 и 1854 годах, СПб., 1871, с. 252; Ф. Затлер, Записки о продовольствии войск в военное время, СПб., 1860, часть I, с. 218.

³⁹ Извлечение из отчета Министра Государственных Имуществ за 1854 год, СПб., 1855, с. 5.

rezerva de cereale aflată în magaziile sătești de rezervă din Basarabia s-a diminuat către anul 1855 de la 363.824 la 260.532 cetverturi⁴⁰, sau cu 28,3%.

Drept rezultat al acestor acțiuni, populația provinciei a fost grav afectată. Ca urmare, în conformitate cu decizia Ministerului Afacerilor Interne din 30 decembrie 1854, țăranilor din județul Hotin, afectați și de recolta proastă obținută în acel an, li s-a acordat o amânare, până la recolta din 1855, de predare a cerealelor în magaziile de rezervă, precum și în privința rambursării cantităților de cereale luate cu împrumut, cu condiția că doar cei nevoiași să beneficieze de această facilitate. Responsabilitatea de a supraveghea realizarea acestei decizii i-a revenit Comisiei regionale pentru alimentația publică⁴¹. Dar pe lângă condițiile climaterice nefaste, sustragerea populației active în vederea asigurării necesităților armatei țariste a determinat o diminuare substanțială a producției agricole în provincie. Potrivit calculului istoricului Valentin Tomuleț, pe durata Războiului Crimeii populația Basarabiei a asigurat armata rusă cu 1.287.853 lucrători, 711.340 care, 25.656 cai și 144 bărci. Una dintre cele mai grele prestații a constituit-o asigurarea cu forță de muncă pentru repararea drumurilor, podurilor și a cetăților, care, după durata timpului de muncă, varia de la 1:4 până la 1:15 zile. În medie locuitorii Basarabiei au pierdut 2.932.385 zile-muncă. Dar dacă ținem cont de faptul că războiul a fost îndelungat și destul de greu, iar Rusia a suferit înfrângere, apoi constatăm că locuitorii Basarabiei au îndeplinit nu un număr mediu de zile-muncă, ci unul maxim – mai mult de 5 milioane zile-muncă. Cifra vizează numai sus-numita categorie de prestații, în care au fost încadrați ceva mai mult de jumătate (52,3%) din numărul total al lucrătorilor. Dacă, însă, vom lua în calcul și ceilalți 614.127 de lucrători, apoi constatăm că locuitorii Basarabiei au pierdut în total în timpul războiului, având în vedere doar acest sistem de prestații, circa 10-11 milioane zile-muncă. În afară de aceasta, în cadrul întregii perioade de război, pentru magazinul mobil de provizii al armatei ruse locuitorii Basarabiei au pus la dispoziție până la 600 de care cu căruțași, boi și cele necesare⁴². Nu este de mirare, spre exemplu, că producția de vin în Basarabia a scăzut de la 3,45 milioane vedre în 1853, la 2,85 milioane de vedre în 1854, 2,08 milioane de vedre în 1855 și 1,03 milioane de vedre în 1856⁴³. De asemenea, în perioada Războiului Crimeii asigurarea populației cu vite cornute mari s-a diminuat de la 65 capete la suta de locuitori, la doar 55,5⁴⁴.

Războiul Crimeii a afectat comerțul interior și cel exterior prin vămile Basarabiei și prin reducerea mobilității negustorilor și târgoveților. Acest lucru era determinat, în primul rând, de sistarea eliberării pașapoartelor pentru comerci-

⁴⁰ AISR, F. 1281, inv. 5, d. 86, f. 84 verso; inv. 6, d. 91, f. 84 verso.

⁴¹ Журнал Министерства Внутренних Дел, 1855, часть 10, отд. I, Министерские распоряжения, с. 47.

⁴² V. Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale*, Ediția a II-a, Chișinău, 2015, p. 308.

⁴³ Коммерческая газета, №100, 27 августа 1855, с. 398; №7, 17 января 1857, с. 27; №184, 21 ноября 1858, с. 805-806.

⁴⁴ М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии, *op.cit.*, с. 125.

anți pentru deplasarea înafara localității de reședință. Starea de război a însemnat o limitare drastică a libertății deplasării categoriilor neprivilegiate ale populației, în special în virtutea declanșării campaniilor regulate sau speciale de recrutare. Deși negustorii de gildă erau scutiți de serviciul militar, târgoveții și țărănimea comercială nu beneficia de astfel de privilegii, fiind strămtorați substanțial în posibilitățile de deplasare în perioada declanșării operațiunilor militare, inclusiv în teritoriul aceleiași regiuni administrative. Chiar dacă, în conformitate cu Regulamentul privind constituirea administrației provizorii a Basarabiei din 23 iulie 1812, locuitorii teritoriului dintre Prut și Nistru au fost scutiți de recrutare, documentul în cauză nu indica un termen exact al privilegiului. De aceea, în urma dispozițiilor emise cu ocazia efectuării unor noi recrutări în cadrul imperiului apăreau dispoziții speciale în care se reitiera că Basarabia este scutită de o asemenea obligație⁴⁵. Uneori emiterea dispozițiilor ce reconfirmau scutirea locuitorilor provinciei de serviciul militar întârzia, de aceea autoritățile locale dispuneau sistarea eliberării pașapoartelor de deplasare a categoriilor de populație supuse militar. Pentru târgoveți, o cale de a se proteja de această incertitudine era înscrisura în rândurile negustorilor de gildă. Nu e de mirare, astfel, că numărul capitalurilor de gildă a treia declarate în orașele din Basarabia a crescut de la 803 la 1 ianuarie 1853 la 1.016 la 1 ianuarie 1854⁴⁶.

La 25 noiembrie 1853 au fost aprobate Regulile cu privire la ordinea de trageră la sorți a recruților în orașe, posade și târguri. Totuși potrivit punctului 2 al acestora, condițiile nu se răspândeau asupra Basarabiei⁴⁷. La 26 august 1854 a fost emis manifestul cu privire la efectuarea încorporării ordinare în forțele armate din cuprinsul fâșiei de vest a Imperiului Rus în legătură cu declanșarea războiului ruso-turc. Campania de recrutare urma să se desfășoare între 1 noiembrie – 15 decembrie 1854, inclusiv în rândul evreilor, de pe fiecare 1.000 de locuitori urmând a fi încorporați câte 10 militari⁴⁸. Cum Basarabia intra în fâșia guberniilor vestice, procedurile de pregătire a campaniei de recrutare au demarat și în provincie, chiar dacă formal locuitorii acesteia erau scutiți de recrutare. La 24 septembrie 1854 guvernatorul militar al Basarabiei iniția o corespondență cu inspectorul regional în chestiunea plângerii parvenite din partea evreului Ilia Gherșkovici, târgoveț din Chișinău, pe marginea neeliberării de către Duma orașenească a pașaportului de deplasare în afara Chișinăului cu afaceri comerciale, cu toate că până la acea dată evreii au primit astfel de pașapoarte⁴⁹. Potrivit raportului Dumei pe această chestiune din 17 septembrie 1854, interdicția a fost determinată de rescriptul primit la 15 septembrie de la Cărmuirea Regională a Basarabiei, în privința efectuării recrutării

⁴⁵ D. Poștarencu, *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, Chișinău, 2006, p. 36.

⁴⁶ П.Л. Шпаковский, Ревизское население Бессарабии по 10 ревизии, *Записки Бессарабского областного статистического комитета*, Кишинев, 1864, т. I, с. 22-23.

⁴⁷ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXVIII, 1853, отд. 1, СПб., 1854, №27727, с. 581.

⁴⁸ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXIX, отд. 1, 1854, СПб., 1855, №28502, с.

⁴⁹ ANRM, F. 924, inv. 1, d. 6, f. 1.

a 12 unități, iar până la elaborarea dispozițiilor de recrutare de către Administrația Financiară, instituția a hotărât a întrerupe eliberarea pașapoartelor evreilor pentru deplasarea din oraș. Dar guvernatorul s-a arătat preocupat de altceva. Întrucât despre recrutarea evreilor s-a anunțat prin edițiile periodice încă de la 1 septembrie 1854, acesta dorea să afle dacă nu cumva Duma a eliberat pașapoarte sub pretextul neinformării, dar în cunoștință de cauză, lucru care îl împuternicea pe procuror să-l investigheze⁵⁰. Duma, în răspunsul său din 17 septembrie 1854, scria guvernatorului că s-a ghidat cu strictețe de instrucțiunile Cărmuirii Regionale din 9 august 1852, și odată cu declararea încorporării instituția a sistat eliberarea documentelor de călătorie doar persoanelor cu vârsta între 12-25 de ani, iar, întrucât solicitantul avea 16 ani, el se includea în această categorie⁵¹.

Potrivit informațiilor prezentate de șeful administrației orașenești, în luna septembrie 1854 au fost eliberate 45 de pașapoarte târgoveților din comunitatea evreilor din Chișinău pe un termen de un an, pentru deplasare cu afaceri în Rusia, inclusiv 18 – persoanelor cu vârsta cuprinsă între 12-25 de ani⁵². La 25 septembrie 1854 procurorul regional solicita Dumei orașului Chișinău o serie de informații pe marginea acestui caz⁵³. Dar, prin rescriptul din 12 noiembrie 1854 evreii din Basarabia, alături de cei din Taurida, au fost eliberați de recrutare în campania de încorporare, declanșată prin rescriptul din 26 august 1854⁵⁴. La 9 decembrie 1854, în baza raportului ministrului de război, Senatul Guvernant a dispus informarea tuturor demnitarilor și funcționarilor vizați din Basarabia și Taurida⁵⁵. În anul următor, manifestul din 3 octombrie 1855, cu privire la efectuarea încorporării ordinare în forțele armate din spațiul fâșiei de vest, a stipulat excluderea de la recrutare a locuitorilor din guberniile Poltava, Cernigov, Harkov, Ekaterinoslav, Herson și Taurida, în virtutea situației dificile cauzate de prestațiile extraordinare de război, dar nu și din Basarabia⁵⁶. În acest context, în baza raportului ministrului de război, Senatul Guvernant a emis un rescript în care a exclus din nou evreii din Basarabia de la recrutare⁵⁷.

Sigur că acest lucru nu putea să nu se răsfrângă negativ asupra comerțului provinciei. Pentru a mai redresa într-un fel situația negustorilor și pentru a nu-i ruina, autoritățile țariste au încercat să mai diminueze din povara birocratică la care erau supuși negustorii și antreprenorii din Basarabia. Prin rescriptul Senatului din 18 februarie 1854, ca urmare a plângerii evreilor din Bălți, s-a hotărât ca eliberarea pașapoartelor pentru târgoveții și evreii din acest oraș, să fie posibilă nu doar în Ratușa din Soroca și Duma din orașul Chișinău, ci și în Administrația

⁵⁰ *Ibidem*, ff. 1 verso, 6.

⁵¹ *Ibidem*, f. 5-5 verso.

⁵² *Ibidem*, f. 3-4.

⁵³ *Ibidem*, f. 7-8.

⁵⁴ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXIX, 1854, отд. 2, СПб., 1855, №28733, с. 22.

⁵⁵ *Ibidem*, №28812, с. 80.

⁵⁶ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXX, 1855, отд. 1, СПб., 1856, №29681, с. 677.

⁵⁷ *Ibidem*, №29828, с. 677.

fiscală a județului Iași, cu sediul la Bălți⁵⁸. De asemenea, la 15 martie 1855 potrivit deciziei Comitetului de Miniștri, ratușele din Reni și Chilia au primit dreptul de a elibera comercianților din orașele în cauză și agenților acestora, certificate pentru dreptul la comerț și bilete pentru unități comerciale. Acestea urmau a fi expediate de Administrația Financiară din Akkerman, iar banii încasați trebuiau expediați în instituția dată cu prima poștă de către ratușele amintite⁵⁹. Măsurile întreprinse de autorități au diminuat impactul negativ al războiului și restricțiilor comerciale asupra dinamicii capitalurilor de gildă, acestea scăzând neesențial, de la 1.095 în 1854 la 975 în 1855⁶⁰.

De asemenea, la 23 octombrie 1855 Comitetul de Miniștri a examinat o serie de propuneri înaintate de guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, contele A.G. Strogonov, cu privire la acordarea unor facilități locuitorilor regiunilor afectate de acțiunile militare. Printre altele se propunea instituirea unor magazii de cereale din rezervele statului, din care să se acorde nevoiașilor cantitățile necesare de grâne pentru însămânțare. Ministrul internelor a solicitat guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei un raport în acest sens. Comitetul de Miniștri a decis să aștepte mai întâi raportul în cauză, deși a căzut de acord cu observația ministrului Domeniilor Statului precum că fiecare instituție urmează să asigure categoriile sociale din subordine cu semințe din rezervele proprii⁶¹. Celelalte propuneri ale guvernatorului – cu privire la acordarea unor facilități locuitorilor regiunilor afectate de război, precum scutirea de la plata impozitelor curente și a datoriilor pe credite, diminuarea accizului la sare, acordarea moșierilor dreptului de producere liberă a băuturilor spirtoase, Comitetul de Miniștri le-a declarat injuste și pripite și le-a respins⁶².

Starea de război din Basarabia și Taurida avea să fie ridicată prin rescriptul imperial din 7 august 1856⁶³. Abia după acesta, la 27 noiembrie 1856, a fost aprobată de împărat hotărârea Comitetului de Miniștri cu privire la eliberarea gratuită locuitorilor Basarabiei și Novorosiei a pașapoartelor de deplasare înafara localităților de reședință până la 1 noiembrie 1857. Guvernatorul Novorosiei și Basarabiei urma să stabilească localitățile în care, din cauza războiului, locuitorii au sărăcit într-atât încât nu-și puteau permite achitarea actului respectiv⁶⁴.

Odată cu încheierea războiului, prin prevederile Tratatului de la Paris din 1856, partea de sud a Basarabiei, unde erau situate lacurile saline, a fost retrocedată Principatului Moldovei, iar Imperiul Rus a fost nevoit să reorganizeze cordonul

⁵⁸ *Журнал Министерства Внутренних Дел*, 1854, часть V, Отд. I, с. 24.

⁵⁹ *ПСЗРИ*, собр. 2, т. XXX, 1855, отд. 1, СПб., 1856, №29134, с. 203.

⁶⁰ П.Л. Шпаковский, Ревизское население Бессарабии по 10 ревизии, *Записки Бессарабского областного статистического комитета*, Кишинев, 1864, т. I, с. 22-23.

⁶¹ *ПСЗРИ*, собр. 2, том XXXI, 1856, СПб., 1857, отд. 2, Дополнения к XXX-му тому Второго Собрания Законов Российской Империи, №29849а, с. 7-12.

⁶² *ПСЗРИ*, собр. 2, том XXXI, 1856, отд. 2, Дополнения к XXX-му тому Второго Собрания Законов Российской Империи, СПб., 1857, №29849а, с. 7-12.

⁶³ *ПСЗРИ*, собр. 2, т. XXVIII, 1856, отд. 1, СПб., 1857, №30822, с. 661.

⁶⁴ *ПСЗРИ*, собр. 2, т. XXXI, 1856, отд. 1, СПб., 1858, №31181, с. 1027.

sanitar-vamal de la hotarul vestic al Basarabiei. Acesta avea să includă în componența sa două districte vamale – Cubei (în locul fostului district vamal Ismail) și Sculeni. În cadrul districtului vamal Cubei fuseseră instituite birourile vamale Cubei, Tatarbunar și Beștamak, fiind incluse și posturile vamale Leova și Akkerman, iar districtul vamal Sculeni includea birourile vamale Noua Suliță și Sculeni și postul vamal Lipcani. Locul de reședință al șefului districtului vamal Cubei era stabilit în Akkerman, iar al celui din Sculeni – în Noua Suliță⁶⁵. Pierderea porturilor Ismail și Reni, principalele porți comerciale „maritime” de la hotarul Basarabiei, a fost pentru provincie una extrem de importantă, ce a determinat o redirectionare și mai substanțială a produselor agricole autohtone pentru export spre portul Odesa.

Între timp populația din Basarabia a fost afectată din nou de o epidemie de ciumă⁶⁶, dar în plan epidemiologic situația a fost redresată relativ rapid. În acest context, la 26 martie 1857 Comitetul de Miniștri a admis ca informațiile trimișilor, consulilor și agenților ruși din porturile europene să fie expediate guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, când era posibil prin telegraf, însă doar când erau înregistrate situații epidemiologice, pentru a limita corespondența costisitoare⁶⁷. După mutarea carantinei din Ismail în colonia Cubei, a celei din Reni – în localitatea Tatarbunar, celei din Sulina – în localitatea Comrat, iar a celei din Leova – în Cărpineni, la 7 decembrie 1857, contele A.G. Strogonov a ridicat din nou chestiunea lichidării cordonului sanitar de pe Nistru. Însă abia la 28 ianuarie 1858 împăratul a aprobat hotărârea Comitetului de Miniștri în acest sens⁶⁸.

În concluzie putem afirma că Războiul Crimeii a afectat comerțul din teritoriul dintre Prut și Nistru din mai multe puncte de vedere. În primul rând, starea de război instituită în provincie a însemnat emiterea unor dispoziții ce limitau cadrul legal al comerțului, prin diferite interdicții la exportul anumitor mărfuri, fixarea prețului de cumpărare a produselor pentru armată, etc. Un alt aspect cercetat de noi a vizat limitarea mobilității comercianților, prin suspendarea eliberării pașapoartelor de deplasare în interiorul sau peste hotarele imperiului, reinstituirea carantinelor pe Nistru, etc. În fine, impactul negativ al războiului asupra comerțului din provincie a fost determinat de scăderea producției agricole disponibile pentru piață, ca urmare, pe de o parte, a rechizițiilor, iar pe de altă parte, a prestațiilor extraordinare în muncă, care au sustras agricultorii de la muncile agricole. Diminuarea volumului comerțului exterior, ca urmare a interdicțiilor, a determinat scăderea veniturilor provinciei și sărăcirea comercianților. Măsurile adoptate de autoritățile țariste pentru redresarea situației în cauză au avut efecte limitate și nu au putut stăvilii exodul capitalului negustoresc din provincie.

⁶⁵ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXXV, 1860, отд. 1, СПб., 1862, №35885, с. 708.

⁶⁶ В.И. Жуков, *Города Бессарабии 1812-1861 годов. Очерки социально-экономического развития*, Кишинев, 1964, 70.

⁶⁷ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXXII, 1857, отд. 1, СПб., 1859, №31665, с. 261-262.

⁶⁸ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXXIII, 1858, СПб., 1860, №32722, с. 78.

Gheorghe Cojocaru*

„BASARABIA TREBUIE SĂ FIE OBIECTUL UNEI
TRANZACȚII, DAR NU UN CADOU”.
LA O SUTĂ DE ANI DE LA CONFERINȚA
PRELIMINARĂ SOVIETO-ROMÂNĂ DE LA VARȘOVIA
(22 SEPTEMBRIE – 24 OCTOMBRIE 1921)

In the absence of diplomatic relations between Soviet Russia and Romania, at the preliminary conference in Warsaw from September to October 1921, each side had its own interests that it had to defend and promote. According to the instructions received from the Minister of Foreign Affairs of Romania, Take Ionescu, the Romanian delegation was not to accept any discussion on the Bessarabia issue and to demand the full restitution of the treasury and all assets seized by the Bolshevik Government. The Soviet delegation, on the other hand, was prone to an agreement on the Bessarabian issue, while raising the issue of the price for such a concession. Take Ionescu, however, relied exclusively on the Treaty of Bessarabia in Paris and underestimated the importance of the recognition of the union of Bessarabia with Romania by the Soviets. In the context of the opposite approaches of Romania and the Soviets, after several rounds of negotiations, the delegations left home without reaching any agreement. In half a year, Russia was invited to the Genoa conference and gradually returned to the international arena, becoming increasingly rigid in relation to Romania, and its opening for an agreement with the Romanian Government, as seen at the conference in Warsaw would not be repeated.

Keywords: Soviet-Romanian preliminary conference, Warsaw, delegation instructions, Filality, Karahan, Bessarabia issue, Romania's treasury, General Averescu, Take Ionescu, Chicherin, Litvinov, France, conference failure.

Deschiderea conferinței

Prima întâlnire a lui Gh. Filality, prim-delegatul român la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, cu L. M. Karahan, șeful delegației sovietice, a avut loc în dimineața zilei de 20 septembrie 1921. „Acesta, scria Filality la București, este un evreu tânăr, inteligent, prezentabil care mi-a produs o bună impresie. El are neajunsul enorm de a nu vorbi decât în rusă ceea ce face ca conversația să

* Gheorghe Cojocaru, doctor habilitat în istorie, directorul Institutului de Istorie.

fie nu numai lentă, dar și să-și piardă efectul”. Serviciile interpretului de la Legația română nu erau suficiente pentru a asigura cursivitatea convorbirilor. La cererea sa, Filality se văzuse în ajun cu ministrul polonez al afacerilor străine, care a avut amabilitatea de a le pune la dispoziție apartamentul unui prieten al său pentru negocierile celor două delegații. Karahan a acceptat, mai ales că nici una din părți nu ar fi dorit să se întâlnească pe terenul celeilalte părți. Posibilitatea de a se întâlni la sediul Ministerului de Externe era exclusă, deoarece ministrul nu dorea să vadă picior de „oameni suspecti”, călcându-i pragul. Filality a menționat că un număr de colaboratori, în frunte cu primii delegați, trebuiau să se întâlnească, nu atât pentru a-și rosti discursurile, în rusă sau română, cât pentru a munci rezultativ. Numărul colaboratorilor trebuia stabilit la o următoare întâlnire. Filality era dispus să încheie totul cât mai rapid posibil, intuind că negocierile puteau trena din cauza „afacerii limanului” Nistrului, deoarece reprezentantul Ucrainei, care trebuia să ia parte la lucrări, era așteptat abia la sfârșitul lunii septembrie¹.

Iată ce-i raporta despre această întrevvedere Karahan comisarului pentru afacerile străine al Rusiei, Gh. V. Cicerin: „Adineaori a fost la mine Filality. Ne-am înțeles în privința chestiunilor tehnice despre sediu ș.a. El mi-a comunicat că are prerogative numai pentru discutarea și elaborarea programului viitoarei conferințe și din această cauză nu este împuternicit să discute pe fondul nici unei probleme. El are mandat pentru negocierile limanului și eu i-am explicat că chestiunea aceasta va putea fi discutată după sosirea trimisului ucrainean Șumski”².

La 21 septembrie, adjunctul lui Cicerin, M. M. Litvinov îi expedia lui Karahan la Varșovia următoarea circulară: „Biroul Politic insistă ca Dvs. să-i dați de înțeles de la bun început lui Filality că noi suntem gata să recunoaștem Basarabia ca parte a României. Trebuie să insistați asupra includerii chestiunii basarabene pe ordinea de zi, dar odată cu aceasta Dvs. trebuie să arătați că problema va fi rezolvată în sensul favorabil României. Dacă Filality va insista totuși asupra excluderii problemei basarabene din programul conferinței, încercați să insistați asupra excluderii și a pretențiilor financiare și ambele chestiuni vor fi predeterminate. Includeți obligatoriu chestiunea banditismului. Comunicați zilnic despre mersul negocierilor”, cerea Litvinov³.

În acest context, la 22 septembrie, la Varșovia începeau propriu-zis convorbirile româno-sovietice⁴. După verificarea puterilor depline (*pleins-pouvoirs*),

¹ *Telegrama din 21 septembrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 28-28 v.*

² *Telegrama din 20 septembrie 1921 a lui L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, către Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, ABIIPO, ф. 028, оп. 1, п. 107, д. 59522, л. 31.*

³ *Telegrama din 21 septembrie 1921 a lui M.M. Litvinov, comisarul adjunct pentru afacerile străine al RSFS Ruse, către L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința ruso-română preliminară de la Varșovia, ABIIPO, ф. 04, оп. 35, п. 227, д. 52880, стр. 17.*

⁴ Din delegația română făceau parte: Gh. Filality, prim-delegat, C. Paraschivesco și D. N. Ciotori, membri. Din delegația sovietică – L. M. Karahan, președinte, E. Pashoukanis și H. Sandomirski,

Filality a explicat că scopul întâlnirii era de a stabili programul unei conferințe ulterioare care va pune sfârșit „stării de fapt” existente între România și Rusia. De acord cu Filality, Karahan a menționat că ministrul de externe al României, Take Ionescu, a propus o conferință preliminară și nu o conferință definitivă, pentru care el avea deplinele puteri. Filality, însă, nu avea puterile depline pentru o conferință definitivă. După un schimb de opinii, s-a decis ca presei să i se ofere niște comunicate privind mersul convorbirilor, agreeate de cele două părți. Karahan a propus o listă de chestiuni care, în opinia sa, trebuiau să formeze agenda viitoare conferințe: 1) chestiunea Basarabiei, „ocupată la momentul dat de trupele române, în ciuda tratatului („înțelegerea Rakowsky-Averescu”, din 5-9 martie 1918 - n.a.) dintre Rusia și România în privința evacuării acestei provincii”; 2) reglementarea frontierelor ruso-române; 3) regularizarea navigației pe Dunăre; 4) socotelile reciproce; 5) restabilirea relațiilor comerciale; 6) reluarea relațiilor diplomatice și consulare; 7) respectarea drepturilor minorităților; 8) neintervenția reciprocă în afacerilor interne; 9) lichidarea bandelor care treceau din Basarabia în teritoriul ucrainean în scopuri criminale; 10) discutarea convenției privind restabilirea comunicațiilor poștale, telegrafice și pe calea ferată⁵.

Filality a refuzat prompt să discute la o conferință viitoare chestiunea Basarabiei și a minorităților. La întrebarea lui Karahan privind motivele acestui refuz, după o scurtă pauză a răspuns D. N. Ciotori, membru al delegației române, care a arătat că chestiunea Basarabiei nu putea fi pusă, deoarece: 1) din punct de vedere istoric și național, Basarabia a făcut parte din România până la 1812; 2) din punct de vedere etnic, populația Basarabiei este în marea ei majoritate românească; 3) din punctul de vedere al principiului naționalităților, populația Basarabiei s-a unit cu țara-mamă prin decizia Sfatului Țării, din 27 martie 1918; 4) armata română n-a trecut Prutul decât după hotărârea Sfatului Țării de a se uni cu România și la cererea basarabenilor⁶.

La întrebarea lui Karahan dacă refuzul de a discuta problema Basarabiei era sau nu „un ultimatum” din partea României, Filality a răspuns că avea instrucțiuni formale care-i interziceau punerea acestei chestiuni pe agenda unei viitoare conferințe, ca și a celei a minorităților reglementate pentru toate țările de Societatea Națiunilor. Chestiunea Dunării, legată de cea a Basarabiei, nu se putea pune nici ea. În ceea ce privește bandele albe, Filality arăta că acestea se infiltrau în Basarabia din Ucraina. El avea deplinele puteri pentru a propune Guvernului rus de a convoca o comisie mixtă care să ancheteze fiecare caz de pătrundere a bandelor, rugând autoritățile ruse să ia toate măsurile pentru a evita toate aceste dificultăți.

membri (*Protocolul nr. 1 al convorbirilor româno-sovietice din 22 septembrie 1921*, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 135).

⁵ *Protocolul nr. 1 al convorbirilor româno-sovietice din 22 septembrie 1921*, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 135-136.

⁶ *Protocolul nr. 1 al convorbirilor româno-sovietice din 22 septembrie 1921*, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 136-137.

La rugămintea lui Karahan de a preciza cum înțelegea chestiunea „conturilor reciproce”, Filality a explicat că vor trebui evaluate costurile materialului de război și ale altor bunuri române aflate în Rusia și a celor aparținând Rusiei abandonate în teritoriul românesc. El a adăugat că se vor cere compensații pentru daunele pricinuite de armatele ruse în România. La solicitarea lui Karahan, Filality a expus chestiunile care, în opinia părții române, puteau face obiectul unei viitoare conferințe româno-ruse: 1) tezaurul depus în Rusia cu acte în regulă; 2) localul și bunurile Legației române de la Petrograd; 3) depozitele bancare din Rusia ale comisiilor române de aprovizionare din anii războiului; 4) punerea în libertate și repatrierea românilor reținuți în Rusia, o listă a căroră urma să i se prezinte președintelui delegației sovietice; 5) refugiații ruși în România, inclusiv cei din fosta armată a lui Wrangel. Karhan a declarat că va remite, la rândul său, o listă similară a spušilor ruși reținuți în România⁷.

Prima ședință se încheia cu o declarație a lui Filality, în numele președintelui Consiliului de Miniștri al României, generalul A. Averescu, precum că poporul român, cu asentimentul Guvernului rus, dorea să acorde ajutoare, în special, pentru populația dintre Nistru și Bug afectată de foamete, care să fie distribuite direct de asociațiile de binefacere, cu concursul autorităților sovietice. Exprimându-și gratitudinea pentru această inițiativă nobilă, Karahan a promis să o aducă la cunoștința Guvernului rus⁸.

În raportul său către generalul Averescu, Filality descria „prima reuniune cu bolșevicii” drept „foarte politicoasă”. Problema basarabeană expusă de Karahan pentru programul viitoarei conferințe ruso-române, așa cum a fost transmisă la București de Filality, comparativ cu formula inclusă în procesul-verbal al ședinței, arăta astfel: „1) chestiunea Basarabiei pe care armatele noastre au ocupat-o ilegal și retrocedarea sa către Rusia”. El a relatat că a respins categoric punctele 1, 3 și 7, propuse de reprezentantul sovietic, avertizându-l că, în cazul insistenței asupra acestor propuneri, întâlnirea se putea sfârși imediat. Filality afirma că ziua de 22 septembrie a fost „o zi bună pentru noi”, având sentimentul că-i domina pe delegații sovietici⁹.

Cea de-a doua ședință

În ședința din 23 septembrie Karahan a luat cuvântul primul, pentru a motiva propunerile făcute în ședința anterioară. El a acceptat, în principiu, toate propunerile lui Filality în ceea ce privește „conturile reciproce”, detaliile urmând să fie precizate la conferința preconizată, fapt cu care prim-delegatul român a fost de acord. În ceea ce privește navigația pe Dunăre, Karahan a precizat că nu

⁷ Protocolul nr. 1 al convorbirilor româno-sovietice din 22 septembrie 1921, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 137.

⁸ Protocolul nr. 1 al convorbirilor româno-sovietice din 22 septembrie 1921, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 137.

⁹ Telegrama din 23 septembrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 35-36.

abordase această chestiune din postura de reprezentant al unui stat riveran, dar din perspectiva legăturilor comerciale de care era interesată țara sa. Filality a arătat că navigația pe Dunăre fusese reglementată la Conferința de Pace de la Paris și că o nouă discuție asupra regimului fluviului, unul din cele mai libere pentru comerț, era inutilă. Totuși, el urma să ceară instrucțiuni suplimentare Guvernului său în această problemă. Karahan nu putea accepta poziția exprimată de Filality în problema minorităților, deoarece Rusia nu recunoștea rezoluțiile „așa-zisei” Societăți a Națiunilor. El a adăugat că chestiunea minorităților a fost reflectată în tratatul Rusiei cu Polonia, deși aceasta era membră a Ligii Națiunilor. Filality a solicitat să i se prezinte articolele respective din tratatul sovieto-polonez¹⁰.

Când Karahan a trecut la chestiunea Basarabiei, Filality a replicat imediat pe un ton categoric că nu putea admite o discuție în această privință. Karahan a răspuns că intenționa să prezinte „teza rusă” asupra Basarabiei, indiferent de rezultatele conferinței. El a arătat că: 1) Basarabia n-a putut fi parte integrală din România, deoarece independența României înseși a fost recunoscută în 1878; 2) din punct de vedere etnic (demografic), se putea demonstra cu date statistice contrariul celor afirmate de Ciotori; 3) faptul că România a căutat să obțină în 1920 sancțiunea Basarabiei din partea Marilor Puteri printr-un tratat dovedea că „actele Sfatului Țării privitoare la reunirea Basarabiei, nu sunt de loc indiscutabile”; 4) proclamarea Republicii Moldovenești (la 24 ianuarie 1918), la fel și constituirea Sfatului Țării (în ultimele zile ale lunii noiembrie 1917) au avut loc după căderea guvernului Kerenski; 5) în afară de faptul că Sfatul Țării n-avea calitatea de a decide „reunirea”, deciziile sale „au fost luate sub presiunea directă a autorităților militare și sub teroarea administrativă”; 6) „tratatul semnat de guvernul rus și generalul Averescu (la 9 martie 1918) prevedea evacuarea Basarabiei de români”. După o oră și 25 de minute ședința era ridicată pentru ca la o nouă întâlnire Ciotori să răspundă „tezelor Dlui Karahan”¹¹.

În raportul său către prim-ministrul Averescu, Filality remarcă că atunci când Karahan a trecut la subiectul Basarabiei, „pe care l-a dezvoltat cu multă știință, dar nu și cu tot atâta căldură” patriotică, el a rostit un discurs „insuflat de Rakowsky”, neavând posibilitatea de a proceda altfel. După ce Karahan a încheiat, Filality a declarat că Ciotori urma să intervină și să arate asupra erorilor din comunicarea părții sovietice, dar că se irosea în van timpul, pentru că „nicicând Guvernul român nu va accepta ca această chestiune (a Basarabiei – n.a.) să se pună”. Karahan a cerut suspendarea ședinței și a cerut o întrevedere *tete-a-tete* cu Filality, acceptată pe loc. Șefii delegațiilor, împreună cu interpretul sovietic, s-au retras într-o cameră alăturată și, după cum mărturisea Filality, „am avut rara bu-

¹⁰ *Protocolul nr. 2 al convorbirilor româno-sovietice din 23 septembrie 1921, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 138-139.*

¹¹ *Protocolul nr. 2 al convorbirilor româno-sovietice din 23 septembrie 1921, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 139.*

curie de a sta față în față cu un bolșevic de marcă care începea târguiala și încerca să mă convingă și probabil spera să reușească”¹².

La întâlnirea „în șase ochi”, care a durat mai bine de o oră, Karahan a declarat: „Dacă susțin cu atâta insistență că trebuie să discutăm chestiunile Basarabiei și a minorităților în viitoarea conferință, o fac nu atâta pentru guvernul din Moscova cât pentru cel din Harkov. Ucraina e vecina Basarabiei și la Harkov e Rakowsky, pricepeți deci că chestia Basarabiei nu poate să nu-l intereseze”. Karahan se întreba cum vor reacționa masele din Ucraina când vor vedea că reprezentanții lor n-au cerut retrocedarea Basarabiei și cum va putea fi explicată această dezinteresare? Filality îi răspundea că problema Basarabiei „e din acelea care între noi și D-voastră nu se va mai putea pune decât prin arme”, orice discuție la această temă fiind de prisos. „Vom apăra această provincie românească cu toate forțele noastre, continua Filality, și vom pieri sau birui cu dânsa, dar nu vom abandona niciodată”. Karahan se arăta înțelegător față de situația României, intenționând să găsească un mijloc de conciliere între cele două țări. Dorind să se ajungă la o înțelegere, el a propus în nume personal, neangajând Guvernul său: „Să scoatem din programul viitoarei conferințe Basarabia și minoritățile și ca [o] compensație să consimțim a nu se trece aceea a socotelilor dintre noi”, dând astfel o satisfacție maselor. „Dacă am priceput bine, îl întreba Filality pe Karahan, ne propuneți o târguială. Doriți să faceți din Basarabia o monedă de schimb, să renunțați la dânsa, dar să scăpați și de darea socotelilor?”. Răspunsul lui Karahan a fost franc: „Da, așa este, spunea el, această chestiune a socotelilor este din cele mai plicticoase, ea ne-a ținut în loc vreo șase luni când am tratat cu polonezii și probabil că ne-ar lua tot atâta dacă am trata-o cu D-voastră. Cum dorința noastră este să sfârșim cât mai degrabă, dacă suprimăm socotelile, cădem de acord cu ușurință asupra celorlalte puncte, în 15 zile D-ta și cu mine *semnăm acordul* (subl. n.), fără să mai avem nevoie de o altă conferință ulterioară, și reluăm relațiunile diplomatice”. La întrebarea lui Filality dacă prin aceasta avea în vedere renunțarea la tezaur și la despăgubirile pentru devastarea Legației române la Petrograd, Karahan arăta că în perioada în care Moscova era amenințată de ofensiva armatei voluntarilor lui Denikin tezaurul român a fost evacuat „fie la Nijni-Novgorod, fie la Perm, fie aiurea”, de unde nu se știa dacă au fost readuse toate lăzile, dar era sigur că tezaurul nu mai putea fi intact. „Când veți avea un reprezentant la noi, spunea Karahan, se va ocupa de această și desigur i se vor pune la dispoziție lăzile ce se vor mai găsi. Și apoi văd că faceți atâta caz pentru mizerabila sumă de nici o sută de mii de milioane ruble aur la care se ridică întregul D-voastră stoc metalic. Admiteți, sper, că Basarabia face ceva mai mult”. Când Filality a menționat că în lăzile evacuate la Moscova se aflau depuse, în afară de bani și metale prețioase, acte de familie, de proprietate, diverse documente, Karahan a răspuns că toate acestea vor fi restituite după restabilirea relațiilor di-

¹² Telegrama din 24 septembrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 40 v.

plomatice. Filality avea impresia că scopul bolșevicilor era de a relua raporturile diplomatice pentru a trimite în capitala României „un stoc de 80-100 persoane”, cum au procedat la Varșovia, „cu care să-și înceapă propaganda”. El rezuma în fața lui Karahan că se confruntau două teze diametral opuse: pe de o parte, teza rusă conform căreia se impunea reluarea grabnică a relațiilor diplomatice dintre cele două state și, pe de altă parte, teza românească, potrivit căreia mai întâi trebuiau reglementate chestiunile despăgubirilor, tezaurului, captivilor români din Rusia și apoi stabilite raporturi diplomatice. „Cum deci aceste două teze par ireconciliabile, declara Filality, cum de altă parte nu pot consimți la târguiala ce-mi propuneți, nu cred că mai avem nimic de făcut, dacă persistați în modul D-voastră de a vedea, și vă declar că mă duc să telegrafiez la București că am sfârșit misiunea cu care am fost însărcinat”. Karahan a rugat să nu se rupă, ci doar să se întrerupă convorbirile, pentru ca fiecare parte să-și informeze guvernul și să se aștepte răspunsurile privind acțiunile de mai departe. Filality a acceptat suspendarea lucrărilor pentru câteva zile. În așteptarea instrucțiunilor de la București, el îi scria generalului Averescu: „Părerea mea este că dat fiind că tot ce avea o valoare negustorească în tezaurul nostru a dispărut, că nu ne vor da un leu drept despăgubire pentru prădarea Legației, că vom avea cele mai mari dificultăți la repatrierea supușilor noștri din Rusia, a relua relațiile cu bolșevicii ar fi să facem jocul lor, fără nici un profit pentru noi. Știu neapărat că înțelegerea cu guvernul rus ar avea o oarecare repercuție în Basarabia, unde s-ar putea, cred, îmbunătăți situația. Chestiunea este deci de a ști ce ar fi mai preferabil și acest lucru nu eu îl pot hotărî”¹³. Filality mai întreba cum să procedeze în caz că soseau delegații ucraineni pentru negocierile în privința limanului Nistrului – să accepte convorbirile sau să le rupă și să plece?¹⁴

În scrisoarea sa către Litvinov din 23 septembrie, Karahan arăta că „românii pun problema Basarabiei în mod ultimativ. Nici un fel de aluzii că la conferință problema va fi rezolvată în folosul lor nu ajută. Filality se ține în problema Basarabiei arogant. Nici un fel de discuții, dacă noi insistăm asupra Basarabiei, el are instrucțiunile să întrerupă tratativele și să plece”. Despre rezultatele întâlnirii între patru ochi cu Filality, Karahan scria: „Problema Basarabiei, după cum și chestiunea datoriilor reciproce nu se pune pe ordinea de zi a viitoarei conferințe, altfel spus tratatul trebuie să ocolească chestiunea Basarabiei, a aurului, tuturor bunurilor care s-au blocat la noi și odată cu acestea și pretențiile noastre privind compensația pentru căile ferate și alte bunuri din Basarabia. Eu am arătat că aceasta este inițiativa mea și că voi consulta Moscova. El face azi un demers către guvernul său, subliniind că era puțin probabil ca România să cadă de acord cu o asemenea combinație. Chestiunea aurului el încă ar mai fi de acord să se scoată,

¹³ *Raportul din 26 septembrie 1921 al lui Filality, Legația din Varșovia, către A. Averescu, președintele Consiliului de Miniștri al României, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 140-142.*

¹⁴ *Telegrama din 24 septembrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 41 v.*

dar chestiunea bunurilor private (documente, obligațiuni bancare, lucruri ș.a. care se găsesc în lăzile de care aveți cunoștință), el crede că nu va găsi înțelegere din partea României”. Karahan menționa că negocierile erau complicate de înaintarea ultimatumului polonez, iar românii erau conștienți de faptul că acutizarea relațiilor cu Polonia „le ridică acțiunile” la tratative. „Cu România, considera Karahan, trebuie să semnăm imediat, cu prețul unor mari cedări, ca să ne garantăm în conflictul ce ia amploare cu Polonia. Deși trebuie să avem în vedere că în caz de război, va fi greu să reținem România. Dar în perioada de oscilații și de pregătire de război, o Românie satisfăcută de noi va fi un factor de reținere, și nu de ațâțare a Poloniei la pașii de mai departe”. Ce cedări propunea Karahan? „Aceste cedări, scria el, pot fi: 1) Basarabia, 2) restituirea tuturor bunurilor din lăzi. În ceea ce privește aurul și alte calcule, este posibil conform tratatului să formăm o comisie de evaluare similară celei poloneze și să mutăm acolo toate pretențiile. Dacă vom ține cont de faptul că în lăzile române sunt puține obiecte de valoare (am primit referințe de la Mașițki), conținutul lor în principal sunt documente, haine, ustensile casnice, neprezentând pentru noi un interes valutar, atunci am putea fi de acord. Am putea condiționa propunerile noastre de semnarea într-un timp scurt a preliminarilor sau a tratatului însuși”. Karahan nu știa cum va reacționa Guvernul român la o asemenea propunere. „Dacă planul general franco-polono-român este în curs de realizare, admitea Karahan, atunci propunerea mea poate fi singurul pas posibil pentru a scoate din joc România. Dacă ea nu se va hotărî la aceasta, înseamnă că este decis serios un atac general. Orice alte condiții cu România, arăta el, vor însemna că noi cu Filality ne vom înțelege asupra ordinii de zi și atât”. Termenul viitoarei conferințe nefiind cunoscut, Karahan avea impresia că românii nu se vor grăbi, neavând ce pierde. El solicita de urgență noi instrucțiuni¹⁵.

În chestiunea Basarabiei și a cea a minorităților prim-ministrul Averescu dorea să ajungă la „o formulă acceptabilă pentru ambele părți”, insistând asupra includerii chestiunii „sotelilor” în programul viitoarei conferințe¹⁶.

De la Paris, Take Ionescu îi cerea lui Filality la 24 septembrie să se mențină în cadrul instrucțiunilor sale, adică „toate negocierile cu sovietele trebuie să subînțeleagă și restituirea tezaurului român”¹⁷.

În aceeași zi Cicerin îi amintea lui Karahan că „trebuie de la bun început să le dați de înțeles românilor că suntem gata să le dăm Basarabia, păstrând la noi aurul și obiectele de valoare”¹⁸.

¹⁵ Telegrama din 23 septembrie 1921 a lui L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, către M.M. Litvinov, comisarul adjunct pentru afacerile străine al RSFS Ruse, ABIPΦ, ф. 04, оп. 35, п. 227, д. 52880, л. 16, 61.

¹⁶ AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 42, 43.

¹⁷ Telegrama din 24 septembrie 1921 a lui Take Ionescu, Legația din Paris, către Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 39.

¹⁸ Telegrama din 24 septembrie 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFS Ruse, către L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, ABIPΦ, ф. 04, оп. 35, п. 227, д. 52880, л. 61 6.

La 25 septembrie Litvinov îi trimitea noi instrucțiuni lui Karahan: „Dacă românii insistă asupra excluderii chestiunii basarabene, atunci și Dvs. trebuie să insistați asupra stingerii tuturor pretențiilor bănești și patrimoniale fără transmiterea problemei în comisiile de evaluare. Încercați să consimțiți condiționat asupra returnării lăzilor cu aur, dacă în tratat sau în anexa secretă veți reuși să includeți obligația reciprocă de a respecta neutralitatea în cazul unui atac din parte țărilor terțe”. Această condiție trebuia pusă, arăta Litvinov, „pentru a testa România în ceea ce privește relațiile ei cu Polonia”. Karahan, conform instrucțiunilor lui Litvinov, trebuia să respingă ajutorul României în folosul populației înfometate din Rusia, declarând că statul român „va acorda cel mai mare ajutor înfometaiilor, reținând în granițele sale bandele petliuriste (de sub comanda lui Simon Petliura, unul din ultimii lideri ai Republicii Populare Ucrainene – n.a.) și altele care deteriorau alimentele”¹⁹.

Filality primea primele instrucțiuni suplimentare de la generalul Averescu la 28 septembrie, când i se transmitea că în chestiunea Basarabiei cel mai bun argument era că Republica Moldovenească se constituise liber și în această ipostază a întreținut relații, de la stat la stat, cu Republica Ucraineană și cea Rusă. Unirea Basarabiei cu România a fost proclamată în deplină libertate. Declinând punerea în discuție a evacuării sau a „reunirii” provinciei dintre Prut și Nistru, considerată ca integrată definitiv Regatului României, lui Filality i se comunica că „noi vom fi gata să examinăm chestiunile derivând din schimbarea de suveranitate și să procedăm la lichidarea lor”. Să nu se uite, era atenționat prim-delegatul român la Varșovia, că „noi avem de formulat o reclamație de primă importanță: tezaurul nostru de la Moscova”. În privința refugierii anarhistului ucrainean N. Mahno și a complicilor săi în România, Guvernul român era dispus să procedeze în conformitate cu uzanțele internaționale și să examineze, pe bază de reciprocitate, o eventuală cerere de extrădare. Delegația română nu trebuia să întreprindă mișcări bruște, ci să se ghideze de instrucțiunile primite²⁰.

La 30 septembrie Filality îl informa pe generalul Averescu că prezentase deja toate argumentele valabile în chestiunea Basarabiei și, deoarece nu putea solicita convocarea unei noi ședințe decât pentru a se preocupa de „banditul Mahno”, rămânea în așteptarea instrucțiunilor referitoare „la târguială” propusă de Karahan. El n-avea intenția de a grăbi lucrurile, dar, pe de altă parte, nici nu putea întârzia prea mult, fiind necesar, pur și simplu, să răspundă, „dacă noi acceptăm sau nu propunerile care par a fi inacceptabile?”²¹.

¹⁹ *Telegrama din 25 septembrie 1921 a lui M.M. Litvinov, comisarul adjunct pentru afacerile străine al RSFS Ruse, către L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia*, АБПФ, ф. 04, оп. 35, п. 227, д. 52880, л. 61 а, 61 б.

²⁰ *Telegrama din 28 septembrie 1921 a lui A. Averescu, președintele Consiliului de Miniștri al României, către Filality, Legația din Varșovia, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 143.

²¹ *Telegrama din 30 septembrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României*, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 61.

Take Ionescu îi dădea dreptate lui Filality în ceea ce privește atitudinea sa față de propunerile ruse pentru viitoarea conferință, subliniind că „noi nu vom accepta să discutăm chestiunea Basarabiei în nici o manieră”. Problema navigației pe Dunăre, deja reglementată, conform lui Take Ionescu, nu privea Rusia care nu era țară riverană. Nici chestiunea minorităților nu mai putea fi pusă. „Eu știu, transmitea Take Ionescu, că polonezii ne invidiază că nu avem relații diplomatice cu rușii care fac în Polonia o propagandă frenetică”²².

După cea de-a doua rundă de negocieri cu Karahan, Filality primea la 3 octombrie instrucțiunile generalului Averescu, conform cărora el trebuia să stabilească cu delegația sovietică că faptul de a se conveni asupra punctelor viitoarei conferințe nu angaja la nimic și nu anticipa rezultatele discuției. În chestiunea Basarabiei trebuia găsită o formulă care să permită discutarea tuturor aspectelor ce derivau din starea de fapt, rezultată din evenimentele survenite în timpul războiului. Cerința de a include problema minorităților într-un viitor program trebuia respinsă cu un *non possumus*, menținând inflexibil punctul de vedere fixat în tratatele de pace ale României. Chestiunea „socotelilor” nu numai că nu putea fi exclusă din viitorul program, dar și trebuia să formeze unul din punctele principale care trebuiau clarificate. Averescu sublinia că nu era în interesul României să se rupă contactul care fusese stabilit cu delegații sovietici. El recomanda să se eludeze dificultățile prin formule conciliante care nu angajau la nimic precis. „În orice împrejurare, arăta prim-ministrul, tactica noastră trebuie să conștie în câștigarea timpului, arătându-ne concilianți în formă și foarte prudenți în ceea ce privește fondul”. O ultimă indicație a lui Averescu viza declarația delegatului rus precum că nu vorbea în numele unui stat riveran în chestiunea Dunării. El aprecia că prin această declarație, pe care o califica drept foarte prețioasă, statul sovietic nu se considera ca având drepturi asupra Basarabiei, sugerând să fie înscrisă în procesul-verbal al ședinței²³.

În telegrama sa către Filality, din 5 octombrie, generalul Averescu sublinia: „Să nu se scape din vedere că chestiunea Basarabiei este adevăratul punct litigios între noi și Rusia și că cu nici un alt guvern rus nu vom putea ajunge la un rezultat favorabil decât cu acesta. Consimțământul guvernului actual la recunoașterea stării de fapt va fi un puternic punct de sprijin în viitor, dacă s-ar schimba fața lucrurilor în Rusia. Trebuie făcute toate eforturile să ajungem la acest rezultat. În consecință, sunt de părerea că faptul de a lăsa în suspensie această chestiune este încă și mai dezavantajos pentru noi decât de a admite înscrierea sa în programul negocierilor. După cum v-am comunicat în telegrama precedentă, va trebui să găsiți o formulă în această privință care să poate fi acceptată de ambele părți. Guvernul sovietic

²² Telegrama din 1 septembrie 1921 a lui Take Ionescu, Legația din Paris, către Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 62.

²³ Telegrama din 3 octombrie 1921 a lui A. Averescu, președintele Consiliului de Miniștri al României, către Filality, Legația din Varșovia, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 144.

dorește să discute chestiunea Basarabiei, dar nu va rupe cu certitudine negocierile, dacă în timpul discuțiilor noi vom menține inflexibil punctul nostru de vedere. În ceea ce privește chestiunea socotelilor, incluzând tezaurul, despăgubirile, rechizițiile, materialul etc., ea nu va putea lipsi în nici un caz din program, pentru că fără ea negocierile nu vor prezenta nici un interes pentru noi”²⁴.

Cea de-a treia ședință

Cea de-a treia ședință de la Varșovia s-a deschis la 5 octombrie, când Filality, renunțând să răspundă la tezele lui Karahan despre Basarabia, a făcut o declarație, în numele Guvernului său. El a reiterat că Guvernul român nu va accepta „în nici un caz și sub nicio o formă să se pună în discuție legalitatea și caracterul definitiv al unirii Basarabiei cu România”. Totuși, dacă Republica Sovietelor dorea să trateze „consecințele acestei uniri”, Guvernul român era de acord să pășească pe această cale. Prin acceptarea de către Guvernul român de a se discuta la viitoarea conferință româno-rusă problema navigației pe Nistru, propusă de Guvernul sovietic, arăta Filality, se intrase deja pe orbita chestiunilor care decurgeau din unirea Basarabiei cu România. El a explicat că prin „consecințele unirii” Guvernul român avea în vedere diferite revendicări asupra bunurilor publice din partea Rusiei, precum – drumurile de fier, localuri etc. În problema minorităților Guvernul român considera că aceasta a fost definitiv fixată în tratatele de pace semnate de România și că nu existau motive pentru a fi (re)discutată cu Guvernul Sovietelor. Etnicii ruși urmau să se bucure în România de toate avantajele și drepturile acordate altor „cetățeni străini”, pe bază de reciprocitate pentru românii stabiliți în Rusia. În privința navigației pe Dunăre, Guvernul român luase act de declarația lui Karahan precum că a abordat acest subiect nu în calitate de reprezentant al unui stat riveran, ci pentru că Guvernul său n-a participat la conferințele la care s-a stabilit regimul acestui fluviu. Filality a repetat că Rusia, ca stat neriveran, se va bucura de toate drepturile de navigație pe Dunăre acordate altor țări. Dacă autoritățile ruse aveau niște propuneri speciale pentru viitoarea conferință bilaterală, Guvernul român nu vedea nici o piedică pentru ca delegații săi să le examineze. Filality a revenit asupra chestiunii „socotelilor”, insistând că restituirea tezaurului, bunurilor și arhivei vechii Legații române la Petrograd rămânea una din revendicările principale ale Guvernului său. Prim-delegatul României i-a înmănat lui Karahan o listă cu cetățenii români reținuți în Rusia, rugând ca schimbul de persoane reținute între cele două state să aibă loc înainte de conferința preconizată. După declarațiile lui Filality, s-a convenit ca următoarea ședință să aibă loc a doua zi, 6 octombrie²⁵, însă, în realitate, ea nu va convoca decât la 21 octombrie.

²⁴ *Telegrama din 5 octombrie 1921 a lui A. Averescu, președintele Consiliului de Miniștri al României, către Filality, Legația din Varșovia, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 145; AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 45.*

²⁵ *Protocolul nr. 3 al convorbirilor româno-sovietice din 5 octombrie 1921, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 146-147.*

În raportul său din 7 octombrie pentru Take Ionescu, Filality comunica că Karahan constatare cu regret la sfârșitul luării sale de cuvânt că Guvernul român n-a ținut cont de propunerea pe care o făcuse în mod particular și a cerut să i se ofere posibilitatea de a răspunde după ce va consulta autoritățile de la Moscova. La o nouă întâlnire, la 6 octombrie, Karahan a solicitat iarăși o convorbire în particular cu Filality, declarându-i: „Nu ne-ați făcut nici o concesiune, v-ați apărații pozițiile și ne-ați pus într-o situație foarte dificilă față de poporul rus: va trebui ca noi să găsim ceva care să ne poată da și nouă o oarecare satisfacție”. „Cu plăcere, dar ce?”, întreba Filality. Cu aerul unui om care făcea un mare efort și după ce îl rugase pe Filality să nu se supere, Karahan a continuat: „Ați semnat în timpul din urmă convenții militare cu vecinii noștri, care ne îngrijorează pentru că par a fi îndreptate împotriva noastră. N-ați putea să înlăturați această temere, semnând cu noi un angajament ca acesta (Filality a notat sub dictarea lui Karahan – n.a.): „*În caz de război declarat de un alt stat împotriva Rusiei Sovietelor, România se angajează să păstreze neutralitatea și reciproc* (subl. n.)”. Cu o asemenea declarație din partea voastră, arăta prim-delegatul sovietic, noi ne vom putea prezenta în fața maselor, ce ar explica atunci de ce am cedat Basarabia fără discuție”²⁶. Filality a răspuns că tratatele de alianță ale României erau publice, având scopuri pur defensive, statul român neavând intenții agresive împotriva nimănui și cu atât mai puțin împotriva Rusiei. El l-a asigurat pe Karahan că va transmite de îndată propunerea sa la București. „Vă rog Excelență, comunica Filality, să-mi telegrafiați fără întârziere ce trebuie să răspund la această nouă propunere care nu-mi pare atât de compromițătoare pentru noi și care va ușura sarcina guvernului sovietic. Bietul Karahan, pe care l-am înmuiat, nu dorește în nici un caz să rupă [negocierile] și să ajungem la un rezultat, așa că el caută mereu ceva care să poată avea efectul scontat”. După discuția în particular între cei doi, ședința delegațiilor n-a mai fost deschisă²⁷.

O chestiune care apăruse accidental într-o discuție a lui Filality cu Karahan, dar care era pentru prim-delegatul sovietic de cea mai mare importanță, se referea la reprezentarea Guvernului ucrainean la o eventuală viitoare conferință. Karahan îi atrăgea atenția că nici un act care va putea fi semnat nu va avea nici un efect asupra Ucrainei sovietice, dacă Guvernul de la Harkov nu va avea proprii lui delegați care vor participa la convorbiri și vor semna toate actele ca și celelalte părți. „Ucraina, insista Karahan, este un stat independent care a semnat deja tratatele cu țările de la Marea Baltică și, de asemenea, cu Polonia, unde ea va trimite, după cum știți, o reprezentanță diplomatică proprie”. Unul din liderii de la Harkov, Șumski, trebuia să sosească la Varșovia, în fruntea unei reprezentanțe de

²⁶ Telegrama din 7 octombrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 148-149.

²⁷ Telegrama din 7 octombrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 149.

40 de persoane. Filality voia să știe dacă Guvernul accepta prezența ucraineană la viitoarea conferință și dacă era dispus să stabilească relații diplomatice și consulare și cu Ucraina sovietică, ceea ce însemna că la București urmau să se instaleze, după calculele sale, „între o sută și o sută cincizeci de bolșevici”²⁸.

Dacă viitoarea conferință cu Sovietele urma să aibă loc, Filality propunea limitarea numărului delegaților fiecărei părți la maximum 20 de persoane. El voia să afle de la Take Ionescu dacă negocierile asupra programului viitoarei conferințe vor trebui încetate, odată ce nu se accepta propunerea lui Karahan, pe care, personal, o considera acceptabilă, și dacă trebuia să reia la Varșovia discuțiile privitoare la limanul Nistrului cu Șumski și, probabil, cu un reprezentant al Guvernului de la Moscova, care putea fi altcineva decât Karahan, sau să lase totul și să plece²⁹.

Luând cunoștință de telegrama lui Filality, generalul Averescu nota la 10 octombrie că se va da un răspuns când se va primi o cerere din partea Ucrainei. Filality trebuia să clarifice cu Karahan, fără a-l întreba direct, dacă Guvernul rus condiționa participarea sa la conferință de participarea reprezentanților Ucrainei sovietice³⁰.

Sedinta din 7 octombrie, după cum îi comunica Karahan lui Cicerin, nu mișcase cu nici un pas înainte negocierile. „Instrucțiunile Dvs. le-am folosit pe deplin, dar fără nici un rezultat, scria Karahan. Românii arată o tenacitate neclintită în ambele probleme cunoscute și nu vor să dea înapoi în nici una”. Promițând să trimită amănunte într-o scrisoare aparte, Karahan explica tenacitatea delegaților români prin faptul că „politica externă era condusă de Take Ionescu – amicul fidel al Franței, care cu toate că se află la Paris și Londra, conduce cu politica externă a României și, în particular, și Filality primește de la el instrucțiuni nemijlocite. Chiar și acolo unde ei ar putea să cedeze, Take Ionescu nu va permite așa ceva pentru că Franța nu dorește. Aceasta este o circumstanță serioasă, își împărtășea gândurile Karahan, care mă conduce la concluzii pesimiste în ceea ce privește încheierea cu succes a tratativelor”³¹.

Deoarece Karahan ceruse să se deplaseze la Moscova pentru consultări, Cicerin îi răspundea la 8 octombrie că nu era de dorit nici o pauză în negocierile cu Filality, sugerându-i să aștepte încheierea convorbirilor sau „un asemenea moment când întreruperea lor va decurge din mersul discuției și nu va purta un caracter odios cum ar fi acum”³².

²⁸ *Telegrama din 7 octombrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 66-66 v.*

²⁹ *Telegrama din 7 octombrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 67.*

³⁰ AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 70.

³¹ *Telegrama din 7 octombrie 1921 a lui L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, către Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, ABIPΦ, ф. 04, оп. 35, п. 227, д. 52880, л. 62.*

³² *Telegrama din 8 octombrie 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, către L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, ABIPΦ, ф. 028, оп. 1, п. 107, д. 59522, л. 21.*

La 8 octombrie Filality îl întreba pe secretarul general al Ministerului de Externe, Derussi, dacă Take Ionescu a fost pus la curent cu negocierile sale de la Varșovia. „Dacă nu ați făcut-o până acum (?! – n.a.), scria Filality, vă rog să fiți bun s-o faceți fără întârziere, deoarece instrucțiunile pe care le veți găsi în dosar nu concordă cu cele pe care le-am primit și mi-ași dori mult să știu părerea sa. Negocierile au ajuns într-un punct mort din care nu vom ieși decât dacă unul din doi va ceda și nu cred că acesta voi fi eu care s-o facă”. Filality aflase, dintr-o interceptare poloneză a telegramelor lui Karahan, că el telegrafiasse Guvernului său că era „extrem de pesimist” și că dacă partea română nu va ceda, aceasta va fi din cauza Franței „care nu dorește în nici un caz să ne vadă reluând relațiile cu bolșevicii”³³.

La 8 octombrie Karahan îl informa pe Cicerin că „românii au dat răspuns. Basarabia ca și până acum nu intră în dispută, dar ei sunt gata să discute consecințele alipirii Basarabiei, și anume pretențiile noastre asupra căilor ferate și orice alte bunuri de stat și construcții ridicate de noi. Aurul și alte bunuri românești sunt principalele lor cerințe și ei consideră că, depuse spre păstrare, ele nu pot fi incluse în socoteli”. La cea din urmă discuție Karahan declarase că Guvernul rus ar putea merge în întâmpinarea unora dintre cerințele delegației române, dacă România își asuma angajamentul ca în cazul unui atac din partea unui stat terț asupra Rusiei va păstra neutralitatea. Filality i-a răspuns că el, personal, credea că România va fi de acord cu aceasta și că a cerut răspunsul Bucureștiului în această privință. Însuși Karahan considera că prețul unui asemenea angajament nu valora aproape nimic. „În caz de război, arăta el, o bucată de hârtie pentru acești escroci nu costă mult, iar din punctul de vedere al pipăirii, aceasta nu ne va da o diagnoză corectă, deoarece ei pot încheia o înțelegere și cu noi, și cu dușmanii noștri, și peste tot unde pot câștiga. Încă Rakowsky a spus, nu putea să nu-și amintească Karahan, că românii nu sunt o națiune, ci o profesie”. Karahan îl întreba pe Cicerin dacă dorea să continue preliminarile sau să pună punct negocierilor, demonstrând astfel că nu se va ceda nimic în fața „obrazniciei lor”. Personal, el credea că era mai convenabil ca „târgul să fie mutat la conferința de pace propriu-zisă”, în care scop să se accepte: „1. Să nu se includă pe ordinea de zi Basarabia; 2. Socotelile reciproce să fie incluse în program în cea mai generală formă”. Karahan menționa: „Dacă am juxtapune pretențiile noastre documentar fundamentate până la două miliarde ruble-aur și pretențiile lor de 13 miliarde franci, dintre care indiscutabil sunt aurul și lăzile, unde principala valoare, conform calculelor lor, o au hârtiile străine de valoare, atunci la conferința de pace poziția noastră va fi destul de puternică și noi vom putea reduce balanța astfel încât să cerem încă de la România. La conferința de pace care va fi mai transparentă, noi vom putea duce cu ei un joc adevărat”. Deoarece nu era la curent cu

³³ *Telegrama din 8 octombrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Derussi, Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 72.*

situația internă din România, Karahan nu-și asuma responsabilitatea de a stabili ce strategie să fie urmată în continuare, dar înclina spre fixarea datei conferinței de pace „peste două-trei săptămâni”³⁴.

La 9 octombrie Karahan îi asigura pe Cicerin că plecarea sa din Varșovia era în dependență de evoluția negocierilor, rugând să i se dea un răspuns urgent, deoarece Filality dorea în zilele apropiate să se ia „o decizie finală”. El nu avea nici răspunsul privind participarea Ucrainei „în legătură cu abordarea neașteptată a problemei de către români”³⁵.

Take Ionescu trebuia să revină la București la 11 octombrie, când Derussi urma să-l informeze despre toate. El i-a cerut lui Filality să aștepte instrucțiunile sale³⁶.

Litvinov îi scria la 10 octombrie lui Karahan că dacă „românii nu acceptă o tranzacție privată cu anularea tuturor pretențiilor reciproce, teritoriale și patri-moniale-bănești, cu excepția, în cel mai rău caz, a lăzilor, noi trebuie să insistăm asupra includerii în programul conferinței de asemenea și a chestiunii Basarabiei, cu condiția ca mai întâi românii să fie de acord cu participarea Guvernului ucrainean. Dacă e s-o rupem, atunci neapărat în problema nerecunoașterii de către români a Ucrainei. Să le dăm dinainte Basarabia și să permitem înaintarea față de noi a pretențiilor bănești ar însemna să le cedăm în toate sau s-o rupem din cauza aurului, ceea ce pentru noi este extrem de neconvenabil. *Basarabia, sublinia Litvinov, trebuie să fie obiectul unei tranzacții, dar nu un cadou*”. El recunoștea că era complicat să fundamenteze contra-pretențiile financiare, deoarece partea română avea dreptul să nu recunoască achitățile pentru materialul de război și partea rusă putea rămâne „cu o diferență enormă”. Propunerile expuse de Litvinov urmau să fie prezentate a doua zi la ședința Biroului Politic al CC al PC(b) din toată Rusia. Filality, în opinia sa, putea aștepta câteva zile, după cum și delegația rusă a așteptat mai mult de o săptămână răspunsul de la București. În ceea ce privește neutralitatea României, Litvinov arăta că aceasta „a avut o importanță aparte în momentul conflictului polonez, acum însă românii pot exploata această chestiune pentru a ne certa cu polonezii”. Dacă delegația română accepta neutralitatea, Litvinov considera că trebuia să i se ceară să confirme în scris că „n-au nici o convenție împotriva noastră”. Karahan, după cum, îl atenționa Litvinov, trebuia să aștepte hotărârea definitivă după ședința Biroului Politic³⁷.

³⁴ Telegrama din 8 octombrie 1921 a lui L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, către Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, АБПФ, ф. 04, оп. 35, п. 227, д. 52880, п. 63.

³⁵ Telegrama din 9 octombrie 1921 a lui L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, către Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, АБПФ, ф. 028, оп. 1, п. 107, д. 59522, п. 30.

³⁶ Telegrama din 10 octombrie 1921 a lui Derussi, Ministerul Afacerilor Străine al României, către Filality, Legația din Varșovia, АМАЕ, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 79.

³⁷ Telegrama din 10 octombrie 1921 a lui M.M. Litvinov, comisarul adjunct al poporului pentru afacerile străine al RSFSR, către L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, АБПФ, ф. 04, оп. 35, п. 227, д. 52880, п. 66.

În același timp, Cicerin îl întreba pe Karahan: „I-ați spus oare lui Filality că am purtat un război cu România și că tot ceea ce ne-a fost predat este captură de război. I-ați atras oare atenția că autodeterminarea Basarabiei a fost o comedie, a protestat chiar și senatorul Alexandri. I-ați atras oare atenția că, deocamdată, n-am recunoscut Basarabia la România, stăpânirea ei nu este de durată pentru că noi putem s-o luăm în orice moment, de altfel, în Basarabia chiar și acum există o răscoală aproape generală a înșiși moldovenilor (o afirmație ruptă total de realitate – n.a.)”³⁸.

Karahan răspunde scurt: „Tot despre ce Dvs. întrebați, le-am arătat și explicat de multe ori românilor. Astăzi la ora 4 va sosi la mine Filality. Sunteți oare de acord cu programul meu al viitoarei conferințe și care lasă deschise toate problemele și nu creează nici un fel de pre-justiție [?]”, se interesa Karahan³⁹.

Într-o scurtă telegramă, din 10 octombrie, Take Ionescu îl comunica lui Filality că instrucțiunile sale, fiind mai extinse, îi vor fi furnizate prin curier. Deocamdată, el trebuia să-i declare lui Karahan că aștepta instrucțiunile de la București și să-i atragă atenția asupra faptului că propunerea unei conferințe aparținuse Moscovei, avansându-se la început două subiecte: navigația pe Dunăre și relațiile comerciale. Aceste subiecte, sublinia Take Ionescu, excludeau orice idee de a pune în discuție chestiunea Basarabiei. El observa că subiectele propuse la Varșovia de delegații Sovietelor erau în afara bazei acceptate pentru convocarea reuniunii. Prin urmare, continua Take Ionescu, delegații ruși nu trebuiau să se mire că delegații români nu se puteau mișca fără a cere noi instrucțiuni, pe care n-au avut cum să le primească de la bun început când partea rusă a propus doar cele două puncte. „Nu credeți că vă veți eterniza la Varșovia. Totul trebuie făcut bine și la acest subiect, constata Take Ionescu, trebuie să vă spun că raportul Dvs. din 26 septembrie nr. 5 este foarte clarvăzător și corect din toate punctele de vedere”⁴⁰.

O convorbire „între patru ochi”

La 11 octombrie Filality și Karahan au avut o convorbire de 2 ore pentru a pune la punct programul viitoarei conferințe. Filality considera că se făcuse „un

³⁸ *Telegrama din 10 octombrie 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR, către L. M. Karahan, reprezentantul plenipotențiar al RSFSR la Varșovia, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 149-150; N. N. Alexandri a votat Declarația Sfatului Țării de Unire a Basarabiei cu țara-mamă, România, la 27 martie 1918; Cicerin operează cu plâsmuiri când afirmă că Basarabia era cuprinsă de „o răscoală aproape generală a înșiși moldovenilor”. În realitate, la începutul lunii octombrie s-au înregistrat mai multe atacuri și incursiuni militare de pe malul sovietic al Nistrului, respinse de trupele române și soldate cu victime din ambele părți (AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 75 v.-76, 82-85).*

³⁹ *Telegrama din 11 octombrie 1921 a lui L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, către Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, АБПРФ, ф. 028, оп. 1, п. 107, д. 59522, л. 29.*

⁴⁰ *Telegrama din 10 octombrie 1921 a lui Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, către Filality, Legația din Varșovia, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 150.*

mare pas înainte”, dar mai rămâneau o serie de aspecte de clarificat. El solicita instrucțiuni suplimentare, în parte, pentru a ști cum să reacționeze la propunerea ca viitoarea conferință să se țină nu numai între România, pe de o parte, și Rusia, dar și Ucraina, pe de alta, cum s-a procedat la negocierile cu Polonia. Filality raporta că reușise să includă chestiunea „socotelilor” ca prim punct al agendei conferinței preconizate, dar i s-a cerut să admită, totodată, și problema reglementării frontierei româno-ucrainene. La întrebarea sa ce se subînțelegea prin aceasta, dat fiind că natura înseși a trasat hotarul și că, în opinia sa, urmarea thalweg-ului Nistrului era suficientă, i s-a răspuns franc că în acest fel Guvernul sovietic își rezerva redeschiderea chestiunii basarabene. „Voi n-ați vrut să omiteți din program socotelile și noi le-am admis, din moment ce țineți atât de mult să nu vedeți figurând cuvântul „Basarabia”, menționa Karahan, dar asta nu înseamnă că noi renunțăm la ideea noastră de negociere. Noi vom relua această chestiune la conferință în speranța de a obține de la D-voastră în afară de promisiunea de neutralitate concesiile de natură economică și financiară. Noi știm că Basarabia vă va rămâne pentru că nu vrem sau nu putem să v-o luăm înapoi, dar pentru recunoașterea titlului de proprietate care va cântări greu pentru voi mai târziu, trebuie să plătiți. Nu uitați că dintre toate guvernele ruse, foste sau viitoare, numai al nostru singur este capabil de o asemenea recunoaștere. Noi nu suntem atât de naivi ca să nu înțelegem interesul vostru imens ca un guvern rus să ratifice faptul împlinit și noi vrem, eu nu mă ascund, să va facem să plătiți prețul”⁴¹.

Karahan a cerut să se înscrie pe agenda viitoarei conferințe protecția drepturilor minorităților. Dacă această solicitare era acceptată, el se angaja să declare într-o ședință, pentru a se înscrie în procesul-verbal, că va fi mulțumit să vadă inclusă în „viitorul tratat” cu România fie formula din art. 7 din acordul ruso-polonez, fie prevederile din art. 2-8 ale Tratatului Minorităților, semnat de Guvernul român cu Marile Puteri la 10 decembrie 1919. Filality rămânea în așteptarea instrucțiunilor pentru a încheia într-un fel sau altul convorbirile. El avea impresia că delegații ruși, dorind să stabilească raporturi diplomatice cu România, făcuseră maximumul de concesiile. Karahan dorea ca viitoarea conferință să se întrunească tot la Varșovia și cât mai rapid posibil. El acceptase formula lui Filality de a se întâlni „în cursul anului curent”. Filality urma să se intereseze la Ministerul polonez de Externe dacă puteau fi asigurate condițiile pentru găzduirea celor două delegații. Prim-delegatul român nu vedea unde în altă parte se puteau întâlni, mai ales că și Karahan, și Șumski, împreună cu tot personalul necesar, erau deja prezenți la Varșovia⁴².

⁴¹ Telegrama din 11 octombrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 151.

⁴² Telegrama din 11 octombrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 151-152.

În aceeași zi de 11 octombrie Filality s-a întâlnit și cu Șumski, pe care-l descria ca pe „un mujik abia plin” și ca pe „tipul de bolșevic antipatic”. Șumski avea deplinele puteri să trateze cu prim-delegatul român imediat, deși Filality i-a explicat că sarcina sa la Varșovia era alta. El a menționat că în ceea ce privește programul viitoarei conferințe, el trata cu Karahan care apăra pretențiile Rusiei întregi, inclusiv ale Ucrainei, și că n-avea nici autorizația, nici dorința de a reîncepe discuțiile cu reprezentantul ucrainean. Singura chestiune care putea fi discutată cu Șumski era cea cu privire la limanul Nistrului, Filality fiind dispus să reia negocierile din punctul în care s-au întrerupt la Accherman (Cetatea-Albă). Șumski a răspuns că va cere instrucțiunile necesare de la Rakowsky, dar părerea sa era că subiectul limanului putea fi discutat la conferința preconizată să aibă loc până la sfârșitul anului. Filality îi dădea dreptate lui Șumski și solicita să i se acorde dreptul de a propune ca chestiunea limanului să fie inclusă în programul general al conferinței cu Sovietele. Șumski îl atenționa pe Filality că Ucraina nu va recunoaște nimic, dacă nu va avea reprezentanța sa la conferință; că citise procesele-verbale ale ședințelor de la Varșovia și că avea completări la cele convenite cu Karahan, dar, deoarece i se refuzase posibilitatea de a negocia, el își rezerva dreptul de a reveni asupra aspectelor care-l interesau înainte de convocarea reuniunii sovieto-române⁴³.

Când Filality i-a remis lui Karahan lista cetățenilor români reținuți în Rusia, care trebuiau să revină acasă, prim-delegatul rus a cerut ca schimbul să se facă pe bază de reciprocitate, iar când i s-a cerut o listă cu cetățeni ruși, el a declarat: „O s-o v-o dau, dar vă previn că în capul listei îl veți găsi pe Bujor și douăzeci și trei de comuniști pe care i-ați condamnat de la 15 la 20 de ani de pușcărie pentru că au susținut ideile noastre la voi”. „Dar aceștia sunt români pe care-i cereți. Cum puteți să ne cereți o asemenea enormitate?”, reacționa Filality. Râzând, Karahan a precizat: „La drept vorbind, noi nu-i cerem, știind foarte bine că nu veți putea să ni-i dați și apoi ce să ne facem? Noi dorim numai să-i puneți în libertate”. „Pentru ca ei să poată să-și continue opera?”, se arăta contrariat Filality. „Perfect”, încheia cinic Karahan⁴⁴.

Într-o depeșă din 11 octombrie, adresată lui V. M. Molotov, pentru Biroul Politic, președintele Consiliului Militar Revoluționar al Republicii Ruse, L. Troțky, era de părerea că cerința ca Ucraina să participe la conferința cu România era fără nici un dubiu justă. În ceea ce privește problema Basarabiei și tezaurul României, cea mai convenabilă abordare pentru Republica Sovietelor, în cazul rușrii tratativelor, era „să creăm condiții pentru coexistența pașnică cu România: cel mai bine aceasta se putea obține prin reglarea socotelilor reciproce din trecut și stabilirea garanțiilor de viitor”. Într-un caz extrem, Troțky propunea să se renunțe

⁴³ *Telegrama din 12 octombrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 110-110 v.*

⁴⁴ *Telegrama din 12 octombrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 111-111 v.*

la facturarea socotelilor (teritoriale, financiare etc.) din trecut și să se limiteze exclusiv la stabilirea garanțiilor pentru coexistența pașnică în viitor. „Punerea problemei în acest mod, nu permitea, potrivit lui Troțky, să se vorbească despre Basarabia ca despre un produs pentru o tranzacție de schimb”⁴⁵.

Drept urmare, la 12 octombrie Cicerin îl avertiza pe Karahan să aibă în vedere ca în „formulările oficiale” să nu admită prezentarea Basarabiei ca „obiect al unei tranzacții de schimb”, deoarece acestea puteau fi făcute publice, ci să spună că „noi dorim să creăm condiții pentru o pace trainică și în acest scop trebuie să facem totalul socotelilor reciproce din trecut, să stabilim garanțiile de viitor, dar în caz extrem noi suntem gata să renunțăm la socoteli și să ne limităm la stabilirea garanțiilor pentru o conviețuire pașnică”. Cicerin amintea că la data „transmiterii Basarabiei Guvernului român, Antanta a făcut niște rezerve despre o înțelegere”, conform căreia un Guvern rus recunoscut urma să fie invitat pentru a se pronunța, între altele, pe marginea problemei minorităților, cerându-i lui Karahan să nu scape din vedere aceasta și să facă rost de textul respectiv care lipsea în arhiva Narkomindel-ului⁴⁶.

La 13 octombrie Take Ionescu îi transmitea lui Filality că nu accepta nici chestiunea frontierei, nici cea a minorităților. Nu se punea nici problema unei alianțe cu Sovietele și în nici un caz nu se putea discuta chestiunea navigației pe Dunăre, care era o problemă europeană și nu una ruso-română⁴⁷.

La 15 octombrie Filality informa Ministerul de Externe asupra punctelor agreeate împreună cu Karahan: 1) chestiunea „socotelilor” între cele două țări, ceea ce includea și bunurile mobile și imobile ale unei părți aflate în teritoriul celeilalte părți; 2) punerea cât mai rapidă în libertate a românilor reținuți în Rusia și a rușilor ce se aflau în România; 3) luarea măsurilor pentru a împiedica formarea bandelor cu intenții criminale în teritoriile lor; 4) adoptarea principiului de neamestec reciproc în afacerile interne; 5) stabilirea raporturilor diplomatice și consulare; 6) reluarea relațiilor comerciale; 7) restabilirea comunicațiilor feroviare, poștale și telegrafice ș.a.; 8) respectarea intereselor ruse pe Dunăre. Punctul cu privire la Dunăre fusese acceptat de Filality, după ce se în procesul-verbal se înregistrase declarația lui Karahan precum că el nu era reprezentantul unui stat riveran, ci al unui guvern care nu fusese prezent la conferințele unde s-a reglementat statutul fluviului. Filality făcuse acest gest și pentru a evita orice reproșuri că nu admitea nici o concesiune părții ruse. Având autorizația Guvernului, Filality a cerut ca în programul conferinței să fie incluse alte două chestiuni: 1) restituirea

⁴⁵ *Telegrama din 11 octombrie 1921 a lui L.D. Troțky, președintele Comitetului Revoluționar Militar al RSFSR, către V.M. Molotov, secretariatul Biroului Politic al CC al PC(b)R, ABIPΦ, ф. 04, оп. 35, п. 227, д. 52880, л. 87.*

⁴⁶ *Telegrama din 7 octombrie 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, către L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, ABIPΦ, ф. 04, оп. 35, п. 227, д. 52880, л. 66.*

⁴⁷ *Telegrama din 13 octombrie 1921 a lui Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, către Filality, Legația din Varșovia, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 97.*

integrală a tezaurului român predat guvernului rus la timpul respectiv; 2) restituirea integrală a localului și a tuturor bunurilor rămase la Legația română de la Petrograd. Karahan a obiectat că aceste două chestiuni făceau parte din problema „socotelilor” reciproce. „După o prea lungă discuție, scria Filality, timp în care el a susținut din nou că Basarabia valora mai mult decât întreg tezaurul nostru și decât toate pretențiile noastre bănești la un loc – eu spunându-i că, din partea mea, nu voi semna niciodată un protocol în care aceste două puncte nu vor figura – el a răspuns că va telegrafia guvernului său, iar eu voi ignora iarăși răspunsul pe care îl va primi. Cum este cert astăzi pentru mine că nu voi ajunge la nici un rezultat deoarece D-voastră nu admiteți nici una din cele trei chestiuni la care ei țin cel mai mult: frontiera, minoritățile și neutralitatea, Vă voi fi recunoscător dacă îmi veți face cunoscut dacă va trebui ca la ședința următoare să declar negocierile rupte sau mai bine întrerupte pentru a merge să iau contactul cu D-voastră”. Filality rămânea în așteptarea instrucțiunilor promise de Take Ionescu, inclusiv în privința lui Șumski, sperând să le primească înainte de a se vedea cu Karahan⁴⁸.

În instrucțiunile sale din 16 octombrie lui Karahan, Cicerin arăta că dacă negocierile cu România erau condamnate la eșec, era mai bine ca ruperea lor să aibă loc în mod public, pentru a putea fi prezentat cât mai pe larg punctul pe larg sovietic și tendința de a se ajunge la o înțelegere de ansamblu în toate chestiunile. Ruperea negocierilor în culise nu era în avantajul Sovietelor, ceea ce îl determina pe Cicerin să-i recomande lui Karahan să insiste asupra convocării conferinței, evitând stoparea tratativelor din cauza neagreării agendei viitoare întâlniri, care, însă, nu trebuia să contrazică poziția Guvernului rus privind „anularea reciprocă a pretențiilor”. Sub o formă sau alta, pe ordinea de zi trebuiau să se regăsească „și Basarabia, și socotelile sau nici Basarabia, nici socotelile”. Cicerin se arăta mulțumit, dacă partea română ar fi consimțit asupra participării Ucrainei la conferința preconizată. „În proiectul Dvs., menționa Cicerin, pe mine mă derutează, dacă nu poate fi răstălmăcit punctul despre frontiere ca și cum noi deja am renunțat la Basarabia, după cum strigă la [toate] intersecțiile Take Ionescu. Guvernul român, sublinia el, nu trebuie să aibă posibilitatea să vorbească că noi am renunțat la ea”. Cicerin se interesa, dacă s-a fixat la tratative că problema Basarabiei era considerată de partea rusă ca o problemă deschisă; dacă acest aspect era fixat, putea fi acceptat programul, în general, el neînțelegând, totuși, de ce în punctul întâi se vorbea despre bunurile aparținând uneia dintre părți. „Când noi susținem că a fost stare de război [cu România], sublinia Cicerin, [rezultă că] și fostele bunuri românești ei nu-i mai aparțin”. El propunea ca punctul respectiv să fie reformulat sau să se adopte formula „socoteli reciproce”. De asemenea, el îi cerea lui Karahan să vorbească nu numai despre interesele ruse la Dunăre, dar și despre cele ale Ucrainei. În finalul scrisorii, Cicerin întreba din nou, dacă Karahan făcuse rost

⁴⁸ Telegrama din 15 octombrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 153-154.

de Hotărârea Consiliului Suprem cu privire la Basarabia, din 3 martie 1920, amintind că „acolo este o clauză ce prevede ce anume rămâne deschis pentru rezolvarea de către Rusia”⁴⁹.

Prim-delegatul sovietic îl anunța la 16 octombrie pe Filality că primise instrucțiunile de la Moscova. Pentru Guvernul rus admiterea Ucrainei la negocieri ca parte contractantă era o condiție *sine qua non*. Guvernul rus era dispus să scoată din program chestiunea frontierei, adică a Basarabiei, dacă partea română renunța la cererea de a i se restitui tezaurul și la despăgubirile pentru sediul Legației de la Petrograd. Filality i-a răspuns lui Karahan că o asemenea abordare i se părea imposibilă. El rămânea în așteptarea instrucțiunilor de la București⁵⁰.

Înainte de întâlnirea cu Filality, considerând că stadiul prealabil al negocierilor nu mai avea sens să fie tergiversat, Karahan îi comunica lui Cicerin „ordinea de zi formală”, pe care intenționa s-o aducă la cunoștința delegației române, sperând ca aceasta să fie acceptat și de România. El credea că, astfel, discuția nu se va iniția la Varșovia, ci ulterior, la viitoarea conferință de pace, când cele două părți se vor prezenta însoțite de experți. Programul conferinței care avea scopul, după cum transmitea Karahan, de a reglementa chestiunile nesoluționate dintre RSFSR și RSSU, pe de o parte, și România, pe de alta, includea: „1) socotelile reciproce dintre cele două țări, inclusiv chestiunea bunurilor mobile și imobile aparținând unea din părți și care acum se află în teritoriul altui stat; 2) stabilirea și reglementarea granițelor ucraino-române; 3) protecția drepturilor minorităților; 4) stabilirea principiului neamestecului reciproc în afacerile interne ale ambelor țări; 5) stabilirea regimului care să facă imposibilă existența în teritoriul românesc a bandelor care trec în Ucraina în scopuri criminale; 6) restabilirea relațiilor diplomatice și consulare; 7) restabilirea relațiilor comerciale; 8) protecția intereselor ruse la Dunăre; 9) restabilirea comunicațiilor pe calea ferată, de poștă și telegraf; 10) stabilirea unui regim internațional la punctele de graniță și fluviale și alte chestiuni secundare, care rezultă din reluarea raporturilor între ambele țări”⁵¹.

Cr. Rakowsky îi solicita la 16 octombrie lui Cicerin să-i trimită copiile rapoartelor lui Karahan despre convorbirile cu Filality. El îl informa pe Cicerin că leul românesc se devaloriza văzând cu ochii: în câteva luni de la 34 de cenți la Bursa din Paris scăzuse la 10 cenți. Rakowsky considera că factorul crizei economice din România trebuia avut în vedere la negocierile de la Varșovia. El

⁴⁹ Telegrama din 16 octombrie 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, către L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, ABПPФ, ф. 04, оп. 35, п. 227, д. 52880, л. 67.

⁵⁰ Telegrama din 17 octombrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, д. 43 / 1920-1924, ф. 124.

⁵¹ Telegrama din 17 octombrie 1921 a lui L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, către Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, ABПPФ, ф. 028, оп. 1, п. 107, д. 59522, л. 27.

era la curent că liberalii, care se pregăteau să prea puterea, nu aveau de gând să respecte legile de impozitare a capitalului promovate de Guvernul Averescu⁵². Rakowsky îi scria lui Cicerin că în prima jumătate a anului 1920, fostul șef al biroului de informați din Odessa, Bogomolov, transferat apoi la Moscova, la Narkomindel, adunase un material detaliat despre bunurile armatei ruse pe Frontul Român. Rakowsky își aducea aminte că în 1918 i se pusese la dispoziție un vast material despre situația bunurilor ruse pe teritoriul României de „un reprezentant al organizației militare a Frontului de sub Kiev”, pe care l-a predat sectorului român al Narkomindel-ului. „Căutați arhiva acestui sector, îndemna Rakowsky, și veți găsi nu numai acest material, dar și alte materiale despre averea noastră militară, pe care le-am adunat fiind în Moscova, după cum și ce s-a salvat din arhiva Colegiului suprem. În afară de aceasta, menționa Rakowsky, acolo sunt extrase din toate contractele care se păstrau la Banca de Stat și la trezoreria împrumutului, referitoare la transportul averii valoroase românești la Moscova”⁵³.

Lunga telegramă a lui Take Ionescu

În lunga sa telegramă din 17 octombrie către Filality, Take Ionescu, aprobând programul negociat la Varșovia, pentru prima dată aborda tranșant toata gama aspectelor privind relațiile cu Sovietele. De la bun început el își declara pesimismul în legătură cu posibilitatea restituirii tezaurului de către Guvernul sovietic, considerând că scopul acestuia, înainte de toate, era de a instala o reprezentanță diplomatică la București, pentru „a otrăvi țara noastră cu propagandă revoluționară, sub scutul imunității diplomatice”. Renunțarea la tezaur i se părea „cea mai mare greșeală” care se putea comite, pentru a accepta stabilirea raporturilor oficiale. El cerea ca la punctul „socotelilor”, asupra cărora se căzuse de acord, „restituirea depozitului de la Moscova, care în cea mai mare parte, nu este averea statului român, ci avere particulară” să fie pusă „în prima linie”. România nu putea fi de acord mai întâi cu stabilirea raporturilor diplomatice sau comerciale, după care să se negocieze de reprezentantul român la Moscova restituirea tezaurului. Take Ionescu menționa că nu putea să-și asume „gratis groaznica răspundere a prezenței unui număr de bolșevici oficiali în România”, insistând ca înainte de toate să fie întors tezaurul, după care vor fi examinate și celelalte chestiuni⁵⁴. Filality trebuia să-i propună lui Karahan ca chestiunea restituirii tezaurului să fie inclusă ca un alineat al p. 1 din program, în redacția sa, după cum și chestiunea

⁵² *Telegrama din 16 octombrie 1921 a lui Cr. Rakowsky, președintele Consiliului Comisarilor Poporului și comisarul poporului pentru afacerile străine al RSSU, către Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, ABIPΦ, ф. 04, оп. 35, п. 227, д. 52881, л. 17.*

⁵³ *Telegrama din 16 octombrie 1921 a lui Cr. Rakowsky, președintele Consiliului Comisarilor Poporului și comisarul poporului pentru afacerile străine al RSSU, către Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, ABIPΦ, ф. 04, оп. 35, п. 227, д. 52881, л. 18.*

⁵⁴ *Telegrama din 17 octombrie 1921 a lui Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, către Filality, Legația din Varșovia, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 155, 157.*

restituirii localului Legației de la Petrograd trebuia să formeze un alt paragraf din program⁵⁵.

În ceea ce privește Basarabia, Take Ionescu îi cerea lui Filality să-i spună într-o întâlnire privată lui Karahan că pretenția sa precum că statul român avea interesul de a obține de la Rusia Sovietică recunoașterea unirii provinciei dintre Prut și Nistru era „cu desăvârșire neîntemeiată”. „Când am spus în Cameră (Adunarea Deputaților a României – n.a.), sublinia Take Ionescu, că nici Rusia de azi, nici Rusia de mâine nu are nici un drept să se amestece în chestia unirii Basarabiei cu România, și că nu le voi cere o recunoaștere care mi-ar fi de prisos, am spus un mare adevăr pe care îl repet și astăzi”. El considera, așa cum îl informa pe Filality, ceea ce nu trebuia adus la cunoștința negociatorilor ruși, că „recunoașterea Moscovei de azi în privința Basarabiei, departe de a ne servi față de o Rusie de mâine, ne va fi spre pagubă. Chestia Basarabiei ar intra astfel în vârtejul discuțiilor interne rusești în loc să rămâie de domeniul dreptului internațional”. Sovietele, după cum Filality îi declarase lui Karahan, puteau pune „prin arme” în joc soarta Basarabiei, „noi însă, conform ministrului de externe al României, trebuie să avem cea mai mare grijă să nu primim sub nici o formă slăbirea situației de drept pe care o avem astăzi”. Această situație „de drept” era cunoscută: 1) Republica Democratică Moldovenească, care a devenit independentă ca și Republica Ucraineană și ca alte asemenea entități apărute în cuprinsul fostului Imperiu Rus, s-a unit cu România; 2) Unirea Basarabiei a fost recunoscută de Marile Puteri, astfel că dacă un guvern rus recunoscut de Marile Puteri, arăta Take Ionescu, va ridica problema Basarabiei, „el se va găsi în drept în fața unui act deplin al dreptului internațional”. Având în vedere această situație, hotărârea sa „nestrămutată” era, „oricare nu ar fi consecințele, [de] a nu primi discuțiunea chestiunii Basarabiei ca punct de program hotărât între ambele guverne”. Take Ionescu a respins și propunerea lui Karahan, formulată la o întâlnire privată cu Filality, de a include în program chestiunea reglementării graniței româno-ucrainene, deoarece intenționa să readucă astfel în dezbatere problema Basarabiei, iar el nu dorea să slăbească „cu [nici] o linie terenul nostru de drept inexpugnabil”⁵⁶.

Problema minorităților nu putea fi acceptată ca punct de program al viitoarei conferințe, deoarece România adoptase exigențele Societății Națiunilor în această privință, la care putea adera și Rusia la momentul admiterii în acest organism internațional. Totodată, Filality era autorizat să declare că obligațiile asumate de România priveau toate minoritățile de orice etnie și confesiune.

⁵⁵ *Telegrama din 17 octombrie 1921 a lui Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, către Filality, Legația din Varșovia, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 117-117 v.*

⁵⁶ *Telegrama din 17 octombrie 1921 a lui Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, către Filality, Legația din Varșovia, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 155-156.*

Nici chestiunea Dunării, cu statutul său internațional stabilit definitiv, nu putea face obiectul tratatelor dintre România și Rusia.

Take Ionescu nu se opunea prezenței Ucrainei la conferința preconizată, însă menționa că nu Guvernul român, ci Guvernul rus trebuia să invite Guvernul ucrainean la negocierile ulterioare.

Propunerea lui Șumski de a include chestiunea limanului Nistrului pe agenda viitoarei conferințe era convenabilă României. Filality trebuia să accepte și punctul de vedere al Guvernului rus în ceea ce privește navigația pe Nistru: fie de inclus, fie de exclus din program⁵⁷.

Take Ionescu dădea indicații clare ca punctul cu privire la bandele ce treceau din Basarabia în Rusia să fie redactat astfel încât să se examineze mijloacele ce trebuiau luate de ambele părți pentru a împiedica violarea frontierei. Trebuia să se ceară neapărat eliberarea cetățenilor români ținuți în mod abuziv de Soviete, însă pretenția de a elibera cetățenii români condamnați de justiția românească o considera de un cinism insolent, încât nu merita să se dea un răspuns. Take Ionescu îi atrăgea atenția lui Filality că, dacă se va ajunge la încheierea unui acord, „trebuie evitat cu grijă cuvântul „tratată de pace” sau de „încetare de stare de război”. El trebuia în modul cel mai ferm să arate că România nu se considera „în stare de război” cu Rusia și, prin urmare, nu putea încheia un tratat de pace.

Referindu-se la „faimoasa cerere” a lui Karahan ca România să semneze o declarație de neutralitate în cazul în care Rusia era atacată, Take Ionescu arăta că alianța polono-română era defensivă, Guvernul fiind hotărât să se abțină de la orice atac împotriva Sovietelor. El considera că stipularea unui asemenea angajament într-o convenție cu Rusia însemna „a încheia un fel de alianță redusă” cu aceasta, ceea ce era „în contra demnității și interesului României de a avea onoarea să fie a doua țară după Turcia lui Kemal într-o alianță „sui generis” cu Republica Sovietelor” și, prin urmare, inadmisibil. El îl autoriza pe Filality să-i declare lui Karahan că România a oferit, în cursul ofensivei poloneze, „dovezile cele mai vii că nu are în gând să atace Rusia în nici o împrejurare”. Dacă nu se putea ajunge la o înțelegere cu Sovietele în baza instrucțiunilor pe care le primise, el îl autoriza pe Filality ca, „în ultim resort, și numai în ultim resort”, să propună o formulă prin care cele două părți își rezervau dreptul de a ridica la viitoarea conferință și alte chestiuni care nu vor putea fi dezbătute dacă cealaltă parte nu accepta discuția. Filality putea să prelungească convorbirile a la Brest-Litowsk, dar trebuia să propună ca viitoarea conferință să fie convocată în termen de patru luni din momentul căderii de acord asupra programului discuțiilor. Locul conferinței trebuia să rămână Varșovia. Filality nu trebuia să propună un număr anume al delegaților, ci să-l informeze doar pe Karahan că delegația română nu va depăși numărul de zece delegați și experți. „La aceste tratări, încheia ministrul

⁵⁷ *Telegrama din 17 octombrie 1921 a lui Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, către Filality, Legația din Varșovia, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 156-157.*

de externe, nu trebuie uitat că România nu are nici un interes decât acela de a nu părea că a voit să taie propunerea în februarie 1920 de către prim-ministrul Vaida, iar Sovietele au nu numai interesul de a ajunge la relații diplomatice cu noi, dar, până atunci, de a sta de vorbă și de a iscăli ceva cu un stat de ordine și cu un trecut serios ca al nostru”⁵⁸.

Până ca instrucțiunile ministrului de externe să ajungă la Varșovia prin curier, lui Filality, care nu reușise să descifreze imediat mesajul expediat din cauza unor transmisii telegrafice defectuoase, i se transmitea la 19 octombrie răspunsul scurt al lui Take Ionescu la telegrama sa din 17 octombrie: „Nu voi renunța nicio-dată să se suprimă din program restituirea depozitului și a despăgubirilor pentru Legație. Instrucțiunile mele reprezintă maximumul concesiunilor noastre care deja au mers prea departe față de cele pe care vi le-am trimis la început”⁵⁹.

Cea de-a patra ședință

În ședința delegațiilor din 21 octombrie, Karahan a dat citire declarația Guvernului său referitoare la programul conferinței preconizate, în care se menționa: „Guvernul rus consideră, după cum deja a spus, că chestiunea Basarabiei nu poate fi trecută sub tăcere la convorbirile dintre România și Rusia. La ultima ședință (din 5 octombrie – n.a.) eu am dat explicațiile necesare în favoarea tezei susținute de Rusia precum că Basarabia se află în stare de ocupație de către forțele române și că argumentele României asupra legalității posesiunii Basarabiei nu sunt valabile din punctul de vedere rusesc”⁶⁰.

Nici Rusia, nici Ucraina nu-și propuneau să pună chestiunea Nistrului pe ordinea de zi a viitoarei conferințe, considerând că această problemă a vecinătății trebuia soluționată, provizoriu, „până la reglementarea definitivă a păcii”. Se insista asupra includerii în program a chestiunii minorităților, deoarece tratatele semnate de România cu alte state nu aveau vreo valoare pentru Rusia. Karahan lua act cu plăcere de acordul părții române de a include problema Dunării pe agendă, dorind să se înscrie în procesul-verbal că el nu era reprezentantul unui stat riveran, ci că Ucraina trebuia recunoscută ca riverană la Dunăre. El nu considera necesar să prezinte revendicări speciale în problema „sotelilor”, propunând că părțile să examineze în detalii această chestiune la conferința preconizată. Schimbul de opinii pe care îl avuse până atunci cu Filality îi demonstrase lui Karahan că divergențele și dificultățile ivite s-ar fi datorat părții române care ar fi urmărit să intre prea adânc în detaliile viitoarei reuniuni. Guvernul rus, dimpotrivă, considera că stabilirea unui program cu prea

⁵⁸ *Telegrama din 17 octombrie 1921 a lui Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, către Filality, Legația din Varșovia, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 157-159.*

⁵⁹ *Telegrama cifrată din 19 octombrie 1921 a lui Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, către Filality, Legația din Varșovia, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 125.*

⁶⁰ *Protocolul nr. 4 al convorbirilor româno-sovietice din 21 octombrie 1921, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 159.*

multe detalii era prematură, propunând pentru viitoarea conferință următoarele puncte: 1) chestiunea „socotelilor”; 2) chestiunea frontierelor; 3) chestiunea minorităților; 4) stabilirea principiului non-intervenției reciproce în afacerile interne ale celor două țări; 5) interzicerea existenței în teritoriul românesc a unor bande care treceau în Ucraina, în scopuri criminale; 6) restabilirea raporturilor diplomatice și consulare; 7) reluarea relațiilor comerciale; 8) respectarea intereselor ruse pe Dunăre; 9) restabilirea comunicațiilor pe căile ferate, a celor poștale și telegrafice; 10) stabilirea unui regim internațional „pe căile fluviale de frontieră” etc. Partea rusă era de acord să completeze această listă cu propunerile delegației române⁶¹.

În conformitate cu instrucțiunile lui Take Ionescu, Filality a răspuns că România era de acord cu participarea Ucrainei la conferință, propunându-i lui Karahan să declare în numele Guvernului său că „Rusia nu poate dispune de Ucraina care este un stat independent”, fapt care trebuia să se înscrie în procesul-verbal al ședinței. El urma să ia act de această declarație, după care Guvernul de la Moscova să fie autorizat să trimită o invitație la conferință Guvernului de la Harkov. România nu-și putea asuma angajamente față de un stat aparte în problema minorităților. Angajamentele sale în ceea ce privește tratamentul minorităților aveau un caracter universal și erau sub controlul Societății Națiunilor. Când Rusia, arăta Filality, va deveni membră a Societății, ea va participa la monitorizarea modului în care erau respectate drepturile minorităților din România. În numele Guvernului său, el a reiterat că România proteja în egală măsură toate minoritățile, indiferent de etnie și confesiune. Dacă Polonia a prevăzut în tratatul său de pace cu Rusia anumite clauze în privința minorităților, aceasta, menționa Filality, a fost o consecință a războiului dintre cele două țări care se încheiasă, ceea ce nu era cazul României.

Guvernul român nu putea admite să se pună în program nici problema frontierei româno-ucrainene, deoarece astfel se redeschidea discuția asupra unirii Basarabiei cu România. Fără a repeta argumentele aduse anterior în privința unirii, Filality a relevat că Republica Moldovenească, devenită independentă pe aceleași baze ca și Republica Ucraineană sau cele Baltice care s-au separat de Rusia, s-a unit cu România. Unirea Basarabiei a fost recunoscută de Marile Puteri. Orice guvern rus care va voi să ridice chestiunea Basarabiei, sublinia Filality, va trebui să țină cont de acest „act definitiv de drept internațional”.

Prim-delegatul român a insistat ca restituirea tezaurului și a Legației de la Petrograd cu tot ce se afla acolo să fie clar prevăzute în programul conferinței. Singura concesie pe care agreea s-o facă era ca chestiunea tezaurului să fie înscrisă la punctul „socotelilor” într-un alineat aparte, iar cea cu privire la Legație trebuia să fie notată aparte.

⁶¹ *Protocolul nr. 4 al convorbirilor româno-sovietice din 21 octombrie 1921, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 160-161.*

România nu putea să semneze o declarație de neutralitate care echivala cu „un fel de alianță redusă cu guvernul Sovietelor”. Filality era autorizat să declare în mod oficial că statul român a făcut dovada incontestabilă că nu avea nici o intenție să atace Rusia în perioada războiului ruso-polonez, că nu și-a modificat această atitudine și că va continua să urmeze aceeași linie de conduită.

Karahan urma să-l anunțe pe Filality, dacă Guvernul rus dorea ca printre preocupările conferinței viitoare să se includă și regimul Nistrului, motivul principal al convocării reuniunii de la Varșovia la propunerea Moscovei. În cazul unui răspuns afirmativ, această chestiune, ca și ce a limanului Nistrului, rămasă suspendată, trebuiau incluse pe agendă. Conferința trebuia convocată în patru luni de la aprobarea programului, pentru ca cele două guverne să aibă timp pentru pregătirea dosarelor și a studiilor necesare.

În numele Guvernului său, Karahan a luat act de cele comunicate de Filality, rezervându-și dreptul de a răspunde la ședința următoare⁶².

Punctul de vedere al Guvernului român a fost adus la cunoștința lui Cicerin în aceeași zi de către Karahan⁶³. Din poziția expusă de Filality, Karahan concluziona că nu se va putea ajunge la o înțelegere. „După cum se vede, scria Karahan, va trebui să ne despărțim cu Filality. Eu i-am arătat lui că față cu o asemenea încăpățănare a României, eu privesc fără nici o speranță la rezultatele negocierilor. Dar, deoarece el nu s-a așteptat la un asemenea răspuns, eu i-am propus să întrerupem tratativele pentru un timp, pentru a-i da posibilitatea de a merge cu un raport personal la București. Mi-am exprimat speranța că prin influența personală va reuși poate să obțină niște concesii acceptabile pentru noi”. Filality a fost de acord cu cele propuse, spunându-i lui Karahan că nu se putea fixa termenul pentru o nouă întâlnire după plecarea sa la București, ci să rămână „un termen deschis”. Karahan urma să-i prezinte punctul de vedere al Guvernului său în ședința din 22 octombrie⁶⁴.

Transmițând la București primele trei procese-verbale ale ședințelor, Filality scria la 23 octombrie: „M-am ferit să țin prea multe ședințe publice, fiindcă Karahan, ca toți semenii săi, vorbește mai mult pentru galerie; și stenografiază cuvântările și deci nu poate vorbi decât în sensul extremist. Ar fi trebuit să-l țin de scurt, să răspund punct cu punct la teoriile lui ceea ce ar fi fost de prisos căci nu acesta era scopul venirii mele aci. Am preferat deci să vorbesc cu dânsul cât mai des posibil între șase ochi. M-am dus la el acasă, l-am tratat prietenește și am găsit într-însul un creier normal și cu multă judecată, dar el ca și mine primește directivele de la centru și toată piedica

⁶² *Protocolul nr. 4 al convorbirilor româno-sovietice din 21 octombrie 1921, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 161-162.*

⁶³ *Telegrama din 21 octombrie 1921 a lui L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, către Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, ABПPФ, ф. 028, оп. 1, п. 107, д. 59522, л. 23-25.*

⁶⁴ *Telegrama din 21 octombrie 1921 a lui L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, către Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, ABПPФ, ф. 028, оп. 1, п. 107, д. 59522, л. 26.*

vine neapărat de acolo”. El presimțea că următoare ședință „va fi desigur ultima, căci neputându-ne înțelege voi fi silit să întrerup *sine die* lucrările noastre”⁶⁵.

Ultima ședință

În ședința din 24 octombrie Filality a declarat ca cuvântul „pace”, care fusese inclus într-unul din primele procese-verbale, trebuia interpretat în sensul „restabilirii raporturilor normale între cele două țări”, o expresie pe care Karahan a utilizat-o frecvent, regăsindu-se în preambulul proiectului de program al delegației ruse. Prim-delegatul român se arăta mirat de faptul că punctul cu privire la navigația pe Nistru, avansat de la bun început de Cicerin pentru convorbirile cu reprezentanții României, nu se mai regăsea în proiectul agendei viitoare conferințe, în redacția părții ruse. El l-a întrebat pe Karahan, dacă Guvernul său a renunțat definitiv să mai discute această chestiune. Filality a cerut explicații suplimentare și în legătură cu poziția Rusiei față de navigația pe Dunăre, amintind că la o primă întâlnire Karahan, la o întrebare a sa dacă reprezenta întreaga Rusie, inclusiv, Ucraina, a răspuns afirmativ. Ulterior, însă, a declarat că nu reprezenta un stat riveran la Dunăre. Însemna aceasta că nu mai vorbea în numele Rusiei întregi? De ce Karahan retractase după ce a declarat în repetate rânduri că „Rusia este Ucraina, deși state separate, dar având aceeași politică externă, urmând aceleași directive și că ceea ce era decis la Moscova era general admis la Harkov”. Filality sublinia că după ce luase act de prima sa declarație a intervenit personal pe lângă Guvernul său pentru a include în program chestiunea Dunării. Filality se arăta mirat și de afirmația lui Karahan precum că programul propus de partea română excela în detalii, spre deosebire de cel sovietic, mai ales că la o comparație a propunerilor de program ale celor două delegații se constata că ambele conțineau câte nouă puncte. Dacă prim-delegatul sovietic făcea aluzie la restituirea tezaurului și a Legației de la Petrograd, prevăzute în proiectul românesc, Filality declara odată în plus că „aceste două chestiuni sunt pentru România cele mai importante, că nici un delegat român nu va semna vreodată un protocol unde acestea nu vor figura”. El a cerut ca punctele de program pe care i le prezentase la o întâlnire privată lui Karahan să fie incluse în procesul-verbal al ședinței, pentru a le putea compara cu propunerile părții ruse. Acestea erau următoarele: 1) chestiunea socotelilor reciproce, ceea ce presupunea bunurile mobile și imobile, aparținând unei dintre părți aflate în teritoriul celeilalte; 2) restituirea integrală a localului Legației de la Petrograd și a tuturor bunurilor ce se aflau acolo; 3) restituirea integrală a tezaurului român, transmis Guvernului rus la timpul respectiv; 4) punerea neamănată în libertate a supușilor români reținuți în Rusia și a celor ruși din România; 5) stabilirea principiului de non-intervenție reciprocă în afacerile interne; 6) măsurile ce trebuiau luate pentru a împiedica formare de bande în teritoriul respectiv, cu intenții criminale în adresa celeilalte părți; 7) restabilirea relațiilor diplomatice și consulare; 8) reluarea raporturilor comerciale; 9) respectarea intereselor ruse pe Dunăre; 10) restabilirea comunicațiilor

⁶⁵ Telegrama din 23 octombrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 136-136 v.

feroviare, poștale, telegrafice și telefonice și soluționarea tuturor chestiunilor secundare, rezultate din reluarea relațiilor oficiale între cele două state⁶⁶.

Karahan a răspuns că Guvernul său nu dorea să discute chestiunea navigației pe Nistru la viitoarea conferință, în schimb, problema limanului putea fi discutată chiar la Varșovia, unde sosise Șumski. Din punctul de vedere al Guvernului rus, chestiunea limanului trebuia reglementată până la conferința preconizată. Filality a răspuns că nu avea la dispoziția sa experții necesari să discute chestiunea limanului, cu excepția cazului în care Guvernul ucrainean i-ar fi dat dispoziție lui Șumski să accepte teza română. Karahan s-a oferit să-i comunice lui Șumski cele declarate de Filality. În ceea ce privește chestiunea Dunării, Karahan credea că percepția reprezentantului român a fost perturbată de o „neînțelegere esențială”, pentru care nu avea nici o responsabilitate. El a explicat că, din punct de vedere juridic, Ucraina era un stat „liber și independent” și că n-avea deplinele puteri din partea autorităților ucrainene de a vorbi în numele lor. Dar n-a negat că Rusia și Ucraina împărtășeau aceleași concepții politice, având încheiat un tratat de alianță politico-militară, ceea ce îl îndreptățea să estimeze că declarațiile sale puteau fi acceptate de Guvernul ucrainean. Nu era vina sa, încheia Karahan, dacă neînțelegerile regretabile ale reprezentantului unui guvern străin aveau la origine necunoașterea constituțiilor statelor cu care purta convorbiri⁶⁷.

Karahan a răspuns pe larg la întrebările formulate de Filality în ședința din 25 octombrie, care s-a dovedit a fi și ultima. El a menționat că Guvernul rus era de acord cu sugestia părții române de a invita Ucraina la conferință. Rusia insistă în continuare să se insereze în programul conferinței clauza cu privire la minorități, deoarece: 1) ea nu avea nici o legătură cu Societatea Națiunilor; 2) nu intenționa să adere la „numita grupare”; 3) un control asupra respectării drepturilor minoritate din partea Ligii Națiunilor nu prezenta pentru ea nici o garanție, iar atitudinea „acestei grupări” în ceea ce privește foamea din Rusia, după cum arăta Karahan, a demonstrat că Guvernul sovietic nu se putea aștepta ca acțiunile Societății de la Geneva să concorde cu interesele poporului rus; 4) interesele etniilor minoritare puteau fi asigurate numai prin obligații contractuale directe cu țările care doreau stabilirea raporturilor oficiale cu Rusia; 5) existau deja cazuri precedente, cum era cel al Poloniei, semnatară a Tratatului de la Versailles, din 29 iunie 1919, și stat membru al Societății Națiunilor, care a acceptat ca în Tratatul de la Riga cu Rusia să fie tratate aparte drepturile minorităților⁶⁸.

Guvernul rus insistă în mod categoric asupra includerii chestiunii frontierei româno-ucrainene pe agenda conferinței preconizate. Se estima că era „cu totul

⁶⁶ *Protocolul nr. 5 al convorbirilor româno-sovietice din 24 octombrie 1921, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 162-164.*

⁶⁷ *Protocolul nr. 5 al convorbirilor româno-sovietice din 24 octombrie 1921, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 164-165.*

⁶⁸ *Protocolul nr. 6 al convorbirilor româno-sovietice din 25 octombrie 1921, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 165-166.*

contrar noțiunilor celor mai elementare ale structurii unui tratat” ca înainte de reglementarea raporturilor dintre două state, după o perioadă în care unul dintre ele „a ocupat *manu militari* un teritoriu aparținând altui stat”, să se lase deschisă „în acest tratat” chestiunea frontierelor sau, altfel spus, chestiunea acestui teritoriu. Se sublinia că nici o relație stabilă și durabilă nu se putea naște dintr-un act juridic, conținând o asemenea omisiune. Guvernul rus atribuia „o prea mare seriozitate actelor internaționale” pe care le semna pentru a se aventura la elaborarea unor documente care erau în prealabil sortite eșecului. El nu voia să repete argumentele sale în problema basarabeană. „El (Guvernul rus – n.a.) nu poate recunoaște, după cum arăta Karahan, termenul de unire actelor de violență pură și de invazie care prezintă istoria Basarabiei din 1918. El indică numai că recunoașterea Marilor Puteri, la care face referință guvernul român, a fost condiționată sub rezerva unui acord ulterior al Rusiei”. Se preciza că expunerea situației în problema frontierei basarabene de către Guvernul român nu concorda în detaliu cu realitatea. În consecință, Guvernul rus își menținea punctul său de vedere conform căruia „România are asupra Basarabiei un titlu de mână militară și că România n-are nici un titlu legal în această chestiune. Singurul act care va putea legaliza și pune în ordine situația de fapt a Basarabiei, transmitea Karahan, va fi un act provenind din partea Rusiei”⁶⁹.

Chestiunea tezaurului și a Legației, pe care Guvernul rus n-o considera atât de importantă, nu putea fi inclusă pe agendă înainte de a se ajunge la o înțelegere în alte chestiuni de interes reciproc.

„În ceea ce privește chestiunea neutralității, după cum arăta Karahan, am luat cunoștință cu un profund regret de refuzul guvernului român de a semna o declarație de neutralitate pentru cazul în care o parte sau alta va fi atacată de o terță putere. Eu consider drept inconsistent să se refuze o *declarație de neutralitate* (subl. n.) din cauza că aceasta va fi un fel de alianță restrânsă între Rusia și România. Când două state suverane sunt în curs de a restabili relațiile de pace și prietenie, trebuie să fie secundar pentru ele care va fi calificarea politico-juridică a raporturilor lor dacă substanța angajamentelor lor reciproce este acceptabilă. Ele nu trebuie să creadă într-o calificare sau alta. În acest caz, eu sunt obligat să constat că Rusia animată de sentimentele cele mai amicale față de România va înțelege refuzul său ca o absență a dorinței de a merge până la capăt pe calea amicitiei cu Rusia. În plus, eu regret mai ales că o asemenea atitudine a României poate fi interpretată ca lipsa dorinței din partea României de a ne garanta, din partea sa, o pace durabilă și liniștită și o oarecare încredere și prietenie reciprocă”⁷⁰.

La sfârșitul acestei comunicări, când a devenit evident că nu se putea ajunge la o înțelegere nici în baza propunerilor ruse, nici a celor române, Filality i-a propus lui Karahan să accepte o formulă, care putea fi adăugată la programul propus de

⁶⁹ Protocolul nr. 6 al convorbirilor româno-sovietice din 25 octombrie 1921, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 166-167.

⁷⁰ Protocolul nr. 6 al convorbirilor româno-sovietice din 26 octombrie 1921, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 167.

el, conform căreia cele două părți contractante își rezervau dreptul de a supune discuțiilor la viitoarea conferință și alte subiecte care, însă, nu vor putea fi dezbătute fără acordul celeilalte părți. Mulțumindu-i lui Filality pentru dorința de a se ajunge la o înțelegere, Karahan a răspuns că Guvernul său nu putea consimți ca dreptul său de a vorbi sau a nu vorbi despre o problemă sau alta să depindă de altă parte. El a observat că propunerea prim-delegatului român era unilaterală, deoarece în programul său se conțineau toate punctele care interesau România și lipseau cele de care era interesată Rusia. El putea accepta această propunere doar cu condiția ca o parte să-și retragă obiecțiile împotriva chestiunii frontierei, iar cealaltă – împotriva punctului privind „socotelile”. Estimând că s-a ajuns astfel într-un „punct mort”, Filality a declarat că trebuia să se deplaseze la București pentru a informa Guvernul despre situația creată și că ședințele trebuiau întrerupte până se va găsi o modalitate de reluare a convorbirilor. Filality n-au putut da un răspuns la solicitarea lui Karahan de a fixa o dată a reluării negocierilor. Karahan a propus ca cele două guverne să stabilească ulterior data unei viitoare conferințe la care să se discute „chestiunile în suspans” dintre România și Rusia. Ideea de a stabili în prealabil un program, a menționat Karahan, a fost sugerată de Guvernul român, acceptată de Guvernul rus din dorința de a relua raporturile cu România. În cursul ședințelor celor două delegații s-a adevărit că nu se putea ajunge la un program reciproc acceptabil. Cu toate acestea, Rusia, declara Karahan, nu va pregeta nici un efort pentru a se ajunge la o înțelegere necesară celor două țări. Filality răspundea că nu vedea cum se putea ajunge la o înțelegere odată ce nu s-a putut stabili măcar un program al convorbirilor. În fine, după un schimb de regrete reciproce cu Karahan, reuniunea de la Varșovia a celor două delegații s-a încheiat⁷¹.

În loc de epilog

În telegrama sa la București referitoare la ședința din 25 octombrie, Filality caracteriza răspunsul Guvernului sovietic la oferta românească „perfect ca formă, dar care nu avea decât defectul de a fi negativ pe toată linia”. Sovietele își mențineau toate pozițiile, combătând „nu fără abilitate” argumentele expuse de Filality în favoarea tezei române. Când Filality, conform instrucțiunilor lui Take Ionescu, a propus *in extremis* să se accepte o formulă prin care cele două delegații își rezervau dreptul de a propune la viitoarea conferință și alte chestiuni care nu puteau fi puse în discuție fără acordul celeilalte părți, Karahan a reacționat astfel: „Aceasta ar fi perfect, dacă n-ar fi unilateral. În fapt, voi aveți în programul vostru toate clauzele care Vă interesează. Voi nu Veți aproba niciodată să vorbim despre lucruri care nu se găsesc aci; nu este același lucru pentru noi care nu vom putea vorbi nici despre Basarabia, nici despre minorități etc. fără consimțământul vostru pe care, cu certitudine, nu o să ni-l acordați nicicând, fără a admite aceste puncte acum. Accept propunerea D-voastră dacă, în schimb, propunea Karahan,

⁷¹ Protocolul nr. 6 al convorbirilor româno-sovietice din 26 octombrie 1921, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 168.

ștergeți din program socotelile; am avea astfel un echivalent la rândul nostru. Fără aceasta, ar fi o afacere proastă pe care nu am face-o”. Deoarece prin chestiunea „socotelilor” Karahan avea în vedere ca partea română să renunțe la tezaur și la Legația de la Petrograd, „puncte în privința cărora ne este imposibil să cedăm, raporta Filality, n-am stat mult pe gânduri și i-am declarat că, întrucât am ajuns într-un punct mort din care nu știm cum să ieșim, era indispensabil pentru mine de a merge să iau contactul cu Guvernul meu pentru a-i explica în propria persoană situația; că mă vedeam în necesitatea de a întrerupe lucrările noastre până în momentul când vom găsi mijlocul pentru a relua firul întrerupt”⁷².

Take Ionescu a apreciat în termeni laudativi activitatea lui Filality la Varșovia. „Ați făcut foarte bine. Eu n-am nici un regret în privința turnurii pe care a luat-o discuția. Puteți să Vă întoarceți”, îi telegrafia el la 27 octombrie⁷³.

În raportul său de bilanț, din 26 octombrie, adresat lui Cicerin, Karahan ajungea la concluzia că „guvernul român sau, mai exact, Take Ionescu, a decis să ia un ton aspru și răspicat în raport cu noi și să nu meargă la nici un fel de cedări”. Filality, în opinia sa, era mai curând un adept al compromisului și înțelegerilor, ceea ce s-a văzut, mai ales, la convorbirile private. Karahan amintea de reacția acestuia atunci când i-a propus ca în programul conferinței în locul chestiunii Basarabiei să fie inclusă problema frontierelor sau atunci când i-a prezentat propunerea privind neutralitatea României, Filality declarase, în nume personal, că aceasta putea fi acceptată de Guvernul său. „Dacă vom ține cont că Filality e de vreo 30 de ani în serviciul diplomatic, nota Karahan, el putea face o asemenea declarație numai în cazul în care într-adevăr considera că această propunere era acceptabilă pentru guvernul său; și când a primit răspunsul prin care Take Ionescu a refuzat categoric să includă pe ordinea de zi problema frontierelor în general și respingea neutralitatea, el era foarte derutat și se vedea că acest răspuns era pentru el neașteptat”. Karahan deducea că Take Ionescu avea temeri că Filality ar fi putut „merge mai departe aici (în Varșovia – n.a.) decât dorește el însuși”, din care cauză prim-delegatul român trebuia să dea citire „textual” celor mai importante declarații trimise din București. În opinia sa, lui Filality i s-ar fi pus niște limite „nu numai asupra fondului, dar și asupra formei declarațiilor”, aprobate în capitala României. În discuțiile private Filality i-a spus lui Karahan că în România erau diverse curente de opinie față de Rusia, că el însuși era părtașul păcii cu Rusia, dar că asemenea oameni ca el erau puțini și că el avea temerea că dacă se lua o întrerupere la negocieri, la următoarea conferință puteau sosi oameni care vor tinde să submineze în mod conștient cauza păcii cu Rusia. Karahan nu putea distinge în ce măsură asemenea declarații din partea lui Filality erau un simplu exer-

⁷² Telegrama din 26 octombrie 1921 a lui Filality, Legația din Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 185-185 v.

⁷³ Telegrama cifrată din 27 octombrie 1921 a lui Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, către Filality, Legația din Varșovia, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 186; Filality împreună cu Paraschivescu au plecat la 27 octombrie din Varșovia spre București, via Danzig și Berlin, iar Ciotori – direct spre București (ibidem, f. 203).

cițiu diplomatic sau o încercare de a da importanță propriului rol la negocieri, dar, potrivit datelor sale, în România se atestau, într-adevăr, mai multe curențe în raport cu Rusia, el subliniind că Take Ionescu era „reprezentantul celui mai ostil curent față de noi”. Deși în ultima telegramă a lui Take Ionescu în adresa Guvernului rus se adoptase „un ton blând și iubitor de pace”, Karahan avertiza că lui nu i se putea crede, deoarece aceasta se făcea pentru consumul intern, în scopul de a afișa „dragostea de pace a lui Take Ionescu, după care se ascunde dorința evidentă de a cădea la pace cu noi numai în cazul în care noi vom accepta toate cerințele lor”. Karahan analiza pe scurt și conținutul interviului pe care Filality îl acordase presei române, după întreruperea tratatelor, ca și reflectarea convorbirilor în ziarele din România, constatând că printr-o campanie de presă Guvernul român urmărea să creeze impresia că dorea din toate puterile să ajungă la o înțelegere cu Sovietele. Filality, în interviul său, observa Karahan, încercase să descrie negocierile de la Varșovia „într-un mod mai optimist decât în realitate”. El declarase presei că înțelegerea fusese semnată, că se va cădea de acord asupra unui program comun al viitoarei conferințe ruso-române (la momentul în care Karahan îi prezentase propunerile sale de program și el spera că Guvernul le va aproba). Totodată, în presa de la București se pretindea că Rusia ar fi acceptat propunerea în privința Basarabiei, consimțind să nu o pună în discuție, ceea ce era interpretat drept un mare succes al diplomației române. În legătură cu aceasta, Karahan admitea că s-ar fi produs „o mică neînțelegere” care se putea reflecta neplăcut asupra carierei diplomatice a lui Filality. „Dvs. Vă amintiți, îi scria el lui Cicerin, că chiar la începutul negocierilor care au coincis cu acutizarea conflictului nostru cu Polonia, sarcina mea consta în aceea ca să dau de înțeles României că ea poate obține Basarabia, că noi considerăm această chestiune aproape soluționată în favoarea lor. În afară de discuțiile private, la care eu nu numai că făceam aluzie, dar îi spuneam direct aceasta lui Filality, eu am considerat necesar să fac asemenea aluzii pentru protocoale (procesele-verbale – n.a.) de o așa manieră încât la momentul potrivit să le dau o explicație care să anuleze acest sens”. Ce avea în vedere Karahan? „Dacă Vă uitați în protocol, îi scria el mai departe lui Cicerin, Veți vedea acolo că eu abordez problema Dunării nu în calitate de reprezentant al unui stat riveran. Aceasta a produs o impresie atât de puternică asupra lui Filality, încât el la următoarea ședință constata cu satisfacție – în numele guvernului său – că eu ridic această problemă nu în calitate de reprezentant al unui stat riveran (în raport această ultimă parte de frază este tăiată cu cerneală neagră – n.a.). Dar, ulterior, când nu mai era nevoie de un joc cu o bătaie atât de lungă, eu la ultima ședință am considerat necesar să explic, spre marea lui decepție, ce înseamnă aceasta: eu am arătat că Rusia, de la sine înțeles, nu se poate considera drept stat riveran, că un asemenea stat este Ucraina și prin aceasta i-am pricinuit lui Filality cea mai mare disperare și indignare. După cum se vede, în baza primei mele declarații, el a telegrafiat la București precum că noi renunțăm la Basarabia odată ce nu suntem – și noi înșine considerăm așa – un stat riveran la Dunăre. Deoarece ei au o reprezentare confuză despre raporturile noastre cu Ucraina / și mie nu o dată mi-a fost dat să le explic îndelung și pe înțeles că Ucraina este un

stat independent cu care noi avem relații de alianță /, această circumstanță face ca și percepția lor despre cine este vecinul lor la Dunăre să fie vagă, ceea ce, după cum se vede, îi va servi drept pretext lui Take Ionescu pentru o mare mustrare”⁷⁴, presupunea Karahan despre ceea ce îl aștepta pe Filality la București.

Karahan aprecia drept „un mare succes” al său includerea problemei neutralității în paginile procesului-verbal al conferinței. „Dacă Vă amintiți, apela el din nou la memoria lui Cicerin, această chestiune trebuia să folosească doar la pipăirea României; însă când am obținut de la Filality declarația oficială în problema neutralității și într-o serie de alte chestiuni, eu m-am străduit ca pe nesimțite, fără a-i trezi lui Filality nici un fel de suspiciuni, să înghesui răspunsul lot de asemenea în protocol”. La îndoilele lui Filality dacă era utilă și oportună includerea acestei teze în procesul-verbal, Karahan a răspuns că aceasta era absolut necesar, deoarece referința Guvernului român la neutralitate, făcută în timpul războiului cu Polonia, era extrem de prețioasă și importantă pentru Guvernul său, mai ales că prim-delegatul român refuzase să semneze o declarație de neutralitate. Refuzul delegației române de a semna o declarație de neutralitate, precum și reacția lui Karahan la aceasta erau fixate în procesul-verbal. „Acest fapt, menționa Karahan, poate avea o mare însemnătate agitatorico-politică, dat fiind că aceste tratative nu ne-au dat nouă nimic astăzi și există pericolul că și mai departe / cât timp la putere va fi Take Ionescu / ei vor da dovadă de aceeași încăpățănare ca și acum, la dispoziția noastră se află un șir de atuuri convingătoare care pot fi folosite pe larg și în România, și în Europa împotriva lor”. Printre aceste atuuri ar fi fost refuzul părții române de a discuta problema granițelor, chestiunea neutralității și cea a protecției minorităților. „Din protocoale, dădea asigurări Karahan, nu rezultă că noi am fost gata să schimbăm Basarabia pe aur, așa că această incomoditate, care-și putea avea locul, este exclusă”. Karahan îi propunea lui Cicerin „să dea câte ceva neoficial” în presa străină, în cea engleză, în primul rând, pentru a provoca dezmințiri din partea lui Take Ionescu și a lui Filality, pentru ca apoi să se intre cu ei în polemică publică. În orice caz, Karahan era de părerea că materialele convorbirilor trebuiau folosite „cu mare prudență”, deoarece el n-ar fi vrut ca prin estomparea conținutului tratativelor să-și pericliteze relațiile „amicale” cu Filality⁷⁵.

În cele din urmă, Karahan îi atrăgea atenția lui Cicerin asupra ultimei propuneri a lui Filality de a accepta programul negocierilor propus de Guvernul român, plus o declarație precum că fiecare parte putea propune la viitoarea conferință chestiunile de care era interesată, cu acordul celeilalte părți. Deoarece această „propunere insolentă” fusese făcută la încheierea tratativelor, pentru a pune delegația rusă în situația de a avea ultimul cuvânt, Karahan, pentru a pune delegația română în

⁷⁴ Telegrama din 26 octombrie 1921 a lui L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, către Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, АБПРФ, ф. 04, оп. 35, п. 227, д. 52880, стр. 69-72.

⁷⁵ Telegrama din 26 octombrie 1921 a lui L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, către Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, АБПРФ, ф. 04, оп. 35, п. 227, д. 52880, стр. 72-73.

aceeași situație, deși, realmente n-avea nici o propunere, îi spunea lui Filality „cu o mină serioasă” că cerea ce urma să-i comunice era „ultima” și „extraordinar de importantă” propunere a Guvernului său, pe care el ar fi dorit ca omologul său s-o trateze cu bunăvoință și să se folosească de influența sa, „care fără nici o îndoială e mare la București”, ca să se accepte ceea ce se va propune. Propunerea sa *ad-hoc* consta în aceea ca „viitoarea conferință de pace” să fie convocată în lipsa unui program prealabil, încât „și România, și Rusia să sosească la această viitoare conferință cu mâinile libere”, unde, discutând agenda de lucru, să soluționeze, totodată, și problemele de fond. Karahan transmitea că Filality l-a ascultat cu mare atenție, menționând că ceea a expus era „o propunere importantă”, despre care va informa Guvernul său, depunând efortul ca aceasta să fie acceptată⁷⁶.

În ceea ce privește evoluția raporturilor cu România, Karahan credea că acestea vor depinde exclusiv de situația internațională. El se arăta încrezător că „dacă către acel timp noi vom începe tratativele serioase în Europa”, Take Ionescu, dacă se va menține la putere, va fi „mult mai concesiv”. „În situația actuală, prezicea Karahan, eu nu contez nici pe o reușită și cred că românii vor tergiversa, nedând nici un răspuns”. Pentru a pregăti pașii următori în raport cu România, el propunea să se studieze temeinic evoluțiile interne din această țară⁷⁷.

În circulara din 31 octombrie a ministrului afacerilor străine al României, Take Ionescu, adresată Legațiilor române, se arăta că reuniunea sovieto-română de la Varșovia nu și-a propus, așa cum scria presa străină, să stabilească pacea între cele două țări, deoarece acestea erau în relații de pace, ci să aprobe programul unei viitoare conferințe comune, în scopul soluționării „problemelor pendinte dintre România și Soviete”. Cauza amânării viitoarei conferințe, după cum se preciza, se datora delegației sovietice care a cerut includerea chestiunii Basarabiei în program, împotriva căreia s-a pronunțat categoric delegația română, și n-a fost de acord cu propunerea de a include pe agendă chestiunea restituirii tezaurului României⁷⁸.

La o sută de ani de la conferința preliminară sovieto-română de la Varșovia se poate constata că Take Ionescu, la articularea poziției României, s-a prevalat exclusiv de tratatul Basarabiei de la Paris și a subestimat importanța recunoașterii unirii Basarabiei cu țara-mamă din partea Sovietelor. La numai o jumătate de an de la eșecul conferinței din capitala Poloniei, Rusia va fi invitată la conferința internațională de la Genova și treptat va reveni pe marea scenă diplomatică a lumii, devenind tot mai rigidă în raport cu România, iar deschiderea sa pentru o înțelegere cu Guvernul român, așa cum s-a văzut la întâlnirea de la Varșovia, nu se va mai repeta.

⁷⁶ Telegrama din 26 octombrie 1921 a lui L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, către Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, ABПPФ, ф. 04, оп. 35, п. 227, д. 52880, стр. 73-74.

⁷⁷ Telegrama din 26 octombrie 1921 a lui L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia, către Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, ABПPФ, ф. 04, оп. 35, п. 227, д. 52880, стр. 74.

⁷⁸ Telegrama din 31 octombrie 1921 a lui Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, către Legațiile României, AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 43 / 1920-1924, f. 207-207 v.

Marius Tăriță*

CADRELE DE PARTID DIN RSS MOLDOVENEASCĂ (1953-1964)

In this paper author pays attention to how did the Party staff policy change after the death of Stalin. The new policy mainly consisted in extending the Party echelons through inclusion of youngsters (from Komsomol) and professionals from different areas – artists, physicians, teachers etc. Party education program was redirected to Economic issues. Also, it was recommended to appoint in head offices or of managers of enterprises persons with specialized education beside the political knowledge. The bad heritage connected with the Stalin's age consisted of personality's cult, formalism, disruption between theory and practice, eye-cleaning, and others.

There were several Party Congresses' organized in Moldavian SSR between 1953 and 1964 – in 1954, 1956, 1958, 1959, 1960, 1961 and 1963. During 1959-1961 the power at the high hierarchy passed from Z. Serdyuk to I. Bodyul. The last one was only a district secretary (Volontiry reyon) in 1955. Despite this on April 14-15, 1959, at an unexpected plenum, he was appointed as second secretary of CC of CPM. He and those who supported him took the control of CC, but especially of bureau and CC sections. By the same time, some persons were removed – as it was the case of the secretaries D. Tkach and D. Gladkiy in 1959, and other even if initially promoted, soon were dismissed. It is the case of E. Postovoy advanced to CC secretary in September 1961 and removed in December 1962. An essential treasure of the staff policy in Moldavian SSR during that age was that it lacked the support for National staff, especially persons born in Bessarabia.

Keywords: Staff policy, Communist Party, Moldavian SSR, Khrushchev period

Schimbarea accentelor în politica de cadre, după moartea lui Stalin

În ultimii ani de viață a lui Stalin, deseori, erau organizate campanii de identificare a dușmanilor. Acțiunile respective erau motivate indirect și prin greșelile comise în politica de cadre. Cu puțin timp înainte de moartea lui Stalin, CC al PC din Ucraina a făcut o consecutivă descoperire în domeniul cadrelor. Greșelile în politica de cadre erau explicate astfel: „Plenumul CC al PC al Ucrainei, care a avut loc nu demult,

* **Marius Tăriță**, doctor în istorie, cercetător științific superior, Institutul de Istorie.

a descoperit neajunsuri serioase în alegerea cadrelor în organizațiile de târguială și cooperative. Conducătorii ministerelor de târguială, industriei de hrană, industriei ușoare, industriei de carne și lapte din republică, călcau grosolan principiile, stabilite de partid cu privire la alegerea cadrelor după calitățile lor politice și de lucru”¹.

O asemenea constatare făcea posibilă două interpretări. Fie, într-adevăr, în instituțiile vizate existau fenomenele menționate în politica de cadre, dar ele existau peste tot, iar Partidul a ales să atace doar aceste instituții. Fie, în realitate, în domeniul cadrelor partidul nu avea motive de nemulțumire, însă trebuia simulată o nouă campanie și de aceea au fost alese ministerele respective. În percepția cetățenilor simpli, menționarea Ministerelor cărnii și laptelui, industriei alimentare, a comerțului, putea trezi nemulțumirea față de aceste instituții și reconforta frustrările personale legate de penuria de produse, de care de vină era Partidul și Consiliul de Miniștri. În acest caz vina era nu doar a ministerelor, ci a cadrelor care nu au fost promovate după merit. Deja după moartea lui Stalin, acest tip de discurs nu va mai fi atât de prezent în discursurile de partid, iar în cazul în care se menținea, nu va mai avea virulența stalinismului.

După Congresul al XX-lea, cel puțin la nivel declarativ, a început o nouă politică de cadre, bazată pe ideea avansării cadrelor tinere și cu studii de specialitate, conforme domeniului în care urmau să activeze, fie ca specialiști, fie ca lucrători comsomoliști sau de partid. Presa republicană a publicat un număr considerabil de articole pe tema educației politice a cadrelor și a promovării tinerilor. Se observă, de asemenea, faptul că se pune accentul pe cunoștințele cu caracter economic, dar, de asemenea, se menționa și faptul că trebuiau școlarizate partinic și cadrele din alte domenii cum ar fi artiștii, medicii, învățătorii etc.².

În 19 septembrie 1956, secretarul CC al UTLCM, D. Cornovan, semna în „Sovetskaya Moldavia” un articol despre ridicarea la nivelul noilor obiective a învățământului politic al tinerilor. Acesta, într-un limbaj care poartă amprente anului 1956, astfel descria rolul jucat de Partid în viața organizației comsomoliste și în educarea tinerilor: „Prin participarea la cercuri și școli politice, prin studiul individual al teoriei marxist-leniniste, tinerii comsomoliști, flăcăi și fete, se îmbogățesc cu experiența luptei revoluționare a partidului, iau cunoștință cu legile dezvoltării sociale, legile construcției comunismului, se călesc ideinic. Aceasta le dă posibilitatea să înțeleagă în adâncime politica Partidului comunist și a Guvernului sovietic, să se orienteze corect în evenimentele care se desfășoară și manifestările vieții publice, să vadă perspectivele mișcării poporului sovietic, înainte, spre comunism... În mod deosebit a crescut interesul activ al tineretului față de ridicarea propriilor cunoștințe politice, după congresul XX al PCUS. E suficient

¹ *Moldova Socialistă*, 1 februarie 1953, nr. 27.

² În *Sovetskaya Moldavia* din 27 septembrie 1956, erau dați ca exemplu Comitetul orașenesc de partid Chișinău, care în anul de învățământ politic 1955/1956 a organizat un ciclu de cursuri pe problemele esteticii marxist-leniniste pentru lucrătorii din domeniul artelor, iar pentru anul 1956-1957 cursuri similare prevăzuse pentru medici și învățători.

să menționăm că materialele Congresului al XX-lea au fost studiate în cercuri și școli de mai mult de 35 de mii de tineri și fete din republică”.

În continuare, D. Cornovan a criticat consecințele nefaste ale cultului personalității asupra tineretului. În primul rând, după părerea sa, cultul personalității lui Stalin ar fi condus la subminarea rolului Partidului și ar fi condus la diminuarea rolului maselor populare în construcția socialismului. „Cultul personalității a adus o vătămare considerabilă și cauzei educării ideinice a comsomoliștilor și tineretului. El încătușa inițiativa comsomoliștilor, estompa critica, a dus la apariția în rândul tineretului a unor fenomene nocive ca mușamalizarea neajunsurilor, falsificarea [realității] ș.a.”.

Se observă detașarea la nivel de retorică de perioada stalinistă, dar și accentuarea rolului tinerilor, cadrelor noi, pe care Partidul viza să le pregătească bine din punct de vedere ideologic. Urma să fie depășite consecințele nefaste ale cultului personalității lui Stalin, dar și fenomene care erau asociate cu epoca aces-
tua - încălcarea grosolana a principiilor stabilite de partid cu privire la alegerea cadrelor după calitățile lor politice și profesionale.

Problemele și neajunsurile din sfera cadrelor

Problemele din sfera cadrelor erau multe și diverse, însă acestea erau percepute în mod diferit de cei de la Moscova, de șefii CC-urilor republicane, de comitetele orășenești și de cele de la nivel raional. Structurile ierarhice superioare ale Partidului primeau rapoarte în formă sintetizată și de multe ori aveau o abordare generalistă, fapt ce nu permiteau rezolvarea problemelor existente la nivel local. Pe de altă parte, un anume contact cu realitatea provincială este posibil să fi existat datorită scrisorilor primite de la cetățeni, dar și în acest caz comisiile partinice de la centru erau trimise mai rar. De obicei, conform tradiției epocii, chestiunea era „luată sub control” și pusă în responsabilitatea unei instituții sau organizații de partid anume. De exemplu, în noiembrie 1953, la conferința comitetului orășenesc de partid din Chișinău s-au făcut mai multe remarci privind educarea și desemnarea cadrelor în funcții. Unele neajunsuri erau văzute prin prisma idealurilor clamate de partid, dar erau și neajunsuri reale.

„Totuși, în mreața învățământului de partid mai au loc neajunsuri serioase. Nu se lămurește încă destul rolul maselor norodnice și al partidului în istorie. Uneori teoria marxist-leninistă se studiază fără nicio legătură cu situația concretă istorică, fără analiza adâncă a rolului Partidului Comunist la dezvoltarea obștii. Multe neajunsuri de felul acesta au loc mai ales, în organizațiile de partid de la Ministerul gospodăriei satești și de pregătiri al RSS Moldovenești, Ministerul treburilor lăuntrice al RSSM, de la trestul de zidire a drumurilor ș.a.

Comitetul orășenesc și comitetele raionale de partid dau puțin ajutor organizațiilor comsomoliste la educarea politică a comsomoliștilor și tinerimii. În anul ista complectarea mrejii învățământului comsomolist în raioanele Krasnoarmeisk și Lenin s-a înfăptuit neorganizat și cu mare întârziere. În oraș

au rămas necuprinși de învățătura politică și de obște 300 de comsomoliști”³.

La conferința orășenească de partid Chișinău, de asemenea, a fost remarcat faptul că un șir de conducători nu acceptă critica. Prin aceasta se avea în vedere un care nu era enunțat public – existau mulți șefi care conduceau autoritar. Atitudinea acestora față de cei care încercau să aplice critică era caracterizată astfel – „în loc să disfașure critica sănătoasă a neajunsurilor, ei, dimpotrivă, o înădușă, îi prigonesc pe cei, care critică”.

Tot la conferința orășenească de partid Chișinău, dar doi ani mai târziu, în noiembrie 1955, au fost menționate alte două probleme legate de cadre. Prima era caracterizată drept o situație „anormală”, când persoanele care „s-au compromis în altă parte” erau delegate să lucreze în comitetele raionale de partid. Această practică ținea de o politică de cadre vicioasă în cadrul Comitetului orășenească de partid Chișinău. Iar alta ținea de Ministerul ocrotirii sănătății. Ministrul Diskalenko angaja la serviciu nu conform „calităților profesionale”, ci după calitatea de a-i fi cunoscuți⁴. La nivel general, această problemă nu era una nouă și, cel puțin formal, la reuniunile de partid s-a vorbit deseori despre aceasta. Însă, fie nu exista interes în combaterea acestui fenomen, fie măsurile luate nu erau eficiente. Încă la Congresul III al PC(b)M (31 martie 1951) s-a vorbit despre aceasta. „Noi încă n-am lichidat practica de a trimite pe lucrătorii, care s-au compromisat la un lucru, la un alt lucru nu mai puțin răspunzător, unde ei, de asemenea, nu îndeplinesc sarcinile, care stau în fața lor”⁵.

În 1956, în contextul în care se stabilise că organizațiile de partid urmau să transforme („restructureze”) bibliotecile comitetelor orășenești în case de educație politică, s-a menționat abordarea formalistă ce trebuia depășită. Și fiindcă apăruseră unele abordări superficiale, „tehnice” ale problemei, documentul de partid stipula: „E necesară restructurarea din rădăcină, adâncă, a activității lor”⁶. Ca exemplu negativ era dat comitetul raional de partid Tiraspol, în care „ștampila fără fond a formalismului, era aplicată peste tot”. După aceasta era pus accentul pe faptul că înarmarea cu cunoștințe economice a cadrelor era una din sarcinile cele mai importante, generală de partid și generală a statului.

Peste câteva zile presa republicană menționa din nou problema „formalismului” în cazul unor organizații de partid în privința organizării învățământului politic. În unele locuri și organizații, la completarea cercurilor și școlilor politice erau repetate greșelile de un an vechime. Drept exemplu negativ era menționată studiarea economiei din agricultură separat de studiarea teoriei economice. Astfel, învățământul se reducea la discutarea afacerilor curente în agricultură. „Partidul cere unitatea teoriei și practicii”⁷.

³ *Moldova Socialistă*, 18 noiembrie 1953, nr. 252.

⁴ *Moldova Socialistă*, 30 noiembrie 1955, nr. 282.

⁵ *Moldova Socialistă*, 1 aprilie 1951, nr. 66.

⁶ *Sovetskaya Moldavia*, 27 septembrie 1956, nr. 226.

⁷ *Sovetskaya Moldavia*, 30 septembrie 1956, nr. 229.

În ceea ce privește pregătirea cadrelor tinere, uneori, în presă erau date ca exemple negative și unele raioane/organizații de partid. Înainte de începerea anului de studii 1956/1957 plenara CC al PCM a remarcat faptul că într-un șir de raioane, printre care Soroca, Grigoriopol, Cahul, lucrul ideologic în rândul tineretului era într-o stare de delăsare: „Învățământul politic este dus rupt de la viață, de sarcinile gospodărești-politice cele mai importante, fără a ține cont de nivelul de pregătire și cerințele tineretului. Sarcina (noastră) constă în aceea ca să educăm din tineret luptători ideinici, care luptă pentru implementarea în viață a teoriei și politiciii partidului, oameni cu suflet mare și idealuri înălțătoare, care sunt gata să își consacre întreaga lor viață poporului, Patriei, cauzei construcției comunismului”⁸.

La plenara CC a PCM, de la sfârșitul lui octombrie 1963, s-a vorbit despre neajunsurile cadrelor la nivel general, având în vedere cadrele din eșaloanele trei și patru (nivelul raional). De exemplu, Vikonski s-a referit la cadrele din domeniul agriculturii: „Educarea cadrelor în spiritul înaltei discipline de stat și a înaltei răspunderi pentru lucrul încredințat dă rezultate pozitive. Gospodăriile direcției de producție Kotovski și-au îndeplinit cu succes angajamentele în ceea ce privește vânzarea la stat a cerealelor și răsăritei... Vorbind de rezultatele pozitive, noi nu trebuie să trecem cu vederea neajunsurile din alegerea, repartizarea și educarea cadrelor. Anume de aceea mai avem la direcția colhozuri, brigăzi, ferme și zvenouri codășe”⁹. Vorbitorul însă nu a specificat în ce constau neajunsurile în procesul de alegere și promovare a cadrelor. Doar a legat ideea ce o exprima de neajunsuri arătând prin semantică faptul că abordează problema critic.

La aceeași ședință, primul secretar al comitetului orășenesc Chișinău, A. Konstantinov, s-a referit la promovarea specialiștilor. A folosit și noțiunea „rezerva”, care va fi des uzitată până la sfârșitul epocii sovietice: „Comitetul orășenesc de partid și comitetele raionale de partid au început să lucreze mai bine cu rezerva, mai ales cu cei din rândurile inginerilor și tehnicienilor. Aceasta a ușurat alegerea și avansarea cadrelor. În cei doi ani, care s-au scurs după Congresul al XXII-lea al PCUS, circa 50 de oameni au fost avansați la posturi de directori și ingineri-șefi. În aceeași perioadă, la posturi economice de răspundere au fost avansați 185 oameni, dintre care majoritatea o constituie tinerii specialiști... Avansarea tinerilor ingineri competenți a dat posibilitatea de a îmbunătăți activitatea unei serii de întreprinderi industriale și organizații de construcție... Principala sarcină în munca cu cadrele din industrie, transporturi și construcții, noi o vedem în faptul de a-i deprinde să gândească în categorii economice, să-și însușească cunoștințele în domeniul economiei concrete. În decurs de mulți ani s-a format la Chișinău o practică, datorită căreia principala atenție se acorda alegerii conducătorilor și inginerilor șefi ai întreprinderilor. Tot lor li se încredința în întregime repartizarea cadrelor în interiorul întreprinderilor. Drept rezultat, cei mai mulți oameni cu di-

⁸ *Sovetskaya Moldavia*, 19 septembrie 1956.

⁹ *Moldova Socialistă*, 22 octombrie 1963.

plomă de inginer sânt ocupați în aparatul administrativ, în timp ce în fruntea sectoarelor de producție se află adesea oameni înapoiți din punct de vedere tehnic. De aceea desfășurăm o activitate stăruitoare pentru a întări veriga mijlocie prin cei mai buni ingineri și tehnicieni, în primul rând, comuniști și comsomoliști”.

Din expozeul lui Konstantinov rezultă că accentul era pus nu pe persoane experimentate, ci pe tineri cu studii de specialitate. Cât de reușite erau aceste abordări ar putea demonstra doar comparând discursurile despre neajunsuri din 1963 cu cele din a doua jumătate a anilor 70. Consecințele în acest caz nu sunt vizibile decât în durată medie.

O problemă complementară ține de limba în care era făcută propaganda cunoștințelor partinice. Într-un text din iulie 1953, care se referea la educația de partid în raionul Bulboaca, rezultă statutul pe care îl avea limba moldovenească (română). Pe lângă faptul că au fost în general citite puține lecții, din declarația propagandistului Evteev rezulta că din 40 de propagandiști, doar cinci țineau lecțiile în limba moldovenească¹⁰. Aceasta arată că de fapt educarea cadrelor de partid din rândul băștinașilor era ignorată de factorii partinici. Dacă în cazul orașelor în care după 1944 ponderea populației alogene a crescut considerabil, putea exista o justificare a preponderenței limbii ruse, în cazul raioanelor cu o populație majoritar moldovenească acest argument nu mai putea fi invocat. Cel mai probabil situația referitoare la raionul Bulboaca era specifică tuturor raioanelor republicii.

Cadrela de conducere în RSSM

În perioada de după moartea lui Stalin și până la demiterea lui Hrușciiov, în URSS a avut loc un număr record de congrese ale Partidului Comunist. Frecvența acestora nu pare a avea o explicație statuată în istoriografie până la acest moment. Numărul mare al congreselor PCUS a dus și la frecvența implicită a acestora în republicile unionale. În RSS Moldovenească au avut loc congrese PCM în 1954 (al V-lea), 1956 (al VI-lea), 1958 (al VII-lea), 1959 (al VIII-lea), 1960 (al IX-lea), 1961 (al X-lea) și 1963 (al XI-lea). Deși perioada la care ne referim e de doar 11 ani, au avut loc șase congrese, cu frecvența medie de mai des de o dată la aproape doi ani. După această perioadă atât de densă, vor mai avea loc astfel de reuniuni în 1966, 1971, 1976 etc. Convocarea atât de frecventă ridică semne de întrebare în ceea ce privește scopurile reale ale conducerii organizațiilor republicane de partid și ale celor care le coordonau activitatea.

În cazul RSS Moldovenești vor fi mai multe persoane promovate și apoi retrase, fără a fi clar motivul real și nu cel enunțat în presa de partid. Primul din această listă e ucraineanul Zenovie Serdiuk care a fost prim-secretar al CC al PCM din ianuarie 1954 până în 1960, când în această funcție va fi promovat Ivan Bodiul. Care a fost motivul promovării lui I. Bodiul și de către care forțe rămâne neclar. Dacă Serdiuk a fost prim-secretar șase ani, Bodiul va deține această funcție două decenii. Un alt exemplu îl constituie fostul redactor-șef al cotidia-

¹⁰ *Sovetskaya Moldavia*, 7 iulie 1953, nr. 158.

nului „Moldova Socialistă” Dmitrie Tkaci. Acesta a fost ales secretar al CC la 2 aprilie 1951, iar în septembrie 1952 nu a mai fost reales. Dispare din prim-plan o perioadă, apoi, după Congresul al VI-lea (ianuarie 1956), reappare în funcția de secretar responsabil de probleme de ideologie. Va fi eliberat din această funcție înainte de termen (după ce a fost reales în aceeași funcție la Congresul din 1958), când va începe ascensiunea lui Ivan Bodiul. În același context, legat de apariția pe scena politică a lui Bodiul a avut loc ascensiunea lui Evgheni Postovoi, care l-a înlocuit pe Tkaci pe frontul cultural-ideologic. Putem remarca o primă prezență semnificativă a lui Postovoi în ianuarie 1959, la Congresul al VIII-lea al PCM, ca membru al Prezidiului Congresului. Ulterior, a fost ales delegat din partea RSS Moldovenești la Congresul al XXI-lea al PCUS. A fost ales secretar al CC la prima plenară de după Congresul PCM din septembrie 1961. Peste un an și trei luni acesta va fi retras din această funcție și coborât ierarhic prin desemnarea în funcția de ministru al Învățământului¹¹. Și în acest caz nu este clar motivul pentru o ascensiune atât de rapidă și o depunere atât de timpurie. Putem presupune că la baza acestor schimbări au stat neînțelegeri de ordin personal.

Publicul larg putea avea cunoștință de unele mișcări ca cele menționate mai sus, doar în cazul în care erau vizate persoane de la vârful ierarhiei de partid. În acest caz promovările și depunerile erau menționate în presa republicană de partid („Moldova Socialistă” sau „Sovetskaya Moldavia”), uneori fiind însoțite de o succintă explicație. De exemplu, în cazul secretarului Dmitri Gladki, era doar menționat faptul că motivul eliberării din funcție este „transferul lui la alt lucru”. Motivul real nu era însă enunțat.

Mai puțin vizibile pentru publicul larg erau schimbările la nivel de membri ai CC. Aici schimbările aveau loc pe segmente mai largi și sunt observabile doar dacă se contrapun listele cu membrii CC-urilor alese la două sau mai multe congrese consecutive. Pe de altă parte, unii indici privind schimbările neașteptate sau posibil abuzive, apar în documentele de arhivă. În cazul stenogramelor congreselor PCM acestea sunt adesea însoțite de bilețele ce erau trimise în Prezidiul Congresului și care conțineau întrebări privind viați de partid și activitatea gospodărească. Astfel, la Congresul al VI-lea, „un grup de delegați” a trimis din sală un bilețel care cuprindea următoarea rugămintă (scrisă în limba rusă) : „Tov. Serdiuk, vă rugăm să explicați de ce au fost înlocuiți t.t. [tovarășii] Gagarin, Kvasov, și care e motivul trimiterii la studii a t. Puzakov?”¹²

Din text rezultă mai multe aspecte interesante. În primul rând, trimiterea lui Puzakov (a. n. 1907) la studii nu apare percepută ca o delegare la perfecționare, ci ca o îndepărtare din funcție. De altfel, pe întreaga perioadă postbelică această formulă va apărea des în deciziile oficiale făcute publice, inclusiv în micile explicații ce apăreau și în presă după plenele partidului. Puzakov a deținut funcția de

¹¹ A mai fost păstrat formal aproape de ierarhia înaltă încă un an, prin introducerea în nou-formatul Biroul al CC al PCM pentru conducerea industriei.

¹² AOSPRM, F. 51, inv. 15, d. 12, f. 227.

viceministru al Culturii din RSSM, iar în 1955 a fost ales deputat în Sovietul Suprem al RSSM din partea circumscripției Kirov din Chișinău. Puzakov nu reapele printre membrii CC al PCM după Congresul al VII-lea PCM (ianuarie 1958)¹³.

Nikolai Gagarin (a. n. 1906) a fost numit șef al Secției organelor de partid a CC al PCM în 1953 și eliberat din această funcție la 19 august 1955. În locul său a fost numit Ivan M. Anikanov (1911-1972), trimis de la CC al PCUS. Faptul că un cadru local a fost înlocuit de cineva trimis de la Moscova ar necesita un studiu mai extins. Acest fapt demonstrează că unele destituiri operate în cadrul aparatului CC al PCM, de exemplu, la nivel de șefi de secții, erau făcute direct de un nucleu de administrare aflat la Moscova. Este de presupus că un rol important, până a fi îndepărtat de N. Hrușciiov, în cadrul acestui nucleu să-l fi jucat Gr. Malenkov.

Grigori Kvasov (a. n. 1905) a deținut funcția de șef al Secției agrare a CC al PCM în anii 1949-1955. Apoi a fost transferat într-un post executiv, în 1956 deținea șefia Direcției industriei produselor de carne și de lapte a Sovietului gospodăriei sătești a RSSM. Spre deosebire de Gagarin, Kvasov a fost reales membru CC și peste doi ani, în 1958.

Un alt aspect care trebuie menționat ține de ruptura dintre cei din funcțiile de conducere în CC și membrii CC, în variantă extinsă, delegații congreselor. La congresul din ianuarie 1956 din rândul delegaților au parvenit în formă scrisă un șir de întrebări ce au fost ignorate de Prezidiul congresului. Una din ele viza activitatea justiției sovietice, iar a doua - combaterea furturilor din averea colhozurilor.

„Rog Prezidiul să răspundă, la încheierea congresului, la următoarele întrebări: Ce e de făcut în colhoz pentru ca să fie redus furtul bunurilor din averea colhoznică, adică să întărim regulamentul artelurilor agricole cu drepturi mai mari”. (semnătura ilizibilă)¹⁴

Întrebarea are o anumită doză de inconsecvență fiindcă leagă furturile din averea colhozului ca fenomen infracțional cu regulamentul artelurilor. Însă ceea ce este mai important e însăși menționarea acestor furturi. Pentru autorul întrebării nu exista nicio îndoială că se fură în întregul sistem al colhozurilor, fapt ce pune sub semnul întrebării însăși modalitatea unei astfel de organizări a producției agricole. Oficial, la plenare problema nu era pusă în acest fel. Însă notița denotă că pentru cei care conduceau afacerile organizației republicane de partid, astfel de întrebări erau incomode. Ce se întâmpla cu cei care puneau astfel de întrebări? Și în cazul în care nu era scris numele, cei din fruntea Partidului încercau să identifice pe cei relativ curajoși care spuneau lucrurilor pe nume?

În ceea ce privește activitatea justiției, într-un alt bilețel, a fost făcută o remarcă pe marginea liniilor directe ale congresului, urmată de o întrebare curioasă: „În raport nu este spus nimic despre activitatea organelor judiciare și de anchetă (judecătoriile, procuratura, miliția). Ce este aceasta? Secret față de

¹³ Vezi componența CC al PCM în *Sovetskaya Moldavia*, 30 ianuarie 1958, nr. 26.

¹⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 15, d. 12, f. 220.

delegați sau acolo totul e atât de bine, sau CC nu se ocupă de ele”? (Urmează semnătura neclară a unui delegat)¹⁵.

Dincolo de tonul ușor sarcastic, se poate întrevădea existența unor probleme în ceea ce privește organele sus-menționate. Doar putem presupune că autorul se referea la faptul că aceste organe nu sunt supravegheate de partid și s-a ajuns la un paralelism în activitatea lor sau că ele săvârșeau abuzuri ce erau trecute cu vederea. Un fapt interesant e că întrebarea aceasta a venit nu din partea unui membru al CC, ci a unui simplu delegat la congres care probabil că nu a fost ales în organele de conducere și care se simțea mai liber în a aborda astfel de chestiuni.

Cel mai hotărât bilețel la respectivul congres a fost cel semnat de „un grup de comuniști”, în privința activității Procuraturii RSSM: „Pe lângă acestea apare întrebarea, de ce CC al PCM, până la moment nu a hotărât chestiunea privind suspendarea din lucru și pedepsirea severă a loțiitorului procurorului RSSM pentru chestiuni speciale, care, de asemenea, nu a efectual niciun control al legalității acțiunilor organelor securității statului, ci a îndeplinit fără crâcnire cererile organelor securității statului și ștampila, adică sancționa, arestările, exilările și deportările bazate pe materiale fără dovezi, fără a le verifica. În rezultatul activității criminale din partea loțiitorului procurorului RSSM pentru chestiuni speciale K., mai multe sute de oameni sovietici, fără nicio vină, au fost lipsiți de libertate, familie, avere, drepturi ș.a.m.d. ...Noi sperăm că Dumnezeuastră veți lua măsurile partinice cuvenite și veți trage concluziile necesare”¹⁶.

Această notiță mai largă a unui grup de comuniști, posibil și membri ai CC, arată că în rândul cadrelor de partid se discuta problema despre abuzurile organelor securității statului și procuraturii, față de cetățenii simpli, arestați și deportați în 1949 și 1951. Situația însă era de așa natură încât nu se putea lua o atitudine fie și în interiorul partidului, fără a suporta consecințe. În acest caz, maximum ce a putut face respectivul grup de membri de partid a fost să trimită o foiță anonimă în prezidiul Congresului al VI-lea. Un alt aspect asupra căruia trebuie atrasă atenție, e faptul că deși trecuseră aproape trei ani de la moartea lui Stalin, cadrele procuraturii rămâneau aceleași. Și un ultim aspect interesant e că deși critică organele securității statului pentru dosare fabricate, apelanții cer pedepsirea ultimei verigi din lanțul de justiție, care la procuratură aproba respectivele dosare. O critică directă și cu nume a celor din securitatea statului, nu este făcută, iar șefii acestei structuri rămâneau nementionați. Dacă și niște membri CC puteau fi reticenți față de a critica comitetul securității de stat, atunci ce fel de rol dominant mai avea Partidul? Putem astfel presupune că în realitate conducerea de partid o exercita nu organul colectiv, CC-ul, ci doar o mână de persoane aflate în vârful ierarhiei de partid (biroul, șefii secțiilor), cu sprijinul organelor judiciare și de anchetă.

¹⁵ *Ibidem*, f. 237.

¹⁶ *Ibidem*, f. 223.

Ascensiunea lui I. Bodiul

Un caz aparte al politicii de cadre a partidului din perioada respectivă îl constituie aparent inexplicabila propulsare în funcție de partid a lui I. Bodiul, care, la plenara CC din aprilie 1959, va fi desemnat secretar al doilea, în locul lui D. Gladki, demisionat. La Congresul al VII-lea al PCM (ianuarie 1958) D. Gladki a fost ales membru al CC. Prima plenară a CC-ului din 29 ianuarie 1958 l-a ales secretar II, după Serdiuk ales prim-secretar, și în fața secretarilor M. Scurtul și D. Tkaci¹⁷. E de notat că la acel congres Bodiul a fost ales membru al CC al PCM.

La 14-15 aprilie 1959 a avut loc plenara CC, la care s-au operat un șir de schimbări în organele de conducere ale partidului. Formal, plenara a examinat două probleme – 1) Starea și măsurile de îmbunătățire a muncii de alegerea, repartizarea și educarea cadrelor în organizația de partid a republicii și 2) Îndeplinirea angajamentelor socialiste în vederea sporirii producției agricole în colhozurile din raioanele Bulboaca și Căușeni în anul 1959¹⁸. Cea mai importantă decizie a plenarei era prezentată astfel în presa de partid republicană: „Plenumul a examinat chestiuni organizaționale. În legătură cu trecerea tov. D.S. Gladki la lucru în sistemul Sovietului Moldovenesc al uniunilor profesionale, plenumul l-a eliberat de obligațiile de secretar al doilea al Comitetului Central al PCM. Plenumul l-a ales pe tov. I.I. Bodiul secretar al doilea și membru al biroului CC al PCM”.

Promovarea lui Bodiul a avut loc prin neglijarea canoanelor de partid. În 1955, când acesta deținea funcția de prim-secretar al raionului Volintiri, a luat cuvântul la o plenară de partid, la care a vorbit despre desconsiderarea cultivării porumbului destinat hrănirii vitelor¹⁹. Peste patru ani deja îl înlocuia pe D. Gladki în funcția de secretar II al CC al PCM. Cu siguranță, această ascensiune nu s-a produs fără un sprijin oficial sau neoficial de la Moscova. Acest fapt demonstrează că existau forțe care decideau promovarea unor cadre la vârf, ocolind prevederile statutului PCUS. Interesant este faptul că această avansare nu a fost făcută în cadrul unei prime plenare de după congres, ci după trecerea unei anume perioade de timp. Probabil a fost nevoie de această perioadă pentru a pregăti circumstanțele favorabile, dar și pentru că după Congresul al VII-lea o astfel de avansare ar fi putut provoca nemulțumirea mai multor delegați. Notițele ce le-am citat mai sus, trimise în adresa Prezidiului Congresului al VI-lea al PCM, denotă existența unei mase critice în rândurile delegaților, dispuși să lupte pentru principiile pe care partidul le clama doar formal.

Acțiunea a fost una bine gândită și coordonată. Concomitent cu promovarea lui I.I. Bodiul, din primul eșalon al puterii au fost îndepărtați un număr anumit de comuniști. Astfel, pe motiv de trecere la altă muncă, din funcția de șef al Secției organelor administrative a fost eliberat P. Cranga²⁰, în funcția respectivă fiind

¹⁷ Vezi *Moldova Socialistă*, 30 ianuarie 1958, nr. 26.

¹⁸ *Moldova Socialistă*, 16 aprilie 1959, nr. 88.

¹⁹ *Moldova Socialistă*, 18 februarie 1955, nr. 41.

²⁰ Totuși a fost păstrat membru CC al PCM și reales în 1963 și 1966 în această calitate.

numit D. Perjan. Trei membri ai CC – T. Bagrin, M. Diomin și V. Selivestrov – au fost excluși din componența acestuia. De asemenea, din componența Comisiei de revizie a fost exclus A. Diacikov. Selivestrov era o figură cu o anumită influență, în anii 1956-1957 a fost membru al biroului CC al PCM. La prima plenară de după Congresul al X-lea (septembrie 1961), I.I. Bodiul a fost ales prim-secretar al CC-ului. Pe postul de secretar II a fost ales Melnikov, un funcționar trimis de la Moscova. CC-ul local nu avea nici resurse, nicio elită bine conturată în fruntea sa, care ar fi fost în stare să se opună cadrelor impuse de la centru.

Un aspect complementar ascensiunii lui Bodiul, dacă nu a fost o coincidență întâmplătoare, l-a constituit revenirea în ierarhia de partid a lui N.G. Koval, secretarul I al CC al PC(b)M în anii 1946-1950. La începutul anilor 60, Koval apare în funcția de șef al Comisiei de Planificare de Stat a RSSM. În septembrie 1961 a fost prezent în Prezidiul Congresului PCM. A fost ales membru al CC-ului și reales la următoarele congrese ale partidului (decembrie 1963 și martie 1966). Destalinizarea din RSSM ridică serioase semne de întrebare prin aceea că persoane care au deținut funcții înalte în timpul lui Stalin, au putut reveni în funcții importante în ultima parte a perioadei „dezghețului” hrușciovist. Koval a fost inclus, la 7 decembrie 1962, și în componența Biroului CC al PCM, atribuindu-i-se responsabilități în conducerea industriei, alături de I. Bodiul, N. Kurilenko, P. Vorobiov, N. Șciolokov, A. Konstantinov, E. Postovoi și G. Dîgai.

Este de menționat faptul că în a doua jumătate a anilor 50 se observă și cariera ascendentă a persoanelor care au ocupat funcția de prim secretar al Comsolului republican. De exemplu, D. Cornovan va ajunge să fie ales la Congresul X secretar al CC al PCM. Spre deosebire de Postovoi, care a fost ales și el atunci secretar, Cornovan va fi reales și în decembrie 1963 și va fi desemnat atunci și în funcția de șef al Secției ideologie a CC al PCM.

Un alt aspect important în privința politicii de cadre îl constituie acel etnic. Majoritatea lucrătorilor de partid/ cadrelor din eșalonul superior erau de altă etnie decât cea care a dat denumirea republicii. O parte din ei proveneau de pe malul stâng al râului Nistru, dar și din diferite regiuni ale RSS Ucrainene, un procent important îl constituiau cadrele delegate direct de la centru, adică de la Moscova. Basarabenii erau slab reprezentați mai ales în CC și într-o măsură mică reprezentați în Consiliul de Miniștri.

Listele membrilor CC aleși sau, după caz, realeși la fiecare congres arată foarte clar că factorii responsabili de la Moscova tratau cu dispreț capacitatea localnicilor de a organiza viața politică după model comunist sau pur și simplu nu aveau încredere în aceștia. De aici și a rezultat politica aceasta care s-a răsfrânt mai puțin asupra domeniului artelor și învățământului, domenii în care era nevoie de cadre locale sau cunoscătoare a limbii române, culturii naționale, obiceiurilor și tradițiilor locale.

Virgiliu Bîrlădeanu*

„RATTRAPONS NOTRE RETARD ET LAISSONS L'AMÉRIQUE DERRIÈRE NOUS”: CAMPAGNES DE RÉFORME DANS LA RSSM PENDANT LE PLAN SEPTENNAL (1959-1965)

Prin campaniile reformatoare lansate de Nikita Hrușcirov, din a doua jumătate a anilor 1950 și prima jumătate a anilor 1960, administrațiile republicane sau primit dreptul de a determina veniturile și cheltuielile în cadrul bugetelor republicane și locale, de a utiliza venituri suplimentare. Totodată, le-a fost oferită atribuția de a completa, aproba, implementa bugetele și repartiza veniturile și cheltuielile între bugetele republicane și locale, creând anumite oportunități pentru antrenarea mai completă a principiului stimulentele materiale. Astfel, a fost promovată o politică socio-economică în care elementele vechi s-au combinat cu cele noi, oferind mai mult spațiu și inițiativă liderilor locali. Totuși, structurile de partid și-au păstrat controlul, constituind un sistem de conformism ideologic și politic, variindu-și metodele de la încurajare, stimulente materiale și simbolice până la violența moderată. În urmare, rezultatele obținute în cadrul realizării planului septenal în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, ca și în toată Uniunea Sovietică, s-au dovedit a fi extrem de contradictorii, confirmând ipoteza cercetătorilor privind improbabilitatea reformării sistemul politic și administrativ sovietic. În acest context, eliminarea de la putere a lui Hrușcirov nu a provocat schimbări tectonice majore în culoarele puterii, dar a avut un impact negativ asupra situației socio-economice și politice. A rupt linia reformelor, care crease iluzii și anumite expectații în societate. Iar restaurarea sistemului sectorial de planificare și administrare centralizată a dus la restrângerea drepturilor și competențelor republicii, la o subordonare mai profundă a economiei republicane față de ministerele și departamentele unionale care a însemnat, de facto, revenirea conducerii statului-partid la metodele tradiționale de administrare și control, și înăsprirea instrumentelor de gestiune extraeconomică.

Keywords: Nikita Hrușcirov, destalinizare, RSSM, reforme, planul septenal.

L'histoire de l'Union soviétique au cours des années 1953-1964 a été marquée par une relative libéralisation des politiques de l'État à l'intérieur comme à l'extérieur, à laquelle les publicistes ont donné le sens de «dégel», entrevu après une

* Virgiliu Bîrlădeanu, doctor în istorie, șef secție, Institutul de Istorie.

longue et terrible période de terreur stalinienne.¹ En fait, le bouleversement politique était déterminé par la mort de Joseph Staline le 5 mars 1953, qui a ralenti le mélange de répression et de censure totalitaire et a alimenté les attentes d'un changement imminent, amplifiées par le retour des survivants du GOULAG, et les premiers processus de réhabilitation des victimes du régime totalitaire-communiste.

Dans les affrontements pour la succession des fonctions suprêmes du parti et dans les organes de l'État, le démantèlement de la hiérarchie politique établie par Staline a commencé. C'est dans ce processus que Nikita Khrouchtchev s'est montré plus habile que ses concurrents, réussissant à mobiliser ses partisans auprès des décideurs, à s'adapter à la nouvelle conjoncture politique, mais aussi aux attentes sociales. Dans cette situation, il utiliserait l'ambition de réformateur comme ingrédient pour la nouvelle image de propagande, dont il tendait à tirer sa légitimité politique, alors qu'il était auparavant connu comme un protagoniste actif de la «cohorte stalinienne». C'est ainsi, qu'en février 1956, Khrouchtchev, dans le «rapport secret» présenté au 20e Congrès du PCUS, condamnait «le culte de la personnalité de Staline» et les «violations de la légalité socialiste», les qualifiant de déviations de la théorie et de la pratique marxistes-léninistes, et insistait sur l'éradication de la «construction socialiste» et des «transformations du socialisme en système mondial»². Un examen plus approfondi a révélé qu'en fait, le rapport ne contenait pas une analyse ponctuelle et exhaustive du régime totalitaire-communiste et des atrocités commises, y compris par les chefs de parti, qui ont formé la nouvelle direction politique après la mort de Staline. Le discours de Khrouchtchev s'est concentré principalement sur les problèmes et les interprétations que ses auteurs étaient prêts à révéler³. Utilisant la formule dichotomique

¹ La métaphore du «dégel» (*оттепель* – russe) au sens de déstalinisation, pour la première fois, a été utilisée par l'écrivain Ilja Èrenburg, dans la nouvelle du même nom, publiée en 1954, par le magazine littéraire *Novyj mir*. Très vite, l'illusion de la reconversion du système totalitaire-soviétique est brisée. La censure et le contrôle de parti ont continué d'être une pratique courante, tout comme la répression de ceux qui étaient mal à l'aise avec le régime politique, la répression de la dissidence interne, la coercition contre les communautés religieuses et les personnes soupçonnées d'«activité et propagande antisoviétiques». Dans le même temps, les ingérences politiques et les interventions militaires soviétiques dans les pays du «Pacte de Varsovie» se sont multipliées en réponse aux tentatives des gouvernements nationaux de mettre en œuvre des réformes, augmentant les dysfonctionnements des idéologèmes dans la construction d'un socialisme «à visage humain».

² Н.С. Хрущев, *Доклад на закрытом заседании XX Съезда КПСС: «О культе личности и его последствиях»*, Москва: Государственное Издательство Политической Литературы, 1959, стр. 72-80. Voir aussi: Gheorghe Cojocaru, *O privire retrospectivă asupra anevoioasei despărțiri de Stalin (1956-1991) (Un regard rétrospectif sur la séparation difficile de Staline)*, dans *Akademios*, no. 1 (16), mars 2010, Académie des sciences de Moldavie, 2010, p. 54-60.

³ Les documents de la commission du Comité central (dite «commission Shvernîk»), mise en place pour «enquêter sur les crimes du culte de la personnalité», n'ont pas été publiés, et à la veille du XXIIe Congrès du PCUS, Khrouchtchev a décidé de les envoyer aux archives.

«Lénine contre Staline», précédemment inventée par Lev Trotsky⁴, le rapporteur demandait le retour aux «fondements du léninisme», présentés comme «des principes de démocratie et de légalité de parti» construits par Vladimir Lénine, revendiqués comme un modèle de vie de parti, mais pervertis par Staline⁵.

La critique du culte de la personnalité et la réaffirmation des soi-disant «principes léninistes» dans cette version ont certainement façonné l'agenda politique dicté par Nikita Khrouchtchev. Le nouveau chef du parti était décrit par la propagande soviétique comme un chef de style léniniste, conscient des limites et des compétences de sa direction, qui affirmait que le pouvoir du peuple et du parti en URSS ne pouvait pas être éclipsé par les prérogatives et les pouvoirs fonctionnels accordés à une seule personne. La presse soviétique diffusait en permanence des images de Khrouchtchev en contact permanent avec des gens ordinaires, visitant usines et kolkhozes, convaincu de la primauté des principes de direction collective et de la nécessité de prendre des décisions de manière collégiale. Des hautes tribunes du parti, il a été annoncé que le nouveau régime politique, désormais, serait mis en œuvre conformément au modèle léniniste, à travers des réunions du Comité central du PCUS, des conférences et des congrès régulièrement convoqués, pour discuter et résoudre ouvertement et collégialement les problèmes auxquels le parti et le peuple sont confrontés⁶.

Contrairement aux déclarations officielles, les ressources pour la réorganisation administrative et le renouvellement du personnel ont été recrutées principalement auprès des organisations du parti et de l'État à Moscou et en Ukraine, et dans les postes de direction du parti et de l'État ont été promus des individus du cercle proche de Khrouchtchev, établi au cours des années 30 -50. Par conséquent, les clans constitués sur la base du clientélisme⁷ se sont à nouveau levés dans l'avancée politique en URSS, orientant les historiens vers un problème qui a été plusieurs fois revisité - si le système politique et administratif soviétique pouvait être réformé en principe. Les chercheurs concernés par la portée des réformes administratives et les particularités de la politique du personnel en URSS à cet égard ont fait valoir leurs points de vue, notant qu'au-delà des objec-

⁴ Voir: Ю. Г. Фельштинский, Г. И. Чернявский, *Эмигрантский архив Троцкого и проблемы социально-политической истории в 30-х гг. XX в. (вступительная статья)*, in Ю. Г. Фельштинский (ред.-сост.) *Троцкий против Сталина. Эмигрантский архив Л. Д. Троцкого. 1929-1932 гг.*, Москва: Изд. Центрполиграф, 2014, стр. 5-95.

⁵ Н. С. Хрущев, *Доклад на закрытом заседании XX Съезда КПСС: «О культе личности и его последствиях»*, Москва: Государственное Издательство Политической Литературы, 1959, стр. 3.

⁶ Ian D. Thatcher, *Khrushchev as leader*, in Jeremy Smith and Melanie Ilic (eds), *Khrushchev in the Kremlin. Policy and government in the Soviet Union, 1953-1964*, London, New York: Ed. Routledge, 2011, p. 12-14.

⁷ Voir: Nikolai Mitrokhin, *The rise of political clans in the era of Nikita Khrushchev: the first phase, 1953-1959*, in Jeremy Smith and Melanie Ilic (eds), *Khrushchev in the Kremlin. Policy and government in the Soviet Union, 1953-1964*, London, New York: Ed. Routledge, 2011, p. 26-40.

tifs proclamés par les bolcheviks d'établir le pouvoir soviétique et d'entreprendre des changements «dans l'intérêt et la suprématie» des classes travailleurs, la bureaucratie soviétique (*partnomenclatura*) en fusionnant et en hypercentralisant tous les côtés du pouvoir est devenue le principal bénéficiaire et acteur du régime totalitaire-communiste établi en URSS⁸.

Dans ce contexte de débat, les réformes promues par Khrouchtchev en tant que premier secrétaire du CC du PCUS au cours des années 1953-1964 ont dessiné l'image d'un réformateur enthousiaste mais pas très habile, accablé par le désir de promouvoir des changements administratifs et économiques, sans avoir une vision critique d'ensemble et un plan cohérent de réforme du système sociopolitique établi en URSS⁹. Les campagnes de réforme ont été lancées principalement à travers les directives du parti et les mobilisations idéologiques, sans dépasser les limites et les déficiences fondamentales du système administratif soviétique. Par conséquent, Khrouchtchev, protégeant les impératifs et les intérêts du régime communiste établi en URSS, était constamment contraint de se balancer au bord de dilemmes: comment surmonter le fardeau de l'héritage stalinien, mais pas briser les illusions de la société soviétique sur l'avenir heureux du communisme; comment réformer le système économique, mais en même temps faire agir la nomenclature soviétique de manière indispensable et même au détriment des intérêts personnels? Et, surtout, de ne pas affecter les principaux piliers sur lesquels le régime s'appuyait - (a) le système de planification soviétique, (b) le monopole de l'État sur tous les moyens et les ressources de production, (c) le contrôle du PCUS sur le pouvoir d'État¹⁰.

Bien qu'au niveau officiel les statistiques de l'URSS après mars 1953 aient montré une croissance économique annuelle à un taux moyen de 9,6 % pour l'industrie et de 6,7 % pour le produit national brut, la situation générale de l'économie soviétique était loin d'être satisfaisante. Les industries lourdes dominaient le volume de la production mondiale au détriment des industries légères, et la

⁸ P. М. Нуреев, Ю. В. Латов, *Между «реальным социализмом» и «восточным деспотизмом»: лабиринты институционального экономического развития Советской России*, in „Мир России”, 2014, Nr. 3, стр. 6-45; Milovan Djilas, *New Class: An Analysis Of The Communist System*, New York: Ed. Praeger, 1957; Абдурахман Авторханов, *Происхождение партократии*, в 2-х томах, 2-е изд., Изд. Посев, 1981; Михаил С. Восленский, *Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза*, Москва: Изд. Советская Россия, Изд. МП Октябрь, 1991; Evan Mawdsley, Stephen White, *The Soviet Elite from Lenin to Gorbachev: The Central Committee and its Members 1917-1991*, Oxford: Oxford University Press, 2000.

⁹ Voir : William Taubman, *Khrushchev. The Man and His Era*, London: Ed. Free Press, 2005; Nataliya Kibita, *Soviet Economic Management under Khrushchev. The Sovnarkhoz reform*, New York: Ed. Routledge, 2013; Jeremy Smith and Melanie Ilic (eds.), *Khrushchev in the Kremlin. Policy and government in the Soviet Union, 1953-1964*, London and New York: Ed. Routledge, 2011.

¹⁰ В. Л. Некрасов, *Советский экономический реформизм эпохи Н.С. Хрущева: авторитарный реформатор, партийно-государственная система и академическое сообщество*, in *Новый исторический вестник*, № 2017, Российский государственный гуманитарный университет, Москва: Историко-архивный институт, Изд. Ипполитова, 2017, стр. 71-72.

pénurie de nourriture, de services et de biens de consommation s'était déjà imposée comme un phénomène caractéristique de l'économie et de la société soviétiques. Le système institutionnel et la structure administrative se sont révélés incapables d'assurer un rythme «intensif» de l'économie, le coût de la production industrielle, continuant à augmenter dans un contexte de qualité insuffisante, de progrès technologique lent et de faible productivité du travail. Ainsi, au milieu des années 1950, les objectifs de modernisation et les demandes de la population d'améliorer les conditions de vie, ont de plus en plus insisté sur l'agenda des dirigeants politiques les problèmes de restructuration économique et, en particulier, l'insuffisance des investissements, la nécessité de les redistribuer en faveur des industries nouvelles, le développement, à ce stade, était associé au progrès scientifique et technologique.

À la recherche de solutions, l'idée d'accorder une autonomie aux structures de direction régionales et républicaines semblait être une panacée dans les plans de rationalisation des relations de production et d'élimination des blocages bureaucratiques entre les domaines sectoriels de l'économie. À cette fin, Khrouchtchev, dans son allocution au Présidium du Comité central du PCUS du 19 janvier 1954, a chargé les membres de la commission créée à l'occasion «d'élaborer des propositions pour l'extension des droits des organes directeurs locaux» et des comités centraux républicains, des organisations régionales du parti, afin qu'ils étudient le problème, puis exposent et critiquent les lacunes de leur travail, élaborent et soumettent au Comité central du PCUS et au Conseil des ministres de l'URSS des propositions de rationalisation de l'activité administrative»¹¹. Par conséquent, le 10 mai 1957, la septième session du Soviet suprême de l'URSS a adopté la loi «sur l'amélioration ultérieure de l'organisation de l'administration de l'industrie et de la construction». Au lieu du principe de gestion sectorielle, le principe d'administration territoriale a été imposé par les ministères de profil, les ministères syndicaux dans le domaine de l'industrie et des constructions étant abolis et remplacés par *des conseils de l'économie nationale (CEN) – sovnarhozes (совет народного хозяйства, совнархоз – en russe)*, capacité avec droit de gérer des entreprises au niveau régional et d'établir et gérer des relations économiques directes entre les unités de production. De même, les campagnes réformistes et propagandistes dictées par Moscou ont produit durant cette période des reconfigurations des relations de la centrale syndicale avec les républiques nationales, modifiant certaines des attributions de l'autonomie formelle des administrations républicaines et locales. La formation des CEN, par hypothèse, était censée déplacer le centre de l'autorité au profit des administrations républicaines et régionales, mais le processus a été arrêté au début des années 1960, la réforme étant abandonnée de la même manière qu'elle avait été engagée.

¹¹ apud: *Региональная политика Н.С. Хрущева. ЦК КПСС и местные партийные комитеты. 1953-1964 гг.*, сост. О. В. Хлевнюк и др., Москва: Российская политическая энциклопедия, 2009, стр. 7.

Le 7 juin 1957, la cinquième session du Soviet suprême de la République socialiste soviétique de Moldavie (RSSM), selon les directives de Moscou, avait adopté la loi sur la création d'un CEN républicain, qui comprenait 260 entreprises industrielles et 54 de *sovhoz* auparavant subordonnés aux ministères et aux départements de l'Union et de la République, ayant le droit de rendre des jugements et des dispositions en vertu des lois, décisions et dispositions de la République et de l'Union. Parallèlement, une série de ministères, de directions administratives et de trusts à subordination syndicale-républicaine dans les domaines de l'industrie et du bâtiment, de l'industrie légère, de l'industrie laitière et de la viande, des produits alimentaires, de l'industrie des matériaux de construction, etc. ont été fusionnés. L'objectif déclaré des remaniements était d'élargir et de faciliter les relations de coopération et de spécialisation des entreprises.

Très vite, cependant, les organes de contrôle ont commencé à signaler des tendances qualifiées d'«esprit de clocher», témoignant du nombre croissant de violations des politiques et des normes techniques unifiées. Dans les nouvelles conditions de gestion et en l'absence de leviers de répression et contrôle appliqués pendant la période stalinienne, les rapports indiquaient que le système administratif et ses cadres avaient commencé à «emboîter le pas», à hésiter à les réformer et même à les saboter. À la recherche de solutions, la session plénière du Comité central du PCUS du 24 au 29 juin 1959 a adopté le décret Sur les violations graves de la discipline du Parti et de l'État et pour accroître la responsabilité des organes du Parti soviétique et administratif pour la mise en œuvre directives du parti et du gouvernement». Le Comité central du PCUS a bientôt publié la directive sur le renforcement du contrôle du parti et «la formation dans les organisations primaires du parti des entreprises de production et commerciales des commissions pour l'exercice du droit de contrôle sur l'activité des administrations par les organes du parti»¹². Il est significatif que, jusqu'en 1965, la direction de l'Union

¹² Voir: *Să perfectăm formele și metodele controlului de partid* (Perfectionnons les formes et les méthodes de contrôle du parti), l'éditorial du journal «Moldova Socialistă», № 180 (7897), 4 août 1959, p. 1. La session plénière du Comité central du PCUS, dans l'arrêt adopté le 29 juin 1959, constatant que «certains dirigeants de Sovnarkhoz, d'entreprises industrielles, d'organisations d'approvisionnement et de vente ne tiraient pas de conclusions des indications du Comité Central», a obligé les Comité centraux des partis communistes des républiques fédérées, des comités municipaux, les comités du parti des raïons et les organisations primaires du parti «d'arrêter résolument toute manifestation de tendances au localisme, d'intensifier le contrôle de l'utilisation des investissements en capital et des ressources matérielles aux objets les plus importants et aux objets qui doivent être mis en œuvre prochainement. De punir sévèrement les dirigeants qui admettent des violations de la discipline de l'État, quels que soient les postes qu'ils occupent» (*Activitatea organizațiilor de partid și sovietice și Sovnarkhozi în domeniul îndeplinirii hotărârilor Congresului al XXI-lea al PCUS referitoare la accelerarea progresului tehnic în industrie și construcții* (L'activité des organisations du parti et soviétiques et Sovnarkhoz dans le domaine de l'exécution des décisions du XXIe Congrès du PCUS concernant l'accélération du progrès technique dans l'industrie et la construction), dans le journal «Moldova Socialistă», 1er juillet 1959, p.4).

intervienne de la même manière périodiquement et à plusieurs reprises avec de telles initiatives, approches et actes normatifs afin d'éliminer les distorsions et les entraves administratives.

Le plan septennal 1959-1965, lancé au XXIe Congrès extraordinaire du PCUS (27 janvier - 5 février 1959), appelé par la propagande du parti «le congrès des faiseurs du communisme»¹³, annonçait une étape décisive dans l'évolution de la société soviétique, qui devait assurer un bond économique sans précédent dans la construction de «a base matérielle et technique du communisme». Au cours des sept prochaines années, selon les «chiffres de contrôle du développement de l'économie nationale» discutés et approuvés au congrès, l'Union soviétique s'est engagée à «rattraper et dépasser» les pays capitalistes les plus développés en termes de production par habitant, pour augmenter la productivité du travail et le niveau de bien-être social, pour accroître les «avantages du système socialiste sur le système capitaliste» afin de gagner dans «la concurrence pacifique avec les pays capitalistes»¹⁴. Dans le domaine politique, il était prévu «le renforcement continu de l'ordre socialiste, de l'unité et de la cohésion du peuple soviétique, le développement de la démocratie soviétique, de l'esprit d'activité et d'initiative des larges masses, populaires dans la construction de la société communiste, l'élargissement des fonctions des organisations publiques dans la résolution des problèmes de l'État, l'élévation du rôle organisationnel et éducatif du parti et de l'État socialiste, le renforcement à tous égards de l'alliance entre ouvriers et paysans, de l'amitié du peuple dans notre pays»¹⁵. Les ressources des changements devaient être développées en «intensifiant le travail idéologique et éducatif du parti, en élevant le niveau de conscience communiste des travailleurs et, en premier lieu, de la jeune génération, en les éduquant dans l'esprit du patriotisme soviétique et de l'internationalisme, en liquidant les restes du capitalisme au niveau de la connaissance du peuple, la lutte contre l'idéologie bourgeoise»¹⁶. Dans le domaine socio-économique, le plan septennal s'est fixé pour mission «d'élever en permanence le niveau de vie des travailleurs», et a prévu: «une augmentation considérable du revenu national et à ce titre, une augmentation significative des revenus réels des

¹³ «Avec tout le peuple soviétique, le peuple moldave glorifie notre cher parti pour sa vie heureuse aujourd'hui. Au parti bien-aimé, barreur éprouvé, il doit toutes ses réalisations et son bonheur, à sa direction avisée il lie son avenir encore plus brillant. [...] Le peuple soviétique vit de longues journées, tout comme notre Patrie. Nous entamons une nouvelle marche triomphale vers le communisme» (*Congresul făuritorilor comunismului (Le Congrès des faiseurs du communisme)*, dans le journal «Moldova Socialistă», 27 janvier 1959, p.1).

¹⁴ О контрольных цифрах развития народного хозяйства СССР на 1959-1965 годы. Доклад Н.С. Хрущева 27 января 1959 г., in *Материалы внеочередного XXI Съезда КПСС*, Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959, стр. 53.

¹⁵ *Cifrele de control ale dezvoltării economiei naționale a Uniunii RSS pe anii 1959-1965 (Les chiffres de contrôle du développement de l'économie nationale de l'Union RSS pour les années 1959-1965)*, dans le journal «Moldova Socialistă», 28 janvier 1959, p.2.

¹⁶ *Ibidem*.

travailleurs; la réduction de la durée de la journée de travail et la réduction du nombre de jours de travail par semaine; l'augmentation de la production de biens de consommation et l'amélioration de leur qualité; le large boom de la construction de logements; l'amélioration significative du service social, culturel et vivant de la population»¹⁷.

En fait, même dans les premières années de la période de sept ans, l'accomplissement de ces tâches s'est heurté à une série de difficultés, la plus évidente étant le problème de la réalisation du plan de renouvellement de la base de production de l'économie soviétique. Lors de la session plénière du Comité central du PCUS, du 13 au 16 juillet 1960, des données alarmantes ont été présentées sur le développement de l'industrie de la construction de machines – un domaine considéré comme stratégique pour l'économie soviétique. Les recherches ont montré que le maintien de taux de croissance économique élevés n'était possible que grâce à des investissements supplémentaires, qui pouvaient être obtenus soit en ralentissant, voire en réduisant le niveau de vie de la population, soit en réduisant les dépenses militaro-industrielles. Étant donné que le scénario de réduction des dépenses militaires n'était pas autorisé par les dirigeants de Moscou, des ressources ont été réaffectées du domaine de l'agriculture, de la construction de logements, des programmes d'amélioration du niveau de vie de la population, des investissements dans certains domaines de production et de coopération. La croissance des revenus réels de la population s'est ralentie, et depuis 1960 la pénurie alimentaire s'est aggravée. En décembre 1963, l'Union soviétique a commencé à importer des céréales, épuisant les ressources nécessaires pour remettre en état et restructurer l'économie¹⁸.

En fait, le domaine agricole, considéré comme le maillon faible de l'économie soviétique, après une croissance relative, déterminée par les mesures administratives destinées à surmonter les conséquences des politiques stalinienne¹⁹, à la fin des années '50, a recommencé à décliner. Le déficit des fonds alloués a déterminé de nouvelles pressions sur le domaine, et une campagne administrative exponentielle pour cette période a été la liquidation des stations de voitures et de tracteurs

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Григорий Ханин, *Советское экономическое чудо 50х годов. Миф или реальность?* In „Свободная мысль”, № 7-8. 2003, Глава 5: *Начало семилетки: новые симптомы начала кризиса*.

¹⁹ À partir de 1953, la réforme du système de passation des marchés est menée. Afin d'inciter les agriculteurs à produire davantage sur les parcelles des ménages privés, les taxes et les quotas de livraison obligatoires ont été réduits; les paysans ont reçu en exploitation des pâturages et une collecte de fourrage. Afin d'encourager les paysans à travailler davantage dans les kolkhozes, il augmenta le paiement en nature à la fin de l'année, ainsi que le paiement par jour ouvrable et les prix payés au kolkhoze et au sovkhoe pour les livraisons à l'État. En conséquence, il y a eu une augmentation rapide du nombre d'animaux dans les ménages privés. Dans le secteur public, - entre 1953 et 1958 - le volume de la production céréalière a augmenté d'environ 75 % (Donald Filtzer, *The Khrushchev Era. De-Stalinisation and the Limits of Reform in the USSR, 1953-1964*, London: Ed. Macmillan, 1993, p. 38-41).

(*машино-тракторные станции* – russe) et le transfert forcé d'équipements de ces stations vers les Kolkhozes – *fermes agricoles* – traduction russe). Ces derniers ont été contraints de payer leur coût, et les prix élevés des produits industriels par rapport à ceux de l'achat des produits agricoles ont entraîné une diminution des ressources financières dont disposaient les kolkhozes. La plupart des automobilistes du secteur agricole se sont rendus dans les villes. En RSSM, dans cette campagne de réforme des SMT, au cours de 1958, les kolkhozes ont été contraints d'acheter aux stations de voitures et de tracteurs environ 8300 tracteurs et 2500 moissonneuses-batteuses, ce qui constituait plus de 80% du nombre total de machines agricoles²⁰. Une autre initiative dans ce domaine visait à «consolider les kolkhozes» (leur nombre total était de 83 000 en 1955, 68 000 en 1957, 45 000 en 1960) pour les transformer en fermes collectives plus grandes, ramenant à l'agenda politique un projet lancé à l'époque de Staline, pour fonder des agro-cités et des plans pour accélérer la transformation sociale du village. Dans des conditions de déficit d'allocations de capitaux et de carences dans la mise en œuvre des nouvelles technologies, les réformes annoncées n'ont eu que des effets propagandistes, laissant en suspens la plupart des problèmes du domaine agricole.

Le 15 février 1959, l'Assemblée des actifs du Parti républicain de la RSSM, conformément aux chiffres de contrôle du plan septennal de l'Union, a annoncé le plan républicain «de développement de l'économie nationale pour la période 1959-1965», ce qui prévoyait une augmentation de la production mondiale de 2,2 fois, la production de vin et de raisin 3,4 fois, la production de viande 2,2 fois, le lait - 2,1-2,2 fois, les légumes - 1,8, augmentant le volume des investissements en capital dans l'économie de la république d'environ 8,8 milliards de roubles, «la construction et la mise en service» de plus de 100 caves, 5 sucreries, 3 usines de viande, 6 conserveries²¹. C'est dans ce contexte que le premier secrétaire du Comité central du Parti communiste de Moldavie, Z.T. Serdiuc, promettait de remplir les dispositions du plan septennal dans certaines directions seulement en 5-6 ans²². Dans le même esprit «d'initiative et d'enthousiasme populaires» mimé par la propagande soviétique, le comité du parti du district de Soroca, dirigé par A.V. Selezniiov, en concurrence avec le district de Ceadâr-Lunga, venait avec son propre engagement à réaliser le plan de sept ans de la production agricole en

²⁰ *Rezultatele îndeplinirii planului de stat a dezvoltării economiei naționale a RSS Moldovenești în anul 1958. Comunicatul Direcției de Statistică a RSS Moldovenești (Les résultats de l'exécution du plan d'État pour le développement de l'économie nationale de la RSSM en 1958. Le communiqué de la Direction des statistiques de la RSSM)*, in «Moldova Socialistă», 25 janvier 1959, nr. 20 (7737), p.1.

²¹ Dans la résolution du VIIIe Congrès extraordinaire du PCM (13 janvier 1959), il a été annoncé d'augmenter au cours de la période de sept ans le volume de la production industrielle de la RSSM de 2,2 fois, soit environ 9 milliards de roubles d'investissements en capital, ce qui a dépassé le double du volume d'investissements au cours des sept années précédentes, l'industrie laitière a dû augmenter sa capacité de transformation du lait de 2,5 fois, l'industrie de la viande» a dû augmenter sa capacité de 3 fois («Moldova Socialistă», 15 janvier 1959, nr. 11 (7728), 1.).

²² «Moldova Socialistă», 19 février 1959, nr. 41 (7758), p.1, 2.

trois ans²³. Afin d'assurer la «marche triomphale vers le communisme» et «d'atteindre les États-Unis en termes de production animale par habitant»²⁴, les actifs du parti de RSSM se sont engagés à augmenter la productivité du travail de 60 % de l'économie de la république jusqu'en 1965, la production du maïs arrive à 70 % du volume total de la production agricole, et à produire 103 quintaux de viande pesés à l'abattage pour cent hectares de terres agricoles, soit 145 quintaux de poids vif, – toutes étant considérées comme de véritables tâches qui pourraient être accomplies à l'avance²⁵.

Au VIIIe Congrès du Parti communiste de Moldavie (13 janvier 1959), Z.T. Serdiuc, le premier secrétaire du CC du PCM, dans le rapport présenté sur les chiffres de contrôle du développement national dans les années du plan de sept ans, demandait aux instances républicaines du parti une amélioration radicale de l'activité administrative du CEN: «L'année dernière, les directions et les sections du Sovnarkhoz ont envoyé à différents établissements et entreprises de la république près de 28 000 papiers différents (actes, documents – note de l'auteur.), 90 papiers par jour. Afin d'utiliser les réserves colossales de l'industrie et de la construction, les travailleurs de Sovnarkhoz sont tenus de venir dans les entreprises plus souvent et avec plus d'avantages, pour s'occuper du travail quotidien, ce qui constituait un élément important de la direction». Conformément aux tâches et aux directives régulières de Moscou visant à prendre des mesures drastiques pour réduire et rationaliser l'appareil d'État et de parti, qui est considéré comme «volumineux et coûteux»²⁶, Serdiuc a annoncé une série de mesures visant à réduire et à diminuer l'appareil administratif et de gestion», qui ciblait uniquement au niveau du district sur 6 500 postes, avec une économie de 47 millions de roubles par an²⁷. La résolution du congrès contenait la disposition adressée au Comité central du PC de Moldavie, au Soviet des ministres de la République socialiste soviétique de Moldavie, aux comités du parti de la ville et du district, aux comités exécutifs de la ville et du district, de «prendre les mesures nécessaires pour améliorer et diminuer continuellement l'appareil administratif des organisations soviétiques, économiques et autres, afin que cet appareil devienne plus opérationnel, plus qualifié et plus économique, et que les cadres à libérer soient envoyés directement en production»²⁸. Lors de la session du Soviet

²³ *Ibidem*, 15 février 1959, p. 1, 2.

²⁴ *Ibidem*, 16 janvier 1959, nr. 12 (7729), p. 2.

²⁵ *Ibidem*, p. 1.

²⁶ Pour cet aspect des politiques du parti au cours de cette période, voir : Докладная записка отдела партийных органов ЦК КПСС по союзным республикам в Секретариат ЦК КПСС о росте административно-управленческого аппарата. 26 июня 1961 г., in Региональная политика Н.С. Хрущева. ЦК КПСС и местные партийные комитеты. 1953-1964 гг. Хлевнюк, О.В. и др. (сост.), Москва: Российская политическая энциклопедия, 2009, стр. 418-423.

²⁷ «Moldova Socialistă», 14 janvier 1959, nr. 10 (7727), p. 4.

²⁸ *Ibidem*, 15 janvier 1959, nr. 11 (7728), p.2.

suprême de la RSSM, VA Arpentiev, ministre des Finances, le 15 janvier 1959, a signalé que certaines directions de branche du CEN et des ministères ont été réorientés vers des mesures d'autofinancement et de planification pour «améliorer continuellement la structure de l'appareil de direction», ce qui permettra d'économiser au moins 10800 roubles en 1959. NT Dudnic, président du Comité du budget du Soviet suprême de la RSSM, mentionnait que 80% de la réduction des dépenses administratives serait obtenue du CEN et proposait pour discussion la liquidation du Comité technico-scientifique d'état du Soviet des ministres de la RSSM, qui remplissait les mêmes fonctions que le Soviet technico-économique et l'appareil technique et de production du CEN. Cependant, la session du Soviet suprême a hésité à prendre une décision concernant le Comité technico-scientifique d'État, approuvant la transformation du ministère du Commerce de l'Union républicaine de la RSSM en un ministère à statut républicain. La même loi, approuvée par le Soviet suprême le 15 janvier 1959, stipulait l'introduction de «modifications et ajouts» aux articles 38 et 49 de la Constitution de la RSSM, selon lesquels le statut des structures syndicales-républicaines avait pour les ministères : de la Défense; des Ménages villageois; de la Culture; des Communications; de la Santé, des Affaires étrangères; des Affaires intérieures; des Finances, tandis que les ministères des assurances sociales, des Transports automobiles et routiers, des Ménages communaux, de la Justice, du Commerce, de l'Éducation étaient stipulés comme «républicains».

Lors de la session du Soviet suprême de la RSSM, du novembre 1959, N. G. Ciorba, le président du Département de la planification de l'État de la RSSM, signalait de «graves lacunes» dans activité du CEN, des ministères et des départements. «Au cours du seul troisième trimestre, par exemple, 50 entreprises de Sovnarkhoz et 31 entreprises industrielles locales n'ont pas respecté le plan de production, rapportant 90 millions de roubles de moins que le plan prévu». Au cours des neuf premiers mois de 1959, 40 entreprises de Sovnarkhoz et 20 entreprises de l'industrie locale n'ont pas rempli leur mission en termes d'augmentation de la productivité du travail. Dans un certain nombre d'entreprises, la norme des fonds a été dépassée les salaires totalisant 11 millions de roubles. Plus de 80 entreprises de Sovnarkhoz et de l'industrie locale n'avaient pas rempli le plan au cours des neuf premiers mois de l'année en termes de prix de revient, qui ont augmenté de 21 millions de roubles²⁹.

Selon l'oukase du Présidium du Soviet suprême de la RSSM, du 25 juillet 1959, le ministère de la Justice de la RSSM a été aboli, ses fonctions étant transférées à la Cour suprême de la RSSM et à la Commission juridique auprès du Soviet des ministres de la RSS Moldave³⁰. Le 8 septembre 1959, l'Oukase du Soviet suprême a été adopté sur la formation du Conseil principal de l'enseignement professionnel

²⁹ «Moldova Socialistă», 19 novembre 1959, nr. 171 (7988), p. 1.

³⁰ *Ibidem*, 20 novembre 1959, nr. 172 (7989), p. 2, 3.

et technique du Soviet des ministres de la RSS Moldave, qui stipulait «l'organisation de l'enseignement professionnel et technique, établi par la Loi sur le renforcement du lien de l'école avec la vie et sur le développement continu du système de l'enseignement du peuple dans la RSS de Moldavie», coordonnant l'activité de formation des spécialistes hautement qualifiés dans le domaine de l'industrie et du bâtiment (construction – note de l'auteur) dans la république³¹. Par les oukases du Soviet suprême, le 24 mai 1960, le ministère républicain de la Construction et des Matériaux de construction a été créé, le 26 mai 1960, la Direction des statistiques a été réorganisée en Direction centrale des statistiques auprès du SM de la RSSM. En fin d'année, dans la liste à statut républicain figuraient les ministères des Assurances Sociales, du Ménage communal, du Commerce, des Bâtiments et Matériaux de construction, des Transports automobiles et routiers, de l'Intérieur, de l'Éducation³². Le soviet des ministres de la RSSM, le 29 avril 1960, avait approuvé la structure définitive du CEN comprenant les directions suivantes : 1) la construction des voitures; 2) l'industrie électrique; 3) l'industrie légère; 4) l'industrie de la viticulture; 5) l'industrie de la mise en conserve; 6) l'industrie de la production du lait et de la viande; 7) l'industrie alimentaire; 8) l'industrie de l'assurance matériel-technique³³. La direction administrative se composait des sections suivantes: 1) technique et production; 2) économie et planification; 3) organisation du travail et salaire; 4) financier; 5) les constructions capitales; 6) projets et expertises; 7) agriculture et collections; 8) fournitures et transport. Sur une base publique, le Conseil technico-économique a été investi, qui comprenait les chefs de direction, les fiducies, les ingénieurs, les économistes, les scientifiques, les modernisateurs du processus de production, les travailleurs du parti, les soviets et les syndicats³⁴.

Bien que le communiqué de la Direction des statistiques ait enregistré, le 26 janvier 1960, l'accomplissement du plan de la RSSM de 103 pour cent, y compris l'industrie du CEN de 104 pour cent, la république n'a pas respecté le plan de production pour les articles considérés comme la contribution de la république à la division syndicale du travail - viande, raisins et légumes³⁵, et pour accomplir la tâche du parti de «surpasser les États-Unis dans la production de viande par habitant» ZT Serdiuc au neuvième congrès du Parti communiste de Moldavie a suggéré aux organisations du parti et aux unités de production d'intensifier le

³¹ *Ibidem*.

³² *Legea RSSM despre aprobarea ucazurilor Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Moldovenești despre introducerea unor completări în articolele 45 și 49 ale Constituției RSS Moldovenești (La loi de RSSM sur l'approbation des oukases du Présidium du Soviet suprême de la RSSM sur l'introduction d'ajouts aux articles 45 et 49 de la Constitution de la RSSM)*, «Moldova Socialistă», 30 décembre 1960, nr.308 (8331), p. 4.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Ruslan Șevcenco, *Evoluția sistemului politic al RSSM în 1957-1961 (L'évolution du système politique de la RSSM en 1957-1961)*, dans la «Revista de Istorie a Moldovei», nr. 3-4, 2010, p. 270.

³⁵ «Moldova Socialistă», 26 janvier 1960, nr. 20 (8043), p. 1.

travail organisationnel et politique, d'élever «le sens des responsabilités de tous les travailleurs du parti et soviétiques, dirigeants des kolkhozes et des sovkhoses, en faisant comme dans chaque organisation du parti soit vraiment un organisateur combatif des travailleurs du village dans la lutte pour l'accomplissement des plans élaborés et des engagements pris»³⁶. La décision de la sixième session plénière du Comité central du PC de Moldavie, adoptée le 2 février 1961, stipulait: «Au lieu de concentrer leurs efforts sur l'augmentation de la production agricole, les dirigeants d'un certain nombre des raïons, de Sovnarkhoz et du trust de sovkhos, s'efforcent de réduire leurs plans de collecte de céréales, de viande, de lait et d'autres produits et cherchent à en recevoir autant que possible de l'État. [...] En 1960, dans le district de Soroca, le nombre de gros bovins à cornes a diminué de 10 pour cent, y compris celui de vaches de 7 pour cent, de porcs de 30 pour cent, de moutons - de 56 pour cent. Le nombre de bovins dans les districts de Dubăsari, Bulboaca et dans un certain nombre d'autres paillons a diminué»³⁷.

Les décisions et solutions recommandées par les organes républicains du parti reprenaient les méthodes caractéristiques du système de commandement administratif. «L'une des principales conditions qui doivent assurer la mise en œuvre réussie des décisions de la session plénière de janvier du CC du PCUS est l'intensification du travail organisationnel et politique dans les masses». La Plénière demandait aux comités des raïons du parti, aux principales organisations du parti dans les kolkhozes et les sovkhoses d'expliquer au grand public les décisions de la session plénière de janvier du CC du PCUS et les discours du camarade Khrouchtchev en séance plénière, «de diriger les efforts des communistes, des Komsomolistes, des ouvriers du kolkhoze et des ouvriers des sovkhoses, des spécialistes agricoles dans la compétition pour une forte augmentation de la production et de la vente de céréales, viande, lait, raisins, fruits, légumes et autres produits à l'État»³⁸.

En octobre 1961, le Xe Congrès du PC de Moldavie dans la décision sur le rapport du Comité central du PC de Moldavie notait une nouvelle fois «de graves lacunes dans l'activité du Sovnarkhoz. De nombreuses entreprises ne remplissent pas leurs plans d'État, n'utilisent pas pleinement leurs réserves, dépassent la consommation de matières premières et de matériaux, donnent dans un certain

³⁶ *Darea de seamă a Comitetului Central al PC al Moldovei. Raportul prezentat de tovarășul Z.T. Serdiuc, secretar al Comitetului Central al PC al Moldovei, la Congresul al IX-lea al PC Moldovei, 28 ianuarie 1960 (Le compte-rendu du Comité central du PC de Moldavie. Le rapport présenté par le camarade Z.T. Serdiuc, secrétaire du Comité central du PC de Moldavie, au neuvième congrès du PC de Moldavie, 28 janvier 1960), dans «Moldova Socialistă», 29 janvier 1960, nr.20 (8046), p. 2.*

³⁷ *Rezultatele plenarei din ianuarie (1961) a Comitetului Central al PCUS și sarcinile organizației de partid a republicii cu privire la dezvoltarea continuă a agriculturii (Les résultats de la session plénière du janvier 1961 du Comité central du PCUS et les tâches de l'organisation du parti de la république sur le développement continu de l'agriculture), dans «Moldova Socialistă», 5 février 1961, nr. 31 (8363), p. 1.*

³⁸ *Ibidem*, p. 2.

nombre de cas une production de mauvaise qualité, admettent un stationnement improductif d'équipements et un manque d'esprit domestique»³⁹. Le rapport indique que la Commission nationale de planification du Soviet des ministres de la RSSM (président camarade N.G. Covali) commet de graves erreurs dans la planification de l'achat de produits agricoles. Les plans de développement des branches de l'industrie et de l'agriculture sont élaborés sans étudier assez en profondeur la situation des raïons, des kolkhozes et kolkhozes, et les plans de volumes industriels et agricoles et de la construction d'immobilisations ne sont pas suffisamment coordonnés avec les plans d'assurance technique et matérielle, ce qui perturbe le rythme d'activité des entreprises et des chantiers, conduisant à des coûts de main-d'œuvre et des valeurs matérielles improductifs⁴⁰. Il est également noté que «le Comité central, certains comités municipaux et comités des raïons du PC de Moldavie, les organisations primaires du parti ont commis des erreurs dans l'élection des cadres, ont affaibli la critique et l'autocritique, l'exigence du parti envers les cadres, ont eu une attitude pacifique contre les violations de la discipline du parti et de l'État⁴¹. Cette fois, l'intonation des déclarations et des décisions du parti dans le contexte de la reprise des actions visant à purger les fonctionnaires des organes de l'État et du parti est devenue menaçante. «Pour cette raison, certains dirigeants de kolkhozes, de sovkhoses, d'entreprises industrielles, d'organisations de construction, de collectes, d'organisations commerciales et autres ont pris le chemin des actions contre l'État, à cette fin ont présenté en roses le véritable état des choses, ont caché leur manque d'activité pour remplir les plans et engagements en présentant des données falsifiées et par d'autres distorsions dans les rapports à l'État. Certains comités du parti et organisations de parti n'ont pas combattu ces phénomènes correctement, ne leur ont pas donné une appréciation politique pointue. De plus, certains dirigeants de la ville et des raïons ont eux-mêmes trompé le parti et l'État, abusant de leur statut de service, violant la discipline de l'État et la légalité socialiste, pour lesquels ils ont été démis de leurs fonctions et licenciés d'une lourde responsabilité de parti»⁴².

Le XXIIe Congrès du PCUS du 17 au 31 octobre 1961, remarquable par la décision de retirer le corps de Staline du mausolée, mais aussi par l'adoption du nouveau statut du PCUS ainsi que du troisième programme du parti, dans lequel la victoire complète et définitive du socialisme a été annoncée, et même le début de la période de construction du communisme en URSS. Malgré l'écart entre l'état réel et les objectifs de développement de la société soviétique approuvés au congrès, Khrouchtchev déclarait avec intransigeance: «Le soleil du communisme

³⁹ *Hotărârea Congresului al X-lea al PC al Moldovei cu privire la darea de seamă a Comitetului Central al PC al Moldovei (La décision du Xe Congrès du PC de Moldavie sur le rapport du Comité central du PC de Moldavie)*, dans «Moldova Socialistă», 4 octobre 1961, nr. 284 (8566), p. 1.

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ *Ibidem.*

⁴² *Ibidem.*

se lève sur notre pays!»⁴³. Une seule dernière poussée était nécessaire pour propulser la société soviétique dans l'étape de la «construction de la société communiste»⁴⁴, et le nouveau programme du PCUS annonçait de nouvelles tâches pour la «réalisation du communisme dans la vie» au cours des deux prochaines décennies. Dans son discours au congrès, Khrouchtchev expliquait les détails de ce plan, assurant que dans le domaine social, l'Union soviétique de cette période réussira à éliminer les réminiscences du passé et les différences de classe, créera une société sans classes, comblera le fossé entre urbain et rural, entre travail physique et travail intellectuel. De même, l'interaction économique et idéologique des peuples de l'URSS augmentera et les traits de «l'homme nouveau», propres à la société communiste, seront cultivés, qui associeront harmonieusement une haute éducation idéologique, une pureté morale et une perfection physique. Dans le domaine politique, il a été mentionné que tous les citoyens participeront à l'administration des affaires publiques et, grâce au développement de la démocratie socialiste la plus authentique, la société mettra en œuvre les principes de l'autonomie communiste. Afin de répondre pleinement aux besoins de l'ensemble de la population et de l'économie soviétique en termes de produits agricoles, la tâche consistait à augmenter le volume total de la production agricole en 10 ans d'environ deux fois et demie, et en 20 ans - trois fois et demie. «L'augmentation de la production agricole dépassera la demande croissante pour cette production. Au cours de la première décennie, l'Union soviétique doit dépasser les États-Unis en termes de production des principaux produits agricoles par habitant»⁴⁵. En fait, le principal desiderata du nouveau programme du parti - le mouvement vers un avenir communiste - plaçait sous un autre jour l'intérêt matériel et les ménages privés promus par Khrouchtchev, qui ressemblaient cette fois à une «réminiscence du capitalisme» et devaient disparaître au cours des deux décennies allouées au plan de construction de la société communiste.

C'est dans ce contexte que la décision de l'Assemblée plénière du 7 novembre 1962 du Comité central du PCC de Moldavie sur les décisions de l'Assemblée plénière de novembre du Comité central du PCUS «Sur le développement de l'économie de l'Union RSS et la restructuration de la direction du parti de l'économie nationale» de la république, constatait de «graves lacunes dans la gestion de l'agriculture» en termes de production de betteraves sucrières, de fruits, de raisins, de viande et de lait, la république avait pris du retard sur les tâches du plan

⁴³ XXII Съезд Коммунистической Партии Советского Союза, 17-31 октября 1961 года, Стенографический отчет, том II, Москва: Государственное издательство политической литературы, 1962, стр. 596.

⁴⁴ D'ailleurs, cette déclaration se trouve dans le rapport de Khrouchtchev au XXIIe Congrès du PCUS, et le programme du PCUS à ce stade était encore en cours d'élaboration. (Voir: Внеочередной XXI съезд КПСС. 27 января - 5 февраля 1959 года. Стенографический отчет. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959. Т. 2. С. 443).

⁴⁵ Programul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (Le programme du Parti communiste de l'Union soviétique), dans «Moldova Socialistă», 3 novembre 1961, nr. 260 (8592), p. 2.

de sept ans⁴⁶. Afin de remédier à la situation, l'Assemblée plénière du CC du PCM affirmait «la restauration complète de la structure organisationnelle du parti et du contrôle de l'État telle qu'elle était comprise par Lénine, en réorganisant les organes directeurs de parti du PC de Moldavie, à partir de la base vers le haut, «basé sur le principe du lieu de production» et «la gestion plus concrète de la production industrielle et agricole».

Afin d'améliorer la gestion de l'économie nationale de la république, un bureau de gestion de la production industrielle et un autre bureau de gestion de la production agricole ont été mis en place au CC du PCM, et pour «résoudre les problèmes importants pour toute la république et pour coordonner l'activité des succursales» – un Présidium au CC du PCM. Les recommandations élaborées du CC du PCM ont été apportées pour mettre en place des comités de ville du parti dans les villes de Cahul, Orhei, Râbnîța et Soroca, huit comités du parti industriels et de production zonale (de groupe) pour diriger les organisations du parti des entreprises de l'industrie, des transports, des télécommunications et des chantiers de construction situés sur le territoire des directions de production villageoises, 18 directions de production kolkhoz-sovkhoziennes, organisées sur la base de la fusion des raïons villageois existants, et en conséquence 18 comités de parti des directions de production kolkhoz-sovkhoziennes au lieu des comités des raïons de parti villageois. Il a été stipulé la suppression de la structure du sovnarkhoz, des ministères et départements des organisations de construction et leur livraison au ministère de la Construction et des Matériaux de construction du RSSM, laissant au sovnarkhoz, aux ministères et aux départements la fonction de rédiger les arrêtés de l'État. Le Sovnarkhoz, les ministères et départements de la RSS Moldave, les organisations du parti, des syndicats et des Komsomolistes ont reçu la tâche «d'élever le niveau du travail organisationnel et politique parmi les travailleurs, de prendre des mesures pour le développement continu des principes démocratiques de participation des travailleurs à la direction de la production». À titre expérimental, à créer dans un certain nombre d'entreprises de *comités d'usine*, de fabrique, et dans les grandes entreprises – *des comités de production par sections*. Les organes du parti devraient se concentrer sur une meilleure utilisation des réserves pour améliorer l'organisation de la production, accélérer le rythme du progrès technique, «promouvoir les expériences avancées sur cette base, assurer l'augmentation de la productivité du travail de toutes les manières, améliorer les indices techniques et économiques et l'accomplissement inconditionnel des plans de l'État à chaque entreprise»⁴⁷.

Cependant, les résultats, encore une fois, se sont démarqués de ceux attendus. Ivan Bodiul, Premier Secrétaire du CC du PCM, dans son rapport présenté à la Troisième Plénière du CC du PCM le 30 mars 1962, sous la pression des di-

⁴⁶ *Ibidem*, 9 décembre 1962, nr. 288 (8923), p. 1-2.

⁴⁷ *Ibidem*.

rectives du parti de Moscou, reconnaissait : «Les kolkhozes et les sovkhozes sont très en retard dans l'accomplissement des tâches de contrôle du septennal dans la production de raisins, de fruits et de légumes. [...] Au cours des trois premières années de la période de sept ans, notre république a non seulement rempli les plans de production des produits animaux, mais n'a pas assuré la réalisation des plans de production de raisins, de fruits et légumes, c'est-à-dire la production de branches, qui, ces dernières années, a fait l'objet de beaucoup d'attention»⁴⁸ et selon le programme du parti, elle devait contribuer à la «création d'une abondance de produits agricoles» en URSS⁴⁹.

Conformément aux nouvelles directives de l'Assemblée plénière de mars 1962 du CC du PCUS et à la décision du CC du PCUS et du Soviet des ministres de l'Union de RSS sur la réorganisation de la direction agricole, le Comité central du PC de Moldavie et le Soviet des ministres de la RSS ont développé une nouvelle structure des organes directeurs des kolkhozes et des sovkhozes, des entreprises agricoles et des ministères, des départements du secteur agricole, constituant un comité présidé par le premier secrétaire du CC. Selon l'Assemblée plénière de mars, le comité était pleinement responsable de l'état de l'agriculture dans la république, d'organiser l'exécution des directives du parti et du gouvernement sur l'augmentation de la production et de la collecte des produits agricoles, de coordonner le travail des ministères, des directions et d'autres départements liés à la gestion et au service des kolkhozes et des sovkhozes⁵⁰. Quant à cette décision, le ministère des Collections de la RSSM et les inspections des raïons, le ministère de l'Agriculture de la RSSM, la Direction principale des sovkhozes auprès du Soviet des ministres de la RSSM ont été abolis. Toutes les institutions et organisations des ministères dissous et de la Direction générale des sovkhozes étaient subordonnées au nouveau ministère de la Production et de la collecte des produits agricoles⁵¹. En ce qui concerne la création des directions territoriales de la production des kolkhozes-sovkhozes, trois raïons administratifs ont été supprimés – Bender, Criuleni et Ocnita⁵². Dans le même temps, dans la structure des organes directeurs de l'agriculture républicaine, une nouvelle unité a été incluse – la *direction territoriale de la production kolkhozienne-sovkhozienne*, considérée comme «le maillon principal et décisif» dans l'accomplissement des tâches

⁴⁸ *Rezultatele plenarei din martie a CC al PCUS și sarcinile organizației de partid a republicii în domeniul îmbunătățirii conducerii agriculturii (Les résultats de l'Assemblée plénière de mars du CC du PCUS et les tâches de l'organisation du parti de la république dans le domaine de l'amélioration de la direction de l'agriculture)*, dans «Moldova Socialistă», 3 mars 1962, nr. 77 (8712), p. 3.

⁴⁹ «Moldova Socialistă», 9 décembre 1962, nr. 288 (8923), p.1.

⁵⁰ *Rezultatele plenarei din martie a CC al PCUS și sarcinile organizației de partid a republicii în domeniul îmbunătățirii conducerii agriculturii (Les résultats de l'Assemblée plénière de mars du CC du PCUS et les tâches de l'organisation du parti de la république dans le domaine de l'amélioration de la direction de l'agriculture)*, dans «Moldova Socialistă», 30 mars 1962, nr.77 (8712), p. 1-2.

⁵¹ «Moldova Socialistă», 30 mars 1962, nr. 77 (8712), p.1-2.

⁵² *Ibidem*, p. 2.

du plan de sept ans. Selon les nouvelles directives, *chaque direction territoriale de production des kolkhozes-sovkhozes* devait avoir, en moyenne, 41 exploitations agricoles collectives, avec une quantité de 180 mille à 230 mille hectares de terres agricoles et un appareil administratif d'appareil de 38 à 45 spécialistes, selon le nombre de ménages, leur taille et leur économie⁵³.

Bien qu'il soit déclaré que la RSSM dans la division syndicale du travail est «un grand producteur de fruits, de raisins et de cultures techniques», lors de la session du Soviet suprême de la RSSM du 25 décembre 1964, A.F. Diordița, le président du Soviet des ministres de la RSS Moldave, dans le rapport *Sur le plan d'État pour le développement de l'économie nationale de la RSSM pour 1965*, indiquait que «les résultats préliminaires de l'année montrent qu'il y a eu de graves lacunes en agriculture. Hormis le fait que moins de céréales ont été récoltées, notamment de blé, moins de légumes, de raisins et autres cultures, le plan d'acquisitions de ces cultures n'a pas été réalisé, il est très en retard dans son développement et l'élevage du bétail appartenant au public. Le nombre de gros bovins, moutons et porcs à cornes à la fin de l'année sera inférieur à celui prévu dans les plans des kolkhozes et des sovkhozes. La productivité du secteur de l'élevage a considérablement diminué. Les plans pour les achats de viande, de lait, d'œufs et leur livraison dans le fonds social n'ont pas été réalisés, des difficultés ont été créées pour fournir à la population de la république ces produits»⁵⁴. En fait, à ce stade, il était déjà clair que les réformes dans le domaine agricole avaient des résultats déplorables et ne pouvaient plus correspondre aux indicateurs de développement du plan septennal prévu pour la république. «Les résultats insatisfaisants de l'année agricole en cours dans un certain nombre d'indices s'expliquent non seulement par des conditions météorologiques défavorables, poursuit AF Diordița, mais aussi par de graves lacunes dans la gestion agricole, par une assurance insuffisante des kolkhozes et des sovkhozes avec des machines, des engrais minéraux, des substances chimiques toxiques, des matériaux de construction et autres matériaux»⁵⁵.

Le limogeage de Khrouchtchev des postes supérieurs du parti et de l'État en octobre 1964 a déclenché la prochaine série de remaniements administratifs au niveau syndical⁵⁶, puis au sein de la RSSM⁵⁷. En novembre 1964, lors du Plénum

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ «Moldova Socialistă», 26 décembre 1964, nr. 302 (9546), p. 2.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Par la loi de l'URSS „Cu privire la modificarea sistemului organelor de conducere a industriei și la transformarea unor alte organe ale administrației de stat” («En ce qui concerne la modification du système des organes directeurs de l'industrie et la transformation d'autres organes de l'administration publique») du 2 octobre 1965, Le Comité d'État de l'URSS pour la planification a été transformé en Comité de l'Union républicaine d'État du Soviet des ministres pour la planification (Gosplan de l'URSS), le Conseil supérieur de l'économie nationale de l'URSS et le Conseil de l'économie nationale de l'URSS ont été abolis.

⁵⁷ Voir: Loi de RSSM, du 18 octobre 1965, „Cu privire la modificarea sistemului organelor de conducere a industriei și la transformarea unor alte organe ale administrației de stat din RSS Moldo-

du Comité central du PCUS, la décision fut prise de revenir au principe territorial de production (*территориально-производственный* – russe) dans la construction des organisations du parti, ce qui signifiait la pleine restauration du contrôle du parti sur l'économie. Lors de l'Assemblée plénière du Comité central du PCM, en octobre 1965, Ivan I. Bodiū expliquait «le nouveau cours» du parti dans la direction de l'industrie, qui prévoyait le retour au système de gestion de branche, renforçant le système de planification et la direction centralisée⁵⁸. Selon les nouvelles indications venant de Moscou, dans la RSSM la structure administrative des ministères, des comités, des directions générales a été reconfigurée et le CEN républicain a été liquidé, estimant qu'il aurait «épuisé ses possibilités, est devenu volumineux dans la gestion du ménage complexe, s'est avéré incapable de résoudre les problèmes de spécialisation des branches, n'a pas pu assurer le développement des liens de production nécessaires entre les entreprises, situées dans différentes régions administratives du pays, a donné lieu à une tendance à créer des entreprises isolées au sein de la région économique»⁵⁹.

En guise de conclusion, notons que la période 1959-65 est entrée dans l'histoire de la RSS Moldave, ainsi que de l'ensemble de l'URSS, comme une période de changements qui avaient des fondements à la fois objectifs et subjectifs, mais qui étaient dus à des processus antérieurs au cours desquels il était devenu clair que le stalinisme était épuisé, étant essentiellement un système inhumain et improductif. Les transformations socio-économiques appliquées au cours de cette période ont été principalement le résultat de l'évolution des politiques gouvernementales et du style d'administration qui a évolué dans le sens d'une relative libéralisation et a souvent eu des effets contradictoires.

Dans le cadre des réformes économiques de la seconde moitié des années 1950 et de la première moitié des années 1960, les administrations républicaines ont eu le droit de déterminer les revenus et les dépenses dans les budgets républicains et locaux, d'utiliser des revenus supplémentaires. Ils ont également été chargés de compléter, approuver, exécuter les budgets et répartir les revenus et les dépenses entre les budgets républicains et locaux, créant certaines opportunités pour une formation plus complète du principe des incitations matérielles. De cette manière, une politique socio-économique a été promue dans laquelle les anciens éléments ont été combinés avec les nouveaux, offrant plus d'espace et d'initiative aux dirigeants locaux. Essentiellement, les structures de parti ont conservé le contrôle, constituant un système de conformité idéologique et politique, variant leurs méthodes de l'encouragement, des incitations matérielles et symboliques à la violence modérée. Le limogeage de Khrouchtchev n'a pas en-

venească" («En ce qui concerne la modification du système des organes directeurs de l'industrie et la transformation d'autres organes de l'administration publique de la RSSM»), dans «Moldova Socialistă», 19 octobre 1965, nr. 246 (9795), p.1.

⁵⁸ «Moldova Socialistă», 19 octobre 1965, nr. 246 (9795), p. 2.

⁵⁹ *Ibidem*.

traîné de changements tectoniques majeurs dans les couloirs du pouvoir, mais il a eu un impact négatif sur la situation socio-économique et politique. Il a brisé la ligne des réformes, créant des illusions et certaines attentes dans la société. Et la restauration du système sectoriel de planification et d'administration centralisée a conduit à la restriction des droits et des compétences de la république, à une subordination plus profonde de l'économie républicaine aux ministères et départements de l'Union, ce qui signifiait, *de facto*, le retour de la direction du parti-État aux méthodes d'administration traditionnelles, de contrôle et renforcement des outils de gestion extra-économiques.

Mihai Țurcanu*

„DEZGHEȚUL HRUȘCIOVIST”: COORDONATELE „DESTALINIZĂRII”. Partea I

This is the first part of a study dealing synthetically with the most important aspects of the evolution of the post-Stalinist Soviet Union, such as the economy, the society, the foreign policy, the arts and sciences, and the ethnic/national issues. On one hand, it points out the fact that many of the novel ideas which are generally believed to have emerged during the „thaw” do not, in fact, belong to Khrushchev, but are a product of the Stalinist era, while Stalin’s successor only picked and championed them. On the other hand, the study shows how, despite a significant liberalisation of the public life, the main features of the system, which enabled and made possible Stalinism, were left untouched after the death of the dictator. Thus the „thaw” period was one defined by contradictory tendencies, and the potential for positive and meaningful change was fulfilled in none of the public life spheres listed above.

Keywords: USSR, Stalinism, Khrushchev, thaw, destalinisation, peaceful coexistence, reforms.

Definirea problemei. Decada aflării lui N. Hrușciiov mai întâi în prim-planul politicii sovietice, iar apoi în poziția de lider necontestat al URSS, este desemnată în istoriografie și la nivelul discursului public drept perioada „dezghețului hrușciovist” sau a „destalinizării”. Adeseori, acești termeni sunt utilizați în mod interșanjabil, deși primul, de emanație din cercurile literare sovietice, are un înțeles, pe de o parte, mai plastic, pe de altă parte, mai apropiat realității decât cel de-al doilea, întrucât o destalinizare, în sensul direct și întreg presupus de utilizarea acestei concepții, nu a avut loc de fapt. Multe din trăsăturile fundamentale ale stalinismului și, mai important, ale sistemului definit de condițiile ce au făcut posibilă aparitia stalinismului ca fenomen, au fost lăsate neatinse. Din acest punct de vedere, înțeles foarte bine de succesorii lui Stalin, destalinizarea ar fi dus

* **Mihai Țurcanu**, doctor în istorie, cercetător științific superior, Institutul de Istorie.

inevitabil la anularea controlului partidului asupra sferelor vieții publice și, foarte probabil, la destrămarea URSS. Dezvoltând ideea, ajungem la concluzia că *dezghețul hrușciovist* și *perestroika* de douăzeci de ani mai târziu au fost părți constitutive ale unuia și aceluiași proces, cea de-a doua definitivând procesele începute de cea dintâi. De aici și atitudinea ostilă pe care atât comuniștii dogmatici cât și imperialiștii ruși au adoptat-o atât față de Hrușciov cât și față de Gorbaciov¹. De aceea, revenind la problema semantică, termenul de *dezgheț* este mai potrivit decât cel de *destalinizare*, întrucât procesele inițiate de succesorii lui Stalin de cele mai multe ori doar slăbeau - numai atât cât era necesar și convenabil pentru ei înșiși - frăiele represive și chingele totalitare ale regimului, fără a renunța însă la ele. A fost *dezgheț*, dar nu și *încălzire* de-a binelea.

Pe de altă parte, expresia *dezgheț hrușciovist* este imprecisă, întrucât o parte semnificativă din procesele declanșate în cadrul *dezghețului*, au fost inițiate și patronate de alți politicieni sovietici, rivali ai lui Hrușciov – în special Gh. Malenkov și L. Beria, și care, prin aceste acțiuni, urmăreau ceea ce-și dorea și primul: construirea unei imagini a legitimității și atragerea unei baze largi de susținători în eșaloanele structurii de putere. În epocă însă, niciuna din cele două desemnări nu era utilizată în cercurile oficiale sovietice, referire făcându-se doar (și adeseori în cea mai vagă manieră) la problema „cultului personalității” și necesitatea depășirii „anomaliilor” societale provocate de acesta, așa cum s-a exprimat Malenkov la 10 martie 1953, în cadrul ședinței Prezidiului CC al PCUS². Au mai trecut însă trei ani până când și numele lui Stalin a ajuns să fie menționat alături de sintagma „cultul personalității”, iar până atunci formula era utilizată în scopuri politice, de denigrare a personajelor în viață (fiind folosită în special la adresa lui L. Beria) în cadrul luptei pentru putere. În acest răstimp însă, cultul personalității lui Stalin de fapt a continuat, deși cu intensitate comparativ scăzută, dictatorul sovietic fiind oficial pus de propaganda sovietică în același rând cu Marx, Engels și Lenin, iar între problema „cultului personalității” și propriu-zis personalitatea lui Stalin nu era, formal, stabilită niciun fel de legătură. Mai mult decât atât, chiar și după 1956 au continuat să fie interzise mențiunile referitoare la lichidarea fizică a victimelor regimului, în mijloacele oficiale de informare fiind utilizate în acest scop eufemisme de tipul „decedat în urma represiunii” în locul expresiei mai simple și clare „executat, împușcat, etc.”³.

¹ Această atitudine este ilustrată, de pildă, în interviurile din anii '70-'80 ale lui Molotov în care acesta își exprima regretul față de „greșala” lui Hrușciov, care a fi „lăsat să intre [în URSS] o fiară ce aduce prejudicii oribile societății noastre. Ea poartă numele de democrație, umanitarism, însă e o simplă influență burgheză”: Nina Khrushcheva, „*Rehabilitating Stalin*” în *World Policy Journal*, Vol. 22, No. 2 (Summer, 2005), p. 69.

² Александр Пыжиков, Хрущёвская „оттепель», Москва, 2002, с. 41.

³ Мария Майофис, Хрущёвская оттепель — демонтаж сталинской системы în История русской культуры, Лекция 3 из 8: <https://arzamas.academy/materials/1484>, accesat la 08.07.2020

În ceea ce privește studiul „dezghețului” ca fenomen istoric, principala sa caracteristică este dată de faptul că avansarea sa, în spațiul (post)sovietic a depins de condițiile politice care fac ca și astăzi tema să fie una sensibilă pentru societate. De pildă, perioada legată de activitatea lui Hrușciiov și aflarea sa în prim-planul politicii sovietice era caracterizată în anii de referință în termeni exclusiv pozitivi, ca de exemplu „decada grandioasă”⁴. Pe de altă parte, din motive ușor de înțeles, istoriografia epocii lui Brejnev prefera să dezbată cât mai puțin evenimentele acelor ani. În acest răstimp însă, cunoașterea problemei a făcut progrese în Occident. Atitudinea în URSS față de lucrările specialiștilor occidentali, care erau foarte preocupați de cercetarea decadelor lui Hrușciiov, era în general negativă, fiind determinată de gradul de apropiere a concluziilor acestora de dogmele ideologice și preconcepțiile impuse comunității științifice și societății sovietice de către succesorii lui Hrușciiov⁵. Această situație a putut să se schimbe doar în condițiile cunoscute din a doua jumătate a anilor '80, iar istoricii ruși au putut beneficia, spre deosebire de cei occidentali din anii Războiului rece, de numeroase izvoare care le-au permis să depășească handicapul caracteristic perioadei menționate.

Lupta pentru putere sub steagul restaurării „legalității revoluționare” și al debirocratizării.

În prima fază, desfășurată cu începere imediat după moartea lui Stalin, lupta pentru putere s-a dat între Beria - pe de o parte, și celalte figuri proeminente din conducerea structurilor de stat și de partid - de cealaltă parte⁶. Aflându-se în tabăra celor din urmă, Hrușciiov, prim-secretarul organizației regionale moscovite de partid și membru al Prezidiului CC al PCUS (fostul Birou Politic) nu era nicidecum cea mai puternică sau influentă figură politică, el găsindu-se în acest sens nu doar în umbra lui Beria, ci și în spatele lui Malenkov, Molotov sau Vorosilov, personaje cu funcții înzestrate cu atribuții importante de decizie și de implementare a politicilor. Beria, în calitate de Ministru al Afacerilor Interne (în trecut - șeful NKVD), era principalul rival al lui Malenkov în lupta pentru putere, fiind, totodată, un personaj detestat din cauza rolului de frunte pe care l-a jucat în epurările și persecuțiile ordonate de Stalin. În anii 1934-1953, NKVD (aici se au în vedere și metamorfozele acestei instituții) s-a bucurat de putere efectiv nelimitată, o perioadă în care *troika* (sau cum era oficial denumit Consiliul Special al NKVD - Особое совещание при НКВД СССР) putea, legal, aresta, ancheta și condamna (începând cu 1941, inclusiv la moarte) în manieră extrajudiciară oricând și pe oricine, inclusiv în lipsa acuzatului⁷, situație descrisă

⁴ А. Пыжиков, Хрущёвская ..., с. 4.

⁵ *Ibidem*.

⁶ W. J. Thompson, *Khrushchev and Gorbachev as reformers: a comparison*, în *British Journal of Political Science*, v. 23, nr. 1 (ian., 1993), p. 84.

⁷ Государственный Комитет Обороны, Постановление № ГКО-903сс от 17 ноября 1941 г. Москва, Кремль: http://www.teatrskazka.com/Raznoe/PostanovGKO/194111/gko_0903.html, accesat la 08.07.2020.

în următorii termeni de Hrușciov: „Nici anchetă, nici procuror, nici instanță – nimic nu era, oamenii erau pur și simplu târați și uciși”⁸. Rolul și cariera lui Beria în organele represive, care pe vremea lui Stalin, dar și imediat după moartea acestuia, alcătuiau cea mai puternică și privilegiată structură⁹ ce nu se supunea niciunui control din partea partidului sau a altor organe de stat, au constituit mai degrabă un handicap, decât un atu în lupta pentru putere, întrucât profitând de situația în care structurile pe care el le reprezenta erau temute și urite la nivelul întregii societăți, ceilalți succesori ai lui Stalin s-au coalizat asumându-și oficial sarcina readucerii acestor structuri sub controlul statului și al partidului, sub deviza restabilirii principiului „legalității revoluționare”. Beria a încercat să preîntâmpine atacul adversarilor săi și să inițieze el însuși procesul de reformă a aparatului represiv, fiind autorul proiectului din 26 martie 1953 a primului decret cu privire la amnistie, prin care erau eliberați peste un milion de deținuți din Gulag și clasate sute de mii de dosare deschise¹⁰, fiind, totodată, reabilitate peste 700.000 de persoane până la sfârșitul deceniului¹¹. Totuși, acest pas (și alții întreprinși de Beria – precum clasarea dosarelor fabricate ale medicilor evrei-cosmopoliți și al „afacerii mingreliene”) nu a fost suficient pentru a face față de unul singur unei astfel de coaliții mobilizată în cadrul unei asemenea campanii. Este interesant de observat faptul că teza luptei împotriva „cultului personalității” a fost folosită în 1953 din plin anume împotriva lui Beria. În timp ce Stalin era în continuare proslăvit de propaganda sovietică, Beria era prezentat drept un individ însetat de putere, pe seama căruia au fost puse crimele regimului stalinist, pe care Beria le-ar fi comis, chipurile, prin înșelăciune și fără știrea statului și a partidului. Ironic se arată și faptul că acuzația de a fi fost spion englez, de a fi planificat uzurparea puterii în stat, dar și maniera arestării sale, procesul demonstrativ și execuția sa (23 decembrie 1953) au fost puse la cale în maniera clasică stalinistă, conform tehnicilor pe care însuși Beria le aplicase în trecut. Destalinizarea începea astfel cu un proces pur-stalinist după modelul celor din anii ‘30-‘40. Hrușciov, care a jucat rolul central în demiterea și arestarea lui Beria, a promovat, până la Congresul XX (iar uneori și după aceasta) în mod public minciuna conform căreia rivalii săi în viață – mai întâi Beria, iar apoi Malenkov ș.a., au fost de fapt autorii reprimunilor deceniului patru și cinci, pe care aceștia le-ar fi executat insuflându-i lui Stalin convingerea că victimele lor ar fi fost dușmani ai statului și ai partidului¹².

⁸ Хрущев Н. С., *Воспоминания*, Москва, 1997, с. 271.

⁹ Importanța care, pe vremea lui Stalin, era acordată instituțiilor represive în raport cu structurile de partid este reflectată, de pildă, și în faptul că împuterniciții la nivel raional ai structurilor de forță aveau un salariu de patru ori mai mare decât secretarii raionali de partid: А. Пыжиков, *Хрущёвская ...*, с. 89.

¹⁰ Idem, *Десталинизация правоохранительной системы в СССР в годы хрущевской «оттепели»*, *Общество и право*, 2003. №1, с. 276

¹¹ Miriam Dobson, *POWs and Purge Victims: Attitudes towards Party Rehabilitation, 1956-1957* în *Slavonic and East European Review*, v. 82, nr. 2, (apr. 2008), p. 333.

¹² А. Пыжиков, *Хрущёвская ...*, с. 46.

O trăsătură a „dezghețului” lui Hrușciov, dată de startul celei de-a doua faze a luptei pentru putere, a fost campania împotriva birocratizării excesive a structurilor guvernamentale¹³. În 1954, la stat lucrau, într-o formă sau alta, 44,8 milioane de persoane, dintre care peste 6,5 milioane dețineau funcții administrative¹⁴. Pericolul parazitării și paralizării activității aparatului de stat de birocrați era o teză veche formulată încă de Lenin, iar după moartea lui Stalin ea a fost readusă în prim-planul atenției publice, înscriindu-se perfect în logica revenirii, în cadrul procesului de destalinizare, la principiile originale ale marxism-leninismului. Departe de a fi fost însă doar un scop în sine, campania împotriva birocrațiilor avea, pentru Hrușciov, importante valențe practice, întrucât principalul său rival în lupta pentru putere, care a îmbrăcat forma unei confruntări între partid și aparatul de stat, era Gh. Malenkov, șeful guvernului sovietic. Succesul lui Hrușciov a fost garantat de calitatea PCUS de unic depozitar al legitimității puterii în URSS și care nu fusese niciodată pusă la îndoială, chiar dacă pe vremea lui Stalin¹⁵ această calitate fusese umbrită, prin forța împrejurărilor, de ponderea politică a structurilor de forță (reprezentate de Beria) și a guvernului (reprezentat de Malenkov), deși acestea din urmă se aflau și ele într-o competiție permanentă, încurajată de Stalin. Anume această însușire a partidului de izvor al legitimității revoluționare a fost readusă în prim-plan de Hrușciov, care din funcția de prim-secretar al CC al PCUS a avut oportunitatea să coordoneze de pe poziții de forță reducerea atribuțiilor și relevanței reale a principalilor săi rivali politici, în speță Gheorghii Malenkov, președintele Consiliului de Miniștri, și care, deși membri de partid, își sprijineau puterea pe structurile și agențiile guvernamentale. Pretextul pentru asaltul lui Hrușciov asupra pozițiilor rivalilor săi din guvern a fost dat de sarcina asumată de partid de debirocratizare a aparatului de stat. Campania lui Hrușciov își găsește reflectarea în două rezoluții al CC al PCUS – „Cu privire la neajunsurile serioase în activitatea aparatului de stat” (ianuarie 1954) și „Cu privire la neajunsurile esențiale în structura ministerelor și agențiilor și despre măsurile de îmbunătățire a muncii aparatului de stat” (octombrie 1954), implementarea cărora a dus la lichidarea din cadrul ministerelor a sute de direcții, trusturi, organizații, precum și a mii de filiale ale acestora la nivel local: între 1954 și 1956, personalul angajat în funcții administrative ale aparatului de stat a scăzut cu 750000 unități¹⁶. Apogeul acestei campanii a fost demiterea, la plenara din ianuarie 1955 a CC al PCUS, lui Gheorghii Malenkov de la șefia guvernului. Că debirocratizarea nu a fost transformată în scop

¹³ W. J. Thompson, *op. cit.*, p. 85.

¹⁴ А. Пыжиков, Хрущёвская ..., с. 34.

¹⁵ În calitate de arbitru suprem între toate instituțiile de stat și de partid, mai ales pe măsură ce, în urma Marii Terori, URSS s-a transformat într-o tiranie personală imposibil de contestat, Stalin nu a mai avut nevoie să-și revendice legitimitatea individuală de la prestigiul și autoritatea imensă a partidului și de aceea, chiar dacă aceasta nu era pusă la îndoială, ea, nefiind utilizată începuse să „ruginească”, lucru remarcat și de Hrușciov, care se plânga că între 1939 și 1952 nu fusese convocat niciun congres al partidului, în opt ani nu fusese adunată nicio plenară, iar în douzeci de ani nu fusese convocată în mod oficial nicio ședință a Biroului politic. *Ibidem*, c. 87.

¹⁶ *Ibidem*, c. 224.

în sine, ci, mai degrabă, a fost o lozincă în lupta pentru putere este demonstrat de faptul că prăpastia între oamenii sovietici de rând și casta conducătoare s-a adâncit și mai mult pe vremea lui Hrușciov. Încă de pe vremea lui Stalin, oamenii sistemului (și familiile lor) erau motivați și răsplătiți pentru loialitate prin conferirea a diverse avantaje materiale și gratuități în ce privește accesul la locuințe, servicii, transport, sanatorii, rețele de aprovizionare cu bunuri și alimente inaccesibile oamenilor de rând, rețele speciale de restaurante și ateliere care lucrau numai pentru ei, ș.a.m.d. Istoricii converg, în general, către concluzia că, odată puși la adăpost de posibilitatea epurărilor și de frica de represiune ce în trecut atârna mereu deasupra capetelor lor precum sabia lui Damocle ce putea să cadă, ca trăsnetul, oriunde și oricând, aceștia, câpătând încredere în inviolabilitatea statutului conferit de apartenența la casta conducătoare, s-au datat nestingheriți corupției și îmbogățirii ilicite. Evoluarea pe această cale a lucrurilor era totuși nu atât responsabilitatea personală a lui Hrușciov, pentru că ea, această evoluție, era practic inevitabilă în condițiile sistemului sovietic ce nu dispunea de nici un fel de mecanisme democratice de schimbare a cadrelor.

Triumful lui Hrușciov. Denunțarea crimelor lui Stalin și cea de-a treia etapă în cadrul luptei pentru putere.

Eșecul elitei sovietice de a demasca crimele lui Stalin în primii ani de după moartea acestuia, ani în care, pe de o parte, „cultul personalității” era denunțat, iar, pe de altă parte, – Stalin însuși era intangibil oricărei critici, avea să fie explicat mai târziu de Mikoian prin prisma unei bariere psihologice, care nu a putut fi depășită imediat¹⁷. O asemenea explicație pare a fi doar parțial justificată. Asaltul asupra moștenirii lui Stalin și implicit asupra rolului personalității acestuia a putut fi inițiat de Hrușciov, ca modalitate de a-și consolida și mai mult poziția de conducător al URSS, după ce această poziție fusese în prealabil cucerită în bătăliile politice date cu Beria și Malenkov. Denunțarea prematură a lui Stalin s-ar fi putut dovedi o greșală care să-l coste scump pe Hrușciov, în măsura în care adversarii săi ar fi știut să profite de ea pentru a-și asocia propriei imagini politice pe cea a defunctului dictator, în apărarea „sfînțeniei” căreia ei ar fi putut să sară, fiind siguri că ar fi găsit un sprijin larg în rândurile societății sovietice - victimă a peste douăzeci de ani de propagandă a cultului personalității lui Stalin. De aceea, adoptarea din capul locului a unei atitudini iconoclaste era contrară intereselor lui Hrușciov. De pe culmile noii puteri de care acesta se bucura la începutul anului 1956, situația se arăta însă diferită. Denunțarea rolului lui Stalin se prezenta, într-adevăr, ca un risc cât se poate de real care putea da adversarilor săi prilejul tentant să-și unească forțele pentru a-l îndepărta de la putere – ceea ce ei au și încercat de fapt. Dar un asemenea pas reprezenta totodată pentru Hrușciov, a cărui autoritate și prestigiu crescuseră enorm în urma victoriilor sale recente, oportunitatea de a da, de pe o poziție moralmente dominantă, cea din urmă bătălie al cărei câștig i-ar fi asigurat calitatea de lider de necontestat al URSS.

¹⁷ *Ibidem*, c. 47.

Dincolo de discursul “secret” al lui Hrușciiov la la Congresul XX al PCUS, startul campaniei a fost dat de articolul din 28 martie 1956 al colegiului de redacție al ziarului „Pravda” intitulat „De ce este străin cultul personalității spiritului marxist-leninist?” și în care pentru prima dată este criticat însăși cultul personalității lui Stalin sub mai multe aspecte ale sale¹⁸. Pentru Hrușciiov, dar și pentru elita politică coalizată în jurul său, era important însă ca această campanie să nu iasă din limitele strict necesare consolidării legitimității noii puteri și să nu fie puse sub semnul întrebării acele trăsături esențiale ale regimului de a căror existență a depins posibilitatea apariției stalinismului ca fenomen în trecut, dar pe care de fapt s-a sprijinit întreaga putere sovietică din orice perioadă, deci, inclusiv și pe vremea lui Hrușciiov. De aceea, libertatea discuțiilor asupra naturii regimului, al căror start a fost dat de către Hrușciiov la Congresul XX, a fost condamnată aproape imediat la nivel oficial, fiind caracterizată, tot în „Pravda”, drept tentativa unor „elemente putrede” de a pune la îndoială „politica corectă a partidului” și de a folosi critica în scopul clevetirilor și al declarațiilor antipartinice¹⁹. Denunțarea până la capăt a stalinismului ar fi însemnat denunțarea fundamentelor regimului totalitar. Aleksandr Pijikov face și observația foarte prețioasă că stalinismul nu putea fi denunțat ca atare întrucât aceasta ar fi presupus denunțarea activității lui Stalin de construire a acelui model de societate care era proclamată de Hrușciiov în 1957, cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la lovitura de stat bolșevică, drept societatea socialistă desăvârșită în fața căreia se afla sarcina imediată a construirii societății comuniste²⁰. Dezamăgirea față de această atitudine a ajuns foarte curând să fie resimțită la nivelul societății sovietice, mai ales în rândurile tinerilor și intelectualilor care au ajuns foarte repede să fie decepționați de această abordare a „democratizării dozate”, mai ales că ea le era impusă după ce, în urma Congresului XX s-a născut speranța că, în sfârșit, apăruseră premisele necesare edificării mult așteptate a unui stat al dreptății sociale²¹.

Astfel, când la plenara din iunie 1957 a CC al PCUS, Hrușciiov a dat ultima bătălie cu „grupul antipartinic” al lui Malenkov, Molotov, Kaganovici și Bulganin²², anume ei au fost cei care au fost acuzați de către Jukov și Hrușciiov de a fi fost principalii responsabili de crimele din epoca lui Stalin, în timp ce numele celui din urmă a fost ferit de asocierea la aceste acuze, ceea ce constituia o abatere evident oportună de la linia stabilită la Congresul XX. În acest mod, tipic stalinist de altfel, a fost înfrântă și ultima încercare de constituire a unei opoziții coordonate în calea accesului necontestat la putere a lui Hrușciiov. După această tentativă doar Jukov,

¹⁸ *Ibidem*, c. 50.

¹⁹ Pravda, 5 aprilie 1956.

²⁰ *Ibidem*, c. 53.

²¹ Ekaterina Bagrova, Sergei Kruchinin, *The Khrushchev Thaw*, în *GISAP: History and Philosophy*, 2015, nr. 7, p. 18.

²² Grup care au propus partidului o serie de măsuri chemate să întărească principiul conducerii colective, inclusiv lichidarea funcției de prim-secretar al CC.

până la o vreme tovarăș de drum și aliat de neprețuit în lupta contra lui Beria și a grupului „anti-partinic”, mai putea fi privit ca o contrapondere a lui Hrușciiov. Însă acesta, izolat și lipsit de aliați, a fost, în urma plenarei din 27 octobrie 1957 a CC al PCUS²³, demis din funcția de ministru al apărării și din prezidiumul CC. Pe de altă parte, demiterea lui Jukov urmată de reducerea semnificativă a rolului și resurselor alocate armatei corespundea țelurilor politicii externe a lui Hrușciiov, al cărui principiu fundamental era coexistența pașnică cu țările capitaliste.

Denunțarea crimelor lui Stalin a fost un adevărat șoc care a zguduit din temelii percepția oamenilor sovietici asupra societății lor. Odată ridicate o parte din zăgazarile regimului prin discursul lui Hrușciiov de la Congresul XX și rezoluția din 30 iunie 1956 a CC al PCUS „Cu privire la depășirea cultului personalității și a consecințelor acestuia”, acele instrumente de control ideologic rămase în funcțiune (și pe care miza elita politică pentru a ține în frâu curentul de gândire liberă al oamenilor) nu mai erau suficiente pentru a îndeplini respectiva sarcină. Acest lucru era ilustrat de pildă de scrisorile, adeoseori anonime, în redacțiile organelor de propagandă sovietică, sau transmise în adresa diferitor structuri guvernamentale și de partid. Asemenea scrisori întrebau deschis de ce, în situația în care cultul lui Stalin era condamnat, nu era întreprinsă aceeași atitudine și în raport cu cel al lui Lenin, sau al lui Hrușciiov²⁴? Excelent este reflectată respectiva stare de spirit într-o scrisoare anonimă al cărei autor avertiza că „Întoarcerea în trecut nu este posibilă. Să știți aceasta. Domnia minciunii tremură din toate încheieturile și ea se va prăbuși. Mulți gândesc așa acum și nu ne mai puteți interzice să gândim. Odată început, procesul trezirii nu se va mai opri. Aceasta e legea istoriei”²⁵. Lectura acestor rânduri îndeamnă cercetătorul să se întrebe dacă autorul lor a supraviețuit până în 1991 pentru a le vedea demonstrată justetea, sau, în cazul în care răspunsul la această întrebare retorică ar fi afirmativ, dacă dreptatea anticipată de el și făcută în cele din urmă de istorie a corespuns așteptărilor sale.

Cum se manifestau, în mod precis, acele consecințe ale destalinizării de care se temea Hrușciiov? Denunțarea crimelor lui Stalin de către Hrușciiov, deși făcută chipurile în secret, a ajuns imediat în atenția opiniei publice sovietice, dar și internaționale. Acest fapt a atras după sine o serie de evenimente violente, atât în URSS, cât și peste hotarele acesteia. Aceste evenimente aveau același declanșator – cunoscutul discurs al lui Hrușciiov. Substratul lor putea fi însă extrem de variat și nu era întotdeauna cel al nemulțumirii profunde de unele situații create în condițiile stalinismului. Acest substrat l-au împărțășit, de pildă, două evenimente cât se poate de diferite și, totodată, îndepărtate geografic unul de celălalt – revolta din Budapesta din 1956 și ciocnirile interentice din 1958 din Groznâi dintre ceceni - în urma revenirii celor din urmă în patria lor de unde fuseseră

²³ La care a fost acuzat (cu anumite temeuri) că intenționa să scoată de sub controlul partidului armata pe care intenționa, chipurile, să o transforme în domeniul său.

²⁴ А. Пыжиков, Хрущёвская ..., с. 58.

²⁵ *Ibidem*, с. 65.

ridicați și deportați la ordinul lui Stalin - și rușii aduși, între timp, să colonizeze pământurile celor deportați. Pe de altă parte, dezordinile și violențele în masă petrecute în Georgia între 5 și 10 martie 1956 și care au putut fi „calmate” doar prin intervenția armatei sovietice, au fost provocate de tinerii crescuți în spiritul propagandei cultului lui Stalin²⁶ și care considerau gestul lui Hrușciiov ofensator pentru memoria „geniului” dictatorului, dar și pentru poporul georgian. Cu totul altele au fost cauzele revoltei muncitorești din Novocerkask din 1-2 iulie 1962, provocate inițial de scumpirile la produsele alimentare, dar care s-au revărsat în manifestații antiguvernamentale și personal împotriva lui Hrușciiov. În cele din urmă, pentru a înăbuși mișcarea muncitorilor, a fost folosită armata care a ucis 26 de oameni, iar în urma procesului cu care s-a încheiat acest episod au fost condamnați 105 de persoane, dintre care 7 au fost executate.

Totodată, concluzia precum că denunțarea lui Stalin de către Hrușciiov ar fi fost dictată exclusiv de interesele luptei pentru putere ridică, la rândul ei, o serie de alte probleme. A. Pijikov face observația foarte interesantă că, de pildă, succesorii lui Mao au ales o cu totul altă abordare a problemei și că însuși Stalin, deși implementa politici diametral opuse principiilor leniniste, nu înceta să jure credință lui Lenin²⁷. Sugestia evidentă este că și Hrușciiov ar fi putut să adopte o atitudine asemănătoare pentru a nu clătina stabilitatea societății și legitimitatea puterii în stat. O asemenea concluzie este problematică întrucât pune implicit la îndoială necesitatea existenței reale în orice societate a unor principii etice fundamentale. În orice caz, rezultatele tiraniei staliniste ne sunt cunoscute și știm că prețul lor nu justifică „stabilitatea” regretată, iar cele ale experimentului lui Deng Xiaoping și succesorilor săi abia urmează să le vedem.

Economie și societate.

Tema centrală a transformărilor economice și chiar a politicii interne sovietice per ansamblu după moartea lui Stalin era dată de raportul dintre principalele ramuri ale economiei sovietice: producerea mijloacelor de producere (industria

²⁶ Important este să nu scăpăm din vedere faptul că este probabil imposibil pentru cei care nu au fost martorii vii ai stalinismului să înțeleagă din perspectivă strict umană adevăratele dimensiuni cotidiene ale acelui fenomen și nici greutatea imensă cu care propaganda cultului personalității lui Stalin apăsa în procesul de formare a generațiilor de cetățeni sovietici și nu numai. Astăzi putem să ne facem doar unele idei în acest sens, din datele relevante pe care le avem la dispoziție, ca de exemplu faptul că între 1917 și 1953 lucrările lui Stalin au fost editate în URSS într-un tiraj de 5 ori mai mare decât cele ale lui Marx și Engels: (*Ibidem*, c. 70) sau că, în întreaga lume au fost editate, până în 1953, mai mult de 50 de milioane de copii, ale evangheliei după Stalin - „Scurtă istorie a PCUS” (Betram D. Wolfe, *The New Gospel According to Khrushchev*, în *Foreign Affairs*, v. 48, nr. 4, 1960, p. 578), sau că la Praga a fost dezvelită în 1955 o statuie de marmură a lui Stalin de 50 m înălțime și cu o masă de 17 mii tone și care a fost demontată abia în 1962, deci după retragerea corpului neînsuflit al lui Stalin din mausoleul de la Kremlin. (Peter Kabachkin, Alexi Gugushvili, David Jishkariani, *A Personality Cult's Rise and Fall: Three cities after Khrushchev's "Secret Speech" and the Stalin monument that never was*, în *REGION: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia*, nr. 4(2), 2015, p. 312.)

²⁷ A. Пыжиков, Хрущёвская ..., c. 317.

grea), producerea bunurilor de consum (industria ușoară) și agricultura. În epoca lui Stalin, accentul era pus invariabil pe industria grea, atât din motive ideologice marxiste, cât și din motivele impuse de concepția personală a acelui dictator asupra securității statului și a relațiilor internaționale²⁸. Industria grea a fost dezvoltată în detrimentul celei ușoare – practic complet neglijată, și pe seama agriculturii –, *kolhozurile* fiind acele instrumente indispensabile de confiscare și canalizare a producției agricole de la sate, producție care apoi era vândută peste hotare, de unde erau în schimb procurate tehnologiile necesare planului de industrializare conceput de Stalin. Rezultatele acestui proces au fost că, pe de o parte, URSS a ajuns să dispună (iar aceasta reiese mai ales din indicatorii cantitativi) de una dintre cele mai capabile forțe militare din lume, însă, pe de altă parte, calitatea vieții cetățenilor sovietici, chiar și locuitorii ai zonei urbane, era la un nivel extrem de scăzut, ei fiind lipsiți de acel nivel de confort cunoscut chiar și în cele mai sărace regiuni din Europa²⁹. Cel mai mult a fost afectat însă satul, pe spinarea căruia a fost construit complexul militar-industrial sovietic, milioane de țărani plătind cu viața succesele înregistrate în dezvoltarea industriei grele. Cât a trăit, Stalin s-a opus categoric oricăror schimbări ce ar fi alterat raportul de pondere al celor trei ramuri în defavoarea producerii mijloacelor de producere, însă aproape imediat după moartea sa, de la 1 aprilie 1953, succesorii săi au ieftinit prețurile unitare la produse alimentare, îmbrăcăminte, combustibil și materiale de construcție³⁰. Malenkov a formulat sarcina (la sesiunea din august 1953 a Sovietului Suprem al

²⁸ Concepție ce impunea dezvoltarea unui complexului militar-industrial independent de factorii externi și de aceea invariabil dependent de dezvoltarea industriei grele

²⁹ Astfel, diplomații americani de la București relateau, în urma invaziei sovietice a Basarabiei din 1940 că soldații și oficialii ruși care au sosit în „săraca” („poverty-schooled”) Basarabie în urma ocupației, „erau trecuți prin lipsuri și privațiuni atât de mari, încât până și articolele abandonate de țăranii refugiați peste Prut ei le priveau ca pe niște comori”. Sărăcia în U.R.S.S. o depășea chiar și pe cea din Basarabia atât de mult, încât „cele mai sărace familii din Chișinău li se păreau soldaților sovietici excepțional de bogate”. Articolele de uz comun, de ex. ceasuri, ustensile, veselă, sticle, flacoane de parfum, dar mai ales încălțăminte, erau în ochii sovieticilor adevărate bogății. Aceștia le explicau localnicilor basarabeni că penuria din Rusia se datora faptului că sistemul stalinist investea toate câștigurile economice în armată, pentru ca U.R.S.S. să se poată proteja de „statele capitaliste care abia așteptau ocazia potrivită pentru a o distuge”, dar și de „numeroșii dușmani din interiorul țării”. Din această cauză, producția pentru satisfacerea necesităților sectorului civil era ignorată complet. Situația respectivă era, de pildă, ilustrată și prin faptul că soldații și ofițerii sovietici erau bine echipați, în schimb soțiile lor, până și cele de ofițeri, umblau desculț sau în cel mai bun caz încălțate în ciubote soldățești: *Gunther către Secretarul de Stat, 20 noiembrie 1940; Subject: Conditions in Bessarabia and Northern Bucovina since the Russian occupation, 871.00/814, în A.N.R., fond Microfilme S.U.A., inventar 1804, rola 662; Ibidem, Memorandum regarding present conditions in Bessarabia. Enclosure no. 1 to Despatch no. 1695, dated december 9, 1940, from American Legation, Bucharest, on subject of „Conditions in Bessarabia under the Russian Occupation”.*

³⁰ А. Пыжиков, Хрущёвская ..., c. 124; Cu toate acestea, către mijlocul anilor '50, cererea pentru bunurile de larg consum putea fi satisfăcută în proporție de cel mul 40-50%: *Ibidem*, c. 275.

URSS) teza necesității prioritizării „prin orice mijloace”³¹ a producerii de bunuri de larg consum și a asigurării îndestulătoare populației cu produse alimentare, iar la plenara CC al PCUS din luna septembrie aceluiași an Hrușciov a înaintat un program de reformă a sectorului agricol³². Hrușciov s-a manifestat totuși ca un avocat al păstrării rolului prioritar al industriei grele, în situația în care poziția asumată de Malenkov de prioritizare a industriei ușoare îi oferea lui Hrușciov oportunitatea de a-l ataca (la plenara din ianuarie 1955 a CC al PCUS) pe acesta din urmă, de pe pozițiile „științei” marxist-leniniste de „deviaționism de dreapta”. Ca atare, rolul prioritar al industriei grele a fost confirmat la Congresul XX, chiar dacă el, acest rol, a fost ajustat (ce-i drept ușor de tot), în favoarea industriei ușoare și a agriculturii. Astfel, în perioada 1951-1960, în industria grea erau investite 90% din toate fondurile destinate industriei, iar în acest sector erau angajați 70% din muncitori³³, așa încât situația nu s-a schimbat foarte mult față de anul 1950, când această cifră era de 68,8%³⁴. Principala problemă a economiei sovietice a fost lăsată nesoluționată în perioada „dezghețului”. Totodată, dacă prima mare problemă a dezvoltării industriei și economiei sovietice - și la care vom avea ocazia să revenim pe parcursul acestui studiu - era respingerea importanței tehnologiilor înalte și a dezvoltării celor mai inovatoare ramuri ale științei, atunci cea de-a doua mare problemă era definită de stilul managementului industrial existent în acea perioadă în URSS și anume de faptul că punctele cardinale ale planificării și managementului industrial erau indicatorii cantitativi pe baza cărora erau achitate primele și evaluată îndeplinirea sarcinilor trasate de partid. Abordarea *stahanovistă* a producției în termeni strict cantitativi atrăgea după sine inevitabil tendința de acumulare a resurselor de către întreprinderile industriale, reticența de a experimenta și utiliza noi tehnologii, manipulararea costurilor și profiturilor³⁵ și, după cum consemnează și istoricii ruși – falsificarea indicatorilor reali de producție³⁶. În situația respectivă, producția industrială sovietică putea să-și facă loc practic exclusiv pe piața internă, întrucât, chiar dacă din 1955 până în 1960 - conform indicatorilor oficiali sovietici - producția industrială sovietică crescuse de la 30% la 55% din volumul total al celei americane, (iar această cifră avea să ajungă la 80% în 1985)³⁷, totuși, în fapt, această producție era, din punct de vedere calitativ, categoric inferioară celei occidentale. Adeseori ea nu putea fi exportată nici măcar în țările OTV, întrucât și acestea se confruntau cu aceeași problemă,

³¹ Edmund Stillman, *The Beginning of the Thaw: 1953-1955*, în *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, v. 317, 1958, p. 11.

³² А. Пыжиков, Хрущёвская ..., с. 89.

³³ *Ibidem*. с. 156.

³⁴ Полюнов Матвей Федорович, Экономические предпосылки перестройки в СССР, Вестник СПбГУ. Серия 2. История. 2007, с. 95.

³⁵ Lynch, *op. cit.*, p. 70-71.

³⁶ А. Пыжиков, Хрущёвская ..., с. 159.

³⁷ Полюнов Матвей Федорович, Экономические предпосылки перестройки в СССР, Вестник СПбГУ. Серия 2. История. 2007. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskie-predposylki-perestroyki-v-sssr> (дата обращения: 09.07.2020).

având propria producție industrială de calitate asemănătoare (produsă în condiții asemănătoare) pe care nu aveau unde să o vândă. Așa încât, după cum remarcă specialiștii occidentali în perioada „dezghețului”, chiar dacă planurile sovietice de producție erau împlinite și supra-împlinite, multe din cele ce se produceau erau „inutile, inutilizabile, imposibil de vândut, iar condițiile de producere erau de cele mai multe ori ineficiente”³⁸.

În ce privește agricultura, chiar dacă una din acuzele obișnuite ale lui Hrușciov la adresa lui Stalin a fost aceea că dictatorul sovietic nu știa despre acest domeniu nimic în afară de ceea ce vedea în filmele de propagandă, trebuie arătat că anume Hrușciov s-a manifestat în perioada lui Stalin drept unul dintre cei mai extremi avocați ai experimentelor³⁹ de asuprire a țăranilor, propunând, totodată, adoptarea și implementarea, când se afla în funcția de prim-secretar al CC al PC(b) Ucrainean (sau „vicerege” al lui Stalin, după expresia nimerită unui observator contemporan⁴⁰) a celor mai brutale măsuri represive împotriva acelor țărani pe care el îi considera „trîntori”, „paraziți” și „criminali”, măsuri preluate (în iunie 1948) și aplicate la nivel unional, rezultând în încarcerarea pentru ani de zile a milioane de oameni vinovați de delikte mărunte și abateri de la „disciplina muncii”⁴¹. Totuși, pe timpul lui Hrușciov și anume după denunțarea din 1956 a crimelor lui Stalin a fost abrogată legislația din 1940 prin care țăranii și muncitorii erau sclavii kolhozurilor și fabricilor pe care nu aveau voie să le părăsească și care prevedea încarcerarea pentru delikte de încălcare a „disciplinei muncii” – ca de exemplu absența de la sau întârzierea la locul de muncă⁴². După moartea lui Stalin au fost implementate, la inițiativa lui Malenkov și a lui Hrușciov, o serie de reforme necesare în vederea echilibrării cât de cât a economiei în favoarea țăranilor: au crescut investițiile în kolhozuri și în industria alimentară, au scăzut impozitele pe agricultură începând cu august 1953 când impozitele la care erau supuse kolhozurile au scăzut cu 50%, au fost mărite prețurile de cumpărare a producției agricole (de 5,5 ori la lapte, de două ori la unt, iar la cereale – cu 50%⁴³, etc.), ș.a. Mai mult decât atât, Malenkov a redus și impozitele percepute din producția de pe loturile individuale ale gospodăriilor țărănești⁴⁴ care, în pofida faptului că adunau în total incomparabil mai puțin pământ decât kolhozurile față de care țăranii mai aveau și principalele lor obligații de muncă, asigurau to-

³⁸ M. Barry, R. N. Farmer, *The Red Profit Motive: Soviet Industry in Transition* în *Business Horizons*, nr. 6, 1963, p. 21.

³⁹ În această sferă, Hrușciov a mers mai departe decât oricine, înaintând în mod public proiecte deosebit de radicale, ca de exemplu crearea „agrogradurilor” (în *Pravda*, 4 martie 1951), și care au fost respinse de Stalin (1958).

⁴⁰ Parry, *op. cit.*, p. 473.

⁴¹ A. Пыжиков, Хрущёвская ..., c. 24-25.

⁴² *Ibidem*, c. 126.

⁴³ *Ibidem*, c. 125.

⁴⁴ Malenkov a experimentat, pe această cale, principiul cointeresării economice a țăranilor și muncitorilor în sporirea producției agricole, fapt ce i-a oferit prilej lui Hrușciov să-l acuze că ar fi vrut să revină la politicile NEP-ului.

tuși un procent foarte înalt al producției agricole. De pildă, între 1953 și 1958, gospodăriile individuale asigurau peste 50% din rata de creștere a productivității de carne, 35-36% din cea a cartofilor, legumelor, laptelui, lînii, 87% - la ouă și 93% - la tutun⁴⁵. Pe de altă parte, era inevitabil ca, în condițiile date de sarcina edificării societății comuniste, existența loturilor de pe lîngă casele individuale să ajungă sub atacul dogmei care proclama anacronismul acestei forme de proprietate privată, situație ilustrată prin rezoluția plenarei din decembrie 1959 a CC al PCUS care proclama că loturile de pe lîngă casele țăranilor erau condamnate să-și piardă treptat importanța⁴⁶. Începând în 1956, guvernul sovietic a luat o serie de decizii pentru a reduce numărul vitelor din proprietatea privată a țăranilor, mărind impozitele pentru vitele aflate în proprietatea cetățenilor, sau interzicându-le acestora folosirea, în scopul creșterii vitelor, a resurselor de proveniență din proprietatea *kolhozurilor* și inițiind, pe această cale, procesul „micii deschiaburiri” - cum a rămas cunoscută respectiva politică în istoriografie. Cum toate resursele se aflau în proprietatea *kolhozurilor*, cu excepția loturilor din ogrăzile oamenilor și care erau absolut insuficiente, aceștia au fost forțați să reducă numărul de animale, ceea ce a dus până la urmă la un deficit al producției alimentare (determinat de o scădere cu 20% a producției individuale de lapte și carne⁴⁷) și la creșterea prețurilor la mîncare, asta în condițiile în care la plenara din CC din 25 decembrie 1959 a fost trasată sarcina „ajungerii din urmă și întrecerii” S.U.A. la producția de lapte și ouă. Vedem, prin urmare, că politica agricolă a lui Hrușciiov conținea aceleași contradicții inerente „dezghețului” în general – tendința spre liberalizare și eficientizare, împiedicată de prejudecățile „științei” marxist-leniniste care anulau posibilitatea realizării potențialului de reformă. Anume de pe poziții ideologice erau abordate principalele probleme economice din URSS, ceea ce impunea inevitabil apariția contradicțiilor la nivelul politicilor promovate oficial. De exemplu, chiar dacă Hrușciiov era un adversar declarat al gestionării centralizate a economiei sovietice, tot el a fost cel care a impus comasarea *kolhozurilor*, un pas evident contra principiului descentralizării, astfel încât în 1963, în URSS au ajuns să mai existe doar 36 de mii de gospodării colective față de 91 mii câte erau în 1955. E ușor de intuit cât de ineficiente și imposibil de gestionat erau asemenea structuri care uneori cuprindeau câte 120 de sate⁴⁸. Astfel, efectele pozitive ale măsurilor luate în scopul sprijinirii agriculturii și a îmbunătățirii nivelului de trai al țăranilor au fost anulate de maniera ineficientă a lui Hrușciiov de gestionare a gospodăriilor colective și de atacul reînnoit asupra micilor

⁴⁵ А. Пыжиков, Хрущёвская..., с. 263.

⁴⁶ Григорьева Анна Германовна, Перемены в уровне жизни и политических настроениях советского общества во второй половине 1950-х - начале 1960-х гг. в Теория и практика общественного развития, 2011, №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pereмены-v-urovne-zhizni-i-politicheskikh-nastroeniyah-sovetskogo-obschestva-vo-vtoroy-polovine-1950-h-nachale-1960-h-gg-1> (дата обращения: 08.07.2020).

⁴⁷ Полюнов Матвей Федорович, Экономические предпосылки перестройки в СССР, Вестник Санкт-Петербургского Университета, Сер. 2, 2007, вып. 3, с. 101.

⁴⁸ А. Пыжиков, Хрущёвская..., с. 150.

proprietăți private. Dincolo de raționamentele de ordin economic izvorâte din prejudecățile castei conducătoare, comasarea *kolhozurilor* constituia, totodată, reluarea, de pe poziții ideologice, a ofensivei partidului împotriva modului tradițional de viață a țăranilor. Urmare a acestor politici a fost faptul că pe timpul „dezghețului” era atestată, pe de o parte, o scădere considerabilă a ritmului de creștere a producției alimentare sovietice⁴⁹, iar pe de altă parte – emigrarea masivă a țăranilor (nemailegați, ca pe timpul lui Stalin, de glie) către orașe, în căutarea unei vieți mai bune. Cercetătorii sovietici au numărat până la 7 milioane de țărani⁵⁰ care au fugit din sate, doar în perioada 1960-1964⁵¹, iar populația mediului rural a scăzut, pentru prima oară în istoria spațiului sovietic, sub 50% anume în 1962⁵². Tot în 1962 au crescut prețurile la carne cu 30% și la ulei cu 25%. Între aceste urmări ale politicilor economice ale „dezghețului” există o interdependență a cărei claritate nu necesită comentarii suplimentare. Efectul acestei interdependențe a fost de a pregăti terenul pentru viitoarele deficiențe cronice ale agriculturii sovietice a cărei productivitate era dependentă în mare măsură de condițiile climaterice. Atunci când, în 1963, a fost înregistrată o secetă comparabilă cu cea din 1946-1947, rata de productivitate a scăzut cu 30%, iar Hrușciov a fost nevoit să cumpere 9,4 milioane de tone de cereale, cheltuind 372,2 tone de aur, sau o treime din rezervele statului⁵³. În apărarea liderului sovietic se poate spune că cel puțin el nu a lăsat oamenii sovietici să moară de foame, ci le-a cumpărat pâinea de care aveau nevoie, spre deosebire de Stalin care în condițiile asemănătoare ale foametei din 1946-1947, în loc să importe pâine, a continuat exportul a milioane de tone de cereale, condamnând în mod conștient la moarte prin înfometare sute de mii de oameni în Ucraina, Moldova de est și părți ale Rusiei centrale⁵⁴. Analogia situației din 1963 cu cea din 1946-1947 mai impune o altă concluzie și anume aceea că principala cauză a eșecului politicii agricole sovietice nu trebuie căutată în proiectele de reformă implementate de Hrușciov. Cauza respectivă a fost de ordin sistemic, și ea consta în faptul că *kolhozurile* nu au fost gândite și create ca mecanism de creștere a producției agricole, sau a bunăstării țăranilor, ci ele au fost implementate în calitate de cea mai primitivă, simplă și directă metodă de confiscare a resurselor de la țărani și de convertire a lor în mijloa-

⁴⁹ Planul pe 7 ani (1959-1965) prevedea o creștere de 70% a producției agricole, în fapt însă s-a atins (oficial) un indicator de doar 15%.

⁵⁰ Попов В. П., Второй и важнейший этап (об укрупнении колхозов в 50-е - начале 60-х гг.) // Отечественные архивы. - 1994. - №1, с. 35.

⁵¹ *Idem*, Крестьянство и государство (1945-1953). Сб. документов. М., 1993; *Idem*, Второй и важнейший этап (об укрупнении колхозов в 50-е – нач. 60-х гг.) // Отечественные архивы. 1994. №1. С. 35-46.

⁵² A. E. J. Morris, *The USSR: Urban Growth and Industrialised Building in Official Architecture and Planning*, Vol. 28, No. 11 (November 1965), p. 1579.

⁵³ А. Пыжиков, Хрущёвская ..., с. 161.

⁵⁴ Mikoyan își amintea mai târziu raționamentul lui Stalin în contextul rechizițiilor alimentare ce au provocat foametea de la 1946-1947: „Ce e un țăran? Va preda găina pe care o are în plus și cu asta s-a încheiat”. La fel ca în 1932-1933, pentru Stalin nu conta faptul că țăranii nu au nici o găină în plus, sau că nu au deloc găină: Khlevniuk, *Stalin...*, p. 486.

cele financiarare necesare implementării proiectelor de industrializare. *Kolhozurile* își păstrau eficiența doar atâta timp cât acestea funcționau ca fabrici de producere a grânelor în care munciau sclavi ce aveau dreptul numai la un minim necesar asigurării continuității muncii lor. Aceștia din urmă însă nu aveau nici un interes personal în prosperarea și eficiența acestor tipuri de gospodării. Respectivul echilibru era foarte fragil, el putând fi menținut doar în cadrul unui regim extrem de represiv. Rata de productivitate și profitabilitate a agriculturii staliniste, deși foarte mică în comparație cu cea occidentală, era totuși suficientă pentru Stalin, întrucât ea reușea, printr-o abordare extensivă bazată pe imensitatea resurselor materiale (în primul rând a pământurilor agricole) și umane mobilizate în cadrul acestui efort, să asigure acele mijloace financiare dorite de Stalin. Ca atare, reformele lui Malenkov și unele ale lui Hrușciiov contraveneau logicii de funcționare a *kolhozurilor*, întrucât ele aveau ca scop emanciparea țăranilor și îmbunătățirea nivelului lor (ș.a. categorii de populație) de trai ceea ce, a dus inevitabil la scăderea ratei de productivitate a *kolhozurilor* și de aceea, începând cu anii 1960, rezervele statului au fost în continuă scădere, iar URSS, cu tot potențialul inepuizabil al resurselor sale materiale a continuat să importe grâu pe timpul lui Brejnev, la fel ca și pe timpul lui Hrușciiov. Ineficiența de ordin sistemic a *kolhozurilor* iese în evidență în comparație cu rata de productivitate a micilor loturi individuale⁵⁵, sau dacă comparăm volumul producției agricole sovietice cu cel al producției americane: la începutul anilor 60, în SUA, mai puțin de 5 milioane de fermieri cultivau de 3-4 ori mai mult pământ decât 39 milioane de *kolhoznici* sovietici⁵⁶.

În ordinea de idei dată de necesitatea îmbunătățirii condițiilor materiale ale omului sovietic a fost abordată și problema insuficienței fondului locativ care a înregistrat, între 1950 și 1964, o creștere de 2,3 ori, de la 513 la 1182 milioane m². În perioada „dezghețului” a fost introdusă norma salarială minimă. Salariile au crescut cu 30%, iar plățile efectuate de stat în 1960 sub forma investițiilor în medicină, educație, fonduri sociale, de pensii, ș.a. au atins cifra de 27 miliarde de ruble – aproape de șase ori mai mult decât în 1940⁵⁷. În 1964 au fost creat în premieră un fond al pensiilor de stat pentru *kolhoznici*, indemnizații care, ce-i drept, erau extrem de reduse⁵⁸ fiind totodată acordate doar celor care continuau să muncească în *kolhozuri* chiar și după vârsta de pensionare, care era de 65 de ani pentru bărbați și de 60 de ani pentru femei (ceea ce era cu cinci ani mai mult decât în cazul muncitorilor), beneficiarii trebuind totodată să aibă o vechime în

⁵⁵ Statistica demonstrează faptul că, chiar și în plină teroare stalinistă, când micile loturi individuale erau supuse unor taxe exorbitante, ele erau incomparabil mai productive decât *kolhozurile*, asigurând, în 1937, 38% din producția URSS de legume și cartofi și 68% din producția de carne și lapte: Khlevniuk, *op. cit.*, p. 211.

⁵⁶ Lynch, *op. cit.*, p. 73.

⁵⁷ А. Пыжиков, Хрущёвская ..., с. 127.

⁵⁸ Pensia medie în URSS era de 34,4 ruble în 1970: Пудовкин Алексей Васильевич, Анализ системы пенсионного обеспечения в СССР, Вестник МГИМО, 2015. №2 (41), с. 220.

muncă de cel puțin 25 și respectiv 20 de ani⁵⁹. Aceste date atestă o anumită creștere a calității vieții din perspectiva bunăstării materiale și care a fost o caracteristică marcantă a „dezghețului” față de epoca precedentă. În istoriografie există opinia coform căreia respectivele măsuri purtau în mare parte un caracter populist⁶⁰, dar această concluzie este în contradicție cu observația că aghiotanții lui Stalin au propus reforme în același sens încă în decembrie 1952⁶¹. Tot Malenkov, care în general pare să fi fost cel mai echilibrat, realist și competent dintre pretendenții la putere după moartea lui Stalin, a fost și acela care a acordat cel mai larg sprijin de stat gospodăriilor individuale țărănești, inclusiv prin obligarea kolhozurilor să acorde sprijin țăranilor în întreținerea vitelor aflate în proprietate privată⁶², în timp ce Hrușciiov a abordat problema de pe poziția colectivismului dogmatic, opunându-se acestei politici, tot așa cum s-a opus și politiciii lui Malenkov de prioritizare a industriei ușoare în scopul echilibrării economiei URSS.

O altă trăsătură a „dezghețului” în economie, determinată la rândul ei de creșterea accentului pus pe producerea bunurilor și încurajarea consumului ca modalitate de sporire a nivelului calitativ de viață a cetățeanului sovietic a fost creșterea importanței banilor și implicit a schimbului bani-mărfuri, în detrimentul dogmei predominante și chiar oficiale pe vremea lui Stalin, care nu atribuia acestui schimb nici importanță și nici necesitate în condițiile economiei planificate în care statul stăpânea atât mijloacele de producție cât și cele de distribuție a mărfurilor. Pe de altă parte, diminuarea conștientă a rolului banilor era conformă învățăturii comuniste a cărei implementare Hrușciiov și-o dorea, numai că pe timpul lui Stalin ea era dictată mai curând de faptul că bunuri de larg consum oricum nu se produceau într-o măsură care să dicteze necesitatea apariției pe piață a lichidității cu care oamenii să poată achiziționa zisele bunuri.

Tentativa de reorganizare a instituțiilor de stat și de partid pe bazele producției economice a jucat un rol deosebit în perioada „dezghețului”. În avântul ideologic al edificării comunismului și prin intermediul „statului popular”, se presupunea că implementarea acestor metode inovatoare de organizare a societății avea să confere avantaje imense producției economice a URSS față de țările lagărului capitalist și anume în acest context a fost luată, la congresul XXI al PCUS din 1959 decizia de a „ajunge din urmă și de a întrece” principalele puteri capitaliste în termenii producției agricole și industriale. Din motive ușor de înțeles⁶³ economia trecea în prim-planul abordării construcției comunismului, problemele politice fiind considerate depășite prin lichidarea contradicțiilor de

⁵⁹ Капустина Ольга Владимировна, *Колхозные пенсии в системе государственного пенсионного обеспечения советского Союза (вторая половина 1960-х 1980-е гг.)* în Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2010. №1, с. 190

⁶⁰ А. Пыжиков, Хрущёвская ..., с. 261.

⁶¹ Khlevniuk, op. cit., p. 486.

⁶² А. Пыжиков, Хрущёвская ..., с. 262.

⁶³ În principiu, cam din aceleași motive din care F. Fukuyama a proclamat primatul economiei în condițiile „sfârșitului istoriei”, postulat atât de grăbit.

clasă și a claselor ca atare. În programul partidului adoptat cu ocazia Congresului XXII (1961) al PCUS, era stipulat faptul că generația de atunci a cetățenilor sovietici avea să facă trecerea către comunism la începutul anilor 80⁶⁴, când veniturile reale pe cap de locuitor în URSS se preconiza că le vor depăși pe cele din SUA cu 75%⁶⁵. Logica respectivă a avut o consecință interesantă și anume încercarea de a restructura modul de organizare al statului (dar și a partidului) pe bazele producției economice. În mod cocret, această politică a fost reflectată în reforma administrativă inițiată în mai 1957 ce prevedea crearea raioanelor economice - *sovnarhozurile*, reformă prin care Hrușciov considera că era posibil de depășit, pe de o parte - neajunsurile centralizării managementului economiei, iar pe de altă parte – piedicile artificiale create în calea dezvoltării economiei de „departamentalismul” ministerelor și agențiilor guvernamentale. La apogeul puterii sale, Hrușciov a încercat să reorganizeze și partidul, sovietele, syndicatele și Comsomolul pe bazele producției economice, startul acestei campanii fiind dat de directiva în acest sens din noiembrie 1962 a CC al PCUS. Fapt nelipsit de interes – termenul oficial folosit în directiva CC cu referință la aceste schimbări era de *perestroika*⁶⁶, iar această ocazie nu a fost singura cu care reformele lui Hrușciov erau desemnate în mod oficial, în epocă, cu același termen cu care mai târziu au ajuns să fie asociate cele ale lui Gorbaciov. Între 1962 și 1964 au fost lichidate comitetele orășenești și raionale de partid și înlocuite cu forme de organizații ale muncitorilor industriali și colhoznicilor a căror activitate era coordonată de comitete superioare regionale de aceeași specializare: fie producție industrială, fie agricolă. Proiectul s-a ciocnit de împotrivirea lesne de înțeles a birocraților de partid, mai ales la nivelul republicilor unionale, iar implementarea sa s-a desfășurat în manieră haotică întrucât schimbările propuse de Hrușciov au afectat funcționarea ierarhiei partinice. Acest proiect îndrăzneț și maniera în care a fost implementat, au contribuit decisiv la coagularea opoziției care l-a înlăturat de la putere pe liderul sovietic, iar rezultatele acestor reforme au fost anulate de plenara din octombrie 1964 a CC, care a condamnat întreaga întreprindere drept nechibzuită și „voluntaristă”⁶⁷.

(Continuarea în numărul următor)

⁶⁴ Доклад Первого секретаря ЦК КПСС товарища Н. С. Хрущева 18 октября 1961 года. О программе Коммунистической Партии Советского Союза: în Материалы XXII Съезда КПСС, Москва, Госполитиздат, 1962: <http://www.historyru.com/doc/persons/xr/docorg/doc10a.html>, accesat la 2 iulie 2020.

⁶⁵ А. Пыжиков, Хрущёвская ..., (ebook), loc. 11025.

⁶⁶ Молодой Ленин, 12 ноября 1962 г.

⁶⁷ Протокол заседания октябрьского 1964 г. пленума ЦК КПСС по вопросу о снятии Н. С. Хрущева с высших партийных и государственных постов. 14 октября 1964 г., Российский государственный архив новейшей истории, Ф. 2, оп. 1, д. 748, л. 3, 5, 23.

DOCUMENTAR

Лилия Цыганенко*

13 ИЮНЯ 1941 ГОДА В ЖИЗНИ ЖИТЕЛЕЙ ИЗМАЙЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ: ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ

The questions of the atrocities of the communist authorities in relation to their people have been attracting the attention of scientists, politicians, publicists, ethnographers, public figures all over the world for more than a dozen years. Thanks to their efforts, the world learned the names of hundreds and thousands of political prisoners who were arrested, repressed and forcibly deported without reason and without proof. Unfortunately, scientists paid less attention to the territory of the south of the Odessa region, known in the literature as Southern Bessarabia (Budzhak, the Ukrainian Danube region). The author has at her disposal valuable materials from the archives of the Security Service of Ukraine; regional, city and district archival institutions; city and district commissions on the rehabilitation of victims of political repression, oral-historical testimony of eyewitnesses, which allows us to provide more reliable information about the events of the first year of the establishment of Soviet power in the region. Today, the author's card index contains 2,218 surnames of the inhabitants of Southern Bessarabia (1,428 - heads of families, 790 - family members), who were repressed in the period from late June 1940 to early July 1941.

Particularly brutal was the operation "to seize members of counterrevolutionary organizations and other anti-Soviet elements, as well as to evict family members of the repressed in the Moldavian SSR and the Chernivtsi and Izmail regions of the Ukrainian SSR", which began at 2:30 on the night of June 12-13, 1941. In "Izmail region, 3,980 people were subject to confiscation, of which 358 people were arrested and 3,622 people were evicted." Arrests and repressions in Izmail region were one of the ways to intimidate the local population, and the repressive and punitive apparatus was well trained in how to "blind the image of the enemy of the people", using the traditional Bolshevik methods of denunciations, baseless accusations, bullying and tortures. In addition, the repressions that were carried out in the region were characterized by a national context - it was precisely belonging to a particular ethnic group that could be the cause of arrest or deportation.

Keywords: Southern Bessarabia, deportation, repression, archival documents, memories.

* **Лилия Цыганенко**, доктор исторических наук, профессор, проректор по научной работе, Измаильский Государственный Гуманитарный Университет, Украина.

В 2021 г. исполнилось 80 лет со дня одной из трагических дат в истории Бессарабского региона – 12-13 июня 1941 года, когда советскими карательными органами была проведена операция «по изъятию участников контрреволюционных организаций и других антисоветских элементов, а также выселению членов семей репрессированных в Молдавской ССР и Черновицкой и Измаильской областях УССР»¹. Ни в чем не повинных людей арестовывали, сажали в товарные вагоны и отправляли на верную смерть – в Сибирь, Казахстан, за Урал. Только по официальным документам «в Измаильской области изъятию подлежали – 3 980 чел., из которых аресту – 358 и выселению – 3 622 чел.»². Вопрос о том, сколько на самом деле пострадало людей от репрессий в первый и последующие годы советской власти на территории Южной Бессарабии, до сих пор остается открытым. Наша задача – восстановить историческую правду о тех событиях, назвать незаконно арестованных, репрессированных и депортированных жителей края. Мы обязаны знать, мы обязаны говорить о злодеяниях коммунистической власти, ибо, если уроки истории не усваиваются, они повторяются!

В статье мы проанализируем имеющиеся (на территории Украины) группы источников по рассматриваемой проблематике, выделив их специфику.

Первая группа документов по исследуемому периоду сохраняется в Отраслевом государственном архиве Службы безопасности Украины, который является одним из наиболее открытых и доступных среди архивов бывшего КГБ в постсоветских странах. Благодаря закону Украины «О доступе к архивам репрессивных органов коммунистического тоталитарного режима 1917-1991 годов»,³ исследователи получили возможность воссоздать реальную картину сталинских преступлений. Основная часть архива – это криминальные дела репрессированных граждан СССР. Значительная часть таких материалов есть и по Южной Бессарабии периода 1940-1941 годов.

В качестве примера – дело Машнева Антона Ивановича, 1875 года рождения, жителя Рени. В анкетных данных отмечено, что у Антона Ивановича образование «низшее»; был женат, имел 4 детей⁴. Вероятно, следователь хотел максимального наказания для арестованного или демонстрации важности своей работы по выявлению «врага народа», поэтому в заключении собраны все возможные обвинения: «член контрреволюционной либеральной (авересканской) партии; член городского комитета этой партии; член городской управы; член партии «Фронт национального воз-

¹ *Сталинские депортации. 1928-1953* / Под общ. ред. Акад. А.Н. Яковлева; Сост. Н.Л. Поболь, П.М. Полян. М.: МФД : Материк, 2005. С. 210.

² *Сталинские депортации. 1928-1953* ... С. 211.

³ Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років. Закон України. 09.04.2015. № 316- VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text>

⁴ Архив УСБ в Одесской области. Ф. Р-8065. Оп.2. Д. 13550. Л. 5 об. - 6.

рождения»; вовлекал новых членов в партию; преследовал революционное движение рабочих и крестьян; издевался над населением, был крупным рыбопромышленником, эксплуатировал наемную рабочую силу»⁵. Машнев А.И. был арестован 7 июля 1940 года Ренийской опергруппой НКВД УССР, а приговор по делу – объявлен 28 мая 1941 года. Это означает, что под следствием Антон Иванович находился 11 месяцев (!!). В итоге Машнева А.И. обвинили в совершении преступлений, предусмотренных статьями 54-13 УК УССР, и, по постановлению особого совещания при НКВД СССР он «как социально-опасный элемент» заключен в исправительно-трудовой лагерь сроком на 8 лет. К сожалению, дальнейшая судьба Машнева Антона Ивановича не установлена.

В фондах Архива УСБ в Одесской области сохраняется немало документов и тех жителей региона, которые были арестованы 13 июня 1941 года. Арешкин Маркел Васильевич, 1900 года рождения, русский, крестьянин, житель села Новая Некрасовка как «социально опасный элемент и кулак» был арестован и репрессирован вместе с семьей (6 человек в возрасте от 38 лет до 1 года); Асаргиу Дмитрий, 1888 года рождения, молдованин, рабочий Ренийского порта был депортирован вместе с семьей (жена и сын) в Южный Казахстан; три семьи Байрак из села Белолесье (общее число депортированных – 14 человек, в том числе 6 детей, младшему из которых был 1 год от рождения), украинцы, были репрессированы и отправлены в Актюбинскую область; Баргутин Лейб, 1881 года рождения, еврей, бухгалтер по специальности, вместе с семьей (жена и двое детей), был выслан в Казахстан.

Вторая группа источников – дела из архива отраслевого Управления МВД Украины по Одесской области, среди которых документы репрессированных граждан, дела спецпоселенцев, протоколы заседаний «троек» (комиссий, которые выносили приговоры обвиняемым в политических преступлениях).

Дело ссыльно-переселенки Мындыры Анны Васильевны, 1918 года рождения, молдованки из с. Долинское (Ренийского района), неграмотной, беспартийной. Отбывала наказание в поселке Победа Шегарского района Томской области. Из справок и постановлений мы узнаем, что Мындра А.В. вместе с мужем, годовалым сыном и родителями мужа была депортирована 12 июня 1941 года. Причиной высылки послужил тот факт, что глава семейства (свёкр Анны Васильевны) был примарем села, «...крупный кулак-эксплуататор – имел 40 га земли, виноградный сад, 4 лошади, 4 коровы...»⁶. По «советским традициям» того времени, экономические «преступления» должны были быть подтверждены и политическими – «резко

⁵ Архив УСБ в Одесской области. Ф. Р-8065. Оп.2. Д. 13550. Л. 27.

⁶ Архив ГУМВД в Одесской области. Ф. 7. Д. 18. Л. 18.

настроен по отношению к советской власти, не доволен мероприятиями партии и советского правительства, распускает слухи пораженческого характера по адресу СССР. В конце 1940 года проводил среди крестьян агитацию, направленную на срыв хлебозаготовок, призывал народ не сдавать государству хлеб»⁷. В деле присутствуют карточки регистрации: как особа, ограниченная в правах передвижения, Мындра А.В. ежемесячно, в определенный день, должна была отмечаться в местном отделении МВД. Под надзором вся семья находилась до июня 1958 года. Таким образом, советская тоталитарная машина отобрала у ни в чем не повинных людей 17 лет их жизни; искалечив физически и морально.

Большой массив архивных документов по теме исследования располагается в Государственном архиве Одесской области. Помимо информации о конкретных лицах, которые были репрессированы советской властью (следственные дела, приговоры, агентурные данные и т.д.), значительный интерес вызывают дела областной прокуратуры, свидетельствующие о жестоком отношении представителей власти к осужденным по политическим мотивам.

Статистическим отчетам в советских правоохранительных органах придавали большое значение. Ежемесячно областные прокуратуры подавали сведения по работе спецотделов, которые были засекречены и не подлежали огласке. Так, статистический отчет прокуратуры Измаильской области за 1941 год красноречиво свидетельствует, о том, что только в мае этого года в прокуратуре находилось 141 дело, из которых рассмотрено – 70, остались незаконченными в НКВД – 60, в прокуратуре – 11. Интересно, что среди указанных дел 13 было прекращено: 3 дела за недостаточностью улик, 10 дел – по другим причинам⁸. К сожалению, причины не были конкретизированы, но, по опыту анализа других дел, можно предположить, что основной причиной прекращения дела была смерть подозреваемого: люди просто не выдерживали пыток и издевательств. В указанном архиве сберегаются тысячи дел невинно осужденных жителей Южной Украины, в том числе и бессарабцев. Несколько примеров. Ананьев Петр, 1912 года рождения, молдованин, служащий, житель Измаила, арестован по решению военного прокурора Измаильской области как «тайный агент сигуранции» и по постановлению особого совещания при НКВД СССР в марте 1942 г. расстрелян. Реабилитирован в мае 1989 г.⁹ 12-13 июня 1941 года аресты прошли в большинстве населенных пунктов Южной Бессарабии: Анкирь Ион, Апруда Кирилл (с. Китай), Арабаджи Николай с семьей (с. Болбока), Балака Николай (г. Рени), Бастан Валериан (г. Килия), Баур Афанасий (г. Измаил), Беляев Иоанн с семьей (г. Болград), Боев Георгий (с. Каракурт), Ботезат Юлиан (с. Будуры) и многие другие.

⁷ Архив ГУМВД в Одесской области. Ф. 7. Д. 18. Л. 20.

⁸ Государственный архив Одесской области. Ф. Р-7716. Оп. 1. Д. 32. Л. 16.

⁹ Государственный архив Одесской области. Ф. Р-7535. Оп. 1. Д. 46.

Следующая, достаточно репрезентативная группа источников по теме исследования, сохраняется в фондах Измаильского архива (Коммунальное учреждение «Измайльский архив»). Хотя документов непосредственно за 1940-1941 гг., немного, они представляют значительный интерес. Это дела из фондов: статистического управления Измаильской области (документы по основным экономическим показателям за 1940-1941 гг.); Тарутинского районного народного суда (криминальные дела о нарушении трудовой дисциплины и злостном уклонении от выполнения плана хлебозаготовок); Суворовской районной прокуратуры (протоколы арестов, статистическая информация) и т.д.

В Измаильском архиве находится значительное количество дел периода румынской администрации (1918-1940 и 1941-1944 гг.). Именно в этих фондах были найдены очень интересные документы, относящиеся к первому году советской власти в Южной Бессарабии. В 1942-1943 гг. румынская администрация региона провела масштабную работу по составлению списков лиц, репрессированных советской властью в период 1940-1941 гг. с последующей передачей под государственную опеку их имущества.

В районы региона были разосланы 8 форм списков, которые местные администрации должны были заполнить:

№ 1 – список арестованных, осужденных и депортированных советской властью в 1940-1941 гг.;

№ 2 – список местных жителей, которые были мобилизованы в Красную армию (1940-1941 гг.);

№ 3 – список жителей, принудительно отправленных советской властью на работы (1940-1941 гг.);

№ 4 – список жителей, принудительно отправленных советской властью на Донбасс (1940-1941 гг.);

№ 5 – список принудительно захваченных советской властью в 1941 г.;

№ 6 – список лиц, добровольно уехавших в 1941 г. вместе с советской властью;

№ 7 – список лиц, убитых или безвести пропавших в период 1940-1941 гг.

№ 8 – список других категорий, уехавших из Бессарабии в июне 1940 – июле 1941 гг.¹⁰

Проанализируем несколько документов: Список жителей Болграда, которые были репрессированы органами советской власти в 1940-1941 гг.¹¹. В списке содержатся 120 фамилий и имен пострадавших от советской власти

¹⁰ Цыганенко Л. Румунські фонди Измаїльського архіву як джерело з вивчення питань примусової депортації населення Південної Бессарабії (1940-1941 рр.). Тези доповідей I міжнародної наукової конференції «Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти». 13 травня 2020. Кропивницький. С. 72.

¹¹ Коммунальное учреждение «Измайльский архив» (далее КУИА). Ф. Р-35. Оп.1. Д. 61. Л. 6-31.

болградцев. Кроме этого, обозначены дата ареста и депортации, а также национальность арестованных. В списке репрессированных, в основном, этнические болгары.

Аналогичный, только расширенный список, был найден в деле примарии города Рени¹² с информацией о 293 пострадавших от советской власти жителях города. Здесь, помимо фамилии и имени, даты ареста, национальности, содержится информация о возрасте репрессированного, месте его жительства до ареста, роде занятий (профессии), семейном положении. Это были люди разных возрастов – от 6 лет до 75; национальностей – румыны, болгары, русские, украинцы, гагаузы и др.; профессий – моряки, сельскохозяйственные рабочие, портные, студенты и т.д.

В фонде Килийской волостной претуры нами были обнаружены списки 114 детей, чьи родители (преимущественно отцы) были арестованы коммунистической властью¹³. Списки достаточно информативны и содержат сведения: дата рождения детей; класс, в котором учатся; под чьей опекой находятся; уровень материального состояния семьи. Большая часть списка – это многодетные семьи, возраст детей в которых колебался от 1 года до 16 лет¹⁴. Аналогичные списки были найдены и в фондах Болградской и Ренийской волостных претур.

Значительный интерес для исследуемой темы представляют материалы фонда примарии г. Измаила за 1941-1944 гг. и фонда Измаильского уездного трибунала (1941-1944 гг.), в документах которых есть дела о назначении опекунов по имуществу местных жителей, мобилизованных в ряды Красной армии; протоколы инвентаризации имущества жителей уезда, репрессированных органами советской власти в 1940-1941 гг. и т.д. Исследование документов Измаильского архива позволит существенно дополнить историю Южной Бессарабии.

17 апреля 1991 г. был принят Закон Украины (№962-ХІІ) «О реабилитации жертв политических репрессий в Украине», на основании которого в городах и районах государства созданы региональные комиссии по восстановлению прав реабилитированных. За годы работы в комиссиях собрано большое количество документальных свидетельств о людях, пострадавших от репрессий советской власти. Материалы из личных дел, которые сохраняются в архивах указанных комиссий, являются убедительными доказательствами злодеяний тоталитарного государства. Рассмотрим несколько примеров:

из заявления о реабилитации Балан А.В.: «Моя мать, Бурьян П.Е. ... была арестована 15 июля 1941 г. и приговорена к расстрелу 18 июля 1941 г. Отец – Бурьян В.Г., уроженец г. Измаила был арестован 7 июня 1941 г. и умер в местах лишения свободы 3 сентября 1943 г. в г. Воркута. Все иму-

¹² КУИА. Ф. Р-38. Оп.1. Д. 216. Л. 54-70.

¹³ КУИА. Ф. Р-31. Оп.1. Д. 146.

¹⁴ КУИА. Ф. Р-31. Оп.1. Д. 146. Л. 462-463.

щество, которое было у моих родителей, забрали. Я, трехлетняя, осталась у бабушки. ... В 12 лет я осталась совсем одна... Выжить помогли соседи. ... Меня лишили всего – родителей, детства, прав... Учиться меня никуда не принимали, т.к. считали дочерью врагов народа...»;¹⁵

из заявления о реабилитации Вайнберг С.И.: «13 июня 1941 г., в 3 часа ночи к нам пришли сотрудники НКВД и произвели обыск. Затем забрав все наши документы, выставили нашу семью из дома с одними узелочками, а дверь опечатали. Наша семья состояла из: моей мамы, отчима, сводной сестры и меня – ученицы 10-го класса. ... Все накопленное из поколений в поколение имущество осталось в доме. По дороге сняли всех мужчин с эшелона, в том числе моего отчима. Из них никто не вернулся. Нас увезли в Южно-Казахстанскую область, совхоз Пахта-Арал. ... Мы работали на хлопковых полях. Нестерпимая жара, голод, малярия...»;¹⁶

из письма Управления Службы безопасности Украины по Одесской области: «... Мостепаненко М.Э., 1908 года рождения, житель г. Измаила, до ареста работавший главным бухгалтером Измаильского винкомбината, ..., был арестован 13 июня 1941 года Измаильским ГО НКВД в связи с необоснованным обвинением по ст. 58-13 УК РСФСР...»;¹⁷

из письма председателя комиссии по реабилитации: «Гусляков Н.М., 1888 г. рождения, житель Измаила, перед началом Великой Отечественной войны был расстрелян в г. Измаиле в числе 40 других лиц на еврейском кладбище»;¹⁸

из письма Управления внутренних дел Актюбинского исполкома: «В отношении семьи Череватого Г.Я. сообщаем: из журнала «Списки молдавской ссылки» в 1941 году по решению правительства СССР как социально-опасные элементы были выселены из с. Акмангит Татарбунарского района Измаильской области Череватый Я.А. (1886 г.р.), Череватая М.Я. (1880 г.р.), Череватый И.Я. (1909 г.р.), Череватый Г.Я. (1925 г.р.), Череватая М.Я. (1921 г.р.), Череватая Н.Я. (1922 г.р.) в Казахстан, с. Байтурай Мартунского района Актюбинской области».¹⁹

Еще несколько выписок из дел указанного архива. Иван Шкепу, 1920 года рождения, уроженец села Ердек-Бурно (ныне – с. Утконосовка, Измаильского района). В ноябре 1940 года поступил на «подготовительные курсы для работников кооперативов из коренного населения освобожденной Бессара-

¹⁵ Архивный отдел Измаильского городского совета. Ф. 242-Т. Оп. 3-л, Д. 24. Л. 2-2 об.

¹⁶ Tsyganenko L., *Repression of the communist in relation to the local population of the Ukrainian Danubian region (June 1940 – June 1941). Science and Education of the Ukrainian Danubian region: Opportunities, Challenges, Prospects / a collective monograph.* Izmail: RVV ISUH. 2020. P.138.

¹⁷ Архивный отдел Измаильского городского совета. Ф. 242-Т. Оп. 1 л/с, Д. 298. Л. 7.

¹⁸ Архивный отдел Измаильского городского совета. Ф. 242-Т. Оп. 3-л, Д. 55. Л. 8.

¹⁹ Комиссия по вопросам восстановления прав реабилитированных Татарбунарского районного совета. Ф. 14. Д. 18.

бии» по специальности плановик. По вечерам подрабатывал бухгалтером. 18 декабря 1940 года Шкепу был арестован, 5 июня 1941 года осужден по постановлению особого совещания при НКВД тройкой по статье 58-10 на 8 лет лишения свободы и этапирован в места отбытия срока наказания в Сибирь. Официальным поводом для ареста послужила «антисоветская агитация». С приговором И. Шкепу ознакомили только в феврале 1943 года уже в Томской тюремной камере. Необоснованность обвинений вызвала протест со стороны И. Шкепу, что для него закончилось очередным судом и новым приговором – 10 лет лишения свободы с поражением в правах на три года. «Я узнал, что такое ГУЛАГ, – писал И. Шкепу в своем заявлении на реабилитацию, – голод, холод, каторжный труд и бесчеловечное обращение к нам зекам со стороны тюремной и лагерной администрации. В заключении мне приходилось работать на лесоповале, на строительстве плотины с тачкой в руках при сибирских морозах 40-50⁰, а на Колыме и Якутии под землей в вечной мерзлоте на добыче золотых песков. Там я потерял свое здоровье, стал пожизненным инвалидом с диагнозом лимфолейкоз (рак крови), но чудом остался живым»²⁰. Всего в заключении И. Шкепу пробыл 11 лет и 7 месяцев. Родители И. Шкепу, опасаясь преследований со стороны НКВД «из-за того, что их сын был объявлен врагом народа, в 1944 году вынуждены были уехать в Румынию». Дом, в котором И. Шкепу проживал до ареста вместе с родителями был конфискован сельским советом. Реабилитирован И. Шкепу в 1971 году – «приговор ... отменен и дело производством прекращено за отсутствием состава преступления»²¹.

Г. Пынтя, 1874 года рождения, житель Измаила, арестован 13 июня 1941 года. Из справки Прокуратуры Одесской области от 20.01.1992 г. № 13/716-92: «Гражданин Пынтя Георгий Георгиевич.... был арестован по политическим мотивам – за то, что во время гражданской войны был белым офицером и бежал из Советского союза в Бессарабию, а проживая до ареста в городе Измаиле, являлся служителем культа и состоял членом либеральной партии. Находясь в местах заключения Г. Пынтя умер 20.10.1941 г. По постановлению прокуратуры Одесской области 11.01.1960 г. уголовное дело в отношении его прекращено в связи с чем Пынтя Георгий Георгиевич реабилитирован»²².

Таких дел сотни. За каждым из них – боль, страх и слезы ни в чем не повинных жителей региона. Задача современных исследователей – назвать всех невинно пострадавших, рассказать о злодеяниях тоталитарной системы.

Помимо работы с архивными документами, для исследования вопросов, связанных с репрессиями органов НКВД в регионе, активно используются устно-исторические источники. На базе Измаильского государ-

²⁰ Архивный отдел Измаильского городского совета, фонд 242-Т, опись 3-Л, дело 35, лист 7-16.

²¹ Архивный отдел Измаильского городского совета, фонд 242-Т, опись 3-Л, дело 35, лист 20.

²² Архивный отдел Измаильского городского совета, фонд 242-Т, опись 3-Л, дело 202.

ственного гуманитарного университета уже несколько лет функционирует Центр устной истории, в рамках которого проводится анкетирование жителей Придунайского региона. В качестве примера результатов работы Центра устной истории ИГГУ можно привести новое издание книги воспоминаний, осуществленное при финансовой поддержке администрации университета, которое было опубликовано в 2021 г. В книге содержатся воспоминания жителей Измаила и района не только о репрессиях, но и о войне, послевоенном голоде, коллективизации, депортациях и т.д.²³ Разноплановый материал, дает возможность «оживить», «очеловечить» историю региона. Важно, что в сборе и обработке материала принимают участие студенты университета, это позволяет, с одной стороны, расширить представления и знания молодежи об истории родного края, а с другой – наладить связь поколений и связь времен.

Итак, говоря о непосредственных событиях первого года деятельности советской власти на территории Южной Бессарабии, необходимо констатировать, что в настоящий момент в собранной автором картотеке – фамилии 2 218 жителей региона, репрессированных в период с конца июня 1940 года до начало июля 1941 года. В этом списке – главы (1 428 чел.) и члены (790 чел.) семей (Диаграмма 1). Вероятно, это далеко не завершенный список, поэтому поиски и работа в этом направлении продолжаются.

Диаграмма 1.

По нашим данным, только за июль 1940 г. (а это первый месяц советской власти в регионе) в Измаиле было арестовано 73 человека. Среди них – люди разных национальностей (румыны, евреи, молдоване, украинцы,

²³ *Сторінки пам'яті. м. Ізмаїл. Ізмаїльський район. [Книга спогадів]. Випуск I, частина 1 / Л. Циганенко – головний редактор, Н. Гончарова – відповідальний редактор, упорядники: Башли М., Ветрова Г., Градинар Г., Дорошева А., Майданевич С., Морошан Н. Ізмаїл: Ірбіс. 2021. 172 с.*

греки, русские, болгары, сербы); разных профессий (хозяева частных предприятий, учителя, адвокаты, рабочие порта, бывшие полицейские и банковские работники); разного возраста (от 26 до 72 лет).

Анализ возрастных категорий репрессированных измайльчан (глав семей и членов семей) демонстрирует, что градация возраста колебалась от 3 месяцев до 73 лет. Детальный анализ дает основание утверждать, что более всего от репрессий и депортаций пострадали ... дети и подростки в возрасте от 3 месяцев до 16 лет (18,1%). Среди взрослого населения наибольшим преследованиям подверглись люди в возрасте от 45 до 59 лет (16%).

Анализ списка репрессированных горожан – глав семей демонстрирует определенную тенденцию: чем крупнее и развитее город, тем большее количество его жителей подвергалось арестам и депортации (Диаграмма 2).

Диаграмма 2.

Для закрепления коммунистической власти в Южной Бессарабии сталинский режим использовал «опыт», накопленный системой в предыдущие годы становления советской тоталитарной государственной машины. Рычагами этого процесса стали аресты, жесткие ограничения и тотальный контроль, репрессии и депортации.

В отличие от других украинских земель, которые вошли в состав СССР, процесс советизации в Южной Бессарабии с июня 1940 по июль 1941 годов проходил на фоне практического отсутствия противодействия новой власти со стороны местного населения. Это можно объяснить несколькими факторами, среди которых:

- экономическая слабость большинства сельских хозяйств региона, которых подкупало обещание большевиков наделить их землей;

- этническая пестрота населения края, определенная этническая разрозненность и, как следствие – надежда на то, что коммунисты не тронут представителей этнического меньшинства;

- низкий уровень образованности местных жителей, отсутствие информации о реальном положении дел в Стране Советов и, как следствие, восприимчивость (на начальном этапе) коммунистической пропаганды и агитации.

Изложенные выше факты стали основой для следующих выводов.

Во-первых, переход территории Южной Бессарабии под юрисдикцию Советского союза летом 1940 года привел к коренному изменению экономической, социально-политической, административно-управленческой структуры региона. Неизбежным следствием стремления власти ускоренными темпами «подтянуть» Южную Бессарабию под советские стандарты стали репрессии и депортации, которые были одним из способов запугивания местного населения, желанием сломать старую систему управления и стиля жизни.

Во-вторых, преследованиям со стороны тоталитарного советского государства подвергались представители всех этнических групп, проживающих в крае. Однако мы можем говорить об определенном национальном контексте – часто именно принадлежность к той или иной этнической группе могла стать причиной ареста или депортации. Массовому выселению и репрессиям подвергались в первую очередь румыны, болгары, евреи, украинцы, и молдаване.

В-третьих, несмотря на то, что аресты проходили практически ежедневно, можно выделить три основные волны репрессий против полиэтнического населения края: 1-я – лето-осень (июль-октябрь) 1940 г.; 2-я – весна (март-май) 1941 г.; 3-я – наиболее массовая, лето (июнь-июль) 1941 г.

В-четвертых, неизбежным следствием проводимой властями политики стало изменение социально-этнической структуры региона. Большое количество сел, в которых компактно проживали болгары, молдаване, украинцы, опустело. Место коренных жителей заняли переселенцы из центральных регионов Советской России. Так произошла «тихая русификация» региона, приведшая к уменьшению количества украинцев, болгар, молдаван и других народов в крае.

В-пятых, абсолютное большинство арестованных, убитых, репрессированных, депортированных жителей не совершали никаких преступлений; дела были сфабрикованы, следствие носило предвзято-формальный характер. В период с 1957 по 1992 гг. большинство из тех, кто был подвергнут репрессиям в указанный период, реабилитированы.

Возвращение имен репрессированных из небытия – наш долг памяти. Восстановление событий, раскрытие механизмов государственного террора важно не только как историческая задача, а и как поминовение. Это необходимо именно как покаяние и возрождение.

RECENZII

De la Marea Baltică la Marea Neagră, 1939-1940 (studiu și documente privind negocierea, încheierea și aplicarea Pactului Ribbentrop-Molotov).

Autori: Ion Șișcanu și Daniela Șișcanu

În 2019 a apărut la Chișinău, la editura „Lexon-Prim”, volumul „De la Marea Baltică la Marea Neagră, 1939-1940”, editat de Ion Șișcanu și Daniela Șișcanu și care cuprinde un studiu și o colecție de documente referitoare la încheierea și implementarea pactului Ribbentrop-Molotov. Lucrarea are 348 de pagini, dintre care un studiu introductiv de 47 pagini, în care autorii fac o trecere în revistă a principalelor concluzii care rezultă din cele 215 documente publicate în continuare.

Deși acest volum nu reprezintă prima colecție de documente publicată în spațiul istoriografic românesc dedicată înțelegerii sovieto-na-ziste de împărțire a Europei de est, totuși, prin forma și conținutul său, el este deopotrivă original și util. Principala diferență între colecțiile

de documente publicate anterior și cea care face obiectul acestei recenzii constă în faptul că, dacă primele publicau documente care se refereau, într-o măsură sau alta, la relațiile româno-sovietice și problema Basarabiei, atunci în cea din urmă sunt publicate în limba română izvoare diplomatice privitoare la Pactul Ribbentrop-Molotov, în general, și la modurile în care acesta a fost pus în aplicare pe toată întinderea longitudinală a Europei de răsărit – în particular. De altfel, titlul „De la Marea Baltică la Marea Neagră” a fost ales într-o manieră inspirată de către autori, pentru a consemna două repere geografice foarte importante din perspectiva obiectului central al lucrării, el fiind, posibil, preluat din mesajul lui Ribbentrop către Molotov din 14 august 1939, în care ministrul german de externe îl informa pe omologul său sovietic că toate problemele din Europa de

Est – „de la Marea Baltică la Marea Neagră”, puteau fi reglementate spre deplina satisfacție a ambelor părți¹.

Lucrarea de față înfățișează cititorilor un tablou multidimensional al faptului istoric de referință, al premiselor și consecințelor sale, miza constînd în încercarea de a dezvălui cît mai multe circumstanțe și valențe ale înțelegerii sovieto-naziste pentru ca, în acest fel, să se poată apropia de obiectivul redării exhaustive a unui subiect atît de complex. În acest scop, autorii au publicat documente care nu reflectă doar evoluția relațiilor sovieto-germane din lunile premergătoare semnării Pactului Ribbentrop-Molotov, sau surse ce înfățișează circumstanțele ultimatumului sovietic la adresa României din 26-28 iunie 1940, sau cele ale cedării Basarabiei și Bucovinei de Nord (cele din urmă drept consecințe ale acelei înțelegeri); cea mai mare parte a documentelor publicate sunt sugestive pentru a înțelege evoluția politicii externe sovietice, trecerea de la ostilitate la parteneriat în cadrul relațiilor sovieto-germane, modul în care prevederile pactului, acordurile sovieto-naziste ulterioare, precum și obiectivele politicii externe sovietice au determinat soarta Poloniei, Estoniei, Letoniei, Lituaniei, României și Finlandei.

Colecția de documente a fost împărțită de către autori în șapte părți care reflectă tendința de abordare totală a subiectului de referință. Prima parte se intitulază sugestiv *I. Diplomația sovietică: de la desecretizarea tratatelor (1918) la cel mai secret document*; *II. Polonia: de la Tratatul de la Riga (1921) la cea de a patra împărțire*; *III. Finlanda: de la obținerea independenței la Războiul de iarnă*; *IV. Estonia: de la independență la ocuparea de către URSS*; *V. Letonia: de la proclamarea independenței la ocuparea de către URSS*; *VI. Lituania: de la declarația de independență la invadarea de către trupele sovietice*; *VII. România: de la rupererea relațiilor diplomatice cu Uniunea Sovietică la ocuparea teritoriilor românești*. Astfel, autorii au ales să prezinte în mod separat documente care reflectă impactul evoluției politicii externe sovietice, dar și repercusiunile tratatului sovieto-nazist și a protocolului său adițional secret asupra sorții Țărilor Baltice, Finlandei, Poloniei și României. Mulțumită efortului depus de autori, efort prin care o serie de documente conexe aceluiași subiect, dar totuși de o varietate atît de largă, au putut fi publicate în limba română, cititorii vor avea oportunitatea să facă cunoștință cu felul în care politica sovietică a evoluat în paralel pe mai multe „fronturi” și cu modul în care Pactul Ribbentrop-Molotov a fost implementat în raport cu toți vecinii vestici europeni ai URSS²; utilizând această bază documen-

¹ *The Reich Foreign Minister (Ribbentrop) to the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg), 14 august 1939, în Nazi-Soviet Relations. Documents from the Archives of the German Foreign Office, edited by Raymond James Sontag și James Stuart Beddie, Department of State, 1948, p. 50-52*

² Strict vorbind, în perioada interbelică Lituania nu se învecina direct cu URSS, neavînd hotar comun cu patria sovietelor, însă, după 17 septembrie 1939, situația s-a schimbat și în această privință.

tară, autorii au făcut în studiul introductiv, pe baza cazurilor Finlandei, a Țărilor Baltice, a Poloniei și a României, o analiză comparată înțelegerii sovieto-naziste, analiză ce evidențiază faptul că acordul dintre Hitler și Stalin s-a înscris perfect în logica politicii externe sovietice, care, în pofida propagandei contrarii, urmărirea obiective revizioniste și expansiunea teritorială a URSS. Atât studiul introductiv, cât și documentele publicate, impun această concluzie prin evidențierea faptului, că agresiunea sovietică ce s-a dezlănțuit după semnarea Pactului Ribbentrop-Molotov nu a fost accidentală sau determinată de o circumstanță sau alta, ci a fost una premeditată, anticipată, dorită și urmărită de către conducerea sovietică. Această concluzie este sprijinită de constatarea că ea s-a revărsat nu la întâmplare, împotriva unuia sau altuia dintre vecinii europeni ai URSS³, sau provocată de circumstanțele desfășurării celui de-al Doilea război mondial, ci ea a fost canalizată iscusit și *sistematic* împotriva *tuturor* vecinilor europeni ai URSS, pactul jucând rolul unui declanșator.

Lucrarea scoate, totodată, în evidență caracterul machiavelic al politicii externe sovietice, publicând documente referitoare la diferite etape ale relațiilor Uniunii Sovietice cu România, Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania și Polonia. Astfel, în toate aceste cazuri, autorii publică și analizează (în studiul introductiv) documente ce țin de începuturile relațiilor URSS cu vecinii săi vest-europeni, inclusiv tratatele prin care sovieticii recunoșteau independența Țărilor Baltice și ale Finlandei, precum și hotărul sovieto-polonez. În aceeași ordine de idei sunt publicate și izvoare documentare care reflectă evoluția ziselor relații în „era Litvinov”, în care, URSS, îngrijorată de zelul cu care fasciștii și mai apoi naziștii îi făceau concurență în subminarea ordinii internaționale și de posibilitatea de a fi nevoită să facă față unei Germanii revizioniste, a căutat să se înfățișeze drept un actor internațional responsabil, o mare putere în sensul clasic al cuvântului, interesată de menținerea păcii și sprijinirea, în acest scop, a sistemului de securitate existent: autorii arată cum, pentru a fi cât mai convingători în acest sens, sovieticii au semnat tratate de neagresiune cu Țările Baltice, cu Polonia, cu Finlanda, cum au semnat cu acestea din urmă, dar și cu România, Pactul Briand-Kellog, Protocolul Litvinov, Convenția pentru definirea agresorului și a agresiunii, au aderat la Liga Națiunilor ș.a.m.d. Însă cea mai mare parte a lucrării este dedicată modului și circumstanțelor în care sovieticii au lepădat această mască și, încălcând toate aceste înțelegeri, au îndeplinit cu fidelitate profeția lui Lenin care de-

³ Aici, din mai multe motive, nu se are în vedere și Turcia, pentru că, deși Turcia este pe bună dreptate considerată ca făcând parte din sistemul european al relațiilor internaționale, totuși, din punct de vedere geografic, ea cu greu poate fi considerată parte din Europa. În afară de aceasta, Turcia nu a făcut, spre deosebire de vecinii europeni ai URSS, obiectul protocolului adițional secret. Chiar și așa, sovieticii au făcut presiuni asupra turcilor în toamna anului 1939 pentru ca aceștia din urmă să le cedeze Strâmțorile, însă, întrucât acestea reprezentau un obiectiv geopolitic important și atât pentru nemți cât și pentru britanici, iar Turcia putea fi sprijinită în mod eficient de flota celor din urmă în eventualitatea unei agresiuni sovietice, respectivele presiuni nu au fost făcute în termeni ultimativi.

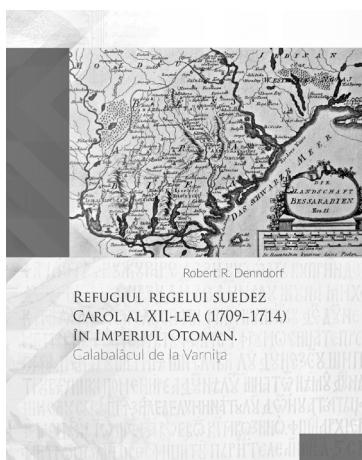
clarase încă din 1920, că atunci „când Rusia sovietică se va întări, praf și pulbere se va alege de tratatele de la Versailles”⁴.

În concluzie, cartea lui Ion și a Danielei Șişcanu reprezintă o lucrare utilă atât pentru cercetătorii specializați pe perioada interbelică și cel de-al Doilea Război Mondial, cât și pentru publicul larg. Pentru cercetători, colecția de documente pusă la dispoziție de cei doi autori este o apariție editorială prețioasă, întrucât ea lărgeste orizontul istoriografic românesc prin adăugirea de noi surse și perspective asupra implementării acordului sovieto-nazist în general, în raport cu toți vecinii Europeni ai URSS, perspective care contribuie la întregirea gradului de cunoaștere a problemei per ansamblu; pentru publicul larg, lucrarea de referință este instructivă în mod special, datorită studiului său introductiv în care autorii schițează liniile directe ale interpretării documentelor publicate și care impun concluziile aduse deja în discuție în cadrul prezentei recenzii.

Mihai Țurcanu

⁴ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 41, București, ed. Politică, 1966, p. 356.

Refugiul regelui suedez Carol al XII-lea (1709-1714) în Imperiul Otoman. Calabalâcul de la Varnița. Chișinău, 2019, de Robert R. Denndorf

Unul din evenimentele care au marcat istoria românilor și ale Europei a fost refugiul regelui suedez Carol al XII-lea care, fiind înfrânt la Poltava în 1709, pentru a-și salva viața sa și a ostașilor care i-au mai rămas, a fost nevoit să se refugieze în Imperiul Otoman, unde a rămas timp de circa 5 ani. Cea mai mare parte a exilului regele l-a petrecut lângă zidurile cetății Bender, unde i s-a permis atât lui cât și suitei sale să construiască un orașel pe care Carol al XII-lea l-a numit „Stockholmul Meu”. După sosirea regelui, locul a devenit pentru câțiva ani *de facto* noua capitală a Suediei.

Războiul nordic dintre Rusia și Suedia - cauzele, operațiunile militare, consecințele acestuia, în general au fost tratate în istoriografia sovietică / rusă, suedeză și românească, însă o lucrare care abordează refugiul lui Carol al XII-lea în Imperiul Otoman era lipsă în istoriografie. În acest context, menționăm lucrarea monografică fundamentală despre refugiul regelui suedez Carol al XII-lea (1709-1714) în Imperiul Otoman și șederea sa la Varnița, semnată de Robert R. Denndorf, la baza elaborării căreia au fost puse, în special, gravuri, stampe și fotografii, precum și diverse documente inedite adunate în arhivele și bibliotecile din România și Suedia, mărturii ale călătorilor străini și ale contemporanilor.

Primele capitole ale monografiei sunt introductive prezentând cadrul general politic, social-economic și relațiile internaționale dintre Marile Puteri la sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea. De fapt, autorul realizează o preistorie a refugiului regelui Carol al XII-lea în Imperiul Otoman, clarificând cititorului cercetător și cititorului pasionat de istorie despre construcția cetății Tighina, cucerirea de către turci și redenumirea acesteia în Bender, precum și este realizată analiza situației Țărilor Române în contextul relațiilor internaționale și urmările pentru cele trei state românești ale Păcii de la Karlowitz (1699).

Robert R. Denndorf descrie Marele Război Nordic dintre Rusia condusă de Petru cel Mare și Suedia lui Carol al XII-lea, atragând o atenție deosebită prezen-

ței românilor în cadrul armatei suedeze. Printre constatările realizate de către autor, enunțăm că prezența valahilor în armata suedeză nu a fost un caz izolat, ci o constantă confirmată de documentele vremii, mai ales începând cu anul 1704, pe măsură ce armata suedeză se apropia de meleagurile românești. Conform surselor inedite identificate de autor, constatăm că sectoarele de acțiune ale valahilor erau foarte diversificate: protejarea armatei, lupte de uzură și diversiune, raiduri și misiuni de recunoaștere, obținerea de informații, pază și protecții, înlăturarea obstacolelor, procurarea hranei, încasarea contribuțiilor de război, curieri. Robert R. Denndorf conchide, în baza cercetărilor realizate, că valahii operau în grupe mici, numai călare, pe cai aduși din locurile de baștină și formau vârful de lance al avangardei armatei suedeze. Autorul descrie, la fel, în baza documentelor inedite de arhivă, a gravurilor și stampelor, drumul parcurs de rege în retragerea sa spre Oceaov și Bender.

În următoarele capitole, Robert R. Denndorf realizează o analiză fundamentală a șederii regelui Carol al XII-lea în Imperiul Otoman, începând cu sosirea suedezilor la Bender și Varnița, ocupațiile regelui, cărmuirea Suediei din Moldova, modul de guvernare a statului suedez prin intermediul mesagerilor trimiși de monarh și procesul de organizare a poștei suedeze de campanie în Țările Române. Acest lucru era necesar, argumentează Robert R. Denndorf, pentru că Benderul a devenit un centru al diplomației europene, fiind pentru mai mulți ani, noua capitală a Suediei, fapt demonstrat de autor prin prezentarea listei trimișilor Marilor Puteri în misiune la Varnița, de exemplu James Jefferies a fost trimis de puterile navale Anglia și Olanda, regele polonez l-a delegat pe baronul Herman Cedercreutz, iar statul spaniol pe cavalerul Jules Alexis Bernard de Bellerive etc. Autorul demonstrează cu lux de amănunte, că „Suedia este condusă din Bender. Consiliul din Stockholm nu putea lua nici o decizie care nu fusese în prealabil aprobată de rege și aproape toate capetele încoronate din Europa și-au trimis emisarii la Curtea din Bender”¹.

Ulterior, Robert R. Denndorf a prezentat informații interesante despre șederea lui Carol al XII-lea la Varnița, inclusiv: baterea monedelor, deschiderea primei berării, brutării, închisori în regiune. Totodată, în lucrarea sa, Robert R. Denndorf a prezentat informații inedite despre transformarea Benderului în centru al diplomației europene, implicarea în bătălia de la Stănilești și activitatea diplomatică a suedezilor la Constantinopol, calabalăcul de la Varnița și măsurile de apărare.

Ultimele capitole reflectă retragerea regelui suedez și a suitei sale, descriind drumul parcurs prin Valahia, Transilvania și întâmplările din Ungaria, Austria și Germania până la ultimul punct din călătoria regelui Carol al XII-lea – orașul Stralsund.

¹ Robert R. Denndorf, *Refugiul regelui suedez Carol al XII-lea (1709-1714) în Imperiul Otoman și șederea sa la Varnița. Calabalăcul de la Varnița*. Chișinău, 2019, p. 129.

Un loc aparte în această lucrare autorul acordă interferențelor româno-suedeze, analizate de către Robert R. Dendorf prin cercetarea mai multor domenii, cum ar fi acțiunile de binefacere a suedezilor și susținerea Bisericii Luterane, prin analiza urmelor suedeze pe meleagurile românești în toponime și atroponime, precum și urmele orientale în Suedia, încât, susține autorul, „prezența regelui Carol al XII-lea și a suitei sale pe meleagurile locuite de români a lăsat urme. La rândul lor suedezii au luat cu ei deprinderi pe care le-au găsit utile”². Autorul prezintă mai multe exemple în acest sens, inclusiv informații despre stema satului Varnița, care arată un leu de aur încoronat culcat pe un câmp negru, îl simbolizează pe regele Suediei, Carol al XII-lea, leul privește spre răsărit, adică spre Rusia. Influența românească asupra Suediei autorul o exemplifică prin preluarea anumitor tehnici de construcții, obiceiuri și deprinderi. Astfel, impresionat de turnurile fortificate de apărare ale bisericilor săsești din Ardeal, regele a ordonat ridicarea a 14 construcții asemănătoare, iar fiind entuziasmat de nivelul dezvoltării medicinei la otomani, a dispus preluarea anumitor practici medicinale, în special a tratamentului virusului varicelei. Totodată, Robert R. Denndorf demonstrează influența româno-suedeză prin creșterea interesului pentru Orient, împrumuturi gastronomice, inclusiv obișnuința de a bea cafea și modul turc de viață, îmbărcăminte, mobilierul și chioșcurile orientale devenind la mare modă în Suedia.

Astfel, afirmăm cu certitudine că lucrarea are o valoare deosebită, pentru că se referă la epoca marilor răsturnări, dispariția unor regate și imperii și apariția altelor noi, iar Carol al XII-lea și realizările sale reprezintă o verigă importantă a acestor evenimente și procese. Cartea este încărcată de documente germane și suedeze originale, de surse inedite, mai puțin accesibile pentru cercetătorii din spațiul românesc. Robert R. Denndorf a pus la dispoziția cititorului aproximativ 400 de gravuri, litografii, stampe, monede, picturi și medalii care imprimă cărții o eleganță deosebită. Un aspect important al acestei lucrări este traducerea într-un limbaj accesibil a mărturiilor călătorilor germani și suedezi, precum și a însoțitorilor și militarilor lui Carol al XII-lea.

Într-un final constatăm că lucrarea *Refugiul regelui suedez Carol al XII-lea (1709-1714) în Imperiul Otoman și șederea sa la Varnița. Calabalâcul de la Varnița* semnată de către Robert R. Denndorf reprezintă o realizare necesară în istoriografia românească, fiind prezentate noi detalii și informații privind o pagină importantă și puțin cunoscută a istoriei românilor, precum și valorificarea unor surse inedite (hărți, gravuri, monede, medalii) despre șederea lui Carol al XII-lea la Tighina, importante pentru patrimoniul național și european.

Cristina Gherasim*

² *Ibidem*, p. 271.

* **Cristina Gherasim**, doctor în istorie, cercetător științific superior, Institutul de Istorie.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Conferința științifică 12-13 Iunie 1941 - 80 DE ANI DE LA DEPORTAREA POPULAȚIEI ÎN PRIMUL AN DE PUTERE SOVIETICĂ ÎN BASARABIA, 11 iunie 2021

Institutul de Istorie, Secția Istorie Contemporană, în cooperare cu Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți și Universitatea de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul, în data de 11 iunie 2021, a organizat conferința științifică **„12-13 iunie 1941 – 80 de ani de la deportarea populației în primul an de putere sovietică în Basarabia”**. Pe parcursul evenimentului au fost prezentate 13 comunicări științifice dedicate noilor investigații și rezultate obținute în cercetările desfășurate asupra problemelor de istorie și memorie a primului val de deportări din vara anului 1941.

În partea de deschidere a conferinței, dr. hab. Nicolae Enciu, director adjunct pentru probleme de știință, Institutul de Istorie, a consemnat că deportarea din 12-13 iulie 1941 a fost, în primul rând, consecință a operațiunii militare de ocupare a Basarabiei și Bucovinei de Nord din iunie-iulie 1940. Această pagină tragică a istoriei a intrat în atenția plenară a istoricilor în a doua jumătate a anilor '80, în perioada Perestroicii gorbacioviste. Autoritățile de atunci, de la Moscova și de la Chișinău, afirmă că istoricii sunt datori să recupereze adevărul privind paginile dramatice de istorie și, odată recuperat acel adevăr, ar urma să fie revizuită și imaginea regimului instaurat după 1940. Deportările erau considerate o eroare dramatică însă, pretindeau autoritățile, „cursul general ales era unul just”. La trei decenii de la primele investigații, pe care le-au efectuat istoricii din Republica Moldova, România și din alte țări se constată că acele valuri de deportări nu au fost nicidecum o eroare și au fost preconizate chiar de la bun început, de la întemeierea teoriei zise marxist-leniniste, găsindu-se acele elemente de crimă și genocid în operele fondatorilor marxism-leninismului. Elementele genocidul populației urmărite în țările unde a fost instaurată puterea sovietică a fost o realizare fidelă conținută în lucrările fundamentale ale teoriei marxist-leniniste. În 9 iulie 1940, Molotov, președintele executivului sovietic a semnat hotărârea cu privire la activitatea

tribunalelor militare pe teritoriul Basarabiei și Bucovinei de Nord. Anume acea lege, a menționat dr. hab. Nicolae Enciu, a fost aplicată populației cucerite pe cale militară. Tribunalele respective li se permitea să judece „crimele contra-revoluționare și banditismul”, deci din start populația era bănuită de crime contra-revoluționare, acestea fiind categorii pur ideologice și nicidecum juridice. S-a mai menționat că fărâdelegile comise în vara anului 1941 au fost produse în baza unui regulament numit „Cu privire la modul de aplicare a deportării față de unele categorii de criminali” – stigmat aplicat celor supuși represiunii staliniste fără vină și o decizie extrajudiciară, cunoscându-se că 2/3 din cei deportați erau bătrâni, femei, copii. Dincolo de intenția de a intimida psihologic și fizic populația, puterea sovietică a urmărit un obiectiv, ce era inclus în constituția RSS Moldovenești din 8 februarie 1941, care proclama RSS Moldovenească un stat socialist al muncitorilor și țăranilor colectivizați. Astfel, abia urma a fi efectuată colectivizarea în aceste teritorii, iar Borodin, secretarul Comitetului Central Partidului Comunist (bolșevic) din Moldova anunța: „Acești dușmani, pătrunzând în colhozuri, își vor continua activitatea de subminare a orânduirii colhoznice pe care noi o vom crea”. Dușmanii deja erau identificați și urmau a fi exterminați fizic sau deportați din locurile de baștină. Aceste politici au fost aplicate în teritoriile căzute sub ocupație sovietică în vara anului 1940.

Comunicarea „Deportările în masă din „zona sovietică a Pactului Molotov-Ribbentrop” prezentată de prof., dr. hab. Ion Șișcanu, cercetător principal la Institutul de Istorie, a deschis sesiunea de comunicări științifice, venind cu o analiză a fenomenului și conceptelor aplicate deportărilor staliniste. Istoria omenirii, afirmă prof., dr. hab. Ion Șișcanu, este plină de evenimente tragice, dar există momente când faptele de acest fel depășeau orice imaginație, încădrându-se în categoria catastrofelor – catastrofe făcute de oameni! – și de aceea multă vreme mușamalizate pentru a fi împinse în uitare. Dintre acestea fac parte și deportările în masă practicate în Uniunea Sovietică. Se disting două abordări ale conceptului de deportare: una în documentele oficiale și a doua în istoriografie. În documentele referitoare la deportări (rapoarte, informații ale KGB-ului, comunicări în scris adresate lui Stalin, Beria și altora, guvernului URSS) fiecare acțiune de deportare avea o interpretare diferită. Acestea erau abordate atunci ca „evacuare”, „strămutare”, „strămutare specială”, „evacuarea contingentului special”, „ridicarea elementului antisovietic”, „sarcini de stat deosebite” ș.a. Conceptul de deportare este abordat diferit și de istorici, ca: „procese efectuate înaintea declanșării Marelui Război pentru Apărarea Patriei” sau „evacuare în masă”, „expulzare” sau – culmea cinismului! – „salvarea popoarelor nestabile”, cu referire la deportările etnice. Se disting câteva caracteristici ale deportărilor în URSS. Trăsătura principală a deportărilor ca represiune constă în natura lor administrativă, extrajudiciară, bazată pe liste, astfel, orientarea nu era asupra cetățeanului individual, ci asupra grupurilor de persoane, de cele mai multe ori foarte numeroase, care corespundeau criteriilor

de referință emise de sus, de la Kremlin. Hotărârile privind deportările erau luate de conducătorii partidului comunist și guvernului sovietic, la inițiativa organelor de represiune și altor instituții. Această practică plasează deportările în afara competenței procedurii judiciare, dar și în afara legislației sovietice. Directiva privind smulgerea maselor de oameni din mediul familiar de viață și transferarea lor în spațiu la distanțe de mii de kilometri este o altă caracteristică fundamentală a strămutărilor sovietice forțate, atribuindu-le apriori un caracter geografic. În plus, deportările sovietice, spre deosebire de acțiunile privind acțiunile de dezvoltare social-economică, nivelul de trai al oamenilor, educația, cultura și altele, erau realizate la nivelul cel mai înalt, în conformitate strictă cu hotărârile și/sau indicațiile conducerii sovietice, îndeplinite cu rezultate mai mari decât cele planificate. Deportările sovietice se remarcă și prin amploarea lor. Ușurința operării cu zeci și sute de mii de persoane este incredibilă. Cercetările istoricilor arată în mod convingător că deportările în masă nu au fost inventate de bolșevici. Partidul lui Lenin doar a perfectat ideile emane de țarism și de aceea trebuie tratate ca parte integrantă a moștenirii imperiale ruse, susține prof., dr. hab. Ion Șișcanu.

În continuare, dr. Mariana Țîbulac-Ciobanu, cercetător șt. superior, Institutul de Istorie, a prezentat comunicarea „Subiectul deportărilor în istoriografia contemporană – un mod de recuperare și reconstrucție a istoriei naționale”, dedicată aspectelor istoriografice în cercetarea represiunilor politice și primului val de deportări din vara anului 1941. Dr. Lidia Pădureac, prim-prorectorul Universității de Stat „Alecă Russo” din Bălți, în comunicarea „Instituirea ocupației sovietice în Basarabia și scopul deportării din iunie 1941” a argumentat că instaurarea forțată a puterii sovietice în teritoriul dintre Nistru și Prut a provocat urmări grave pentru populația care era obișnuită cu integritatea teritorială a spațiului românesc și a analizat transformările de ordin politic, economic, social-demografic și moral determinate de raptul teritorial.

În prezentarea „Considerații psihanalitice asupra transmiterii transgeneraționale a traumei istorice”, dr. Zinaida Bolea, conferențiar universitar la Universitatea de Stat din Moldova, a pus în atenția participanților la conferință fenomenul și caracteristicile traumelor istorice și traumelor sociale antropogene și, în particular, transmiterea transgenerațională a traumei asociată cu neelaborarea traumatismului și cu problematica doliului. Cercetătoarea a afirmat că atunci, când o generație nu-și face doliul unor pierderi traumatice, devine sarcina descendenților să facă doliul și să trăiască stări afiliate traumei sau să elaboreze psihic anumite conflicte și traumatisme din istoria predecesorilor.

În comunicarea „Deportarea din 12-13 iunie 1941 în memoriile copiilor: probleme de analiză și realizări în cercetarea fenomenului”, dr. Ludmila Cojocar, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, a pus în evidență istoria și memoria deportării din perspectiva celor mai inocente victime – copiii din familiile basarabenilor deportați. Cercetătoarea susține că această latură a istoriei

de obicei rămâne în umbra documentelor de arhivă și poate fi recuperată prin antrenarea noilor surse, precum mărturiile de istorie orală, jurnale, memoria-listică, ego-documente, fotografii din arhiva de familie. Punerea lor în dialog cu documentul de arhivă este în putere să compenseze limitele specifice oricărei categorii de sursă istorică.

Comunicarea „Represiunea stalinistă contra intelectualității basarabene: cazul lui Gheorghe Rusu”, prezentată de Nicolae Bulat, directorul Muzeului de Etnografie și Istorie din Soroca, a elucidat file din biografia poetului și profesorului Gheorghe Rusu, născut în 1909, la Cotiușeni Mari, absolventul Școlii Normale „Petru Maior” din Soroca, apoi al Liceului „A.D. Xenopol”, supus represiunilor și fiind pierdut în lagărele staliniste.

Dr. Ludmila Chiciuc, vice rectorul Universității de Stat „B.P. Hasdeu”, în comunicarea „Deportări ale etnicilor bulgari din sudul RSS Moldovenească: cazul familiei Gaidargi din s. Colibabovca, r-nul Leova” s-a referit la dimensiunea de microistorie a deportărilor, urmărind soarta unei familii căzută sub malaxorul represiunii nkvd-iste.

Prof., dr. hab. Lilia Tsyganenko, vice-rectorul Universității Umaniste din Ismail, în comunicarea „13 iunie 1941 în viața locuitorilor din regiunea Odesa” a întreprins o evaluare a fondurilor documentare referitoare la deportările din 12-13 iunie 1941 păstrate în arhivele și muzeele regionale.

Dr. Ion Ghelețchi, vice rectorul Universității de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul, în comunicarea „Primul val de deportări văzut prin prisma Feodosiei Racoviță” a prezentat și analizat memoriile, documentele de arhivă cercetate în cadrul studiului de caz a Feodosiei Racoviță și familiei sale din s. Andrușul de Sus.

Svetlana Capanji, președintele Asociației Obștești „DOORLUK”, Ceardâr-Lunga, în comunicarea „Represiunile în satele găgăuze în perioada anilor 1940-1941”, în baza cercetării dosarelor de arhivă și-a pus scopul să elucideze procesele care au fost în satele locuite de comunitățile găgăuze, câți oameni au fost supuși arestărilor și deportărilor în fiecare localitate, cine au fost acești oameni, pentru ce au fost persecutați și care a fost soarta lor ulterioară. În aceeași dimensiune de istorie locală, Dr. hab. Valeriu CAPCELEA, șeful Secției Nord a Academiei de Științe a Moldovei, a prezentat o comunicare privind atrocitățile puterii sovietice la 13 iunie 1941 în com. Izvoare, r-nul Drochia.

Dr. George Damian Mocanu, cercetător științific la Centrul European de Studii în Probleme Etnice, Academia Română, în comunicare cu titlul „Fără scăpare din captivitatea Moscovei: disputa dintre autoritățile sovietice și cele românești cu privire la cetățenia românilor basarabeni între anii 1944-1945”, în baza unor materiale de arhivă inedite păstrate la Arhivele Naționale ale României în fondul Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului, a prezentat disputa juridică dintre autoritățile române și cele sovietice cu privire la stabilirea cetățeniei persoanelor originare din Basarabia.

„Incidența, starea sanitară și strategiile de supraviețuire în lagărele și coloniile Gulag-lui la începutul anilor ‘1940’ a fost subiectul comunicării prezentate de dr. Virgiliu Bîrlădeanu, șeful secției de Istorie Contemporană a Institutului de Istorie, care a vorbit despre problemele sistemului sanitar concentraționar sovietic, conform rapoartelor oficiale și memoriilor victimelor regimului totalitar-stalinist, referindu-se în mod special la cauzele decesului în masă a deținuților basarabeni în Ivdellag, în perioada anilor 1941-1942.

Textele comunicărilor prezentate și discutate la conferință vor fi recomandate pentru publicare Revistei de Istorie a Moldovei.

conf. univ., dr. **Virgiliu Bîrlădeanu**

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ „1821-AN DE COTITURĂ ÎN ISTORIA MODERNĂ A PRINCIPATELOR ROMÂNE” Chișinău, 15 iunie 2021

Într-o alocuțiune susținută recent la Academia Română, academicianul Ioan-Aurel Pop declara că „Tudor Vladimirescu e o efigie a acestui popor și cei care știu detalii în legătură cu viața și lucrarea sa pot mărturisi că, într-o formă sau alta, el este contemporanul nostru. Era așteptat în Ardeal și numit „Todorăș” sau „Todoruț”, era așteptat și în Moldova. Tudor Vladimirescu a pregătit și Unirea de la 1859, a pregătit „Egalitatea, Libertatea și Frăția”, a pregătit reformele lui Alexandru Ioan Cuza, dar, în mod direct și concret, atunci, a determinat căderea regimului filo-turc, fanariot și putem spune, modernizând un pic istoria sau actualizând-o, că a trasat programul de țară al României pentru aproape întreg secolul al XIX-lea”.

Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu din 1821, a fost un eveniment de o importanță covârșitoare pentru renașterea națională a României. Deși rezultatul a fost unul nefast, la nivel internațional cabinetele europene au reacționat, iar ca finalitate Sublima Poarta a fost nevoită să renunțe la regimul fanariot și să reinstitue domniile pământene.

La împlinirea a 200 de ani de la evenimentele din 1821, în România s-au desfășurat o serie de manifestări științifice, simpozioane, lansări de carte, expoziții, pentru evocarea personalității lui Tudor Vladimirescu. La Craiova în perioada 14-15 mai a avut loc simpozionul național „1821-2021. Bicentenarul revoluției conduse de Tudor Vladimirescu”, iar la 22 iunie în Aula Academiei Române de la București: 200 de ani de la Revoluția lui Tudor Vladimirescu.

Institutul de Istorie de la Chișinău a organizat la 15 iunie 2021 conferința științifică internațională: *1821- An de cotitură în istoria modernă a Principatelor Române*. La această conferință au participat istorici din Republica Moldova, România, Grecia și Ucraina. În deschidere, organizatorul și moderatorul conferinței, istoricul Vlad Mischevca a scos în evidență importanța continuării cercetării acestei tematici. La rândul său, Apostolos Patelakis (vorbitor și de limbă română) a reliefat faptul că asemenea reuniuni dedicate personalității lui Tudor Vladimirescu ar trebui continuate, iar pe parcursul acestui an de a fi organizate manifestări științifice în format fizic, cu respectarea măsurilor epidemiologice.

Conferința a debutat cu ședința în plen. Istoricul Vlad Mischevca de la Institutul de Istorie de la Chișinău, a susținut comunicarea *Familia Ypsilanti în po-*

litica Imperiului Rus (1799-1821). Au fost reliefate personalitățile lui Alexandru și Constantin Ypsilanti, ambii aflându-se la cârma Țării Moldovei și a Țării Românești. De asemenea, a fost explicată conjunctura internațională de la începutul secolului al XIX-lea, „jocurile” Marilor Puteri în Principatele Române, impactul războaielor napoleoniene, și nu în ultimul rând apropierea familiei Ypsilanti de Curtea de la Petersburg. O a doua comunicare în plen a aparținut lui Apostolos Patelakis, cercetător la Institutul de Studii Balcanice din Salonic. Comunicarea intitulată *Rolul Eteriei în pregătirea Revoluției grecești (1814-1821)*, a adus în prim-plan fenomenul constituirii societăților secrete în Europa, în cazul de față ale celor grecești. Înființarea Eteriei la începutul anului 1814 la Odesa, și-a atins obiectivele abia peste 7 ani, care va avea ca finalitate crearea statului național grec.

Ulterior, conferința și-a început desfășurarea lucrărilor într-o singură secțiune, unde au fost abordate o gamă variată de probleme, impactul mișcării revoluționare a lui Tudor Vladimirescu atât în Principatele Române, cât și în Basarabia. Profesorul Stoica Lașcu de la Constanța a susținut comunicarea: *N. Iorga: „Mișcarea lui Tudor Vladimirescu, o revoluție pentru epoca noastră, o puternică și îndrăzneată revoluție”*, reliefând importanța cercetării acestei tematici pentru marele istoric român. Sorin Iftimi de la Complexul Muzeal Național „Moldova” din Iași a abordat tematica *Eforia Eteriei din capitala Moldovei și pregătirea Revoluției de la 1821*. Au fost evidențiate principalele figuri ale Eforiei de la Iași. Igor Cerețu a evocat ecourile revoluției lui Tudor Vladimirescu în Basarabia prin: *Destine marcate de Eterie și mobilități umane în Moldova (anii 20 ai secolului al XIX-lea)*. Istoricul de la Chișinău a vorbit despre exodul populației din Moldova către teritoriul dintre Prut și Nistru. Cercetătorul Teodor Candu în colaborare cu Aurel Radu de la Serviciul Județean al Arhivelor Pitești, au prezentat comunicarea: *Eteria și mișcarea lui Tudor Vladimirescu în însemnările unui traducător a Consulatului General al Rusiei din Iași*, în baza unui document inedit din vremea revoluției din 1821. Comunicarea lui Ion Gumenai a fost intitulată *Evenimentele din 1821 din Țara Moldovei și Basarabia. Reflectarea acestora în lucrările lui Andronic Popovici și ale lui Alecu Beldiman*. Au fost menționate principalele surse de documentare: *Istoria Sfințelor mănăstiri Neamț și Secu și lucrarea Tragedia Moldovei sau mai bine a zice Jalnica Moldovii întâmplare după răzvrătirea grecilor, 1821*. Un alt aspect important al impactului revoluției lui Tudor Vladimirescu a fost reliefat de cercetătorul Sergiu Bacalov. În comunicarea *Efecte demografice ale mișcării eteriste asupra Basarabiei*, se arată creșterea numărului populației Chișinău de la 12.000 la 15.000 și impactul asupra dezvoltării capitalei Basarabiei. Cercetătoarea Diana Ețco a evocat *Mișcările revoluționare și școlile lancasteriene în Basarabia anulului 1821*, reliefând politica de reprimare din partea autorităților ruse. Istoricul român cu origini grecești, Florin Marinescu, un bun cunoscător al arhivelor grecești, a susținut o comunicare interesantă intitulată *Frații Emanuel și Dimitrie Ypsilanti, urmași ai familiei eroilor din Revoluția de la 1821. (O spiță genealogică contemporană)*. Comunicarea susținută de Tudor Ciobanu și Larisa

Svetlicinâi: *Mișcarea Eteristă în tezaurul documentar al Agenției Naționale a Arhivelor*, arătându-se existența a numeroase izvoare istorice necercetate în spațiul românesc. Valentin Constantinov a vorbit despre Anul 1821 în procesul de transformare a conștiinței etnice în cea națională, abordând despre impactul acestui eveniment asupra acestui proces îndelungat. Marian Zidaru de la Spcietatea de Științe Istorice, filiala Constanța, a abordat tematica *Conservatorism și liberalism în programul revoluționar al lui Tudor Vladimirescu*. Au fost reliefate o serie de principii, printre care: revenirea la domniile pământene, desființarea privilegiilor boierești, eliminarea fanarioților din dregătoriile laice și ecleziastice, promovarea în funcții în baza meritelor personale, reînființarea Armatei Naționale.

Conferința științifică de la Chișinău dedicată anului 1821 a adus în prim-plan ecourile revoluției lui Tudor Vladimirescu în Basarabia, dar și importanța acestui eveniment major pentru soarta Principatelor Române.

Eugen-Tudor Sclifos*

* **Eugen-Tudor Sclifos**, doctor în istorie, șeful secției Istorie Modernă la Institutul de Istorie.